Colecția clepsidra

marcelin defourneaux

viața de fiecare zi în Spania secolului de aur

EDITURA EMINESCU

MARCELIN DEFOURNEAUX / viața de fiecare zi în Spania secolului de aur

1981

Colecția Clepsidra

Ilustrația copertei : AUREL BULACU

MARCELIN DEFOURNEAUX

viața de fiecare zi

în Spania secolului de aur

traducere de Ileana Cantuniari

EDITURA EMINESCU

Colecția Clepsidra

București

1981

Marcelin Defourneaux

La vie quotidienne en Espagne au Siècle d'Or

Hachette, 1965

Pentru Michèle

Cuvînt înainte

Consacrată prin folosire în însăși Spania, expresia „Secolul de aur" (el Siglo de oro) este susceptibilă de o dublă interpretare. Ea poate acoperi în întregime lunga perioadă — un secol și jumătate — care merge de la Carol Quintul la tratatul din Pirinei, și în cursul căreia aurul și, mai cu seamă, argintul, venite din America, îngăduie Spaniei să susțină vaste operații în afara granițelor și să-și extindă umbra puterii sale asupra întregii Europe, în timp ce, încă de la sfîrșitul domniei lui Filip al II-lea, în viața internă se manifestă simptome limpezi de epuizare economică. Ea se mai poate de asemenea aplica la epoca ilustrată de geniul lui Cervantes, Lope de Vega, Velázquez și Zurbarán, și în timpul căreia Spania, slăbită din punct de vedere politic, se impune vecinilor săi prin strălucirea culturii sale care, mai cu seamă în domeniul literar, stîrnește dincolo de frontiere, și în special în Franța, imitații din care se va hrăni Marele nostru Secol.

A pretinde să dăm un tablou al „vieții de zi cu zi", care să cuprindă întreg secolul al XVI-lea, cît și prima jumătate a secolului următor, ar însemna să ne expunem anacronismului, nu numai în ceea ce privește descrierea aspectelor materiale ale existenței, dar și în înțelegerea lor, ceea ce

ni se pare mai important. Totalitatea gesturilor și modurilor de acțiune care constituie viața zilnică a fiecărui individ sau a fiecărui grup uman este de nedespărțit nu numai de structurile sociale în care ea se inserează, ci și de concepțiile și idealurile care i se impun și care constituie, s-ar putea spune, pecetea epocii.

Or, între epoca lui Filip al II-lea (1556—1598) și cea a celor doi urmași ai săi, Filip al III-lea (1598—1621) și Filip al IV-lea (1621—1665), se produce o evoluție de ordin politic și moral, a cărei influență apare în mod evident în aspectele vieții colective și în reflectarea lor literară. Moartea „regelui prudent" redă aristocrației un loc important în conducerea treburilor statului și contribuie la sporirea rolului său social; expulzarea maurilor convertiți înseamnă lichidarea celor din urmă vestigii religioase ale Islamului medieval spaniol; declinul economic contribuie la accentuarea contrastelor între diferitele grupări sociale, iar încetinirea activităților producătoare este însoțită de un gust sporit pentru ostentație și formalism. În sfîrșit, în chip paradoxal, în timp ce geniul scriitorilor săi îi asigură o strălucită influență intelectuală în Europa, Spania pare să dorească să se închidă și mai mult în ea însăși, să devină, într-un anume mod, mai pur „hispanică" decît în secolul trecut.

Este desigur necesar să păstrăm o rezervă în fața nenumăratelor mărturii literare care ne înfățișează aversul și reversul societății epocii, și care pot fi suspectate de a deforma frecvent realitatea, prezentînd drept „cotidian" ceea ce, dimpotrivă, atrage atenția tocmai prin singularitate. Folosirea lor nu este deci posibilă decît cu condiția confruntării constante cu celelalte surse documentare.

Printre acestea, relatările unor călători străini oferă un interes deosebit căci, în ciuda multiplicității lor și a inegalei calități intelectuale a autorilor lor, coincidența punctelor de vedere pe care ele le exprimă apare, într-o anumită măsură, drept o garanție de autenticitate. Nu trebuie totuși să pierdem din vedere că tocmai în cursul primei jumătăți a secolului al XVII-lea „călătoria în Spania" tinde să devină genul literar care se va păstra ca atare pînă la Th. Gautier, A. Dumas și mai tîrziu, dimpreună cu tot ceea ce aceasta implică în materie de căutare sistematică a pitorescului. Aceste relatări de călătorie ne demonstrează totuși că anumite aspecte ale vieții materiale și morale a Secolului de aur, a căror aparentă singularitate am fi tentați să o punem pe seama distanțării de trei secole de la care le întrezărim în textele și documentele contemporane, frapau deja pe vizitatorii veniți din alte părți ale Europei, și că Spania atrăgea deja ca o țară înzestrată cu o puternică originalitate, atît în peisajele cît și în oamenii săi.

Aceste relatări ne permit, în fine, să rectificăm impresia inexactă care ar reieși numai din cercetarea aspectelor celor mai exterioare și cîteodată celor mai frivole, ale vieții spaniole. Ele ne pun în gardă împotriva unei iluzii născută din cunoștințele noastre despre istoria ulterioară ; aceea de a crede că în marele duel care o opune Franței, Spania, epuizată din punct de vedere economic, este oarecum împinsă dinainte. Or, nu există călător în prima jumătate a secolului al XVII-lea care să nu fie uluit de puterea pe care o reprezintă „monarhia din Spania" (acest termen indicînd ansamblul posesiunilor ce țineau de guvernul de la Madrid), acea monarhie de a cărei abilitate politică și acțiuni militare Richelieu nu a încetat a se teme

pînă la moartea sa, survenită cu cîteva luni înaintea bătăliei de la Rocroi.

Acestea sînt motivele care ne-au condus să încredințăm cîtorva călători străini, în primul rînd francezi, sarcina de a înfățișa, într-o imaginară Scrisoare asupra călătoriei în Spania, *„semeața nație" față de care, în* Testamentul *său* politic, *întocmit cam prin 1635, cardinalul exprimă tot atîta admirație cît și ostilitate.*

Capitolul I

„SCRISOARE ASUPRA CĂLĂTORIEI ÎN SPANIA"

CĂLĂTORIA : VĂMILE, TRANSPORTURILE, HANURILE — DIVERSITATEA PEISAJULUI SPANIOL. EXPULZAREA MAURILOR ŞI CONSECINŢELE EI. DECLINUL ECONOMIC ŞI CAUZELE SALE. DECADENŢA ORAŞELOR : ROLUL STRĂINILOR. TEMPERAMENTUL SPANIOL ŞI PARTICULARISMELE PROVINCIALE — REGATUL FRANŢEI ŞI REGATUL SPANIEI.

Străduindu-mă de multă vreme să studiez limba castiliană, pentru a înţelege atîtea lucrări excelente în care spirite ingenioase ne-au zugrăvit caracterele şi moravurile patriei lor, am dorit să cunosc la ea acasă această trufaşă şi prudentă naţie care pare că nu vrea să iasă din hotarele ei decît pentru a comanda celorlalte şi spre a-şi extinde autoritatea asupra unor popoare diferite.

Deşi am tras totuşi folos de pe urma acestei adevărate şi mari şcoli pe care o reprezintă călătoria într-o ţară străină, nu am stat destulă vreme în Spania pentru a fi lămurit cum trebuie, şi nu am încetat să mă informez, pe lîngă persoane demne de încredere, asupra a ceea ce ochii mei nu puteau descoperi şi care nu este cunoscut decît de aceia

care s-au născut acolo și își duc acolo existența. Totul va apare așadar aici așa cum am văzut sau am aflat. Circulînd printre atîtea subiecte diferite, nu va fi de mirare dacă se vor găsi locuri unde voi spune poate minciuni fără să mint, și altele prin care mă voi rătăci fără să cred că mă voi și pierde. [1]

Am pătruns în Spania prin locul cel mai lesnicios, traversînd Bidassoa, fluviu sau mai degrabă torent care separă cele două regate. Locuitorii de pe cele două maluri vorbesc o limbă care nu este înțeleasă decît de cei din regiune și care nu este scrisă. De aceea există o continuă comunicație pe această frontieră, chiar și atunci cînd este război între cele două națiii. La Irún, primul orășel aparținînd regelui Spaniei și care se află la un sfert de leghe, nu se cer nici pașaport, nici explicații asupra a ceea ce vii să faci în aceste locuri, și s-ar spune că nu există nici o teamă, nici o neîncredere. Numai că un comisar al Inchiziției vine să te întrebe dacă nu duci în bagaje vreunele din lucrările condamnate de către Sfîntul Oficiu (și care sînt aproape toate opere ale unor teologi eretici) și te pune să plătești pentru acest control un obol pe care-l socotesc printre drepturile Inchiziției. [2]

Prima vamă regală nu se află decît la ieșirea din munții Țării Bascilor, în apropierea orașului Vitoria. Acolo începe „regatul Castiliei" care cuprinde întreaga Spanie, cu excepția regatelor Navarrei, Aragón-Cataloniei și Valenciei. Acestea fac totuși parte din monarhia spaniolă și datorează supunere regelui ; dar ele își păstrează așa-numitele *fueros*, adică privilegii, dintre care unul este deosebit de incomod pentru călător, așa cum l-am simțit în mai multe rînduri : între Castilia și celelalte regate — sau, mai bine spus, provincii — există locuri de trecere obligatorii unde se află vamă și pază, nefiind îngăduit să intri sau

să ieși fără a semnala (registrar) toate boarfele, mărfurile, banii, sub amenințarea de a fi pedepsit cu severitate și de a plăti pentru tot ceea ce este cît de cît nou. De aceea este bine să te înarmezi cu un pașaport, ceea ce nu-l împiedică pe funcționarul de la vamă să simuleze uneori că îl pune la îndoială, declarînd că pașaportul nu este în regulă și pretinzînd să verifice dacă nu se află nimic în plus în cufere și valize în afară de ce este înscris pe bilet; adevărul este că nu vor decît să te stoarcă de cîțiva pistoli pentru a te lăsa să-ți urmezi drumul.

Mă plînsei într-o zi unui nobil spaniol de stăruința plicticoasă a acestor oameni, adevărate harpii care nu așteaptă decît prilejul de a întîlni vreun călător, îndeosebi străin, pentru a-i aduce tot soiul de jigniri. Îmi răspunse că indulgența manifestată față de acești ticăloși provenea din faptul că, principalul venit al regelui constînd din această formă de drepturi, li se îngăduiau oarecari hoții cu scopul de a-i face să pună și mai bine în valoare drepturile. De altfel, cei care arendează aceste impozite sînt aproape toți evrei portughezi (deși ei vor să treacă drept creștini) ; de aceea, după ce au furat bine și s-au ghiftuit bine cu aur și argint, se încearcă prinderea lor în capcana Inchiziției, dezvăluindu-se faptul că ei nu pretind că aparțin acestei națiii decît pentru a fi acceptați în Spania, deși în realitate fac parte din națiia blasfematorilor numelui lui Isus. Atunci sînt puși să dea înapoi ceea ce au furat și sînt lăsați să piară încetul cu încetul, pentru a plăti toate neajunsurile și toate nedreptățile pe care le-au adus regelui și supușilor săi.*

În afară de neplăcerile provocate de aceste vămi, există și alte lucruri care îl întîrzie pe călător, și mai cu seamă puțina întrebuințare care se dă aici cailor. Nu există totuși țară în lume în care serviciile de transport să fie mai

bine organizate și, cum distanța dintre popasuri nu este mai mare de două pînă la patru leghe, călăreții pot să dea frîu liber și să parcurgă într-o zi pînă la treizeci de leghe. Dar, poșta regală nu servește decît pentru scrisorile și curierii extraordinari care sînt trimiși din Madrid în principalele orașe și la frontierele regatului, pentru a ajunge apoi în Flandra și Italia (cînd războiul cu Franța nu împiedică acest lucru) ; și, deși Filip al II-lea a îngăduit și persoanelor particulare să o folosească, nimeni nu se folosește defel de acest mijloc pentru a ajunge undeva, catîrii fiind, în general, mijlocul cel mai prețuit. Nobilii care doresc să călătorească plăcut închiriază o litieră purtată de doi catîri ; dar, pe lîngă faptul că acest umblet este foarte lent, el este de asemenea și foarte costisitor. Modul cel mai obișnuit de a călători este pe spatele unui catîr, astfel încît la San-Sebastián am fost nevoit să cad la învoială cu un *moço de mulas* (adică un catîrgiu) pentru a-l face să îmi închirieze două din animalele sale și să-mi slujească drept ghid pînă la Madrid. [1]

În ceea ce privește hrana, m-am deprins de asemenea să călătoresc după moda țării care constă în a cumpăra în diverse locuri ceea ce dorești să mănînci, căci este imposibil să găsești de-a lungul drumului, precum în Franța sau Italia, hanuri care să ofere în același timp hrană și adăpost. Iată modul de a proceda în fiecare zi. De îndată ce ai ajuns la han, întrebi dacă sînt paturi libere și, după ce ai obținut unul, trebuie fie să dai carnea crudă pe care ai adus-o, fie să mergi să cauți carne la măcelar, fie să dai bani servitorului hangiului, pentru ca acesta să se ducă să caute carne dimpreună cu toate celelalte lucruri ce sînt necesare. Dar, cum cel mai adesea toți acești oameni te pungășesc de o parte din ceea ce merg să caute, cel mai bine este să duci cu tine carnea în traistă și să-ți faci în

fiecare zi provizii, acolo unde te afli, din toate lucrurile necesare, cum ar fi pîinea, ouăle, untdelemnul, pentru cea de a doua zi. Este adevărat că poţi întîlni cîteodată pe drumuri vînători care au vînat potîrnichi şi iepuri, pe care îi vînd destul de ieftin.[5]

Va părea destul de ciudat faptul că nu poţi găsi în aceste hanuri decît ceea ce aduci tu însuţi. Motivul îl constituie impozitele numite *milioane* şi care se percep pentru aproape tot ceea ce se mănîncă şi se bea. În fiecare tîrg sau oraş, dreptul de a percepe impozitul este dat în arendă de către rege unui perceptor, iar carnea şi celelalte alimente nu pot fi vîndute decît de către cel care a cumpărat acest drept.

Este o jale să vezi aceste hanuri ; socoteşti că ai cinat îndeajuns cînd le-ai văzut murdăria. Bucătăria este un loc unde se face focul în mijloc, sub un burlan mare sau sub un cămin de unde fumul vine înapoi atît de gros încît adesea crezi că te afli în vreo vizuină de vulpe de unde vrei să faci să iasă animalul care se ascunde acolo. O femeie sau un bărbat, care par nişte calici păduchioşi şi acoperiţi de zdrenţe, îţi măsoară vinul pe care-l scot dintr-un burduf de piele de ţap sau de porc în care-l ţin şi care le serveşte drept pivniţă (căci butoaiele nu sînt întrebuinţate decît în Catalonia şi în regatul Valenciei), ceea ce face ca cel mai bun vin, aşa cum se produce din plin în toată ţara, să miroasă puternic a piele şi smoală şi să devină o băutură neplăcută. Dar, dacă vei călători în sezonul fructelor, vei putea găsi smochine, struguri, mere şi de asemenea portocale cu un gust minunat.

Deoarece masa pusă în sală este comună pentru toată lumea, stăpîni, servitori, catîrgii mănîncă toţi laolaltă, fie-

care mîncarea sa, înainte de a se duce la culcare, unii pe paie, ceilalți pe paturi care merită și mai puțin decît așternutul de paie, căci este un miracol dacă puricii și ploșnițele te lasă să închizi vreun ochi. Ascultați ce spune despre aceasta Guzmán de Alfarache, care era localnic și care își petrecuse noaptea într-o *venta* (adică un han) din Andaluzia : „Dacă aș fi fost dus la ușa mamei mele, nu știu dacă ea m-ar fi recunoscut, căci așa de mare fu numărul puricilor care se năpustiră peste mine încît, ca și cum aș fi avut pojar, mă sculai dimineața fără să-mi fi rămas un colțișor pe trup, pe obraz și pe mîini unde să fi fost loc pentru o altă înțepătură". [6]

Slaba consolare pentru acest tratament prost se află în cheltuiala redusă, căci plătești conform taxei înscrise pe un tabel numit *el arancel* pe care gazda este obligată să-l expună în așa fel încît oricine să-l poată citi ; prețul este fixat prin deciziile regale și este moderat, căci se plătește în mod obișnuit un *real* (care face cît patru din bănuții noștri) pentru pat, un real pentru masă și un real pentru lumînare și serviciu. Dar așa numiții *venteros*, adică hangii, sînt uneori tot atît de pungași cît și hoții de drumul mare și dimineața, înainte de a te urca din nou pe spinarea catîrului, nu trebuie să uiți să-ți faci inventarul lucrurilor, altfel îți va lipsi întotdeauna cîte ceva.

Deși părintele Mariana declară în *Istoria* sa că pămîntul Spaniei se poate socoti printre cele mai bune din lume și că nici un altul nu-l egalează prin salubritatea climatului și abundența fructelor [7], trebuie să recunoaștem că natura nu l-a copleșit cu aceleași avantaje ca pe cel al Franței și că, în afară de Biserica și regiunile Asturiilor și Galiciei, uscăciunea climei și asprimea munților se unesc cu

indolența locuitorilor pentru a lăsa o mare parte din țară necultivată și sălbatică. Munții care traversează Spania din toate părțile, nu sînt nici împăduriți, nici împodobiți cu sate ca cei din Franța, ci sînt formați din înalte stînci golașe și bine profilate pe care oamenii le numesc *sierras* sau *peñas* ; dacă sînt mai puțin înalți și acoperiți de copăcei, îi numesc culmi și își duc acolo animalele la pășunat. Există între munți cîmpii foarte netede, ca cele din Castilia, dar majoritatea lor nu sînt cultivate decît în jurul marilor orașe și la o leghe sau jumătate de leghe împrejurul satelor ; iar acestea sînt atît de îndepărtate între ele încît poți călători o zi întreagă fără să zărești țipenie de om, cu excepția cîtorva păstori, păzindu-și turmele. Cea mai mare parte a Aragónului este încă și mai stearpă, fără arbori, nici ierburi, în afară de cimbrișor și alte plante ce servesc drept pășune oilor, din care mai mult de două sute de mii vin în fiecare an din Franța, după cîte mi s-a spus. [8]

Este adevărat că Spania nu înfățișează peste tot această priveliște aspră și pustie, căci este îndeajuns ca mîna omului să facă să țîșnească apa din pămînt, sau să schimbe cursul rîurilor pentru a crea frumoase grădini în mijlocul acestor pustietăți. În cîmpia de la Mancha — care este una din cele mai aride — am văzut în jurul satelor o mulțime de puțuri, denumite *norias*, unde se pun roți la care se leagă oale de pămînt ; catîrce, care pun în mișcare această mașinărie, fac să urce apa pînă sus, de unde ea recade într-un rezervor și se scurge apoi prin mici jgheaburi care udă pămîntul și îl fac să rodească tot soiul de grîne și de legume. [9]

Dar se pare că natura a aruncat pe marginile țării părțile cele mai fertile și mai plăcute. Cînd pășești în Andaluzia, îți încîntă ochii contemplînd vaste întinderi, de mărimea unor păduri, cu măslini, portocali, chiparoși. [10]

Locul cel mai minunat se află în jurul Granadei, în care maurii, care au ocupat îndelungă vreme acest regat, au adus din Sierra acoperită de zăpadă, prin canale și rigole, apele care udă cîmpia și colinele înflorite ce o înconjoară, și care fac din acest ținut unul din cele mai frumoase din lume.

O altă regiune încîntătoare se află în regatul Valenciei, atît de bogată încît este denumită *regalada* (adică oferită), ca și cum ar fi un dar al cerului. Ploaia cade totuși rar aici, dar oamenii se ajută cu apa fîntînilor, pe care o conduc prin mici jgheaburi de cărămidă pînă în grădinile lor. Regiunea este toată înverzită de copaci, ierburi și viță de vie, iar în mlaștini este semănat orez : peste tot cresc palmieri, lămîi, portocali, duzi (căci se crește aici viermi de mătase) și de asemenea trestie de zahăr din care se extrage o apă dulce pentru a obține din ea zahăr. [11]

Dar această frumoasă grădină a Spaniei și-a pierdut aproape întreaga bogăție și splendoare, atunci cînd răposatul rege Filip a ordonat, în 1610, expulzarea tuturor maurilor creștinați ce trăiau în regatul său și care se găseau aici într-un număr mai mare decît în orice altă provincie. Această severitate extraordinară, care îi răpea regelui un mare număr de supuși destoinici și activi, a dat naștere la discuții și păreri împărțite, unele deplîngînd cruzimea nemăsurată care lipsea pe un întreg popor de țara sa natală, altele exaltînd o acțiune care nu numai că dovedea pietatea Regelui catolic, dar și expulza din regat niște falși-creștini care, amintindu-și că strămoșii lor fuseseră timp de mai multe secole stăpînii Spaniei, întrețineau legături neîntrerupte cu africanii, turcii și alți dușmani ai acestei monarhii.

Am dorit să mă informez cu privire la adevărul acestor motive, dar încă și astăzi există atîta diversitate în opi-

niile oamenilor celor mai instruiți și mai prudenți, încît trebuie să-i las să argumenteze singuri în această privință.

Aceia care blamează hotărîrea regelui Filip al III-lea și a consilierilor săi, observă că, timp de secole, spaniolii au îngăduit ca maurii ce trăiau în teritoriile pe care spaniolii le recuceriseră să păstreze credința lui Mahomet și că, ocupați cum erau să se hărțuiască, i-au lăsat să cultive pămîntul și să practice diverse meserii de care creștinii se dezobișnuiseră ; că, atunci cînd regii Ferdinand și Isabela au pus stăpînire pe Granada și regatul ei, luînd astfel întreaga Spanie în puterea lor, ei au promis mai întîi maurilor din acest regat să le respecte religia, dar că, revocînd mai apoi această promisiune, ei au alungat pe toți aceia care refuzau să primească botezul ; totuși marele rege Filip al II-lea, văzînd că maurii rămași în regat nu numai că păstrau în secret credința Coranului lor, dar își păstrau și în exterior veșmintele, tradițiile și limba, a ordonat ca ei să fie împrăștiați prin toată Spania, astfel încît, amestecați cu creștinii, să-și piardă în același timp amintirea strămoșilor și forța pe care o obțineau din numărul lor. Astfel, acești *moriscos* — cum au fost denumiți maurii convertiți — încetară de a mai fi un pericol pentru credință și pentru siguranța monarhiei, chiar dacă în fundul sufletului unii din ei sau majoritatea lor rămîneau atașați de falsa lor religie. Or, mai spun tot acestia, este un mai mare merit în a-l converti pe necredincios și a-l povățui pe desfrînat, decît în a-l alunga din casa sa, iar un bun politician nu trebuie, dacă nu este obligat să o facă, să recurgă la pedepse atît de generale încît întreg statul să iasă din ele mai degrabă slăbit decît îndreptat.

Și mai numeroși încă sînt aceia care aprobă o hotărîre pe care o numesc, în același timp, prudentă și eroică, și care, fără a ascunde necazurile pe care ea le aduce Spa-

niei, considera că aceste necazuri nu se pot compara cu paguba și pericolul general care o amenințau atîta timp cît maurii convertiți ar fi continuat să rămînă în acest regat. Cum să nădăjduiești, spun ei, să aduci la credința lui Christos un popor atît de încăpățînat încît a rezistat, de mai bine de un secol, atît predicilor cît și persecuției, și care a rămas tot atît de atașat Coranului său cît și maurii din Africa ? Preoții care fuseseră însărcinați să-i instruiască în doctrina catolică știu bine că, chiar dacă ei făceau anumite acte exterioare de creștinism, acestea nu erau decît mascaradă, inspirată de teama de Inchiziție ; deoarece erau obligați să se mărturisească de Paște, se prezentau la spovedanie, dar nu se acuzau de nici un păcat: nu cereau niciodată sprijinul preoților pentru a le asista bolnavii și, de teamă ca aceștia să nu vină din oficiu, își ascundeau boala, astfel încît toți mureau de moarte subită — sau pe care familia lor o simula ca atare, din șiretenie. [12]

Apoi, departe de a se micșora, numărul lor sporise de cînd Filip al II-lea îi alungase din fostul regat al Granadei, căci, din moment ce nici unul dintre ei nu intra în armată și nu lua niciodată calea bisericii, toți se căsătoreau și aveau numeroși copii pe care îi creșteau în ura față de numele de creștin. Or, s-a întîmplat că majoritatea acestor mauri convertiți, în număr de pînă la 70 000 de familii, erau adunați pe pămînturile regatului Valenciei, în fața țărmurilor Berberiei, de unde, în mod frecvent, soseau pirați care, debarcînd în cursul nopții din brigantinele lor, răpeau bărbați, femei și copii creștini pentru a-i duce captivi la Alger și alte orașe; și, din moment ce regele Spaniei ducea un război continuu cu maurii și turcii din Berberia, cei din Spania le puteau veni în ajutor împotriva regelui. Așadar alungarea lor din această țară a fost o hotărîre înțeleaptă.

Orice s-ar spune despre aceste motive, un lucru este sigur : regatul Valenciei a rămas de atunci ca și ruinat. multe din satele unde trăiau maurii nu au putut fi nici pînă acum repopulate, iar pămînturile au rămas necultivate. Spania nu și-a putut reveni dintr-o pierdere atît de generală, pe care cîțiva o evaluează la cifra de cîteva milioane de persoane ; dar eu nu cred că a putut fi atît de mare, căci, în afară de Aragón, de unde au plecat de asemenea un mare număr de mauri convertiți, care transformaseră valea Ebrului în grădină, celelalte părți din monarhie nu cuprindeau atîția mauri. [13]

Pe deasupra, multe alte cauze au slăbit Spania, așa după cum o recunosc chiar cîțiva din autorii spanioli. Descoperirea Indiilor și popularea lor a atras și continuă să atragă în fiecare an din Spania mulți oameni care au mers să se stabilească acolo încercîndu-și norocul și crezînd că găsesc o țară mai bună decît cea pe care o părăseau. Dar comorile Perú-ului nu au adus Spaniei decît o falsă bogăție, iar cucerirea Indiilor se poate numi mai degrabă o pedeapsă decît un dar al cerului. [14]

Într-adevăr, spaniolul, devenit stăpîn al acestor comori, le-a prăpădit nu numai pentru a susține importante războaie sub împăratul Carol Quintul și sub fiul său, Filip, ci și pentru a cumpăra de la alte națiii toate lucrurile de care avea nevoie, astfel încît Spania nu este decît canalul prin care trece aurul Indiilor, mergînd direct spre a se descărca în marea de abundență a celorlalte țări. De aceea, în asemuirea lumii cu un corp, Spania este comparată, din acest motiv, cu gura care primește toate soiurile de cărnuri, le mestecă și le prepară, dar le trimite de îndată celorlalte părți din corp și nu se alege pentru sine decît cu gustul sau cu ceea ce, din întîmplare, rămîne printre dinți. [15] Spania nu se poate lipsi așadar de comer-

tul cu celelalte naţii, chiar şi atunci cînd este în război, aşa cum se vede în cazul Franţei în care comerţul se face nu numai dinspre Biscaia, Navarra şi Aragón, unde a fost aproape întotdeauna îngăduit, dar şi dinspre toată Spania, unde voiau să-l interzică, deoarece Provenţa şi-a întreţinut mereu legăturile în regatul Valenciei din pura nevoie ce avea de mărfurile acesteia: din acelaşi motiv, Bretania, Normandia ca şi celelalte provincii dinspre ocean îşi au legăturile lor permanente la Bilbao şi Cádiz. Nu vorbesc numai de grînele şi stofele ce sînt aduse aici din aceste provincii ; ele trimit de asemenea tot soiul de obiecte făcute de mînă, de la articole de fierărie şi pînă la lame de spadă, fapt care m-a învăţat să cred că este o exagerare să ne închipuim că toate lamele de calitate vin de la Toledo.

Rezultă că manufacturile Spaniei, odinioară înfloritoare, sînt astăzi aproape toate ruinate, căci, în loc să-şi prelucreze produsele, ca lina şi mătasea, aşa cum făceau cîndva, acestea sînt trimise, în stare brută, în ţări străine ca Olanda, Franţa şi Anglia unde se fac din ele pînzeturi ce le sînt apoi vîndute foarte costisitor; şi, din moment ce partea cea mai mare a comerţului Spaniei este asigurată acum de către străini, oraşe, cîndva active prin munca meşteşugarilor şi traficul mărfurilor, au decăzut şi nu mai sînt decît umbra a ceea ce au fost : astfel Burgos, odinioară opulent datorită traficului lînurilor din Castilia, şi-a pierdut aproape tot comerţul : iar Segovia, care producea postavuri frumoase, este astăzi aproape părăsită şi foarte săracă.[17]

Rămîn, totuşi, cîteva oraşe mari şi frumoase, dar, cu excepţia Madridului, toate se află în afara Castiliei. Zaragoza, construită pe Ebru, seamănă oraşului Toulouse mai mult decît oricare alt oraş din Franţa, din cîte am văzut,

avînd, ca și acesta, locuințe mari din cărămidă : mi-a fost arătat aici un vechi castel, numit *Aljaferia*, care fusese palatul foștilor regi, fiind acum palatul Inchiziției. Barcelona, aproape la fel de mare ca și Lyon-ul, este închisă de un zid de piatră care desparte orașul de periferie, unde se află portul și digul care au fost construite cu mare cheltuială, căci odinioară corăbiile erau nevoite să rămînă departe de radă și fără apărare, de unde erau adesea răpite de corsarii din Berbería. În interiorul meterezelor, străzile sînt foarte înguste, dar extrem de animate. În apropierea catedralei se află un palat numit Deputăția, unde Stările discută despre treburile țării ; jur împrejurul sălii se văd portretele foștilor conți de Barcelona, pînă la regele de astăzi ; Charlemagne al nostru și fiul său, Ludovic cel Pios, se află la loc de cinste. Găsim de asemenea o Deputăție la Valencia, care este guvernată în același mod, dar cea mai frumoasă clădire de aici este Loja negustorilor, sau *Lonja*, situată în piața mare și înălțată pe niște trepte de piatră. [17] Nu voi vorbi de fel despre Valencia, căci este îndeajuns de renumită în lumea întreagă pentru imensul trafic care se desfășoară aici cu Indiile Occidentale.

Lucrul cel mai minunat din aceste orașe este numărul prodigios de francezi ce se află aici, unii practicînd toi soiul de meserii, alții venind să vîndă mărfurile pe care le aduc din Franța. Mi s-au dat asigurări — dar este greu de crezut — că existau în Catalonia mai mulți francezi decît băștinași, că puteau fi numărați cincisprezece mii la Valencia și mai mult de zece mii la Zaragoza, veniți din Gasconia și din Auvergne (iar dintre ei, cei mai nenorociți sînt cei ce vin din Gévaudan, fapt pentru care spaniolii îi numesc pe toți „gavaches"). Motivul pentru care francezii, și de asemenea mulți alți străini, sînt atît de

numeroși, stă în schimbarea bruscă pe care ei o sufera în condiția lor socială, căci, din săraci, cum sînt la sosire, devin curînd înstăriți, iar citeodată se întorc acasă bogați. Într-adevăr, cum orice lucrare manuală costă foarte scump în Spania, meșteșugarii străini cîștigă mult, avînd mai cu seamă mai multă sîrguință decît spaniolii, care disprețuiesc meseriile pe care le numesc „de rînd". Zidarii, dulgherii sînt în cea mai mare parte străini care reușesc să se facă plătiți de trei ori mai mult decît ar cîștiga în țara lor. La Madrid, nu există sacagiu care să nu fie străin, iar majoritatea croitorilor de asemenea. Nici măcar pămîntul nu este peste tot cultivat de către băștinași, iar în Aragón, în vremea aratului, semănatului și recoltării, sosesc o mulțime de țărani din Béarn, care cîștigă mulți bani pentru a le semăna aragonezilor grîul și pentru a-l culege. [18]

În ceea ce îi privește pe negustori, pe lîngă beneficiul pe care îl scot din marfă, ei încearcă să introducă, din Franța, monede de aramă, ca cea de un bănuț, pentru a le schimba aici pe argint, căci răposatul rege Filip sporind valoarea monedei divizionare, argintul costă mai puțin în Spania decît în Franța, fapt din care se poate obține mult profit. [19] Partea grea constă în a scoate argintul din Spania, ceea ce este cu severitate interzis de către legi. Totuși, după cum am văzut la Pamplona, la închiderea tîrgurilor la care veniseră numeroși negustori francezi, aceștia cunosc mijloacele de a-și trece cîștigurile de cealaltă parte a munților. Dacă nu pot obține îngăduința de a le trece (acordată doar foarte rar), găsesc atunci țărani care se obligă să le ducă, contra unui procent de unu sau doi la sută, la Saint-Jean-Pied-de-Port, primul tîrgușor din Navarra rămas francez; acești țărani sînt de încredere și cunoscuți, iar pentru a evita o întîlnire cu gărzile, ei

umblă noaptea sau apucă pe căi puțin știute, printre stînci și lande, unde nu se află decît capre și păstori.[20]

Pînă și cerșetorii din toate țările vin aici spre a-și încerca norocul. Germanii au obiceiul de a veni în bandă, în fiecare an, și se spune că părăsindu-și casele, ei promit fiicelor lor să le aducă o zestre din toate milosteniile pe care le vor fi culeș în sate și de-a lungul drumurilor, astfel încît Spania este, pentru ei, ca și Indiile pentru Castilia. Vin de asemenea numeroși pelerini din Franța, care merg la Santiago de Compostela, unii din pioșenie, alții din calicie, și am întîlnit mulți în Biscaia, purtîndu-și bastonul și plosca, iar la manta, garda sabiei. Chiar și în orașe, întîlnești atîția cerșetori, estropiați, orbi adevărați sau falși, veniți din alte țări, încît s-ar părea, după spusa unuia din autori, că n-ar mai rămîne nici unul în alte părți și că toată păduchernița Europei s-a revărsat peste Spania.[21]

Este foarte ciudat că atîția oameni vin să-și încerce norocul în Spania, cînd, după cum am spus, cea mai mare parte a țării este săracă și amărîtă. Dar, pe lîngă faptul că toți cred că întreg aurul Perú-ului s-a vărsat aici, sperînd să ronțăie și ei o bucățică, vina o poartă și spaniolii, deși ei nu scapă prilejul de a blestema pe cei ce vin, cum spun ei, să trăiască pe spinarea lor și să le mănînce pîinea. Căci, dacă sărăcia este mare, după părerea mea ea se datorează mai puțin naturii țării, cît mai degrabă temperamentului locuitorilor săi. Ei au capul plin de fumuri de noblețe și preferă mizeria, sau slujba la vreun nobil, decît să se consacre artelor manuale și iscusinței ; iar dacă nevoia îi obligă să o facă, ei tot încearcă să se impună și acolo cu fumurile lor de noblețe. Un cizmar, după ce își va fi lăsat calapodul și acul și își va fi pus sabia și pumnalul la șold, de-abia de își va mai ridica pălăria în fața aceluia pentru care muncea cu o clipă mai înainte în prăvălia sa.[22]

Astfel, deși sînt adesea demni de admirație cînd se află în nenorocire, înfruntînd cu constanța unui suflet puternic atît adversitățile cît și succesele soartei, și, deși întîlnești mulți printre ei care sînt curtenitori, binevoitori, curajoși fără lăudăroșenie, nu greșești de fel numindu-i orgolioși, de la cel mai mic la cel mai mare, căci ei disprețuiesc restul lumii și îl socotesc făcut pentru a-i servi ; la acest fapt contribuie ignoranța lor cu privire la alte țări, lucru ciudat și totuși adevărat la această nație care a subjugat atîtea altele. Dar nobilimea și granzii nu ies deloc din Madrid și nu se duc la război sau în țări străine decît dacă sînt trimiși și li se dau sarcini ; în ceea ce îi privește pe ceilalți, întrucît nu și-au părăsit niciodată căminul, n-au habar dacă orașul Amsterdam se află în Indii sau în Europa ; cît despre simplii burghezi și țăranii săraci, aceștia abia de cred că mai există și alte meleaguri în afară de Spania și alți regi în afară de regele lor. [21]

Este adevărat că nu întîlnești mai puțin dispreț între spaniolii care trăiesc în diversele părți ale monarhiei, fiecare socotindu-se pe sine superior tuturor celorlalți și reproșîndu-și unul altuia, aragonezul, catalonul, valencianul, castilianul, cusururile și necazurile provinciei lor. Pentru mine, care nu particip la cearta lor, voi spune că mîndria și gravitatea sînt calitățile mai de seamă ale castilianului, că aragonezii nu dau dovadă de mai puțin orgoliu, dar că dispoziția lor trufașă și încăpățînată nu este temperată de tot atîta bunătate. Catalanii sînt mai ingenioși decît ceilalți și mai puțin diferiți de noi, francezii, atît din cauza climatului, care seamănă mai degrabă cu al nostru, cît și din cauza marelui număr de francezi ce s-au stabilit în această provincie în care mulți au întemeiat o familie și și-au amestecat sîngele cu locuitorii provinciei. Temperamentul valencienilor și andaluzilor este considerat mai

ușuratic decît cel al celorlalți spanioli, care nu îi socotesc buni soldați, fiind prea delicați și prea amatori de plăceri.

Aceste gelozii și dispute constituie conversația obișnuită atunci cînd se întîlnesc mai mulți dintre ei veniți din diverse provincii. Dar numai să-și facă apariția un castilian printre ei și iată-i pe toți de acord să se repeadă pe el ca dogii cînd văd un lup. Se plîng că sînt tiranizați de castilieni, că nu-și află locul la împărțirea onorurilor și recompenselor, deși valoarea lor, la fel ca și cea a Castiliei, dacă nu și mai mult, a sporit domeniul coroanei și i-a stabilit puterea, cu care Castilia se împăunează în dauna lor, întrucît ea n-a obținut decît din întîmplare întîietatea între regatele Spaniei, căci, spun ei, dacă Ferdinand, regele Aragónului, ar fi avut de la Isabela, regina Castiliei, un fiu și nu o fiică, așa cum a fost Juana, care l-a luat în căsătorie pe Filip de Austria și a fost mama lui Carol Quintul, acest fiu ar fi purtat numele Aragónului și ar fi reunit sub sceptrul său toată monarhia Spaniei. La care castilienii replică cum că numai datorită împăratului Carol Quintul și fiului său, Filip al II-lea, Spania și-a cucerit printre națiuni renumele pe care îl are astăzi și că doar Castilia a adăugat pămînturilor recucerite odinioară de la mauri, întinsele și bogatele domenii din America, după cum spune refrenul :

A Castilla y a León,
Nuevo mundo dio Colón

ceea ce înseamnă că Cristofor Columb a cucerit Indiile de Vest pentru a spori regatul Castiliei, deși profitul a revenit întregii monarhii. Ei mai adaugă de asemenea că pe bună dreptate Castilia a meritat să fie capul și inima monarhiei, prin credința cu care și-a servit întotdeauna regii, în vreme ce provinciile celelalte se revoltau împotriva lor. [24]

Mi se pare că în această dispută castilienii nu greșesc plîngîndu-se, căci nici o altă parte a monarhiei nu este atît de încărcată de biruri ca aceasta, încît mulți locuitori pleacă spre alte provincii, din care cauză această regiune este pe jumătate părăsită, în vreme ce Biscaia sau Navarra, care nu sînt de la sine mai bogate, sînt mult mai populate și mai bine cultivate, pentru că pătimesc mai puțin de pe urma impozitelor. Motivul acestei situații este faptul că doar în Castilia regele se bucură de o putere absolută, pe cînd provinciile care s-au unit cu această coroană în timpul Regilor Catolici, și-au păstrat, așa cum am arătat, obiceiurile și privilegiile, ceea ce le face aproape străine în însuși interiorul monarhiei.[25] Fiecare din aceste foste regate și-a păstrat propriile sale adunări de stat, numite *Cortes*-uri, pe care regele le întrunește uneori spre a le cere subsidii ; dar, pe cînd cele din Castilia votează *serviciile* pe care regele le solicită, Cortes-urile din Aragón, Catalonia și Navarra le refuză cel mai adesea, sau nu îi acordă decît nimica toată.

Deși Filip al II-lea a folosit, în secolul trecut, prilejul revoltei Zaragozei pentru a micșora independența aragonezilor, el nu a îndrăznit să le suprime toate libertățile de care sînt atît de legați încît sînt gata să riște totul pentru a le apăra. Regele Spaniei nu posedă aici deplina autoritate de justiție, iar limita fostului regat este marcată prin borne de piatră peste care alcalzii, alguazilii și alți oameni ai legii nu pot trece decît după ce și-au depus varga sau *vara*, însemnul autorității lor[26] ; există în Aragón un Judecător, care este păstrătorul *fueros*-urilor * și la care fiecare supus ce se socotește grevat în persoana sau în bu-

* Privilegii (N.T.).

nurile sale de către orice fel de jurisdicție, poate depune plîngere, în scopul de a pedepsi pe judecătorul care va fi aplicat judecata în mod greșit. Pe lîngă aceasta, locuitorii orașelor pretind să interzica armatelor venite din Castilia să locuiasca pe teritoriul lor, astfel încît regele trebuie de fiecare dată să le ceară această îngăduință, pe care ei nu o acordă decît punînd tot soiul de condiții. Nici catalanii nu sînt mai puțin geloși în ceea ce privește drepturile lor, îndeosebi burghezii din Barcelona care își guvernează orașul și teritoriul acestuia printr-un Consiliu și suportă cu greu ca trupele regale să le traverseze comitatul, temîndu-se ca regele să nu se folosească de acest mijloc pentru a le îngrădi libertatea. De aceea suveranul nu obține decît un mic folos din aceste două provincii, nu mai mult decît din Navarra, de la care nu are alt avantaj decît pe cel al siguranței frontierelor pînă la Pirinei, care sînt adevărata și firească barieră pe care Dumnezeu a pus-o între Franța și Spania. Dar teama că locuitorii săi s-ar putea întoarce sub dominația vechiului și legitimului lor principe, care este regele Franței, și pentru care ei încă mai vădesc oarecare înclinație, face ca nimeni să nu îndrăznească să-i încarce de subsidii.

În ceea ce privește Portugalia, pe care regele Filip al II-lea a alăturat-o statelor sale, în calitatea sa de moștenitor al vechilor ei principi, toate avantajele sînt de partea portughezilor, iar impozitele de partea Castiliei. Într-adevăr, regele Filip a trebuit să jure că nu va numi pe nici un castilian la cîrma acestei țări, în vreme ce nobilii portughezi sînt admiși la funcțiile și demnitățile Spaniei. În sfîrșit, au sosit din Portugalia o mulțime de falși creștini, care au monopolizat anumite impozite și venituri ale regatului Castiliei și care, dînd numai o parte din ele monarhului, se îmbogățesc pe seama bietului po-

por. Cu toate acestea, portughezii urăsc pe spanioli, ceea ce îl obligă pe rege să menţină garnizoane în principalele oraşe din această ţară, de teama unei revolte.

Astfel, pentru a apăra această vastă monarhie (a cărei putere se întinde de asemenea asupra oraşelor Neapole, Milano, asupra provinciei Franche-Comté şi Flandrei), regele Spaniei nu este ajutat şi susţinut decît de regatul Castiliei şi de comorile pe care galioanele i le aduc din America. Şi, totuşi, el nu primeşte din toate acestea decît cea mai mică parte ; într-adevăr, înainte încă de a fi debarcat la Sevilla, argintul Indiilor este distribuit perceptorilor şi dijmuitorilor cu care regele semnează contract pentru ca aceştia să-i împrumute în fiecare an sumele necesare întreţinerii trupelor şi altor cheltuieli. Aceste „servicii", cum le numesc ei, sînt mai degrabă ruina statului decît sprijinul său, căci aceşti perceptori, care sînt mai toţi străini (cîndva erau genovezi, dar astăzi majoritatea lor sînt portughezi, după cum am spus), nu numai că împrumută cu dobîndă mare, dar obţin încuviinţarea de a scoate din regat ceea ce au obţinut, fiind astfel pompa sau buretele care aspiră tot aurul şi argintul Spaniei.

De aceea, dacă vom compara cele două mari monarhii, a Spaniei şi a Franţei, cea dintîi, deşi mai întinsă şi îmbogăţită (cel puţin aşa se crede) cu avuţiile Indiilor, este în realitate mai şubredă atît din pricina separării diferitelor sale regate şi posesiuni, cît şi datorită slabei înclinaţii a locuitorilor ei pentru comerţ şi alte meserii utile ; în timp ce regele Franţei nu posedă decît un singur regat, dar unit, şi ai cărui supuşi, docili şi ascultători, îi dau prin munca lor o comoară mai mare şi mai sigură decît toate cele ale Perú-ului.

*

Intorcîndu-mă în Franța, am trecut prin cîmpia de la Roncevaux care este atît de renumită pentru acea mare bătălie pe care Charlemagne a dat-o acolo și a pierdut-o impotriva Sarazinilor, și, ajuns în vîrful muntelui care o domină, m-am oprit pentru a contempla de o parte Spania pe care o părăseam, și de cealaltă parte Franța unde aveam să intru.

Prima îmi apărea ca un șes ars, în care munții golași și care nu lasă să se vadă decît o stîncă lucie, nu ascundeau decît foarte puține cîmpii și văi unde să existe un pic de verdeață și vreo urmă de mulțumire.

Cea de-a doua, dimpotrivă, se înfățișa ochilor mei ca o grădină în care natura își aranjase înălțimile, adînciturile, pămînturile, cîmpiile și văile sale ; și chiar și acele ținuturi care se văd și care nu sînt cele mai frumoase din Franța, îmi apăreau ca ceva surprinzător și foarte plăcut, de îndată ce le puneam alături de cele pe care tocmai le părăsisem.

Dar trebuie să adaug că ceea ce spun despre deosebirile dintre aceste două națiii nu mă împiedică să stimez Spania și să admir înțelepciunea, cumpătarea, prudența și atîtea calități morale și politice care strălucesc în majoritatea oamenilor cărora ea le dă naștere.

Cel mai iscusit dintre greci s-a născut printre stîncile Itacăi și există în Provența un loc numit Crau, acoperit în întregime de pietricele, pe care stăpînii săi nu ar vrea să-l schimbe pe un altul încărcat de flori și fructe, pentru că pe acest cîmp al uscăciunii însăși crește o iarbă atît de fină și de o calitate atît de deosebită încît un singur fir din ea face mai mult decît brațe întregi de ierburi din pășunile cele mai grase : asta înseamnă că plantele cu gustul cel mai bun provin adesea din pămînturile cele

mai sterpe și că, dacă Spania este uscată și aridă, ea nu încetează de a fi viguroasă și robustă. De aceea, chiar dacă ea nu produce multe mărfuri, această națiune nu a dus niciodată lipsă de oameni mari care au strălucit atît în literatură, cît și în arta politicii și a războiului, și care au făcut-o tot atît de demnă de admirație, cît este de temută în ochii vecinilor săi. [37]

Capitolul II

CONCEPȚIA DESPRE VIAȚĂ

CREDINȚA CATOLICĂ — ONOAREA — ONOAREA DE A FI CREȘTIN ȘI „PURITATEA SÎNGELUI" — HIDALGHISMUL ȘI PASIUNEA NOBILIARĂ — REACȚIA : ANTI-ONOAREA CA ATITUDINE SOCIALĂ. IDEALISM ȘI REALISM.

„Noi întrecem toate națiile din lume prin ura pe care o provocăm la toate și la toți. Care poate fi cauza? În ceea ce mă privește, eu nu o cunosc." [1] La întrebarea pe care o pune Mateo Alemán în *Guzman de Alfarache*, celelalte națiuni nu s-au dat în lături să răspundă și iată că replica cea mai virulentă a fost lansată de un italian călător prin Spania la începutul secolului al XVII-lea : „O frumoasă întindere de nisip roșu care nu produce decît rosmarin și lavandă ; cîmpii frumoase în care nu întîlnești decît o casă pe durata unei zile de mers ; munți frumoși din piatră golașă ; dealuri frumoase unde nu afli nici un smoc de iarbă, nici o picătură de apă ; orașe frumoase toate construite din lemn și noroi... *Din această grădină a lumii, din acest port al deliciilor au ieșit cîteva cohorte de cavaleri rătăcitori care, obișnuiți să se hrănească cu pîine coaptă în pămînt, cu ceapă și cu rădăcini,*

și să doarmă sub cerul liber, cu încălțările lor din sfoară și bulendrele lor de păstori, vin la noi să facă pe marii duci și să semene spaima." [2]

Este reacția unui om a cărui țară, mai degrabă bogată de pe urma moștenirii veacurilor decît din darurile naturii, a căzut aproape în întregime sub dominația unei națiii de soldați, aspri, mîndri, aroganți — și adesea zdrențăroși. Nici francezii nu se lasă mai prejos în a denunța pe „seniorul spaniol" pe care caricaturile epocii îl înfățișează drapat în pelerina găurită ridicată de vîrful unei săbii lungi, și proferînd cele mai mari fanfaronade :

Sînt sperietoarea bravilor de pe pămînt.
Popoare-ntregi îmi recunosc puterea.
Eu pacea n-o doresc, războiul numai,
Și zeul Marte pe lîngă mine e-un nevolnic. [3]

Injuriile și batjocurile nu sînt decît răscumpărarea spaimei provocate de o națiie care, de un secol acoperă cu umbra ei întreaga Europă ; și sînt destui spanioli care să se felicite pentru acest omagiu involuntar adus măreției țării lor : „Nefericită Spania, spune unul din ei, în ziua în care ea va înceta de a mai avea dușmani care să-i stimuleze măreția." [4]

La acuzația de orgoliu și aroganță se mai adaugă încă una, deja exprimată în *Satira Ménippée* la sfîrșitul secolului al XVI-lea, care se regăsește la majoritatea călătorilor francezi ce au vizitat Spania în perioada următoare și pe care unul din ei, poetul provensal Annibal de l'Ortigue, o traduce în versuri :

Să porți mereu mătănii rugîndu-l pe cel Veșnic,
Să debitezi întruna la vorbe gogonate,
Să aranjezi în templu o întîlnire tandră,

Pe lîngă Inchiziţie chiar Iadul să păleascá,
Acestea-s ale curţii spaniole scumpe haruri. [5]

Portret caricatural, fără nici o îndoială, dar care, ca orice caricatură, accentuează într-un sens burlesc sau răuvoitor trăsăturile modelului. Orgoliul, fanatismul, ipocrizia chiar, reproşate spaniolului, nu sînt decît deformarea peiorativă a unor valori reale, profund înrădăcinate în sufletul spaniol, şi care modelează întreaga viaţă individuală şi socială : onoarea şi credinţa.

*

„Sfinţi şi păcătoşi" — în aceşti termeni antinomici, dar complementari, au putut fi rezumate trăsăturile caracteristice ale religiozităţii poporului spaniol în veacul al XVII-lea.[6] Credinţa catolică apare consubstanţială sufletului spaniol, dar sinceritatea sa şi manifestările înseşi ale fervorii sale se împacă cu modalităţi de expresie şi forme de existenţă care par a fi negarea unor valori morale legate de creştinism. Această contradicţie, pe care străinii o denunţă ca pe o dovadă de ipocrizie, continuă să ne surprindă, cel puţin ca un fel de ilogism, în numeroasele mărturii şi documente în care o găsim reflectată.

Dar tocmai logica — adică raţiunea — este în Spania, mult mai mult decît în oricare altă ţară, un element străin credinţei, iar aceasta, atît prin circumstanţele istorice, în care s-a afirmat cît şi prin iraţionalismul înnăscut al sufletului spaniol, a dobîndit o calitate deosebită, care îi explică contradicţiile.

Spania s-a făurit în timpul îndelungatei „reconquista" împotriva maurilor. Fără îndoială, acest război de reucerire nu a fost o *cruciadă* continuă de şapte secole avînd drept scop stîrpirea Islam-ului, din moment ce înain-

cea creștină nu a fost însoțită nici de exterminarea, nici de convertirea forțată a necredincioșilor. Totuși, toleranța față de musulmanii încorporați regatelor creștine (*mudéjares*), foarte mare pînă în secolul al XIV-lea, a diminuat mai apoi, iar măsurile restrictive luate față de minoritățile religioase — musulmani și evrei — în cursul ultimelor două secole ale Evului Mediu, apar ca preludiul unificării sub semnul crucii, realizate de către Regii Catolici și urmașii lor. Dar, în momentul în care evreii și maurii se află, măcar din punct de vedere oficial, convertiți la credința în Christos, o altă amenințare se ridică : cea care emană de la Erasmus și de la Luther, adică repunerea în discuție a dogmei catolice și a anumitor practici legate de ea. În interiorul Spaniei, Coroana și Inchiziția, strîns unite, învîng repede acest pericol, stîrpind cele cîteva focare de erezie apărute în peninsulă. În fața unei Europe aproape în întregime divizate de problema religioasă, Spania apare, de acum înainte, drept un campion al catolicismului. Rolul de miliție a lui Dumnezeu în serviciul contrareformei nu este asigurat numai de confrații sfîntului Ignațiu, dar și de soldații spanioli care luptă în Flandra, în Franța și pe cîmpurile de bătălie ale războiului de treizeci de ani. Oare Dumnezeu poate părăsi — nu în ceea ce privește lucrurile terestre, ci în marea problemă a mîntuirii veșnice — pe cei care au luptat și suferit astfel, pe cei care sînt întotdeauna gata să piară pentru cauza sa ? Spania nu este oare asigurată că dispune pe lîngă Dumnezeu de un capital de favoruri de care vor beneficia toți aceia ce au crezut în el ?

Cauza lui Dumnezeu își găsește expresie în dogmele pe care Conciliul din Trento le-a reafirmat în fața ereziei protestante : să aderi la ele, înseamnă să mergi pe drumul cel sigur care duce la mîntuire. Să le sustragi, în-

seamnă să comiţi cea mai mare dintre crime : erezia : „Aş prefera să nu domnesc decît să domnesc peste nişte eretici", spusese Filip al II-lea, iar ura faţă de eretic rămîne una din trăsăturile dominante ale religiei spaniole şi îi explică fanatismul. Alături de această crimă de neispăşit, slăbiciunile şi lipsurile omului păcătos sînt relativ puţin lucru ; ele nu ţin decît de condiţia sa terestră, iar mila divină, obţinută prin intervenţia sfinţilor şi cea a bisericii militante, va şterge urma păcatului, mai cu seamă dacă, în ceasul ultim, sufletul păcătos s-a împăcat cu cerul prin spovedanie şi iertare de păcate. În „înştiinţările" şi „informaţiile" care reflectă viaţa agitată a capitalei spaniole la începutul secolului al XVII-lea, revin mereu aceleaşi însemnări cînd este vorba de asasinate sau încăierări terminate prin moarte de om : „În noaptea aceasta a fost ucis dintr-o lovitură de spadă Fernand Pimentel, fără ca el să mai fi avut vreme să pună mîna pe sabie. El cerea spovedania *(Confesión)* cu încrîncenare... A murit dînd mari dovezi de căinţă pentru păcatele sale, spunînd tare *Miserere mei Deus ;* iar apoi, zicînd, printre multe lacrimi : «*In te Domine, speravi*», şi-a dat sufletul." (8 august 1622). — „La ora 8 seara nişte nobili aşteptară, la ieşirea dintr-o casă, pe Diego de Ávila, pentru a-l ucide ; se aruncară asupra lui şi îl doborîră ; el cerea *Confesión* cu încrîncenare" (1 decembrie 1624). — „A fost ucis, în strada Paredes, Cristóbal de Bustamante, fără ca el să fi avut timpul să se spovedească" (3 octombrie 1627).[7]

Dar această încredere, pe care o dă faptul de a te găsi în posesia adevăratei credinţe, şi pe care o confirmă rostul împărtăşaniei, riscă să ajungă uneori să mascheze devieri morale puţin compatibile cu spiritul creştinismului şi cu poruncile înseşi ale Bisericii : „A păcătui, a face penitenţă, a reîncepe să păcătuieşti" pare să constituie un

program de existență pentru o parte a societății spaniole, mai cu seamă pentru clasa ei cea mai de sus, la care fervoarea religioasă extremă se împacă uneori cu o ciudată libertate de moravuri.

De aceea, în contrast cu gîndirea mistică ce a atins cele mai înalte culmi la Santa Teresa și San Juan de la Cruz, în contrast cu obsesia mîntuirii veșnice, care îi împinge pe numeroși războinici sau nobili să-și încheie o existență agitată și strălucitoare în mortificările cele mai aspre, religia tinde, pentru mulți spanioli spre un formalism care atribuie practicii exterioare o valoare proprie și independentă de valoarea spirituală pe care o exprimă. Regele Filip al IV-lea cere călugărițelor din mînăstirea Ágreda să facă penitență pentru a răscumpăra păcatele la care îl împinge nestăvilita sa senzualitate, și în zadar îi amintește stareța, sora Maria, că penitența cere mai întîi efortul păcătosului. La cealaltă extremitate a scării sociale, criminalii închiși în închisoarea din Sevilla dau dovadă de o exemplară pioșenie : în fiecare seară, după stingere, ei se adună pentru rugăciune și unul din ei, îndeplinind funcția de paracliser, obligă pe fiecare să îngenuncheze. Rugăciunea se face cu voce tare : „Doamne Isuse Christoase, tu care ți-ai vărsat neprețuitul tău sînge pentru mine, fie-ți milă de mine, păcătosul", apoi „fiecare se întoarce la ocupațiile sale, unul pentru a păcătui, altul pentru a renega pe Dumnezeu, celălalt pentru a fura." [8] Dar există ceva și mai rău decît această alternare între viciu și căință, care trebuie să îl răscumpere : „Cîți hoți există, spune Quevedo, care își recită rugăciunile nu pentru ca acestea să le ajute să scape de viciul de a fura, ci pentru ca ele să-i păzească de oamenii legii și ai pedepsei, în timp ce fură !"... Ipocrizie ? desigur că nu ; dar spanio-

lul apare mult mai capabil să moară pentru Dumnezeul său decît să-şi reprime, în numele lui, aspiraţiile şi instinctele.

Există o altă valoare care o întrece pe cea a vieţii : onoarea. Ca şi credinţa, onoarea îşi cufundă rădăcinile în tradiţia medievală şi se leagă de concepţia despre existenţă care, în tot occidentul creştin, propune drept ideal clasei nobile, exercitarea virtuţilor eroice şi cavalereşti. Dar onoarea — *la honra* — primeşte în viaţa spaniolă o coloratură deosebită şi un loc copleşitor, pentru a ajunge la un adevărat paroxism în perioada Secolului de aur.

„Onoarea, spune codul castilian cuprins în *Partidas* (secolul al XIII-lea), este reputaţia pe care omul şi-a dobîndit-o prin rangul ce il ocupă, prin faptele sale măreţe sau prin valoarea de care dă dovadă... Şi există două lucruri deopotrivă : a ucide un om, sau a-i păta reputaţia, *căci omul care şi-a pierdut reputaţia, deşi, dinspre partea lui nu are nici o vină, e ca şi mort pentru valorile şi onorurile acestei lumi ; iar pentru el, mai bună va fi moartea decît viaţa*". [1] Astfel se afirmă o dublă concepţie despre onoare : expresie a valorii individuale, onoarea este de asemenea o valoare socială pe care fiecare riscă să o piardă din vina semenilor săi.

Sub primul său aspect, onoarea este strîns legată de calităţile personale, şi în mod special, de eroism. Or, spaniolii trăiesc de secole într-o atmosferă de eroism. Venind după marea încercare a Reconquistei, prodigioasele acte de curaj ale conchistadorilor au dăruit Spaniei un imens imperiu dincolo de mare, în timp ce soldaţii săi parcurgeau Europa, din Sicilia pînă în Flandra, din Portugalia pînă în Germania, iar flota sa zdrobea pe turci la Lepanto. Cum,

așadar, onoarea de a aparține acestei națiii de cuceritori nu ar da naștere orgoliului ? Lope de Vega îl pune pe García de Paredes, unul din cei mai vestiți comandanți ai războaielor din Italia, să spună cuvinte semnificative :

Sînt García de Paredes, și apoi...
Dar e de-ajuns să spui : *Spaniol.* [10]

Există totuși o onoare încă și mai mare, aceea de a te învinge pe tine însuți, de a ști să domini soarta, favorabilă sau contrară. Acest *sosiego* — această seninătate pe care eroul o opune loviturilor soartei sau care îi temperează orgoliul triumfului — le aflăm la Filip al II-lea care a știut să primească impasibil vestea dezastrului *Invincibilei Armada* : în sens opus, penelul lui Velázquez i-a conferit o expresie plastică de neuitat atunci cînd l-a zugrăvit pe Ambrosio Spinola în clipa în care primește de la adversarul său învins cheile orașului Breda și „se înclină spre dușmanul său cruțîndu-l, cu un gest de-abia perceptibil, de umilința de a îngenunchia înaintea învingătorului său". [11]

O astfel de atitudine poate, ea însăși, să degenereze într-o formă mai rafinată a orgoliului, atunci cînd frumusețea gestului devine un scop în sine și șterge valoarea proprie a acțiunii. În ceea ce privește impresia pe care acest formalism o produce în sufletul spaniol, nici o altă mărturie nu este mai semnificativă decît cea pe care o oferă împrejurările morții lui Don Rodrigo Calderón și destinul său postum. Victimă a reacției împotriva tuturor acelora care s-au îmbogățit în mod scandalos în timpul domniei lui Filip al III-lea, Rodrigo Calderón, marchiz de Siete Iglesias este chemat în fața judecății de către contele-duce de Olivares, favoritul noului rege Filip al IV-lea. Prea rapida sa ascensiune socială, fastul de care se înconjoară,

orgoliul său, totul contribuie la a face din el personajul cel mai nepopular din regat și, din această pricină, este ales ca țap ispășitor, la începutul noii domnii. Acuzațiile și mărturiile se adună împotriva lui ; abuzurilor și crimelor reale ce îi sînt reproșate, li se adaugă altele, fantastice, ca aceea de vrăjitorie, deosebit de nimerită pentru a provoca reprobarea poporului. Procesul este urmărit cu pasiune și, sentința de moarte odată pronunțată, eșafodul este înălțat în Plaza Mayor din Madrid, cu o punere în scenă menită să impresioneze opinia. Rodrigo Calderón sosește însă calm, disprețuitor, la picioarele eșafodului : „...el urcă fără să se tulbure treptele, aruncîndu-și cu grație pulpana mantiei peste umăr, păstrînd pînă și în această ultimă și cumplită clipă o gravitate și o seniorială stăpînire de sine". Începînd din acel moment, procesul, crimele, lipsa de popularitate, totul este uitat, totul a dispărut, șters de frumusețea gestului, iar Spania întreagă nu mai cunoaște decît suprema eleganță cu care Calderón a înfruntat moartea. Mai mult, el devine un soi de idol, ale cărui relicve sînt disputate — și chiar și bucăți de stofă înmuiate în sîngele său... „Mîndru ca Rodrigo mergînd la eșafod" : Spania a păstrat pînă în zilele noastre această expresie proverbială, născută la 21 octombrie 1621 : „*ziua cea mai faimoasă*, spune un contemporan, pe care a cunoscut-o secolul nostru"... [12]

Nimeni totuși nu este în întregime stăpîn pe onoarea sa, iar teatrul Secolului de aur, aidoma codului de legi *Partidas*, cu patru secole mai devreme, — nu încetează de a aminti faptul că stă în puterea semenilor să o păteze :

> Nu-i om să-și ia onoarea doar din sine.
> Onoarea-i vine de la cei din jur.
> A fi virtuos și plin de calități

Nu înseamnă a avea onoare. Deci
Onoarea stă în semeni, nu în tine

afirmă Lope de Vega. [13] Această obsesie a onoarei ca valoare socială constituie resortul principal al unei producții dramatice care, împreună cu literatura mistică, formează tot ceea ce este mai tipic național în moștenirea literară a vremii. „Onoarea este întrucîtva pentru dramaturgii Spaniei ceea ce fatalitatea era pentru tragicii greci. Ei ne-o arată ca pe o putere misterioasă planînd deasupra întregii existențe a personajelor, împingîndu-le în mod imperios să-și sacrifice sentimentele și pornirile naturale, impunîndu-le cînd acțiuni de cel mai sublim devotament, cînd crime, nelegiuiri îngrozitoare, dar care își pierd această însușire prin efectul impulsului care le produce și al adevăratei necesități, al cărei rezultat sînt." [14] Din moment ce onoarea valorează mai mult decît viața, nu există decît un singur mijloc de a spăla jignirea primită : moartea vinovatului. „Un spaniol nu lasă niciodată pe cel care îl ofensează să-și aștepte moartea", proclamă Tirso de Molina, iar răzbunarea onoarei ultragiate constituie tema celor mai mari creații dramatice ale lui Lope de Vega și Calderón.

Confuzia care se înscăunează între *honra* și *fama* (renume), adică între aspectul individual și aspectul social al onoarei apare limpede în dramele în care dezonoarea are drept cauză fie infidelitatea femeii, fie jignirea adusă virtuții ei. Întreg grupul familial este dezonorat și toți — nu numai soțul, ci și tatăl, fratele, unchiul — au același drept de a răzbuna. Mai mult, onoarea fiind o valoare absolută, deși avîndu-și izvorul în opinia celor din jur, o bănuială, chiar și nejustificată, poate pretinde o implacabilă pedeapsă, căci

Onoarea e cleștar curat
O boare doar — și îl mînjește. [15]

În *Medicul onoarei sale (El medico de su honra)* de Calderón, eroul principal obligă pe un chirurg să-i ia sînge soției sale — pe nedrept bănuită — pînă ce aceasta moare :

Dragostea mea te adoră, onoarea te respinge...

În această hipertrofie cvasi-patologică a sensului onoarei, trebuie oare să vedem, așa cum s-a făcut uneori, o invenție a dramaturgilor împingînd, dincolo de limitele verosimilului, exprimarea unei stări de spirit proprie unui grup social restrîns ? Ar fi greu să explicăm succesul de care s-au bucurat constant, timp de o jumătate de secol, „comediile de onoare" ale lui Lope de Vega și Calderón, dacă n-ar exista o anumită comuniune între sentimentele exprimate pe scenă și cele pe care le încerca publicul. Oare nu declară Lope el însuși, în a sa *Artă de a face comedii :* „cazurile de onoare sînt cele mai bune, căci emoționează puternic tot soiul de oameni" ?

Pe deasupra, numeroase mărturii, străine de teatru, atestă importanța pe care „cazurile de onoare" o au în viața și, încă și mai mult, în spiritul spaniolilor. „Întîlnirile pe care ei le numesc *sustentar la honra* (a susține onoarea), iată onoarea lor fără nici un profit, care provoacă, în parte, sterilitatea Spaniei", notează cu acreală Barthélemy Joly la începutul secolului : patruzeci de ani mai tîrziu, spaniolul Baltasar Gracián, autor, totuși, al unei lucrări despre *Erou*, protestează împotriva folosirii abuzive a acestui cuvînt și împotriva deviațiilor aduse semnificației sale : „Auzeai pe cîte unul încercînd să convingă pe un altul să-și ierte un prieten și să se liniștească, iar el îi răspundea : Dar onoarea ? Spuneai altuia să-și părăsească amanta și să pună capăt atîtor ani de scandal, iar el răspundea :

Unde ar mai sta acum onoarea ? Unui blasfemator îi spuneai să înceteze de a mai face jurăminte pe care şi le încălca, iar el îţi replica : Prin ce ar fi aici vorba de onoare ? Unui risipitor, îi spuneai să se gîndească la ziua de mîine : Nu, e vorba de onoarea mea. Unui om sus-pus, îi spuneai să nu se ia la întrecere cu ticăloşii şi asasinii : Nu în asta stă onoarea mea. Şi fiecare se mira văzînd unde îşi plasa celălalt onoarea." [16]

Astfel, cu cît conceptul de onoare se exacerbează, cu atît el tinde să se convertească într-un ansamblu de reflexe mecanice şi exagerări verbale, şi să se golească de conţinutul său fundamental legat de înaltele virtuţi individuale din care Spania secolului al XVI-lea îşi hrănise eroismul.

Cele două componente esenţiale ale sufletului spaniol, credinţa catolică şi grija pentru onoare, se combină într-o valoare comună : onoarea de a fi creştin. Ea se afirmă în prejudecata „purităţii de sînge" *(limpieza de sangre)* care menţine, în interiorul unei Spanii ce se afirmă în întregime numai catolică, o falie adîncă în care retrăieşte şi se ascute amintirea divergenţelor religioase care constituiseră una din trăsăturile esenţiale ale Evului mediu spaniol.

Această falie se conturează înainte chiar de măsurile radicale luate de Regii Catolici — expulzarea sau convertirea cu forţa a evreilor (1492), apoi a musulmanilor (1502) — şi ea a supravieţuit expulzării de către Filip al III-lea a maurilor convertiţi, pentru a atinge paroxismul în prima jumătate a secolului al XVII-lea, antrenînd grave consecinţe de ordin social şi moral. Originea sa merge pînă la epoca în care, sub presiunea opiniei populare, foarte marea toleranţă acordată minorităţilor religioase face loc

unor măsuri tot mai restrictive și vexatorii, care îi determină pe unii evrei și *mudéjares* (musulmani trăind pe teritoriu creștin) să accepte botezul. Dovada că aceste convertiri au fost adesea sincere, o găsim în faptul că anumiți *conversos* (convertiți) adoptară starea monahală și se înălțară chiar în cele mai înalte funcții ale ierarhiei catolice : astfel este cazul lui Salomon Halevy, rabin de Burgos, care, sub numele de Pablo de Santa Maria, a devenit episcop al aceluiași oraș.

Dar convertirea, chiar dacă a fost sinceră, nu ajunge pentru a șterge în ochii opiniei publice pata privitoare la origine și, încă de la începutul secolului al XV-lea, apar primele „statute de puritate a sîngelui", acțiuni ale unor corporații și comunități laice sau religioase care refuză să admită în sînul lor pe „noii creștini" sau le interzic acestora exercitarea anumitor funcțiuni. Cel mai celebru — dar nu și cel mai vechi — dintre aceste statute, a fost promulgat în 1449 de către magistrații din Toledo, în ciuda opoziției regelui Castiliei, Juan al II-lea, și a papei Nicolae al V-lea. „Noi declarăm, specifica statutul, că toți acești *sus-numiți convertiți*, descinzînd din perversul neam al evreilor, trebuie să fie considerați prin drept *infami, neîndemînatici, inapți și nedemni de a avea vreo funcție sau vreun beneficiu public sau particular în mai sus-pomenitul oraș Toledo și pe pămînturile sale*, și de a depune mărturie ca scriitori publici sau ca martori, ca și de a avea drepturi de seniori asupra Vechilor Creștini în Sfînta Credință catolică".

Treizeci de ani mai tîrziu (1478), crearea Inchiziției spaniole, fără a confirma în vreun fel opreliștile ridicate de statute, părea să le aducă acestora o justificare morală : la acea dată practicarea iudaismului, ca și cea a religiei musulmane, este încă „legală" în Spania, dar noua instituție are drept misiune să supravegheze și să pedepsească

— pentru apostazie — pe cei care, primind botezul, rămîn în secret atașați vechii lor credințe. Ea lasă așadar să planeze o suspiciune peste sinceritatea tuturor „noilor creștini", al căror număr sporește în mod remarcabil în perioada următoare, cînd măsurile luate de Regii Catolici îi obligă pe evrei și pe *mudéjares* să opteze între exil și convertire. Anexarea Portugaliei, în 1580, reintroduce, pe de altă parte, în regatul Spaniei, pe urmașii evreilor care își căutaseră refugiul în 1492 în țara vecină ; or, acești *marranes* (porci) provoacă de două ori antipatia maselor spaniole : sînt suspectați că „iudaizează" în secret, și un mare număr dintre ei vor apare în autodafeuri *(autos de fe)* ; pe de altă parte, obișnuiți ai comerțului cu bani, ei furnizează monarhiei spaniole creditori și perceptori de impozite, și sînt acuzați că jecmănesc norodul mărunt și ruinează statul în profitul lor.

Paralel cu sporirea numărului convertiților, statutele de „puritate a sîngelui" se vor multiplica între sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVII-lea. Numeroase municipalități imită exemplul dat de orașul Toledo ; marile ordine militare și nobiliare (Santiago, Calatrava, Alcántara) pretind „dovezi" de puritate celor care vor să pătrundă în ele ; în rîndul clerului, consiliile de canonici ale anumitor catedrale se închid pentru *conversos* — ceea ce creează o situație paradoxală, căci dreptul canonic nepronunțînd nici o opreliște de acest gen, episcopii pot fi, ei înșiși, „noi creștini" ; în ceea ce privește ordinele religioase, ele sînt divizate, unele arătîndu-se destul de liberale în privința admiterii novicilor „impuri", altele tinzînd dimpotrivă să-și închidă accesul celor ce nu pot dovedi mai multe „generații" cu sînge curat.

Exemplul pe care îl oferă colectivitățile cele mai renumite prin naștere sau prin rolul social, nu poate decît să

întărească prejudecăţile populare : nu numai confreriile pioase, dar şi corporaţii de negustori şi meşteşugari, pretind, la rîndul lor „dovezi" şi nu admit decît „vechi creştini" printre membrii lor. Problema „purităţii sîngelui" devine aşadar o preocupare esenţială a întregii societăţi spaniole.

Aspectul cel mai grav nu stă totuşi în restricţiile juridice care îi lovesc pe „noii creştini", ci în discreditarea şi chiar infamia care se leagă de numele lor şi pe care nu le pot compensa sinceritatea şi fervoarea credinţei. Aici, ca şi în celelalte domenii în care intervine noţiunea de onoare, este de ajuns o acuzaţie calomnioasă pentru a ruina reputaţia unei familii, a o dezonora şi a o arunca în acea categorie de paria pe care o constituie, în ochii opiniei publice, clasa socială a convertiţilor. Vorbind în numele cîtorva profesori ai universităţii din Salamanca, un franciscan scrie, la sfîrşitul secolului al XVI-lea : „S-a ajuns să se considere în Spania că nu mai este o atît de mare infamie faptul de a fi fost blasfemator, hoţ, bandit de drumul mare, adulterin, profanator şi împovărat cu toate viciile, cît mai degrabă de a *descinde* din neam de evrei, chiar dacă au trecut două sau trei sute de ani de cînd strămoşii s-au convertit la credinţa catolică. De aici decurge o altă intoleranţă de netolerat *(sic)* : dacă există doi pretendenţi la o catedră, la vreun venit ecleziastic, la un post de prelat sau la vreo altă funcţie care trebuie să fie ocupată prin alegere, şi dacă unul din candidaţi este un om virtuos, dar coborîtor din evrei de foarte multă vreme convertiţi, iar celălalt, neavînd nici ştiinţă de carte nici virtute, este în schimb vechi creştin, acesta din urmă va fi preferat primului." [17]

De aceea, problema „dovezilor de puritate" ale sîngelui dobîndeşte o importanţă hotărîtoare în ochii contemporanilor. Ea este cu atît mai gravă pentru cei suspecţi cu cît

dovada negativă este lucrul cel mai ușor de făcut, mai cu seamă de cînd în 1530 consiliul suprem al Inchiziției a dat tribunalelor sale ordinul de a păstra în arhive, pentru memoria posterității, numele celor care au avut de-a face cu Sfîntul Oficiu în materie de credință. Încă și mai îngrozitor, pentru urmașii acestora, este obiceiul de a atîrna pe pereții interiori ai bisericilor catedrale tabele cuprinzînd numele condamnaților, „cu scopul, spun la 1610 magistrații municipali din Tudela, ca *puritatea* să se păstreze și ca să se știe cum să fie deosebiți urmașii acelora, *astfel încît cu timpul să nu se întunece și să nu se stingă amintirea strămoșilor și să se poată distinge calitatea oamenilor cu adevărat nobili*“. [18] Se păstrează de asemenea în biserici așa-numitele *san-benito*, adică acele capișoane galbene pe care sînt obligați să le poarte, în chip de penitență, cei care apar în fața tribunalelor inchizitoriale, astfel încît expresia „își are certificatele de nobleţe într-o biserică“ a devenit proverbială pentru a arăta o origine îndoielnică din punctul de vedere al credinței.

Dacă astfel de documente stabilesc în mod absolut convingător „impuritatea“, dovada contrară pretinde, dimpotrivă, să se facă cercetări genealogice în ramurile paternă și maternă, ceea ce nu este posibil decît pentru familiile care și-au lăsat numele în istorie și în arhive. Or, există cu atît mai multe șanse să se întîlnească alianțe matrimoniale și „amestecuri“ cu rasele impure, cu cît este mai cu putință să se scotocească adînc în trecut. De aceea, răutatea oamenilor, totdeauna dispuși să se lege de cei puternici *(poderosos)*, a dus la redactarea „cărților verzi“ care, pe baza unor genealogii adevărate sau presupuse, le atribuie acestora îndepărtate ascendențe musulmane sau evreiești ; una din cele mai renumite, datînd de la mijlocul veacului al XVI-lea și cunoscută sub numele de *Tizón de*

España * a înregistrat un succes durabil și a fost de mai multe ori retipărită, căci tindea să dovedească faptul că nu exista nici măcar una din marile familii nobile din Spania în sîngele căreia să nu curgă vreo picătură de sînge „impur".

Deși regalitatea a reacționat, sub Filip al III-lea, împotriva redactării unor astfel de registre „din care au rezultat și rezultă ireparabile și nedrepte prejudicii", industria acelor *linajudos* — autori de false genealogii, destinate fie să susțină pretențiile unui individ la o funcție sau o demnitate ce reclama „puritatea", fie dimpotrivă să-l dezonoreze — a continuat să înflorească : ea a fost uneori însoțită de o încercare de șantaj, ca cea pe care a denunțat-o în 1655 preotul Barrionuevo : „Existau (la Sevilla) vreo patruzeci de persoane avînd grefierul lor, procurorul lor și alți ofițeri ai justiției, prin mîinile cărora au trecut toate anchetele făcute aici, astfel încît pretendentul la vreun ordin militar, la o funcție a Inchiziției sau la un loc într-un colegiu al universității, trebuia mai întîi să se pună în legătură cu ei spre a fi recomandat acelora de care avea nevoie (pentru a-i „certifica" puritatea), iar pe cel care se sustrăgea acestei escrocherii, îl transformau într-un nepot al lui Cazalla, Luther, sau chiar al lui Mahomet... Au fost arestați cîțiva și au fost condamnați la moarte, la galere sau la alte pedepse." [19]

Pentru oamenii de rînd, lipsiți de „strămoși", situația era cu totul alta. Dacă, în lumea meșteșugarilor, un anumit număr de meserii cunoscute ca fiind cîndva exercitate de mauri convertiți — croitor, fierar, cizmar — atrag o suspiciune *a priori* împotriva celor ce le practică, țăranii beneficiază de o prejudecată favorabilă și aproape toți se îm-

* Dezonoarea Spaniei (N.T.).

păunează, mai mult sau mai puțin legitim, că sînt „vechi creștini". Mai mult, profitînd de dorința de ascensiune socială care caracterizează toată epoca, se manifestă ideea că „puritatea sîngelui" conferă un soi de noblețe, inferioară desigur, pe scara valorilor sociale, celei pe care o dă o origine ilustră, dar superioară ei prin calitate, deoarece noblețea veche poate să nu fie cruțată de vreo „pată". „Există, spune un *Memoriu* scris în 1600, două feluri de noblețe, una majoră care este *hidalguía* *, și una minoră, care este *limpieza* **. Și deși este mai onorabil să o ai pe prima, e mai rușinos să fii lipsit de cea de a doua; căci, în Spania, noi stimăm mai mult un om de origine modestă dar pură, decît un hidalgo ce nu are puritate". Teatrul — oglindă a concepției despre onoare — nu scapă ocazia de a folosi această antiteză și, la sarcasmele comandorului de Calatrava, care își bate joc de țăranii din Fuenteovejuna vorbind despre „onoarea lor", Lope de Vega replică prin intermediul unuia din ei :

Mulți dintre voi se împăunează
Că au luat crucea (de cavaler)
Fără să aibă sîngele prea pur...

*

Virtuțile spaniole, în măreția lor, în excesele și deviațiile lor, și-au găsit expresia, în același timp ideală și reală, în tipul *hidalgo*-ului, adevărată emblemă a societății Secolului de aur. Plasat la picioarele scării nobiliare, hidalgo-ul este prin însăși această situație, pus să analizeze concepția onoarei. El nu posedă, după exemplul „granzilor" vaste teritorii și numeroși vasali de guvernat ; func-

* Noblețea de sînge (N.T.).

** Puritatea (N.T.).

țiile înalte, posturile importante de comandă nu sînt pentru el ; el nu intervine în intrigile de palat, nu umblă după favoruri regale și nu este constrîns la compromisurile celor care vor să parvină. Singurul său capital este această onoare, primită moștenire de la un șir de strămoși care au luptat pentru credință. Dar nu mai există mauri pentru a avea cu cine să lupți... Cîțiva hidalgi au plecat, dincolo de mare, în căutarea unei noi glorii, sub flamura lui Hernán Cortés, Almagro și a emulilor lor; dar majoritatea au rămas pe pămîntul unde s-au născut. Ei păstrează în vreun cufăr de piele prevăzut cu încuietori de fier prețioasa *executoria* (scrisoare de noblețe) pe pergament, ornată de ecusonul care le atestă condiția și le garantează privilegiile : scutire de impozite directe ; dreptul de a scăpa de închisoare pentru neplata datoriilor și, în cazul pedepsei capitale, dreptul de a scăpa de rușinea spînzurătorii. Cu și mai multă grijă încă, ei se străduiesc să păstreze toate formele și toate aparențele exterioare care, în ochii lumii, atestă ceea ce sînt și care, bogați sau săraci — le afirmă superioritatea asupra clasei „inferioare" a tributarilor *(pecheros)*, țărani meșteșugari sau burghezi.

Fără îndoială, există printre ei cîțiva care duc, pe micul lor domeniu și în casa pe care o face să se remarce un blazon gravat în piatră, o viață destul de îmbelșugată, mulțumită veniturilor pămînturilor pe care le dau în arendă sau le cultivă ei înșiși (căci munca pămîntului nu aduce prejudicii onoarei) : astfel este cazul acelui hidalgo din La Mancha care și-a zugrăvit pentru don Quijote tabloul existenței zilnice : „îmi petrec viața alături de soția și de fiii mei ; ocupațiile mele sînt vînătoarea și pescuitul... Posed șase duzini de cărți, unele în latină, celelalte în castiliană ; unele pioase, altele de istorie. Frunzăresc mai des pe cele profane decît pe cele pioase, cu condiția ca ele să

constituie o distracție cinstită, să mă învioreze prin stilul lor, să mă intereseze și să mă pasioneze prin fantezia lor. Cîteodată, iau cina la vecinii și prietenii mei, și adesea îi invit la mine. Ascult liturghia în fiecare zi ; îmi împart bunurile la săraci fără să fac caz de faptele mele bune, pentru a nu lăsa să-mi pătrundă în suflet ipocrizia și orgoliul : sînt credincios Sfintei Fecioare și mă las întotdeauna în voia nesfîrșitei mile a Domnului Dumnezeul nostru". Dar acest ideal de viață nobilă și rustică se înfăptuiește destul de rar, din moment ce Sancho Panza vrea să sărute picioarele gazdei sale, socotindu-l demn de a fi un sfînt... Iar tipul tradițional de hidalgo este mai sigur evocat de *Estebanillo González* cînd își amintește originea și tinerețea sa : „Tatăl meu era lovit de o boală care i-a atins pe toți fiii săi, ca o moștenire a păcatului originar: era hidalgo, ceea ce înseamnă același lucru cu a fi poet, căci puțini sînt cei ce scapă de o sărăcie veșnică și de o foame continuă. Poseda documente de noblețe, atît de vechi încît nici măcar el nu mai ajungea să le citească și nimeni nu s-ar fi atins de ele de teamă să nu-și umple mîinile de praf de la nodurile panglicilor lor decolorate și pergamentelor lor boțite, și chiar și șoarecii se fereau să le roadă, de teamă să nu moară de un atac de sterilitate..." Foamea, „foamea subtilă a hidalgo-ului", spune Cervantes, este într-adevăr soarta multora care, dezrădăcinați, au venit să caute la oraș mijloace de existență compatibile cu condiția lor. Dar, față de cîțiva care au reușit să se strecoare în slujba granzilor, să se angajeze drept scutieri și „persoane care impun respect" în calitate de însoțitori pe stradă ai vreunei doamne de condiție bună, cîți alții sînt constrînși la mizeria cea mai crîncenă, aidoma acelui hidalgo zugrăvit de autorul lui *Lazarillo de Tormes*, care trăiește de pe urma milosteniilor și furtișagurilor „lacheului" său, și mănîncă, cu o foame

devoratoare, pe care o temperează cu greu grija sa pentru demnitate, coltucul de pîine pe care acesta îl aduce acasă.

Portret literar, sa va spune ; și este adevărat că el se află la originea tuturor reprezentărilor hidalgo-ului, care vor reapare, cu o jumătate de veac mai tîrziu, în romanul picaresc. [20] Dar cum să pui la îndoială faptul că este o reflectare a unei realități destul de întîlnite, cînd, adresîndu-se lui Filip al III-lea, episcopul de León îl înștiințează că au sosit în orașul său episcopal „...un mare număr de săraci de neam *cu sînge curat și nobili*, venind din munții Asturiilor și din Galicia, și care au fost trimiși pe la casele clericilor mireni și ale călugărilor. Ei umblau la întîmplare, în cea mai mare mizerie, fără încălțăminte, pe jumătate goi, dormind la colțul străzilor pe frigul cel mai aspru, punîndu-și în cel mai mare pericol sănătatea și viața." [21]

De ce își părăsiseră meleagurile de baștină ? Fără îndoială, pentru a-și ascunde mizeria în anonimatul orașului, departe de ochii cunoscuți — și colorîndu-și uneori plecarea cu un motiv mai nobil. Întreaga filozofie a așa-numitei *hidalguía* este cuprinsă în dialogul dintre hidalgo și lacheul său, Lazarillo, care l-a întrebat care sînt pricinile venirii sale la Toledo :

„Îmi spuse că era din Castilia Veche și că își părăsise ținutul numai pentru a nu se descoperi în fața unui nobil, vecinul său.

— Cred, domnule, că nu m-aș fi uitat la asta, mai ales cînd este vorba de cineva mai mare și mai bogat decît mine.

— Ești un copil, îmi zise, și nu pricepi nimic din ceea ce îți poruncește să faci onoarea, care este astăzi tot avutul oamenilor de neam. Or, te anunț că sînt, după cum vezi, un hidalgo, dar că, totuși, dacă l-aș întîlni pe conte pe stradă și nu și-ar scoate boneta de pe cap văzîndu-mă (înțeleg să o scoată complet), aș ști al naibii de bine, pentru

ca să nu mi-o scot nici eu pe a mea în fața lui, să intru într-o casă făcîndu-mă că am treabă acolo... *căci un nobil nu datorează nimic altora, în afară de Dumnezeu și de rege, și nu se cuvine ca, fiind om de condiție bună, să uite, fie și preț de un minut, respectul ce-l datorează propriei sale persoane*".

Așadar, hidalgo-ul încarnează aici hipertrofia simțului onoarei, onoare tot atît de goală de conținut moral pe cît de lipsită de suport material, căci el nici măcar nu laudă faptele de vitejie trecute sau viitoare ale acelei spade „pe care nu ar schimba-o pentru tot aurul din lume" : ea nu este decît simbolul vizibil al rangului la care consideră că are dreptul.

Hidalghismul ar fi putut să nu fie decît produsul unui grup social limitat, capabil să furnizeze un amplu material literaturii satirice. De fapt, concepția despre onoare pe care el o implică tinde să devină o boală a corpului social în întregime. Ar fi fără îndoială absurd să dăm crezare călătorilor străini și unor moraliști spanioli, care o denunță ca pe una din cauzele esențiale ale decadenței economice a Spaniei secolului al XVII-lea. Nu am putea să punem la îndoială totuși faptul că „pasiunea nobiliară" care afectează Spania a putut contribui și ea la acest declin, îndepărtîndu-i pe oameni de la anumite forme de activități productive. Disprețul pentru munca manuală pare să fie împărtășit chiar de meșteșugarii care trăiesc de pe urma ei : „În ceea ce îi privește pe micii meșteșugari, remarcă Barthélemy Joly în legătură cu meseriașii din Valladolid, neputînd proceda altfel pentru a-și cîștiga viața decît muncind, o fac oarecum de mîntuială..., cea mai mare parte a timpului stau așezați, plini de dispreț, lîngă prăvălia lor și, după două sau trei ore de la cină, se plimbă cu spada la șold ; dacă reușesc să pună de o parte două-trei sute de

reali, iată-i nobili ; nu mai există nici un motiv pentru ca să mai muncească pînă ce, cheltuind totul, se întorc la muncă pentru a cîștiga alți reali cu care să-și întrețină acest echipament exterior". [22] Mărturie răuvoitoare, este adevărat, dar starea de spirit pe care o dezvăluie nu este de loc contestabilă, și o regăsim pe toate treptele societății.

Este semnificativ faptul că ordinul Santiago a revenit, la jumătatea secolului al XVII-lea, asupra îngăduinței pe care o acordase cavalerilor săi de a participa la marele comerț și la afacerile bancare în Sevilla, și că a interpretat chiar în sensul cel mai restrictiv interdicția impusă acestora de a se consacra traficului, specificînd că termenul de „negustor" se aplică „aceluia care ține prăvălie cu orice fel de marfă, fie că locuiește personal acolo, fie că este reprezentat de funcționarii sau contabilii săi, cît și acelora care au o bancă publică și se consacră comerțului cu banii, ei înșiși sau prin reprezentanții lor." [23] De aceea, negustorul îmbogățit se străduiește să scape de condiția sa pentru a pătrunde în clasa nobilă, sau măcar pentru a se asimila acesteia prin modul său de viață. Diverse mijloace i se înfățișează : lipsa de bani constrînge pe monarh să vîndă *executorias de hidalguía* * care asigură titularilor aceleași privilegii ca și hidalgilor din naștere ; cumpărarea de *juros* (titluri de rentă) emise de trezoreria regală și constituirea de *censos* (rente funciare alocate pe pămînturile țăranilor) ajung la același rezultat și îl transformă pe fostul negustor și pe urmașii săi în rentieri, care încetează să mai participe la economia activă a țării. În lipsa unui titlu de noblețe, fiecare se străduiește să obțină să i se așeze înaintea numelui, în actele oficiale, titlul de *Don*... (senior), la care nici măcar hidalgii înșiși nu au legal drep-

* Hrisoave de noblețe (N.T.).

tul, dar a cărui folosire se generalizează și pe care tind să și-l atribuie toți aceia care au ajuns la un anumit nivel pe scara socială.

*

Se fac totuși auzite voci care denunță calamitățile acelui tip de dezonoare care se leagă de muncă și pericolele pe care le atrage pasiunea nobiliară : „Cultura este absentă în sate, scrie Saavedra Fajardo, la fel ca și exercitarea artelor mecanice, afacerile și comerțul, pe care refuză să le practice națiunea noastră, al cărei spirit mîndru și dornic de glorie, chiar și la oamenii din popor, nu se mulțumește cu starea pe care i-o dă natura și aspiră la noblețe, disprețuind toate ocupațiile care i se par potrivnice." [24]

Alții merg mai departe cu reacția împotriva cultului formalist al onoarei și hidalghismului punînd în discuție însuși principiul său. Prin gura lui Lazarillo nu se exprimă decît surpriza în fața atitudinii stăpînului său pe care îl ajută să nu moară de foame, dar care nu pierde pentru atîta lucru nimic din trufia sa : „Cine ar putea să creadă că acest gentilom s-a hrănit pe toată ziua de ieri numai cu această coajă de pîine pe care Lazarillo, servitorul său, a păstrat-o o zi și o noapte la pieptul său, unde ea nu putea să aibă parte de prea multă curățenie ! O Doamne, oare cîți ai împrăștiat prin lume din cei care, pentru blestemata asta de onoare, cum zic, suferă ceea ce n-ar suferi pentru tine !"

Dar critica devine mai acerbă atunci cînd denunță absurditatea unei noțiuni despre onoare care, fondată pe opinia celor din jur, otrăvește viața fiecăruia : „Ce povară mai este și onoarea asta, spune *Guzmán de Alfarache*... La ce nu este obligat nefericitul care pretinde să se folosească de ea... Cît este de greu de dobîndit și de păstrat ; cît este de ușor să o pierzi numai din vina opiniei comune !" Și, acestei

falsă onoare, Guzmán îi opune onoarea adevărată, „fiică a virtuții", care aparține de fapt oricărui individ și nu îi poate fi răpită atîta timp cît el rămîne virtuos. „Numai această onoare merită osteneala de a o căuta și a o avea... căci, ceea ce în mod obișnuit primește acest nume este mai degrabă orgoliu și vanitate nebună ; oamenii se distrug și se omoară din pricina foamei animalice pe care o au de a o dobîndi, pentru a o pierde mai apoi, odată cu sufletul — pe care se cuvine cu adevărat să-l regreți și să-l plîngi." [25]

Din această reacție, împinsă la rîndul ei pînă la extrem, s-a născut ceea ce, pe bună dreptate, s-a numit anti-onoare, adică voința deliberată de a călca în picioare, a deprecia, a parodia toate valorile pe care lumea pune atîta preț, atitudine care furnizează romanului picaresc una din temele sale majore. Ea înseamnă în primul rînd respingerea poverii opiniei, cu o dezinvoltură ce merge pînă la cinism : „În toate nenorocirile mele, spune Guzmán, îmi păstrasem bunurile, dar pierdusem orice rușine ; sentiment care nu aduce nici un profit săracului, căci cu cît are mai puțin, cu atît suferă mai puțin pentru greșelile sale". Ea exaltă în schimb acțiunile cele mai josnice, asimilate faptelor de vitejie, din care alții își fac un titlu de glorie : „Domnul fie lăudat, exclamă Guzmán, cînd își reia îndeletnicirea de hoț pe care o părăsise cîtva timp ; ceea ce am învățat o dată nu uit niciodată ; eram tot atît de mîndru de talentul meu cît este soldatul de armele sale, iar cavalerul de calul său și harnașamentul acestuia".

Anti-onoarea culminează, în sfîrșit, în plăcerea care se vădește în etalarea propriei abjecții, așa cum face Estebanillo González în povestirea „măreților sale fapte", și în special a campaniilor militare la care a participat, amuzîndu-se să-și pună în lumină lașitatea, luînd în rîs curajul

tovarăşilor săi şi marile calităţi care i-au asigurat Spaniei chiar în ochii duşmanilor, un incomparabil prestigiu.[26]

Excesul acestei reacţii îşi găseşte explicaţia în excesul opus. Dar această opoziţie nu este numai cea a două atitudini diferite în faţa vieţii ; ea îşi află sursa în cele două tendinţe ale sufletului spaniol, în acelaşi timp opuse şi strîns legate, idealismul şi realismul, a căror combinaţie imprimă un caracter adesea atît de paradoxal manifestărilor vieţii individuale şi sociale, şi pe care le-a încarnat, în cele două personaje inseparabile: Don Quijote şi Sancho Panza, cea mai frumoasă creaţie literară a Secolului de aur.

Capitolul III

MADRID

CURTEA ŞI ORAŞUL

I. MADRID, ORAŞ REGAL — CURTEA : PALATUL ŞI VIAŢA PRINCIARĂ. ETICHETA. BUFONII. VIAŢA GALANTĂ LA PALAT — SERBĂRILE REGALE. „BUEN RETIRO". MĂREŢIA ŞI DECĂDEREA CURŢII — VIAŢA GRANZILOR. LUXUL ŞI LEGILE PENTRU REDUCEREA CHELTUIELILOR. MODA. DRAGOSTEA ŞI BANII. DECLINUL MORAL AL NOBILIMII. II. ORAŞUL. TRANSFORMĂRI ŞI ÎNFRUMUSEŢĂRI. MURDĂRIA STRĂZILOR. AERUL ŞI APA MADRIDULUI. APROVIZIONAREA ŞI ACTIVITATEA ECONOMICĂ — POPULAŢIA MADRIDULUI : COSMOPOLITISM ŞI NESIGURANŢĂ. VIAŢA SOCIALĂ : „MENTIDEROS" ŞI OPINIA PUBLICĂ. VIAŢA MONDENĂ ŞI PRADO. VIAŢA POPULARĂ. MANZANARES ŞI SĂRBĂTOAREA „SOTILLO".

I

„Sólo Madrid es Corte" (Nu există altă capitală decît Madridul [1].) Acest dicton răspîndit la începutul secolului al XVII-lea, reflectă orgolioasa satisfacţie pe care o în-

cearcă madrilenii de a trăi în însăşi inima monarhiei spaniole ; dar el exprimă de asemenea ceea ce constituie originalitatea solidă a oraşului lor : a nu fi altceva decît o *curte,* în dublul sens pe care limba spaniolă îl conferă acestui cuvînt, în acelaşi timp curte princiară şi capitală politică.

Vechile cetăţi castiliene care, în perioada precedentă, jucaseră rolul de capitală : Toledo „imperialul", Valladolid, ocazional Segovia, avuseseră pe vremuri o intensă viaţă urbană şi independentă de prezenţa suveranului. Madridul secolului al XVII-lea datorează, dimpotrivă, trăsăturile esenţiale ale fizionomiei sale, deciziei adoptate în 1561 de către Filip al II-lea de a transfera aici organismele guvernului regal. Trebuie oare să vedem în această hotărîre voinţa de a face din Madrid capitala „definitivă" a Spaniei ? Se pare mai degrabă că această alegere se explică prin dorinţa de a supraveghea construcţia Palatului-mănăstire a Escorialului, unde regele avea să se stabilească în 1571. Dealtfel, fiul şi succesorul său, Filip al III-lea, se hotărî în 1601 să mute Curtea şi guvernul la Valladolid. Madrilenii se îmbrăcară în doliu, se spune, cînd văzură îndepărtîndu-se lungul cortegiu de cai, trăsuri şi caleşti care urcau către nord ; iar municipalitatea adresă suveranului o jalbă care stă mărturie simbiozei ce se stabilise deja între Curte şi oraş : „Lipsit de Curte, oraşul a suferit cea mai mare calamitate pe care vreo localitate a cunoscut-o vreodată, căci oamenii de toate categoriile care locuiau aici îşi găseau un mijloc de existenţă, unii în bogatul comerţ ce se făcea cu lenjerie şi ţesături de in şi mătase, iar alţii în munca manuală la care acest comerţ dădea naştere; alţii, în slujbele de la Curte şi cancelarie, cît şi în negoţ şi transportul mărfurilor... *A vorbi despre Madrid, înseamnă a vorbi despre ceea ce el a fost, despre ceea ce rămîne din fosta sa glorie, dar fără nimic spre a o mai susţine.*" [2]

Cinci ani mai tîrziu, întoarcerea, de data aceasta definitivă, a suveranului, consacra Madridul drept capitală ; capitală artificială, în sensul că dezvoltarea ei nu a fost organic legată de aceea a statului al cărui cap devenise, și că ea își datorează rangul voinței arbitrare a doi monarhi. Dar, prin însuși acest fapt, întreaga existență a orașului este strîns asociată prezenței regelui și a anturajului său ; departe de a-și fi opuși unul altuia — așa cum vor rivaliza Versailles-ul și Parisul în timpul lui Ludovic al XIV-lea — Curtea și Orașul se întrepătrund, trăiesc una în celălalt, una pentru celălalt.

Brusca ascensiune a Madridului explică diversitatea opiniilor pe seama sa, cărora le dau glas spanioli și străini. Primii sînt uimiți de extraordinara „ridicare" a orașului lor, de intensitatea vieții sale sociale și de măreția pe care i-o conferă prezența curții : „Babilonul spaniol", „metropola lumii", „încîntarea națiunilor", nici un epitet nu apare drept excesiv pentru a-l califica. În schimb, străinul se miră văzînd mediocritatea decorului urban, murdăria străzilor și, printr-o reacție firească împotriva exceselor hiperbolizării spaniole, tinde să sublinieze și mai mult lipsa de comodități a orașului și realitățile foarte prozaice pe care le ascund învelișurile exterioare strălucitoare ale vieții urbane.

*

Construit pe marginea platoului care domină rîul Manzanares, Palatul regal — Alcázar — este o veche fortăreață înălțată în secolul al XIV-lea, restaurată și amenajată pentru a servi drept reședință lui Filip al II-lea, dar care își va datora principalele înfrumusețări celui de-al doilea succesor al acestuia, Filip al IV-lea. Palatul este, totuși, foarte departe de a constitui, așa cum afirmă un contem-

poran, „cea mai uimitoare construcție regală din lume". Forma sa este cea a unui dreptunghi, străjuit de patru turnuri care nu se aseamănă între ele ; fațada „nobilă", cătînd spre oraș, este construită din piatră, iar balcoanele de marmură și ornamentele îi dau o anumită maiestate ; dar, în celelalte aripi ale palatului, cărămida și chiar chirpiciul se alătură pietrei în construcție.

Prin poarta principală se ajunge în curțile interioare, dintre care cele două mai vaste sînt înconjurate de porticuri împodobite cu busturi ; spre aceste curți se deschid sălile și birourile diferitelor consilii — Consiliul Castiliei, Consiliul Indiilor, Consiliul finanțelor — unde se elaborează deciziile care vor cumpăni asupra destinului Spaniei și lumii. O mulțime numeroasă se înghesuie aici pe toată durata zilei, dînd curților palatului un aspect de piață publică, pe care îl sporește și mai mult prezența unor prăvălii și a unor negustori ambulanți ; marii seniori, urmați de pajii lor, se ciocnesc aici de așa-numiții *letrados*, funcționari în diversele birouri, de căpitanii veniți să ceară o companie sau să pretindă o pensie, de amatorii de procese, adesea asistați de un *escribano* (notar), care așteaptă trecerea unui grav magistrat în consilii pentru a-i solicita o favoare, sau pur și simplu încheierea unei afaceri nerezolvate de luni sau de ani de zile. Căci încetineala administrației spaniole este proverbială : este păcat, se spune, că Moartea nu-și recrutează „miniștrii" dintre cei ai regelui Spaniei ; ar fi pentru omenire un brevet de eternitate...

Primul și al doilea etaj al Alcázarului sînt ocupate de apartamentele regale și dependințele lor, care comportă o mulțime de încăperi, unele mari și luminate, cea mai mare parte însă mici și întunecate, legate între ele prin coridoare strîmte și scări. Sălile de ceremonie sînt îmbrăcate în magnifice tapiserii flamande și împodobite cu admirabile tablouri — Rubens, Tizian, Veronese — al căror număr spo-

reşte considerabil sub Filip al IV-lea. În 1643 încă, în ciuda penuriei tezaurului, regele însărcinează pe pictorul său oficial, Diego Velázquez, cu o misiune în Italia, pentru a-şi îmbogăţi colecţiile.

Dar, spune Lope de Vega, „mi-ar fi milă de personajele de pe tapiseriile palatului, dacă ele ar fi înzestrate cu sentiment". În acest cadru impunător se desfăşoară, într-adevăr, toate actele, imuabile şi cvasi-mecanice, ale unei vieţi de curte supuse celei mai rigide dintre etichete. „Nu există vreun principe care să trăiască aşa cum trăieşte regele Spaniei, scrie consilierul Bertaut : toate acţiunile şi toate ocupaţiile sale sînt întotdeauna aceleaşi şi merg cu un pas atît de egal, încît, zi de zi, el ştie ce va face toată viaţa." Şi totuşi, această etichetă nu a fost creată pentru Curtea spaniolă ; ea este cea a curţii marilor duci de Burgundia din secolul al XV-lea, Filip cel Bun şi Carol Temerarul, pe care descendentul lor, Carol Quintul, a introdus-o în ţara în care a fost chemat să domnească. Dar poate că Împăratul, „cel mai mare maestru de ceremonii din toate timpurile", s-a spus, i-a sporit rigiditatea. Este adevărat, în orice caz, că toţi călătorii străini sînt uimiţi de acest lucru. Dacă ar fi să dăm crezare spuselor Doamnei d'Aulnoy, moartea lui Filip al III-lea ar fi fost provocată de respectul sacrosanct pentru etichetă ; regele aflîndu-se la masa sa de lucru, într-o zi de iarnă, se simţi deranjat de emanaţiile unui brasero aşezat alături de el ; dar nici unul din nobilii de faţă nu voi să-şi asume răspunderea de a-l duce de acolo, pentru a nu încălca atribuţiile ducelui de Uceda, „gardian al corpului", care nu se găsea atunci la palat ; în noaptea următoare, suveranul fu cuprins de o febră violentă, complicată de un erizipel, care-l dădu gata în cîteva zile. [3]

Dacă Filip al III-lea a murit într-adevăr din pricina complicaţiilor unui erizipel, este foarte cu putinţă ca po-

vestea brasero-ului să fie născocită ; totuși, nu este neverosimil ca Doamna d'Aulnoy să fi știut aceste amănunte, așa cum ea afirmă, de la un spaniol dornic să sublinieze implacabila tiranie a etichetei, ce poruncește Curții și transformă monarhul într-un personaj cvasi-sacru care trebuie să fie — sau măcar să pară — inaccesibil contingențelor lumii. Numai că Filip al IV-lea și nu tatăl său a fost cel care a contribuit, fără îndoială, cel mai mult la a da maiestății regale acest caracter hieratic, ca și cum ar fi dorit să compenseze desfrîul din viața sa particulară prin conduita sa publică. Este însoțit, spune Bertaut, de atîta gravitate încît se mișcă și merge cu aerul unei statui însuflețite. Cei ce s-au apropiat de el ne asigură că, atunci cînd i-au vorbit, nu l-au văzut niciodată schimbîndu-și expresia feței sau schimbîndu-și atitudinea ; îi primea, îi asculta și le răspundea cu aceeași înfățișare, neavînd nimic mobil în corp, în afară de buze și de limbă."

Mai mult chiar decît suveranii, încă din copilărie educați în ambianța formalistă a Curții, reginele de origină străină se simt încorsetate de arcanul unei etichete, a cărei păzitoare vigilentă este, pe lîngă persoana lor, *camarera mayor*. Se știe cum a exploatat Victor Hugo această situație în *Ruy Blas*, folosindu-se în rest de anecdotica relatată de către Doamna d'Aulnoy. Dacă *suita* reginei cuprinde, ca și cea a regelui, un majordom-șef și *menini* (tineri paji aparținînd celor mai nobile familii din regat), regina trăiește permanent înconjurată de doamnele sale de onoare și, deoarece nici măcar umbra vreunei bănuieli nu ar trebui să o atingă, nici un alt bărbat cu excepția regelui nu poate petrece noaptea în interiorul Palatului.

Regele și regina iau masa separat, în afară de ocaziile excepționale cînd, pentru a celebra căsătoria vreunei doamne de la Curte, aceasta este invitată la masa suvera-

nilor. O dată pe săptămînă, publicul — de fapt curtenii și cei de familie nobilă care au obținut acest privilegiu — este admis să asiste la prînzul monarhului, a cărui rînduire are aspectul de reprezentație pe care îl va căpăta și la curtea Franței, la Luvru mai întîi, apoi la Versailles, în parte sub influența celor două regine venite de la Madrid, Ana de Austria și Maria-Teresa. Cu un genunchi în pămînt, *aposentador*-ul (intendentul) Palatului așteaptă ca stăpînul său să vină să ia loc la masă. După ce prelatul de rangul cel mai înalt, prezent la Curte, a binecuvîntat masa, regele se așază avînd alături, în picioare, pe majordomul din săptămîna respectivă, care-și ține în mînă bastonul, simbolul demnității sale. Dregătorul însărcinat cu tăierea cărnii, cel ce se ocupă de aprovizionarea cu pîine și paharnicul își încep atunci serviciul, supus și el unui riguros protocol: de fiecare dată cînd suveranul dorește să bea, paharnicul merge să ia cupa de pe un bufet alăturat și o descoperă pentru a o înfățișa medicului care asistă la masa regelui ; apoi, reacoperind-o, o duce regelui, asistat de către doi aprozi și un ușier al Palatului și îngenunchează pentru a o prezenta monarhului; după ce acesta a băut, cupa este dusă din nou pe bufet, iar dregătorul cu pîinea aduce un șervet cu care regele își șterge buzele. Un ceremonial asemănător însoțește prezentarea fiecărui fel de mîncare. Masa odată sfîrșită și după ce un preot a adus mulțumiri Domnului, dregătorul avînd grijă de tăierea cărnii se apropie pentru a strînge firimiturile ce ar fi putut cădea pe veșmîntul suveranului.

Masa reginei este însoțită de aceeași solemnitate. Brunel, care a avut cinstea de a asista, dintr-un colț al sălii, la cina reginei Maria-Ana de Austria, a doua soție a lui Filip al IV-lea, scrie : „În față (în fața reginei) se află o doamnă care îi pune dinainte mîncărurile ce i se aduc, și care are

oarecum rolul dregătorului însărcinat să taie carnea. De-a dreapta și de-a stînga ei se mai află încă două : cea din dreapta gustă băutura ; cea din stînga ține farfurioara și șervetul. Regina bea foarte puțin, dar mănîncă destul de bine. I se servesc multe feluri de mîncare, dar puține bune, după cît se pare. Are un bufon care vorbește aproape mereu și care încearcă să o facă să rîdă și să se distreze prin pălăvrăgeala lui."

Există totuși, în această viață-spectacol, momente în care, la adăpost de privirile care le impun stricta observare a ritualului Curții, suveranii se întorc, ca să vorbim astfel, la simpla omenie, așa cum o dovedesc spusele unui călugăr iezuit povestind unuia din confrații săi vizita pe care Filip al IV-lea și Isabela de Bourbon au făcut-o la mănăstirea sa în compania micii infante care avea să devină regina Maria-Teresa a Franței : „Ea venea împreună cu fratele ei, purtînd o tunică de lînă roșie, atît de drăgălașă, blondă și albă, încît semăna copilului Isus. Părinții ei, regele și regina, îi spuneau: «Înaintează, micuțo», iar ea, în fața atîtor lumini și ornamente, se oprea uimită pe cînd mama ei nu mai putea de încîntare, văzînd-o."... Unul din călugări ceru atunci lui Filip al IV-lea permisiunea de a oferi o mică amintire infantei. „Da, spuse regele, dați-i ceea ce doriți". De îndată micuța înaintă — căci toate se pricep atunci cînd e vorba să primească ceva — și i se oferi o bogată cutie cu moaște, pe care toți o admirară, iar fetița, mai vioaie și mai veselă decît la sosire, era tare frumoasă contemplînd-o. Mama sa îi zise : „Spune totuși ceva părintelui". Ea spuse: „Dumnezeu să vă aibă în grijă"... Binecuvîntările plouau asupra ei, *iar tatăl ei, pentru a nu se lăsa în voia rîsului, își ascunse obrazul."* [4]

Teama monarhului de a se sustrage, chiar și în rolul de tată, de la imuabila gravitate care se cuvine maiestății regale, este semnificativă. Ea face și mai surprinzătoare încă

anumite aspecte ale vieții la Curte, care intră în contradicție cu aceasta. Exemplul cel mai grăitor îl constituie locul pe care-l ocupă bufonii în anturajul suveranului, loc a cărui importanță este atestată nu numai prin simbriile ridicate pe care le primesc dar și mai mult prin faptul că Filip al IV-lea i-a poruncit pictorului său Velázquez să le imortalizeze trăsăturile la fel ca pe cele ale membrilor familiei sale. Ei trăiesc într-adevăr în familiaritate cu principele și, în această Curte severă unde funcția fiecăruia este riguros fixată, îi găsești peste tot, în anticamere, în apartamentele regale, în saloanele de recepție, și pretutindeni rolul lor de „oameni de distracție" (astfel îi desemnează inventarele palatului) este de a face să rîdă : prin monstruozitatea lor fizică de pitici diformi și hidrocefali, pe care o accentuează și mai mult încă livreaua cu care sînt îmbrăcați : prin contrastul între nefericirea umană pe care o reprezintă și numele cu care sînt împopoțonați (unul din bufonii lui Filip al IV-lea poartă numele învingătorului de la Lepanto, don Juan de Austria) ; prin flecăreala lor neîntreruptă, alimentată de glume de gust mai mult sau mai puțin ales, ce sfărîmă adesea învelișul rigid de gravitate care protejează pe rege și pe ai săi. Antoine de Brunel povestește că regina Maria-Ana, foarte tînără și de curînd sosită din Germania, neputîndu-se abține de a rîde în fața atitudinii și cuvintelor ridicole ale unui bufon, se văzu în situația de a fi mustrată că acest lucru nu era pe potriva unei regine a Spaniei și că era necesar să se arate mai serioasă ; la care ea răspunse cu mirare că nu putea proceda altfel, dacă acel om nu era îndepărtat din fața ei, și că făcuseră o greșeală arătîndu-i-l, dacă nu voiau ca ea să rîdă de el." [5]

Dar, o intenție mai serioasă se întrevede din rolul încredințat bufonului. Diformitatea fizică ascunde, la unii dintre ei, un spirit foarte ascuțit și, „bufoneria" lor dîndu-le drep-

tul de a spune orice, se întîmplă ca ei să nu-l cruțe pe suveran de exprimarea unor adevăruri destul de aspre. Făcindu-se ecoul unor murmure pe care nimeni n-ar fi îndrăznit să le spună monarhului pe un ton serios, ei constituie pe lîngă acesta expresia unei *vox populi*.

Există o altă practică, de o rînduială complet diferită, care pare să contrazică respectul sacrosanct datorat reginei Spaniei : așa-numitul *galanteo en palacio*, arta de a face curte în mod public doamnelor de la palat. Această artă era deja ceva obișnuit la curtea austeră a lui Filip al II-lea, așa cum o arată un nobil din suita ambasadorului Veneției. „În apropierea reginei, spune el, se aflau doamnele sale, aparținînd aristocrației celei mai înalte ; trei dintre ele o serveau la masă cu mult respect ; celelalte, sprijinite de pereții camerei reginei, stăteau să facă conversație cu adoratorii lor. *Acești curtezani se bucură de libertatea de a rămîne cu capul acoperit în fața suveranilor*, în timp ce vorbesc cu voce înceată cu tînăra fată căreia îi fac curte ; ei sînt principi și nobili ce se remarcă prin bogăție sau naștere și care curtează doamnele pentru a-și petrece timpul, și de asemenea cu intenția de a le lua în căsătorie ; dacă ar avea alte intenții ar fi disprețuiți, căci regulile palatului Maiestății Sale sînt, în această privință, foarte stricte...". Dar venețianul restrînge ecoul acestei ultime observații, adăugînd că mai mulți curtezani pot curta pe aceeași doamnă, „dar ea însăși nu poate să-și plece urechea decît la unul singur o dată..." [6].

Treizeci de ani mai tîrziu, Barthélemy Joly arată și el că cina publică de la regină este așteptată cu nerăbdare de către cavalerii curtenitori ai doamnelor căci „ei au privilegiul, în timpul cinei, de a se întreține fiecare cu doamna sa și aceasta se face, zice-se, cu pălăria pe cap, fără a fi întrerupți, fără a fi expuși să se audă ceea ce spun, cu condiția

ca regina să-i vadă". De ce se bucură ei oare de excesivul privilegiu de a rămîne cu capul acoperit în același timp în fața doamnei lor și în fața reginei ? Aceasta, explică Bertaut, datorită unui suprem rafinament de curtoazie; ei vor să demonstreze astfel „că doamnele cărora ei li se consacră au același drept în privința lor ca și regele în privința supușilor săi, adică acela de a le îngădui să-și acopere capul. Și această lipsă de curtoazie se explică spunîndu-se că ei sînt atît de exaltați, adică atît de absorbiți și pierduți în contemplarea doamnei lor încît nu-și dau seama că în același timp își acoperă capul în fața reginei".

Prilejurile de „a flirta" ar fi prea rare dacă ele s-ar mărgini la zilele în care regina ia masa în public. De aceea, neputîndu-se întreține pe șoptite cu Dulcineele lor, îndrăgostiții se postează înaintea fațadei palatului, așteptînd ca ele să apară la ferestre și în balcoane, pentru a le contempla și a sta de vorbă cu ele „prin semne inventate pentru această frumoasă trebușoară", spune cu o virtuoasă indignare consilierul Bertaut. Dar prilejul cel mai nimerit îl constituie plimbările reginei, însoțită de o parte măcar din doamnele sale de onoare : „Atunci îndrăgostiții, care sînt totdeauna ageri, merg pe jos pe lîngă portiera caleștii pentru a sta de vorbă. Cînd regina se întoarce tîrziu, ei dau poruncă să fie duse în fața caleștii în care se află doamnele patruzeci sau cincizeci de torțe de ceară albă, iar acest lucru produce cîteodată o foarte frumoasă iluminație, căci există uneori mai multe calești, iar în fiecare mai multe doamne. Astfel, conchide contesa d'Aulnoy, fără îndoială cu multă exagerare, se văd adesea mii de făclii, în afară de cele ale reginei."

În regularitatea monotonă a vieții de Curte, marile evenimente și serbările pe care ele le prilejuiesc, aduc totuși frecvente diversiuni. Ele n-au fost niciodată atît de numeroase și strălucitoare ca în jumătatea de secol în care se accentuează declinul puterii spaniole. Totul servește ca pretext pentru orgnizarea lor : o naștere în familia regală, o victorie militară, o alegere pontificală, primirea unui ambasador sau a unui principe străin. Majoritatea lor capătă caracter de petreceri populare la care participă, măcar ca spectatoare, întreaga populație a orașului ; așa s-a întîmplat cu petrecerile organizate cu prilejul ședерii în Spania a prințului de Galles, Charles, venit să ceară mîna unei infante : timp de aproape șase luni, din martie pînă în septembrie 1623, se succedară, zilnic aproape, procesiuni, curse de tauri, focuri de artificii, banchete, într-un exces de fast cu care Regele Catolic voia să uimească pe tînărul principe protestant în a cărui convertire își punea speranța. [7]

Alte serbări, organizate la Palat sau în reședințele regale învecinate cu Madridul (în special Aranjuez), păstrează un caracter „curtenitor". În scopul de a le oferi un cadru mai puțin auster decît vechiul Alcázar, Filip al IV-lea puse să se construiască, la celălalt capăt al Madridului, *Buen Retiro*. Clădit în mijlocul unui mare parc amenajat (din care actuala grădină madrilenă *Retiro* nu reprezintă decît o parte), noul palat cuprindea saloane somptuoase, împodobite cu picturi de Zurbarán și de Velázquez, și un amfiteatru, decorat de florentinul Cossimo Lotti, specialist, de asemenea, și în mașinăriile de teatru folosite pentru reprezentarea cu mare pompă a pieselor cu tematică mitologică sau cavalerească. Înainte chiar ca lucrările să fi fost în întregime terminate, *Buen Retiro* și parcul său fură însuflețite de o continuă serbare. „Ducele de Olivares, scrie

un dușman al favoritului, își petrecea timpul născocind baluri, baluri mascate, farse la care îți pierdeai vremea și la care lăsai de asemenea să-ți scape anumite afaceri de importanță : și acest mod de a proceda evoca mai curînd Ninive, epoca lui Nero și a ultimilor romani". În 1637 pentru a sărbători alegerea ca împărat a lui Ferdinand al III-lea, văr al regelui, se amenajă în parc, ștergînd de pe suprafața pămîntului un delușor care se afla acolo „de cînd Dumnezeu a creat lumea", un soi de scenă improvizată pentru construirea căreia fură folosite 80 000 scînduri de lemn. Jur-împrejur fură înălțate galerii și loji bogat împodobite, de unde cei de la Curte putură să asiste la un strălucitor carusel la care au participat regele, ducele de Olivares și principalii nobili de la Curte „cu toții îmbrăcați în ținute extrem de costisitoare", care se dedară unui simulacru de luptă. Cheltuiala totală se ridică la 300 000 de ducați, iar un astfel de dezmăț de bani, în sînul unei monarhii sărăcite, desigur că a scandalizat mulți oameni, căci s-a socotit necesar să se dea o explicație oficioasă : „Se spune că o manifestare atît de importantă a avut un alt scop decît acela de pură reprezentație și divertisment, și că această ostentație avea drept scop să-i arate cardinalului Richelieu, bunul nostru prieten, că mai există încă bani de cheltuit pentru pedepsirea regelui său." [8]

Gusturile intelectuale ale suveranului-mecena care a fost Filip al IV-lea își găsesc împlinirea în reuniunile „Academiei Palatului", unde se întîlnesc nobili de la Curte și literați, și în reprezentațiile unor piese de Lope de Vega și Calderón, organizate la „coliseul" din Buen Retiro. Dar și aici întîlnim o ciudată contradicție între grija pentru etichetă și anumite divertismente care nu ne apar ca fiind de cel mai bun gust. Mareșalul de Gramont, care, sosit la Madrid în 1659 pentru a cere în numele lui Ludovic al

XIV-lea mîna infantei Maria-Theresa, a asistat la o reprezentație teatrală, ni-l descrie pe rege „rămînînd absolut imobil pe toată durata reprezentației, fără să-și mişte nici mîna, nici piciorul, nici capul, schimbînd un singur cuvînt cu regina și retrăgîndu-se apoi cu aceeași solemnitate, după ce i-a făcut reverența cu multă ceremonie“ ; dar același rege, cu cîțiva ani mai înainte, este adevărat, găsise cum să însufleţească spectacolul dublîndu-l cu un altul, în care doamnele palatului urmau să fie sub ochii săi actrițe fără voie : „Maiestatea sa, spune preotul Barrionuevo, a poruncit ca mîine doar femeile să meargă la teatru, fără să poarte turnură la rochii ; el va merge să asiste la spectacol dimpreună cu regina, privind printre gratiile lojei sale ; au fost pregătite curse de șoareci, cu mai mult de o sută de șoareci bine momiți, pentru a li se da drumul chiar în mijlocul spectacolului, atît la parter, cît și la balcon. Dacă aceasta se realizează, va merita osteneala de a fi văzut și va constitui o frumoasă distracție pentru Maiestățile Lor.“ [9]

Un alt contrast — care este acela al întregii Spanii a epocii : în mijlocul serbărilor și fastului, nici măcar Curtea nu scapă de mizerie, sau, mai precis, cele necesare lipsesc, în timp ce se cheltuiește fără socoteală pentru lucruri de prisos. Nefiind plătiți, furnizorii refuză uneori să-și livreze mărfurile : „Sînt adesea zile, scrie Barrionuevo în 1654, cînd suita regelui și cea a reginei duc lipsă de tot, chiar și de pîine“. În anul următor (octombrie 1655), el povestește că regina Maria-Ana, plîngîndu-se că nu i se serveau prăjituri de patiserie, care îi plăceau mult, doamna ce avea această funcție i-a răspuns că, datorîndu-i-se deja mulți bani, cofetarul refuza să mai vîndă. Regele însuși, care avea obiceiul să mănînce pește în ajunul sărbătorilor închinate Fecioarei, „nu mănîncă decît ouă, și iarăși ouă,

oamenii însărcinați să cumpere nemaiavînd un ban pentru a îndrepta lucrurile". Firește, simbriile servitorilor suveranului nu sînt plătite decît cu extraordinare întîrzieri, dacă ajung să fie plătite. Într-o notă datată din noiembrie 1657 și păstrată în arhivele Palatului regal, se poate citi : „Diego de Velázquez, *aposentador* (intendent) al Palatului (funcție în care marele pictor fusese numit în 1652), arată că din simbria obișnuită pentru slujba sa, i se datorează cea de pe un an întreg, ceea ce reprezintă șaizeci de mii de reali, și că i se mai datorează pe deasupra încă treizeci de mii de reali din anul 1653 ; măturătorii și ceilalți servitori care depind de serviciul său au încetat să mai muncească și, ceea ce este și mai rău, nu mai există nici un real pentru a plăti lemnul destinat căminelor din apartamentele Maiestății Sale" [10]... Este vorba, e adevărat, de „anii grei" ai domniei, dar, cu mult timp înainte, cronicarul contemporan Novoa opunea risipa pe care o reprezenta construcția palatului Buen Retiro restricțiilor cărora le cădeau victimă servitorii palatului care, după propriile sale cuvinte, „erau exploatați pînă la sînge". [11]

*

Aristocrația care îl înconjoară pe suveran contribuie la ruinarea acestuia tot atît de mult cît la strălucirea sa. Puțini sînt nobilii de neam mare care să locuiască pe domeniile lor ; ei încredințează „cîrmuirea" acestora unor intendenți și preferă șederea la Curte, pîndind hatîrurile pe care li le poate acorda suveranul sau favoriții care guvernează în numele acestuia.

Preocuparea de căpetenie a oricărui curtean este de a-și afirma rangul și, dacă este cu putință, de a eclipsa pe ceilalați prin somptuozitatea modului său de trai, în ciuda măsurilor luate în diverse rînduri de către guver-

nul regal pentru a pune frîu excesele fastului desfășurat de marea nobilime. În 1611, sub domnia lui Filip al III-lea, un decret impusese o limită folosirii „mobilelor, vaselor, brasero-urilor, caleștilor aurite și argintate", cît și broderiilor de aur și argint în tapete, baldachine și tapiserii „și altor obiecte de pură ostentație în care se cheltuiesc cele mai mari averi". Zadarnică interdicție, deoarece, la începutul domniei sale, Filip al IV-lea este obligat să o reînnoiască prin „articole de îmbunătățire" promulgate în 1623 : unul din ele aduce o importantă schimbare în costumul oamenilor de condiție nobilă, interzicînd cu severitate folosirea „gulerului plisat spaniol" *(lechuguilla)*, confecționat din pînză albă, plisat și scrobit, montat pe o armătură de sîrmă de fier și carton, și pe care capul părea că se odihnește ca pe o farfurie. Nu numai cumpărarea și întreținerea acestui accesoriu vestimentar costau foarte scump, dar, afirmă unul din memoriile contemporane, „sînt ocupați să calce și să pliseze aceste fleacuri extravagante tineri inteligenți și puternici care ar fi cu mult mai bine întrebuințați la o treabă utilă statului sau la cultivarea pămîntului". Această interdicție a fost însoțită de aceea de a întrebuința stofe brodate cu aur, argint sau mătase în veșmîntul masculin, la care exemplul dat de rege a contribuit pentru a substitui negrul culorilor vii folosite pînă atunci.

Dar dacă, în comparație cu costumul nobililor francezi ai vremii, cel spaniol face dovadă de mai mare sobrietate, el nu este totuși lipsit de mijloace care să-i pună în valoare simplitatea : vesta cu mîneci ajustată este susținută de o armătură de balene, sau garnisită în interior cu vată, pentru a da mai multă prestanță celui ce o poartă; tunica deschisă care o acoperă este împodobită cu mîneci false care se lărgesc pornind de la umeri ; de sub panta-

lonul scurt strîns în jurul genunchiului, un fel de ciorapi-jambiere strînși pe picior *(pantorillas)* pun în valoare grația gambei. Silueta masculină — la nobili — este completată de o pălărie de fetru cu boruri largi, adesea împodobită cu pene multicolore și de o amplă pelerină de culoare întunecată, complice a aventurilor de dragoste, căci ea îngăduie să-ți ascunzi obrazul în spatele brațului îndoit.

De la Filip al II-lea încoace, moda părului scurt a făcut loc părului lung sau perucii, care îl înlocuiește ; obiceiul de a folosi parfumuri și chiar farduri este frecvent la oamenii cei mai distinși chiar. „astfel încît, spune Lope de Vega, nu mai știi, cînd le vorbești, dacă le vorbești lor sau surorii lor"...

Importanța servitorimii, în sensul cel mai larg al cuvîntului, adică înțelegînd nu numai simplii servitori, ci și pe toți aceia care formează „clientela" * unui mare nobil, constituie demonstrația cea mai strălucită a rangului social. Cu prilejul unei lupte călare cu lancea, organizată în Plaza Mayor, la sfîrșitul domniei lui Filip al III-lea, ducele de Osuna — care se îmbogățise scandalos de mult în funcția sa de vice-rege al Neapolelui — se înfățișă însoțit de o sută de lachei, îmbrăcați în albastru cu auriu, și de cincizeci de căpitani și ofițeri, care purtau veșminte din stofe bogate, împodobite cu pietre prețioase. De aceea, „articolele" din 1623 fixează o cifră maximă la numărul „majordomilor, seneșalilor, pajilor, lacheilor, servitorilor și oamenilor din escortă, pe care marii nobili îi duc mereu după ei, răpind astfel brațe agriculturii și meșteșugurilor". Granzii de Spania nu mai avură drept decît la optsprezece persoane, miniștrii și consilierii re-

* Cei aflați în slujba și sub protecția unei persoane sus-puse (N.T.).

gelui la opt ; în ceea ce privește „doamnele", o hotărîre din 1634 le ordonă, sub amenințarea cu exilul, să nu fie escortate de mai mult de patru scutieri sau gentilomi.

Ne putem îndoi de eficacitatea acestor măsuri, căci numeroase sînt mărturiile ulterioare, care ne înfățișează mari seniori întovărășiți de o importantă suită de scutieri și paji, iar Navarrete vorbește în cartea sa *Conservarea Monarhiilor* (1626), de „escadroanele" care formează suita unora din doamnele de condiție nobilă. Cînd cel mai nefericit dintre hidalgi — precum cavalerul famelic din *Lazarillo de Tormes* — nu se poate lipsi de serviciile unui valet a cărui prezență alături de el constituie, ca și spada pe care o poartă la șold, singura chezășie a condiției sale nobile, cum s-ar putea mulțumi așadar un mare senior cu numai doi sau trei scutieri ? Regele, el însuși, dă un prost exemplu, suspendînd aplicarea legilor privitoare la reducerea cheltuielilor pe care le-a promulgat, cu prilejul unui mare eveniment, sau pur și simplu, pentru a da mai multă strălucire anumitor serbări ale curții. La venirea prințului de Galles, ducele de Medina Sidonia, stăpîn al unor imense domenii în Andaluzia, îi dărui lui Filip al IV-lea douăzeci și patru de cai, cu harnașamente împodobite cu perle și încrustate cu aur, pe care îi însoțeau douăzeci și patru de sclavi purtînd livrele cu dungi albastre, toate garnisite cu fireturi de aur. Sclavi și cai își făcură intrarea în oraș în cortegiu, precedați de către marele seneșal al ducelui și de trîmbițași, cu toții minunat îmbrăcați, „spectacol ce atrase o asemenea mulțime în piețe și pe străzi încît era imposibil să mai faci un pas [12]". Chiar și în cursul anilor grei de la sfîrșitul domniei, sărăcia care se accentuează în Spania nu pune capăt acestui dezmăț de lux și ostentație : în 1657, marchizul de Heliche îi oferi noii regine Maria-Ana de Austria o serbare care,

în afară de concerte și o reprezentație teatrală, cuprindea un banchet de o mie de tacîmuri. Banchetul îl costă pe marchiz 16 000 ducați, dar îl răsplăti cu acordarea titlului de grande.

Și pe curteni îi costă scump necesitatea de „a-și servi doamna", sau, mai prozaic, de a-și întreține amanta. Căci dacă așa-numitul *galanteo en palacio* pretinde a nu fi altceva decît un omagiu platonic, el se prelungește sau adesea deviază către aventuri care sînt mult mai puțin platonice. La începutul secolului al XVII-lea, portughezul Pinheiro, descriind viața la Curte, stabilită pe atunci la Valladolid, insistă asupra imoralității vieții curtenilor, dintre care nu lipseau nici măcar soții îngăduitori. Răul se agravează sub domnia lui Filip al IV-lea și un *Memorial* anonim înmînat regelui în 1653 îi denunță un număr de 143 femei căsătorite, acuzate că „trăiesc imoral". Lucrul cel mai surprinzător este că regele, care dă în această privință exemplul cel mai deplorabil, pretinde uneori să ia măsuri pentru a restabili bunele moravuri în anturajul său...

Dar, la fel ca fastul vestimentar sau numărul servitorilor, o legătură extra-conjugală apare ca un complement necesar unei vieți elegante, iar toleranța manifestată în acest domeniu este atestată de numeroase mărturii : „Un lucru pe care îl găsesc ciudat și care nu-și are locul, mi se pare, într-un regat catolic, scrie Brunel, este toleranța manifestată față de bărbații care au amante atît de recunoscute, încît este un fapt despre care nu se face nici un mister. Aceste amante se numesc *amancebadas* *. Chiar dacă sînt căsătoriți, asta nu-i împiedică să aibă amante și adesea copiii naturali sînt crescuți la un loc cu

---

* Concubine (N.T.).

cei legitimi“ [13]..., indicație confirmată de către contesa d'Aulnoy, care explică blindețea pe care o arată soția legitimă față de atari legături prin faptul că ea o consideră pe cealaltă o femeie de o condiție atît de joasă încît nu ar avea de ce să se simtă ofensată.

Într-adevăr, dacă *galanteo* duce uneori la aventuri sau legături clandestine, în general nu în lumea Curții își recrutează marii seniori amantele recunoscute, ci mai curînd printre actrițele renumite sau printre prostituatele cu pretenții. Dar și unele și celelalte dau loc la rivalități cu deznodămînt uneori sîngeros : „Zilele trecute, scrie un preot iezuit unuia din confrații săi, contele de Oropesa și ducele de Albuquerque se plimbau în Prado. O caleașcă ocupată de niște doamne o opri pe a lor : putea să fie ora zece seara : una din femei îl chemă pe duce ; amîndoi coborîră din trăsură și începură să stea de vorbă cu ele. Se pomeniră atacați de trei bărbați : unul din ei se aruncă asupra lui Albuquerque, iar ceilalți doi asupra lui Oropesa. Albuquerque își doborî adversarul, iar Oropesa primi o lovitură cu vîrful săbiei, care îl răni la obraz și la umăr... A doua zi, marchizul de Almenara se trezi cu brațul străpuns în cursul unei încăierări nocturne : acum riscă să rămînă ciung. Toate aceste lucruri au drept cauză tinerețea și femeile.“ [14]

Pasiunea amoroasă asociindu-se dorinței de a se face remarcat, aceste legături duc adesea la ruină, căci ar însemna să dăunezi propriei reputații, dacă nu satisfaci capriciile doamnei tale, chiar și cele mai costisitoare. „Cînd se vorbește despre marile cheltuieli ale spaniolilor și cînd încerci să afli despre ei cum se ruinează, observă Antoine de Brunel, toți cei ce au locuit și au trăit la Madrid dau asigurări că femeile sînt cele ce aduc la ruină majoritatea familiilor. Nu există ins care să nu-și întrețină

amanta și care să nu cadă în mrejele vreunei prostituate. Și, cum nicăieri în Europa nu există prostituate mai spirituale, mai nerușinate și mai pricepute în această blestemată meserie, de îndată ce le cade cineva în plasă, îl jumulesc zdravăn. Le trebuie fuste care costă treizeci de pistoli, veșminte de preț, pietre scumpe, trăsuri, mobilă. Și faptul că nu se cruță nimic atunci cînd este vorba de sexul frumos, înseamnă, la această nație, o falsă generozitate." [15]

Pentru a face față modului de viață de la Curte, cu toate cheltuielile „secundare", pe care acesta le presupune, există, desigur, imense averi nobiliare. Totuși, nobilimea suportă și ea efectul sărăcirii generale a regatului și către rege se întorc, în chip de solicitanți, majoritatea curtenilor, pentru a-l face să plătească nu numai fastul cu care îl înconjoară, ci și viața de plăceri pe care ei o duc. În schimb devotamentul pentru treburile publice se stinge încetul cu încetul în sufletele curtenilor. „I s-au dat marchizului de Leganés 6000 ducați drept rentă permanentă, 12 000 drept indemnizații pentru cheltuieli și 2000 drept leafă lunară, *pentru a-l încuraja să meargă să-și ia postul în primire* (care nu era altceva mai puțin decît postul de guvernator al regatului Milanului) și, cu toate acestea, el se duce cu foarte mare silă." [16]

Cînd, în 1644, Filip al IV-lea luă conducerea trupelor sale pentru a încerca recucerirea Cataloniei ocupată de francezi, fu nevoit să facă uz de promisiuni și amenințări pentru a determina nobilimea să-l însoțească. Un pamflet contemporan, *Spiritul Franței și maximele lui Ludovic al XIV-lea*, trage o concluzie ironică din această stare de lucruri : „Granzii de Spania sînt de un mare ajutor regelui Franței și contribuie, fără gînd ascuns, să-i înlesnească planurile, căci se îmbogățesc de pe urma bunurilor

stăpînului lor și răpesc țării posibilitatea de a întreține trupe". Strălucitoare, inutilă, imorală și ruinătoare, Curtea a devenit cu adevărat, după expresia unui istoric spaniol contemporan „o tristă calamitate națională" [17].

II

Madridul profită totuși de pe urma prezenței Curții și totul, în aspectul său exterior, ca și în viața sa socială, dovedește strînsa legătură care îl unește cu monarhul și lumea acestuia. Timp de jumătate de secol, populația sa a crescut cel puțin de cinci ori și ajunge să depășească ușor, sub domnia lui Filip al IV-lea, cifra de 100 000 locuitori. Această creștere demografică cît și construcțiile noi pe care le-a atras după sine, au făcut să cadă vechiul zid care înconjura orașul medieval ; majoritatea porților fortificate, cum ar fi Puerta del Sol * care închidea orașul spre răsărit, au dispărut : altele rămîn în picioare cu crîmpeie de metereze mai mult sau mai puțin ruinate, în interiorul noii aglomerații urbane. Aceasta este cu atît mai extinsă, cu cît cea mai mare parte a caselor nu au etaj, ca o consecință a „șiretleniei" madrilenilor, care au vrut să se sustragă unei obligații legiferate de către Filip al II-lea, în momentul în care Curtea și serviciile guvernului se instalau în oraș : regele ordonase, într-adevăr, ca proprietarii de case destul de mari, în special cele care numărau mai mult de un etaj, să fie obligați să pună o parte din casă la dispoziția sa, pentru a găzdui personalul administrativ și oamenii suitei sale. Deși răscumpărarea acestei obli-

* Poarta soarelui (N.T.).

gaţii a fost autorizată în 1621, Madridul văzuse deja înmulţindu-se, la acea perioadă, „casele farsei" *(casas de malicia)*, fără etaj, care, către mijlocul secolului al XVII-lea, formează trei sferturi din totalul construcţiilor.

Edificiile importante păstrează adesea o aparenţă mediocră. Ca şi casele mai umile, ele sînt în general construite din chirpici sau cărămidă, şi doar o faţadă de piatră semnalează casele bogate, burgheze sau aristocratice. Ferestrele sînt mici, adesea fără geam (căruia îi ţine locul o foaie de hîrtie sau de pergament unsă, ce nu lasă să treacă decît o lumină sărăcăcioasă), dar sînt aproape de regulă înzestrate cu gratii de fier care servesc mai puţin la înfrumuseţarea clădirii cît la asigurarea securităţii sale împotriva încercărilor galante şi vagabonzilor nocturni. Preţul caselor şi cifra chiriilor rămîn totuşi foarte ridicate şi sînt o dovadă a „crizei de locuinţe" de care continuă să sufere capitala.

Stabilirea Curţii a atras totuşi după sine anumite înfrumuseţări. Cea mai remarcabilă a fost construirea, sub Filip al III-lea, a celebrei *Plaza Mayor*, a cărei lărgime şi maiestate nu constituie numai un subiect de orgoliu pentru madrileni, ci şi unul de admiraţie pentru străini. De formă dreptunghiulară, ea este încadrată de case de cinci etaje — cele mai înalte din Madrid — a căror arhitectură combină în mod fericit piatra şi cărămida ; primul etaj este construit pe porticuri ce adăpostesc prăvălii sau tarabele negustorilor ambulanţi ; linia etajelor superioare este subliniată de balcoane de fier care constituie tot atîtea tribune de unde regele, curtenii şi autorităţile pot asista la spectacole şi festivităţi : coride, lupte călare cu lancea, autodafeuri *(autos de fe)*, al căror cadru firesc devine piaţa încă de la terminarea ei. În apropierea pie-

ții este construit, din 1629 pînă în 1643, un edificiu care, prin contrastul dintre frumusețea sa arhitecturală și destinația sa, constituie o surpriză pentru cei ce vizitează capitala. „Este o clădire, spune Brunel, masivă, lungă și largă, ale cărei ferestre sînt foarte bine apărate de bare zdravene de fier, care par să se afle acolo atît pentru frumusețe, cît și pentru siguranță ; într-adevăr, pe lîngă faptul că nu au ochiuri mici și că sînt mult mai mari decît cele ale călugărițelor, ele sînt aurite și meșterite cu artă: astfel încît nu se va socoti ciudat faptul că m-am înșelat și că am crezut această casă, la început, casa vreunui Grande de Spania". Ea este într-adevăr uneori — dar numai cu titlu provizoriu — reședința anumitor Granzi, deoarece este vorba de „închisoarea nobilimii" [18].

Strada Mare *(Calle Mayor)* constituie artera centrală a orașului și duce de la Alcázar-ul regal la piața care a păstrat numele vechii Puerta del Sol. Mărginită de case înalte, ca și Plaza Mayor, de-a lungul uneia din fațadele exterioare ale căreia se întinde, ea se prelungește, dincolo de Puerta del Sol, prin strada Măslinilor *(Olivos)*, cu o înfățișare complet diferită : cartierul pe care îl traversează, așezat la marginea orașului vechi, a văzut construindu-se numeroase mănăstiri și biserici, ale căror largi grădini păstrează acestui cartier o ambianță pe jumătate cîmpenească, de aceea bogate reședințe aristocratice au fost construite de-a lungul străzii, pînă în vecinătatea Prado-ului, pajiște amenajată în secolul al XVI-lea drept loc de plimbare publică și împodobită cu numeroase fîntîni.

Celelalte străzi importante care, începînd din Plaza Mayor sau de la Puerta del Sol, se răspîndesc pînă la marginea orașului, sînt în general destul de largi și susțin în chip avantajos comparația cu cele ale altor capitale europene rămase, ca Parisul, în interiorul vechii lor incinte. Dar, dacă numeroși călători străini fac această remarcă,

există o unanimitate în a semnala murdăria străzilor și răspîntiilor precum și duhoarea, uneori insuportabilă, care se degajă din ele. Camillo Borghese (viitorul papă Paul al V-lea), care a vizitat Madridul în 1594, explică motivul : „Între alte imperfecțiuni, spune el, casele nu au latrine; de aceea, toți locuitorii își fac trebuințele într-un vas care este deșertat în stradă" [19]. Acest obicei, este adevărat, este reglementat : „golirea" nu se poate face decît noaptea, cînd se presupune că străzile sînt pustii ; de asemenea se obișnuiește, înainte de a arunca conținutul vaselor de la ferestre și de pe balcoane, să se pună în gardă eventualul trecător printr-un „*Agua va !*" (atenție la apă !). Dar, judecînd după felul cum literatura satirică a vremii a exploatat urîtmirositoarele surprize cărora le cad victimă hoinarii întîrziați sau acei *galanteadores* spunînd vorbe dulci la fereastra frumoasei lor, „accidentele" trebuiau să fi fost frecvente. De aceea, alcalzii de Curte, însărcinați cu poliția urbană, adoptară măsuri restrictive : era interzis să se arunce, de la ferestre și balcoane, „apă, gunoaie sau alte lucruri" ; singură poarta de acces spre stradă, la același nivel, putea fi folosită în acest scop ; în plus, orarul acestei evacuări era precizat, după ora zece seara iarna, după ora unsprezece vara. Pedepsele prevăzute în caz de nerespectare erau de patru ani de exil pentru stăpînii de casă, și de șase ani pentru servitori, care, pe deasupra aveau să mai fie și biciuiți în public [20].

Aceste limitări nu modificau cu nimic destinația finală a gunoaielor domestice și de altă natură. „Cei ce fac bine calculul tuturor gunoaielor care se aruncă în stradă, spun că se parfumează zilnic străzile cu mai mult de o sută de mii de livre de materii fecale..." scrie Brunel. Ploile de iarnă le amestecă într-un noroi grețos ; vara, soarele și uscăciunea îl transformă în praf, astfel încît a devenit pro-

verbial să se spună că „ceea ce oamenii c... iarna, beau vara“ [21].

Totuși, natura a furnizat ea însăși remediul. Camillo Borghese remarca deja, în legătură cu duhoarea Madridului, că „în aceste regiuni lucrurile plăcut mirositoare cresc din abundență, altfel nu s-ar putea trăi“. Dar cel mai bun antidot este dat de chiar aerul Madridului. „Aerul este atît de tare și pătrunzător, afirmă Bertaut, încît nimicește totul într-o clipă, avînd această proprietate de a usca și fiind tot atît de coroziv ca și varul care distruge corpurile fără să li se simtă putreziciunea. Într-adevăr, am întîlnit adesea pe străzi ciini morți și pisici moarte care nu răspîndeau nici o duhoare, căci aerul nu numai că se viciază aici greu, dar, pe deasupra, înlătură chiar cauza vicierii, printr-o reducere a elementelor compusului, tot atît de promptă pe cît de imperceptibilă“. În plus, opinia madrilenă admite, iar unii medici vor mai susține acest lucru încă în secolul al XVIII-lea, că aerul orașului este atît de tare, subtil și pătrunzător, încît ar deveni nociv pentru sănătate dacă tăria lui nu ar fi temperată de exalările fetide ce se înalță de pe străzile capitalei.

Madridul se fălește, nu mai puțin decît cu aerul său, dar pe mai bună dreptate, cu abundența și calitatea apelor care îl alimentează. Încă din vremea arabilor, o întreagă rețea de conducte subterane fusese construită pentru a colecta apa pe mai multe leghe în jur. Noi amenajări, datorate guvernului regal și municipalității, au permis să se adauge apa ce provenea din diverse izvoare, aducînd-o la fîntînile publice, al căror număr a sporit, atît pentru confortul locuitorilor cît și pentru înfrumusețarea orașului. Unele dintre ele erau în mod deosebit renumite pentru calitatea apelor lor în asemenea măsură, încît Cardinalul-Infante, fratele lui Filip al IV-lea și comandant al trupelor

spaniole în Flandra, punea să i se aducă de la Madrid burdufuri umplute la aceeași fîntînă care alimenta Curtea...

Aprovizionarea cu produse alimentare pune probleme mai complicate. „Este de mirare, exclamă Bertaut, cum poate acest oraș să supraviețuiască, fiind mare cît foburgul Saint-Germain din Paris, sau ca Bordeaux-ul și neavînd rîu care să ducă vapoarele, astfel încît totul sosește aici pe uscat, și nu prin convoaie de căruțe, ca în Franța, ci pe măgari și pe catîri, fapt care constituie unul din motivele pentru care alimentele sînt atît de scumpe. „Pe toate drumurile care duc la Madrid, pe o rază de patruzeci pînă la cincizeci de leghe, de la lanurile de grîu de la Salamanca, viile din Valladolid și încă de și mai departe, de la porturile de pe coasta cantabrică, lungi caravane de animale de povară parcurg neîncetat drumurile care duc în capitală ; nesfîrșite cozi se formează în fața porților, căci, dacă Madridul nu mai are incintă fortificată, municipalitatea a pus să se construiască la capetele străzilor care dau spre cîmp porți din cărămidă, la care se percep taxe vamale și alte taxe. Municipalității îi revine, în schimb, sarcina, adesea grea, de a asigura o aprovizionare regulată și de a evita o creștere excesivă la prețurile produselor de primă necesitate. Teama de foamete este mereu prezentă și o vigilență deosebită se exercită asupra comerțului cu grîu și fabricării pîinii.

Aprovizionarea cu carne găsește mai ușor mijloace de realizare în regiunea platourilor și lanțurilor de munți vecine cu capitala, unde se cresc mari turme de oi. Carnea de oaie ocupă într-adevăr un loc de prim rang în alimentația cu carne : după spusele unui contemporan, Mendez Silva, Madridul consumă în fiecare an 50 000 de oi, 12 000 de boi, 60 000 de iezi, 10 000 de viței și 13 000 de porci, cifre care, dacă sînt exacte, reprezintă, ținînd seama de popu-

lația urbană, un consum mediu care nu este inferior celui al actualei aglomerații madrilene. Respectarea zilelor de post presupune, pe de altă parte, o aprovizionare importantă cu pește : un tarif de concesiune din 1584 enumeră diversele specii care se consumă, printre care, pe lîngă păstrăvi, crapi și alți pești de apă dulce, se mai găsesc merlani, limbă de mare, dorade, sardele, ceea ce necesită un transport pe distanță lungă și pune complicate probleme de conservare, deși este evident vorba de pește sărat sau uscat. Intr-o jalbă adresată autorităților municipale, în 1599, locuitorii unora din cartierele Madridului se plîng că „vinerea, cînd este dus peștele la piață, duhoarea este atît de mare prin locurile pe unde trec căruțele, încît te obligă să închizi ferestrele" [22]. De unde se vede că postul nu este numai respectarea unui precept, ci o adevărată penitență...

Totuși, s-a început deja utilizarea gheții și a zăpezii în alimentație ; cu toate acestea, folosirea lor urmărește nu conservarea alimentelor, ci prepararea băuturilor răcoritoare și a sucurilor de fructe cu lichior, a căror vogă este foarte mare. Mari cantități de zăpadă sînt aduse iarna din Sierra, situată la cincisprezece leghe la nord de Madrid, și sînt îndesate în „puțuri pentru zăpadă", special amenajate pentru a-i asigura conservarea pînă vara. Atunci este distribuită în diferite *puestos* (locuri de vînzare), răspîndite în tot orașul, iar importanța dobîndită de acest comerț este dovedită de faptul că municipalitatea și-a rezervat monopolul aprovizionării cu ridicata și a fixat prețuri de vînzare cu amănuntul [23].

Marea grijă a autorităților este de a lupta împotriva creșterii abuzive a prețurilor, care ar putea rezulta nu numai din sosirea neregulată a alimentelor, ci și din acaparrarea de către particulari. Prin aceasta se explică un fapt

paradoxal într-un oraș care, prin funcția sa de capitală, primește mulți oameni care vin din alte părți ale Spaniei și din străinătate : este interzis patronilor de pensiuni, ce joacă rolul de hoteluri, să dețină provizii : călătorii găzduiți acolo au deci de ales între a cumpăra pe propria lor socoteală hrana pe care o dau la pregătit gazdei, sau a lua mesele în *bodegones*, sau hanuri, din care afli un mare număr la Madrid și ale căror tarife sînt fixate de către autoritatea municipală. Există, în plus, pentru oamenii grăbiți — și pentru pungile goale — așa numitele *bodegones de puntapié*, un soi de tejghele sau tarabe instalate în diferite piețe și la răspîntii, unde se pot mînca în picioare „mîncăruri gătite" de calitate îndoielnică, în special pateuri cu carne *(empanadillas)* în compoziția cărora intrau, dacă am sta să-i dăm crezare lui Quevedo în *Buscón*, cadavrele condamnaților la moarte expuși mai întîi la porțile orașului — lucru pentru care Pablos de Segovia nu uita niciodată, cînd mînca un pateu, să spună un *Ave Maria* pentru sufletul aceluia al cărui corp îi slujea drept hrană... Dar deși Pablos își deține informația din sursă sigură — nu degeaba era nepotul călăului din Segovia — n-am putea să-l credem pe cuvînt, ci să vedem cel mult în această glumă o mărturie despre compoziția dubioasă și detestabila reputație a *empanadillas*-urilor.

Una din trăsăturile semnificative ale vieții economice madrilene este aceea de a fi doar consumatoare, nu numai de mărfuri alimentare, ci și de produse fabricate. Núñez de Castro, care a publicat în 1658, sub titlul *Sólo Madrid es Corte*, un elogiu ditirambic al orașului, vede în această circumstanță o dovadă clară a superiorității sale asupra tuturor celorlalte, „căci străinii fabrică ceea ce consumă capitala, și acest singur fapt demonstrează că toate națiunile își pun muncitorii să lucreze pentru Madrid a cărui autori-

tate se extinde asupra tuturor celorlalte capitale, din moment ce toate o servesc, iar ea nu serveşte pe nimeni". Madridul, într-adevăr, nu produce nimic pentru exterior şi, în afară de comerţul cu produse alimentare, activitatea sa economică se reduce la un artizanat (lucrători de broderie, aurari, croitori etc.) care transformă produsele importate, şi la un comerţ de lux, care-şi găsesc, şi unul şi celălalt, clientela în lumea Curţii şi a guvernului, precum şi în societatea aristocratică şi trîndavă, pe care prezenţa suveranului a atras-o în oraş.

În afară de comercianţii stabiliţi, există un mare număr de negustori ambulanţi care vînd mărunţişuri, parfumuri, obiecte de toaletă şi articole eterogene de proveniență străină. Majoritatea lor sînt francezi şi numărul lor este atît de mare încît dă impresia unei adevărate invazii; Bertaut evaluează numărul lor — cu o enormă exagerare — la mai mult de patruzeci de mii, iar guvernul regal se îngrijorează de pierderea de numerar pe care o provoacă activitatea lor : o hotărîre din 1667, reînnoind diverse măsuri anterioare, reaminteşte interdicţia de a vinde obiecte provenind din alte regate „cu care comerţul este interzis", ceea ce duce la ieşirea din Spania a *realilor* de opt, adică a pieselor de argint cu titlul cel mai ridicat [24].

*

Afluxul de negustori străini nu este decît una din manifestările atracţiei pe care o exercită Madridul, care atrage un mare număr de oameni din toate părţile Spaniei şi pe care îi seduce mirajul capitalei. Guvernul regal, îngrijorat în faţa problemelor de aprovizionare şi securitate care se nasc din creşterea continuă a oraşului, se străduieşte să pună frîu situaţiei, limitînd îndeosebi durata şederii celor ce vin să-şi aranjeze afacerile în tribunale şi

birouri de administrație. Dar aceste prescripții rămîn literă moartă ; pe deasupra, elementele cele mai indezirabile nu sînt cei pe care rațiuni întemeiate îi reține mai mult sau mai puțin în oraș, ci gloata de aventurieri, *pícaros*, calici de toate soiurile care vin să trăiască aici în chip de paraziți ai corpului social.

În al său *Ghid al străinilor care vin în capitală*, publicat cam prin 1620, Liñán y Verdugo, sub pretextul punerii în gardă a „provincialilor" împotriva pericolelor care îi pîndesc în marele oraș, s-a complăcut în a descrie cîteva personaje reprezentative ale acestei faune madrilene, și în a descrie cîteva din isprăvile lor.

Soldații sînt printre primii : soldați eliminați din armată sau dezertori, cu pălăria cu panaș, cu sabia la șold „care merg în lung și în lat pe Strada Mare ca și cum ar merge la bătălie în sunetul tobelor și care, deși n-au fost niciodată mai departe de Cartagena, unde s-au dus pentru a se angaja într-o companie, își dau titlul de *Seniori soldați*. Se invită singuri la tine acasă, fără să fi fost poftiți, te tapează de bani, ferm decișI să nu-i mai dea înapoi, și mănîncă pe socoteala celor pe care îi vor ucide într-o zi" (căci unii dintre ei fac, atunci cînd ocazia li se oferă, oficiul de „ucigași").

Urmează apoi toți aceia ce trăiesc pe spezele oamenilor prea încrezători : falsul nobil care, invocînd pretinse rude comune, se instalează în casa vreunui burghez cumsecade, pînă în ziua în care acesta este arestat pentru tăinuire de răufăcător ; aventuriera, ascunsă sub înfățișarea unei femei distinse, avînd paji și un cavaler curtezan alături, care îi servesc drept momeală pentru a atrage la ea acasă străini bogați pe care îi „jumulește" pînă la ultima lețcaie ; mijlocitorii serviabili, care se laudă cu înalte relații la Curte și în birouri, care dau tîrcoale Palatului regal, pîndind pe

noul venit și făcîndu-l să plătească scump recomandări sau intervenții amăgitoare.

Provincialul proaspăt debarcat este victima preferată a escrocilor și *pícaros*-ilor, după cum ne-o înfățișează admirabila întîmplare a „secăturii" *(mequetrefe)* povestită de către Liñán y Verdugo : Un țăran din regiunea Zamora sosește la Madrid ducînd într-o desagă actele procesului pe care vine să-l susțină, precum și banii ce reprezintă tot avutul său. La una din porțile orașului, doi oameni îl opresc : „Vii pentru prima oară la Madrid ?" — „Da" — „Te-ai înscris la *Mequetrefe* ?" * — „Nu", spune celălalt care nu știe, și pe bună dreptate, de existența acestui înalt funcționar. „Așadar n-ai habar că Maiestatea Sa a prevăzut pedepse foarte aspre pentru cei ce vin la Madrid fără să se fi înscris și că riști să plătești 12 000 maravedis amendă, fără să mai punem la socoteală treizeci de zile de închisoare ?" Nefericitul țăran, tremurînd ca varga, invocă buna sa credință și imploră pe cei doi firtați să-l scoată din impas. Aceștia încep să discute între ei și, în vreme ce unul din ei se face că îi este milă de bietul om, celălalt o ține una și bună : „Nu știi că dacă se află, noi vom fi cei pedepsiți ?... Dacă dumneata și cu mine, care sîntem de pază la această poartă din ordinul Seniorului Mequetrefe, nu pedepsim cu asprime pe cei ce intră fără să se fi înscris, nu ne facem cum trebuie datoria și nu avem dreptul, cu mîna pe inimă, să ne primim salariul care ne este dat pentru treaba aceasta." După o lungă discuție, inflexibilul funcționar se lasă în sfîrșit înduplecat și, după ce a inventariat conținutul desagii, care nu conținea decît opt ducați, cei doi cumetri se dovedesc generoși : nu iau decît șase ducați și îi lasă doi țăranului, unul pentru a-i îngădui să mă-

* Secătură, lichea (N.T.).

nînce, celălalt pentru a-și putea plăti cheltuielile de judecată. Întîmplare probabil autentică — Liñán afirmă că ea a făcut înconjurul Madridului — în orice caz, demnă de a fi, căci întruchipează o formă de escrocherie tipic madrilenă, în care ingeniozitatea rivalizează cu necinstea, și stîrnește rîsul față de victime, tot atît cît și compătimirea [25].

La poalele scării sociale se află gloata cerșetorilor și a răufăcătorilor de rînd, care umplu străzile capitalei. „Străzile Madridului, scrie Navarrete, oferă un bizar spectacol. Sînt pline de vagabonzi și trîndavi care-și petrec timpul jucînd cărți, așteptînd ora cînd se distribuie supă la poarta mănăstirilor, sau momentul prielnic de a porni la jefuirea caselor". În zadar își înmulțește poliția rîndurile, iar justiția cumplitele exemple asupra persoanei criminalilor al căror corp, tăiat în bucăți, este expus în diferite puncte ale orașului — nimic nu are nici un efect. „Nu-ți vine a crede, putem citi în *Înștiințările* lui Pellicer, din 1637, cît de mare este numărul hoților și răufăcătorilor care dau tîrcoale la Madrid căci, de la căderea nopții, nimeni nu mai este în siguranță, fie că ești pe jos, fie că te afli călare sau în trăsură. Astfel, au fost jefuiți de curînd un Grande de Spania, un nobil de rang mare și un majordom al Maiestății Sale." Cu douăzeci de ani mai tîrziu, în ianuarie 1658, Barrionuevo scrie : „De la Crăciun și pînă acum, s-au petrecut, se spune, mai mult de o sută cincizeci de ucideri violente de bărbați și femei, și nici una nu a fost pedepsită" [26].

Aceste aspecte sumbre constituie reversul unei vieți sociale exuberante, sub un climat care oferă unei populații compuse în mare măsură din trîndavi — de la curtean și pînă la cerșetor — posibilitatea de a petrece în stradă o bună parte din existența sa cotidiană. Strada, în care se întîlnesc oameni de toate condițiile, oferă celor mai puțin

norocoși, ca un divertisment, spectacolul vieții celorlalți și îi apropie pe cei pe care îi despart rangul și bogăția.

Printre locurile de întîlnire ale acestor trîndavi și gură-cască figurează și așa-numitele *mentideros* — „colțurile pentru bîrfe" despre care este adesea vorba în textele epocii. Oamenii se adună aici pentru a cunoaște ultimele știri de la Curte și din Oraș, pentru a discuta despre noutățile literare, despre meritul actorilor și actrițelor și pentru a critica firește guvernul. Există dealtfel un soi de specializare între *mentideros* : acela al „dalelor palatului", format din curțile interioare ale Alcázarului, este cu precădere atent la informațiile politice ; colportorii de știri stau aici la pîndă după curierii regali ce vin din diferitele părți ale Imperiului spaniol sau din țările străine și încearcă să afle din „indiscreții" ceea ce se spune pe coridoarele Palatului sau în birourile Consiliului. În strada Leului — unde au locuit, după Cervantes, Lope de Vega și Calderón — „*mentidero*"-ul actorilor reunește nu numai pe oamenii de teatru, ci și scriitori și poeți : aici sînt forfecate lucrările rivalilor ; aici se compun epigrame, ingenioase sau crîncene, pe care în curînd le va repeta tot orașul. Dar, cel mai celebru din toate aceste locuri de întîlnire se află pe treptele *(gradas)* bisericii San Felipe el Real, așezată la intrarea pe Strada Mare, în vecinătatea clădirii poștei *(casa de correos)*, unde se distribuie scrisorile adresate persoanelor particulare. Obișnuiții locului se adună aici spre sfîrșitul dimineții pentru a lua cunoștință de știrile primite de către unii și alții ; se pot vedea numeroși militari care, simțindu-se siguri pe experiența lor adevărată sau presupusă, comentează cu aplomb informațiile asupra situației militare și internaționale. „Sînt informați cu privire la intențiile Sultanului, revoltele din Țările-de-Jos, starea de lucruri din Italia și ultimele descoperiri făcute în

Indii", spune Liñán y Verdugo, iar Vélez de Guevara, autorul *Diavolului șchiop*, ironizează la rîndul său : „Acesta este locul de bîrfă al soldaților, veștile ies de aici înainte ca evenimentele să se producă"... Se vorbește de asemenea de subiecte ceva mai frivole : ultimele aventuri ale regelui ; recentele aventuri galante ale unui mare nobil și ale unei actrițe ; vrăjitoriile la care a recurs contele-duce de Olivares pentru a încerca să-și asigure posteritatea... iar bîrfele deformate, supozițiile devenite certitudini fac în curînd înconjurul orașului. În *mentideros* se creează cu adevărat opinia publică, iar critica și atacurile împotriva abuzurilor și oamenilor cu rang înalt, cărora li se dă glas aici, dau adesea naștere așa-numitelor *pasquines* — atacuri, pamflete, cuplete satirice — care înfloresc în secolul al XVII-lea și pe care un teoretician politic al epocii, Saavedra, îl sfătuia pe suveran să nu le desconsidere, „căci dacă răutatea le dictează, adevărul este cel care le scrie ; iar suveranul va găsi în ele ceea ce curtenii săi îi ascund" [27].

Loc de trecere inevitabil pentru toți cei ce merg la Palatul regal sau se întorc de acolo, Strada Mare este fără încetare animată de circulația caleștilor și călăreților urmați de escorta lor de paji și scutieri, și adesea este greu să-ți croiești drum. Aici se face plimbarea de-a lungul străzii *(hacer la rua)*, cu hoinăreală pe sub porticurile care o mărginesc și cu opriri în fața prăvăliilor de lux care expun stofe de preț, arme damaschinate și cizelate, broderii, covoare, bijuterii. De aceea Strada Mare, ca și Plaza Mayor care îi este vecină și ale cărei magazine oferă aceleași tentații, are reputația de a fi un pericol de temut pentru pungă și, cînd amatorii de crailîcuri văd o doamnă dînd poruncă să fie oprită lectica sau trăsura în fața unei astfel de prăvălii, „o iau la sănătoasa ca dintr-un loc ciu-

mat", căci bunele maniere cer ca un bărbat să nu refuze doamnei sale — și uneori nici măcar necunoscutei care îl solicită — broșa de argint, firetul de aur sau pieptenul de baga sau chihlimbar care i-au furat ochii.

Mai îndepărtat de centru, *Prado*-ul, plantat cu plopi și răcorit de fîntînile sale, este frecventat în cursul frumoaselor seri de vară și chiar pînă noaptea tîrziu, de către societatea elegantă. Doamnele își fac plimbarea în trăsură, bărbații călare pe cai frumoși. Este admis faptul că, dacă femeile nu sînt deja însoțite de un cavaler curtenitor, oricare alt călăreț poate începe o conversație cu ele, stînd la portiera trăsurii. Intrigile se înnoadă lesne, la adăpostul întunericului și incognito-ului pe care li-l asigură femeilor șalul ce le ascunde aproape în întregime obrazul și pe care ele nu-l ridică decît cu bună știință. Dar acest anonimat este propice confuziilor și favorizează încercările „profesionistelor" care, din ce în ce mai numeroase, bîntuie aleile și boschetele. „Nu trebuie să cauți în Prado nici casa Dianei cea castă, nici templul fecioarei consacrat zeiței Vesta, ci mai degrabă pe cel al lui Venus și al dragostei oarbe", remarca deja un contemporan al lui Filip al III-lea ; iar Venus o ia tot mai mult înaintea Dianei, dacă îi dăm crezare lui Brunel, care scrie, cu o jumătate de secol mai tîrziu : „Totuși aceste păcătoase și-au dobîndit în întregime toată libertatea din Madrid, căci doamnele de neam mare și femeile cinstite nu mai ies aproape deloc și nu merg nici la plimbare, nici pe corso" [28].

În cealaltă parte a orașului, malurile rîului Manzanares oferă alte plimbări cîmpenești amatorilor de aer curat. „Rîul ucenic" de care își bate joc Quevedo; rîul „al cărui nume este mai lung decît îi este larg cursul" (Brunel) și care „este numit *rio* (omonim pentru «rîd»), pentru că își

rîde de cei care vin să se scalde în el cînd el nu are apă" (Vélez de Guevara), rîul acesta nu merită totdeauna glumele proaste pe care i le adresează, care mai de care, atît spaniolii cît și străinii. El are cîteodată apă, iar femeile din Madrid merg să se scalde acolo fără nici cel mai mic văl, spre marele scandal, în parte afectat, al călătorilor străini cărora ele le oferă acest spectacol. [29] El mai este și locul de întîlnire al servitoarelor care vin aici să-și spele rufele și care, după cum spune *Ghidul pentru străini,* muncesc atît cu gura cît și cu mîinile, povestindu-și la ureche secretele de familie și „întîmplările de culise" ale familiilor nobile sau burgheze la care slujesc. Malurile rîului Manzanares sînt frecventate îndeosebi de cei din clasa de jos, care vin aici pentru a mînca la iarbă verde *(merendar *)* sub frunzișul sărăcăcios al copacilor și pe iarba bătătorită și pentru a se distra cu prilejul chermeselor *(verbenas **)* organizate în ținut la anumite sărbători religioase.

Una din ele adună totuși întreg orașul, fără deosebire de condiția socială, în cîmpia rîului Manzanares : sărbătoarea închinată sfîntului Iacob-cel-Mic (Santiago el Menor), numit și sfîntul Iacob-cel-Verde (1 Mai), sărbătoare cunoscută de asemenea sub numele de *El Sotillo,* de la numele locului unde se desfășoară, în apropierea podului Toledo. Este o zi importantă pe care toată lumea o așteaptă, femeile pentru a-și inaugura o toaletă nouă, amatorii de aventuri galante — pentru a-și putea etala eleganța și generozitatea, ceilalți — pentru a se bucura de spectacol. Antoine de Brunel care a asistat la un *Sotillo* în

---

* A lua o gustare (N.T.).

** Petrecere (N.T.).

anul 1655, a lăsat o descriere care oferă ciudate indicații cu privire la obiceiurile madrilene :

„La întîi mai am văzut promenada care se deschide dincolo de poarta Toledo. Este una din cele mai renumite și se văd aici o sumedenie de trăsuri ; unele sînt trase de către patru catîri, și, dacă aparțin unor granzi sau duci, catîrii din față sînt legați cu frînghii lungi, și există un surugiu. Celelalte au cîte șase catîri și atunci se știe că aparțin unor mari și puternici seniori.

Strălucirea acestei sărbători constă în primul rînd în găteala femeilor care se studiază pentru a apare în toată frumusețea lor ; de aceea își pun hainele cele mai frumoase și nu-și uită nici chinovarul, nici ceruza, de la care împrumută cu această ocazie toate farmecele. Pot fi văzute în diverse chipuri în caleștile cavalerilor lor ; unele nu se arată decît pe jumătate și stau fie în mare parte voalate, fie cu perdelele trase, fie se lasă văzute cu perdelele date la o parte, făcînd paradă de hainele și frumusețea lor ; cele care au cavaleri ce nu pot sau nu vor să le dea trăsuri stau pe aleile promenadei și pe marginea străzilor și drumurilor care duc într-acolo.

Nu li se adresează cuvîntul celor care sînt însoțite de bărbați ; celorlalte, li se poate spune orice, vorbe dulci, îndrăznețe și libere, fără ca ele să se simtă jignite. O parte din libertatea sau libertinajul lor constă în a cere, fără deosebire, acelora cărora le place să o facă, să le plătească lămîi, cornete cu frișcă, bomboane pentru rontăit și alte dulciuri care se aduc pe corso. Ele le dau de știre prin femeile care le vînd, și este o nepoliteță să nu li se spună acestora să le

ofere doamnelor din dulciurile cerute, căci li se va plăti ; la sfîrșit, prețul este adesea, pentru o marfă de cinci bănuți, un scud de argint. Se mai pot vedea la această sărbătoare o sumedenie de cai mîndri care fac paradă de șei frumoase și de panglici, cu care li s-a împodobit în ziua aceea spatele și coama. Cei care îi călăresc sînt, fie cavalerii doamnelor cărora le-au împrumutat caleașca, fie persoane care vin călare la promenadă, neavînd trăsură. După cîteva ocoluri, după ce s-au trecut în revistă toate șirurile de trăsuri, de îndată ce se lasă noaptea, oamenii încep să se oprească și să mănînce în trăsurile care, majoritatea, sînt prevăzute cu cîteva provizii.

Pot fi văzute de asemenea cîteva femei onorabile care vin cu soții lor, sau cîteva prostituate care vin însoțite de amorezii lor ; dar aflîndu-se sub ochii lor, se comportă cu atîta modestie încît abia de îndrăznesc să privească lumea și să răspundă la salut. Micul burghez apare răzleț pe cîmpurile din jur unde, pe malul rîului, sau în vreun colț de pajiște sau de grîu verde, el ia o gustare compusă din mai nimic, cu multă măreție și bucurie în tovărășia soției și a familiei, sau în tovărășia vreunei prietene“ [30].

Deși regele își are reședința în mod obișnuit la Aranjuez, în această perioadă a anului el nu ezită să parcurgă cele zece leghe care îl despart de Madrid pentru a asista la sărbătoare — sau, mai precis, pentru a o onora cu prezența sa preț de cîteva clipe, dar într-un mod destul de ciudat : într-adevăr, cînd trece regele, fiecare trebuie în semn de respect, să-și tragă perdelele propriei calești, obicei care, observă Brunel, distruge plăcerea pe care o

stîrnește venirea lui, cînd această plăcere ar fi mai mare dacă, în prezența regelui, fiecare s-ar arăta, iar femeile și-ar descoperi obrazul. Obicei ciudat, într-adevăr, — dar cît de semnificativ pentru condiția deosebită a Madridului, deoarece el reunește, vreme de cîteva clipe, în respectarea riguroasă a etichetei, pe suveran și pe locuitorii Orașului său.

Capitolul IV

SEVILLA ŞI STRĂLUCIREA INDIILOR CASTILIEI

SEVILLA, POARTA INDIILOR. ACTIVITATEA ECONOMICĂ. FLOTE ŞI GALIOANE. CENTRELE VIEŢII URBANE — POPULAŢIA SEVILLANĂ. STRAINI ŞI SCLAVI — AMBIANŢA SEVILLANĂ ŞI CONTRASTELE SALE: LUX, OSTENTAŢIE, CORUPŢIE — SEVILLA ŞI OPINIA SPANIOLĂ.

Dacă Madridul se mîndreşte că este „Curtea", că guvernează, începînd cu Alcázarul regal, vastele domenii ale monarhiei spaniole, că beneficiază de avantajele pe care i le conferă prezenţa suveranului şi a anturajului său, prestigiul său este pus în cumpănă chiar şi în ochii contemporanilor, de acela al Sevillei. Şi Sevilla comandă o lume : cea pe care Cristofor Columb şi „conchistadorii" au dat-o Spaniei şi ale cărei bogăţii, curgînd spre malurile Guadalquivirului, îi lasă cu gura căscată pe cei ce o vizitează : „Cine nu a văzut Sevilla, nu a văzut minunea" *(Quien no ha visto Sevilla no ha visto maravilla)* spune un proverb spaniol.

Apogeul Sevillei se plasează la sfîrşitul secolului al XV-lea şi în primii douăzeci de ani ai secolului următor ; este perioada în care curentul de schimburi între Spania şi „Indiile Castiliei" atinge punctul culminant, şi în care

prosperitatea născută din comerț sfîrșește prin a da capitalei andaluze o fizionomie originală, în care trăsături noi se asociază aspectelor moștenite de la trecutul medieval.

Recucerit în secolul al XIII-lea de la mauri, orașul păstrează încă în peisajul său urban numeroase amintiri legate de secularа dominație arabă : *Giralda*, minaret al fostei Mari Moschei, devenit clopotnița catedralei, domină întreg orașul, iar silueta sa îi semnalează călătorului încă de departe apropierea de oraș ; pe malul stîng al Guadalquivirului, în punctul în care o extremitate a meterezului întîlnește fluviul, se înalță „Turnul Aurului", mică fortăreață cu vîrful crenelat în care suveranii musulmani își păstrau comorile. Reședința regală a Alcázarului, deși datînd în mare parte din secolul al XIV-lea, a fost construită în stil hispano-maur, cu arcadele sale în formă de potcoavă, cu delicatele decorații din stuc, cu băile, curțile largi și grădinile pe care le răcoresc fîntînile și havuzurile. Majoritatea caselor, joase, date cu var, aproape fără deschidere spre exterior, sînt orientate spre *patio* * care formează centrul casei ; între ele se fofilează străzi strîmte, întortocheate, în care adesea îi este imposibil unei trăsuri să-și facă drum. De cealaltă parte a fluviului, același aspect este înfățișat de cartierul popular Triana, pe care un pod de vase îl leagă de malul opus.

Dar puternica amprentă creștină este marcată de numărul și importanța clădirilor religioase : măreața catedrală construită în secolul al XV-lea ; diversele mănăstiri de bărbați și femei, ce ocupau spații întinse ; în sfîrșit, nenumăratele biserici, capele, paraclisuri, închinate numeroșilor sfinți onorați de piosenia sevillană, și îndeosebi Fecioarei Maria sub diversele ei înfățișări : de la Triana, de la Macarena și multe altele.

* Curte, ogradă (N.T.).

Alte monumente, datînd din secolul al XVI-lea sau refăcute la acea epocă, reflectă ceea ce a devenit funcţia esenţială a Sevillei în monarhia spaniolă : aceea de a fi antrepozitul unic al comerţului cu Indiile occidentale. Astfel sînt Vama şi Monetăria cărora li se adaugă, la finele secolului, magnifica Lojă a negustorilor, nobilă clădire din piatră şi cărămidă situată în vecinătatea catedralei. Într-o aripă a Alcázarului sînt adăpostite serviciile Camerei de Comerţ *(Casa de Contratación)*, ai cărei magistraţi au drept sarcină să vegheze la aplicarea regulamentelor care au asigurat Sevillei, încă din vremea Regilor Catolici, monopolul traficului cu pămînturile americane ; lor le revine nu numai organizarea flotelor comerciale care părăsesc Spania îndreptîndu-se spre Lumea Nouă, ci şi formarea în arta nautică a piloţilor şi căpitanilor care le poartă responsabilitatea ; ei constituie un tribunal căruia i se înfăţişează toate litigiile privitoare la trafic ; în sfîrşit — sarcină esenţială — ei au datoria să vegheze ca drepturile regelui să fie strict percepute, şi în special „quinto", adică a cincea parte din cantităţile de argint aduse din America.

Marile evenimente care ritmează aşadar viaţa sevillană sînt plecarea şi sosirea flotelor ce asigură legătura între Spania şi domeniile ei de dincolo de Atlantic. Întrucît nici un vas nu are dreptul de a întreprinde în mod izolat traversarea, fiecare flotă cuprinde mai multe zeci de vase, de la vase de marfă pînă la galioanele înarmate de război care au sarcina de a le apăra de vasele duşmane — cu precădere engleze la vremea respectivă — şi de asemenea împotriva corsarilor şi piraţilor ce pîndeau încărcăturile de metal preţios la întoarcerea din Indii.

Plecările au loc, în principiu, de două ori pe an : în mai sau la începutul lui iunie pleacă flota Noii Spanii care se duce la Vera Cruz, singurul port prin care se alimentează

Mexicul și o parte din America Centrală ; în septembrie, este rîndul flotei numită „Flota Uscatului", care, după ce a făcut escală la Cartagena Indiilor (actuala Columbie), ajunge la Porto Bello, pe istmul Panama, unde-și debarcă încărcătura. De acolo, mărfurile sînt transportate cu convoaiele de căruțe sau pe spatele catîrilor pînă la Panama, pe malul sudic al istmului, unde vin să le ia vasele care asigură traficul Mării Sudului (adică al Oceanului Pacific), și care se întorc apoi pînă la Callao, portul Limei. Într-adevăr, drumul prin strîmtoarea Magellan și pe la capul Horn este interzis oricărei navigații, și același sistem de „exclusivitate" de care beneficiază Sevilla este aplicat Americii spaniole în care numai cîteva porturi (Vera Cruz, Cartagena, Porto Bello la Atlantic, Callao și Acapulco — care deservește Filipinele — la Pacific) sînt autorizate să facă comerț cu Spania, prin intermediul indispensabil al „flotelor".

Deoarece Indiile spaniole nu au decît o mică industrie (cu excepția exploatării miniere și a cîtorva fabrici de textile rudimentare), ele sînt tributare, față de trimiterile din metropolă, cu o masă enormă de produse. Totuși, Spania nu poate furniza ea însăși decît o slabă parte din ceea ce este necesar Americii : Andaluzia exportă aici uleiul și vinurile sale, de asemenea cîteva produse ale industriei locale : săpun, *azulejos* (plăci de ceramică colorată care constituie specialitatea Trianei) și cîteva țesături din mătase ; Castilia furnizează îndeosebi postavuri ; din minele de la Almaden, situate în Sierra Morena, sînt aduse pînă la malul Guadalquivirului mari cantități de mercur, utilizat pentru extragerea argintului prin amalgamare în minele din Mexic. Dar creșterea cererii americane în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, coincide cu declinul producției textile spaniole ; pe de altă parte,

Spania nu produce decît într-o cantitate extrem de insuficientă o întreagă serie de articole : utilaj, articole de fierărie, mercerie, produse de lux, care găsesc un larg debuşeu în ţările din Lumea Nouă.

Aşadar Spania nu are încotro şi trebuie să recurgă la producţia străină şi, cum ea şi-a rezervat în exclusivitate dreptul de a face comerţ cu coloniile sale, la Sevilla vin să se îngrămădească mărfurile de toate provenienţele, pe care flotele trebuie să le transporte în Indiile occidentale. De la Rouen, de la Saint-Malo sosesc corăbii care aduc postavurile din Normandia, pînzeturile de la Angers şi Laval ; Italia trimite bogate stofe din brocart precum şi alte articole de lux ; alte vase vin de la Hamburg, de la Lübeck, transportînd lemnul şi cînepa indispensabile construcţiei şi greementului vaselor, cît şi morunul şi heringii uscaţi destinaţi aprovizionării lor. O statistică din anul 1597 dă o idee despre intensitatea activităţii maritime : între 7 octombrie şi 19 noiembrie, 97 vapoare abordează la malurile Guadalquivirului, jumătate provenind din Hamburg şi din oraşele hanseatice ale Balticii ; celelalte provenind din Franţa, din Scoţia, Scandinavia şi Olanda. [1] De aceea, traficul fluvial nu se mărgineşte la perioada plecării şi sosirii flotelor din America : sute de vase cu pînze urcă şi coboară fluviul în fiecare an, pe distanţa celor douăzeci de leghe care despart Sevilla de largul mării şi, din înaltul Turnului Aurului sau de pe parapete, se poate în permanenţă contempla o pădure de pînze şi de catarge în faţa oraşului.

Pentru a depozita mărfurile venite pe uscat sau pe mare, capitala andaluză nu posedă suficiente magazii ; produsele cele mai diferite se îngrămădesc aşadar pe malurile fluviului şi în special pe *Arenal* (plaja) ce se întinde între zidul fortificat care face înconjurul oraşului şi malul

stîng al Guadalquivirului, ceea ce conferă acestei părți a orașului înfățișarea unui tîrg permanent și pestriț, a cărui animație îi încîntă pe toți aceia care vizitează Sevilla :

Spania întreagă, Italia, Franța
Își duc viața pe acest Arenal
Căci este piața principală
A oricărui negoț și profit. [2]

scrie Lope de Vega în comedia care are drept titlu *Plaja din Sevilla* și numeroase sînt textele literare care celebrează această „piață universală a lumii".

Animația fluviului și a malurilor sale este cu atît mai intensă și continuă cu cît încărcarea vaselor spre Indii începe cu mult înainte de plecarea lor, și ține în mod normal de la trei pînă la șase luni ; o mulțime de bărcuțe cu pînze — tartane, șalupe, feluci — forfotesc printre corăbiile mari pentru a îmbarca pe acestea mărfurile destinate pieței americane, cît și produsele indispensabile aprovizionării corăbiilor pentru o traversare a cărei durată este întotdeauna nesigură : carne uscată, pește sărat, pesmeți, ulei, vin, fără a uita munițiile pentru artileria galioanelor. Pe măsură ce se umplu magaziile, căpitanii, ajutați de negustori sau de „funcționarii" lor, stabilesc conosamentul *(registro)* vasului lor, care trebuie supus controlului Camerei de Comerț *(Casa de Contratación)*. Cînd încărcarea s-a terminat, funcționarii de la Comerț urcă la bord pentru a verifica concordanța între „registru" și componența încărcăturii, iar comisarii Inchiziției vin să se asigure că vasele nu transportă cărți condamnate de către Sfîntul Oficiu.

Sosește, în sfîrșit, ziua fixată pentru plecare ! Întreaga populație a Sevillei se adună la malul fluviului pentru a vedea cum se umflă pînzele și cum se pun în mișcare în-

cetișor vasele care duc, odată cu mărfurile, speranțe în mari beneficii așteptate din vînzarea lor. Trebuie acuma să fie așteptată întoarcerea, așteptare foarte lungă, deoarece trebuie în mod normal să se socotească mai bine de un an între momentul în care flota iese în larg și acela în care ea va reveni pe coastele Spaniei ; așteptare neliniștită de asemenea, căci averi întregi au fost îmbarcate. Pierderea unui singur vas poate însemna nu numai ruina proprietarului încărcăturii, ci și aceea a creditorilor săi, a garanților. Ce se va întîmpla dacă o întreagă parte a flotei cade victimă furtunilor sau corsarilor ? Sevilla întreagă va suferi catastrofala consecință [3]. De aceea, pe măsură ce se apropie data prevăzută pentru întoarcere, înfrigurarea crește în oraș ; ea atinge paroxismul atunci cînd intră pe Guadalquivir *aviso*-ul, corabie rapidă cu pînze pe care flota o trimite înaintea ei pentru a-i anunța sosirea iminentă. Dar între această veste și apariția flotei în largul litoralului se pot scurge zile întregi, citeodată săptămîni. Cite neliniști atunci ! În biserici se spun rugăciuni publice pentru ca vapoarele să scape de pericolele care le amenință și să ajungă la liman. În sfîrșit, flota este semnalată, dar nu a dispărut încă orice urmă de pericol : corsarii englezi pot sta la pîndă chiar în vecinătatea coastelor ; nu au fost oare văzuți, în 1596, jefuind portul Cádiz ? Și chiar și atunci cînd totul pare să fie salvat, toate speranțele pot fi încă înghițite, odată cu corăbiile, chiar la intrarea Guadalquivirului. Există la gura fluviului, o îngrămădire de nisip greu de trecut ; întreaga dibăcie a „piloților cîrmei", specializați în trecerea ei, nu este întotdeauna suficientă pentru a evita naufragiul „și se socotește a fi un an fericit anul în care nu se pierd acolo trei sau patru corăbii", spune un magistrat din Jerez. [4]

Se înțelege ce explozie de bucurie provoacă sosirea flotei sub zidurile Sevillei. Actelor de recunoștință li se adaugă serbările populare pe care le subliniază salvele trase de către galioane. Apoi, după ce ofițerii de la *Contratación* au dat curs formalităților de recunoaștere a încărcăturilor, începe descărcarea vaselor. O mulțime de hamali și de *pícaros* pe care îi atrage nu numai ocazia de a cîștiga cîțiva „reali", ci și speranța de a putea șterpeli ceva pradă măruntă, se angajează pentru a transporta de pe vase pînă la Arenal și pînă la Vamă mărfurile aduse din Indii : piei tăbăcite și piei neprelucrate, cîrmîz, zahăr, cacao. Dar ceea ce toată lumea așteaptă — iar ofițerii regali mai mult ca oricine — este faptul de a ști care este cantitatea de aur și de argint transportantă cu galioanele, căci prețioasele metale sînt încredințate nu vaselor comerciale, și navelor de război. „Este un lucru admirabil, pe care nu-l poți vedea în nici un alt port, scrie un contemporan, și anume căruțele trase de patru boi care transportă imensa bogăție de aur și de argint în lingouri de la Guadalquivir pînă la Camera regală de Comerț *(Contratación)* a Indiilor." [5] Toate fabuloasele comori ale Perú-ului par să se reverse uneori asupra orașului : „La 22 martie 1595 au acostat la cheiurile riului Sevillei vasele cu argint din Indii ; au început să le descarce și au depus la *Casa de Contratación* 332 căruțe cu argint, aur și perle de mare valoare. La 8 aprilie, au fost scoase de pe nava-căpitan echivalentul a 103 căruțe de argint și aur, iar la 23 mai au fost aduse pe uscat din Portugalia 583 încărcături de argint, aur și perle provenind de pe vasul-amiral pe care furtuna îl întorsese din drum spre Lisabona. Era un spectacol ce merita să fie văzut : timp de șase zile, încărcăturile de pe vasul-amiral nu au încetat să defileze prin poarta Triana, iar în anul acela a putut fi văzut cel

mai mare tezaur pe care un om l-a putut vedea vreodată la *Contratación*, căci se adunase acolo argintul de la trei flote. Cum nu încăpea în interiorul sălilor, multe lingouri și lăzi pline cu metal rămîneau în curți"... [6] Acesta a fost un caz excepțional, dar, în vremuri obișnuite Vama oferă un spectacol care nu este defel mai puțin uimitor, „cu inepuizabila și prodigioasa abundență pe care o întreține neîntrerupt vasta Americă, în materie de munți de argint, lingouri de aur, cîrmîz, lemn și alte mărfuri în cantități imense, al căror receptacol devin orașul și edificiul acesta" [7].

Firește, aceste nemăsurate bogății nu se acumulează la Sevilla. Aceleași corăbii care au venit să aducă mărfuri destinate Indiilor, iau cu ele o mare parte din încărcăturile debarcate. Printre acei ce așteaptă cu nerăbdare întoarcerea flotelor, numeroși sînt negustorii străini, sau de origină străină. Genovezii care, încă de la sfîrșitul Evului Mediu jucau un rol important în traficul maritim sevillan, păstrează la începutul secolului al XVII-lea un loc privilegiat ; mulți din ei, dealtfel, s-au unit prin căsătorie cu familii spaniole, ceea ce le-a asigurat naturalizarea și le îngăduie să ia parte direct la traficul spre Indii. Căci străinii, chiar și cei stabiliți de multă vreme în Spania, sînt excluși din *carrera* *, adică din comerțul cu Lumea Nouă ; dar, diverse subterfugii practic tolerate de către autoritățile spaniole, îngăduie ocolirea acestei interdicții : marile case străine fac comerț la Sevilla prin intermediul „factorilor" lor (agenți comerciali) de naționalitate spaniolă, care sînt autorizați să cumpere și să revîndă pe socoteala lor mărfurile primite din America și din alte părți ; alți negustori străini, stabiliți chiar la Sevilla, fac

* Cursă (N.T.).

comerț prin intermediul unor „reprezentanți spanioli" la adăpostul cărora sînt stabilite toate documentele oficiale (*registros*, facturi etc.), care îngăduie îmbarcarea mărfurilor pe flote ; unii francezi se dau drept walloni sau originari din Franche-Comté — adică supuși ai regelui Spaniei — ceea ce le permite să fie asimilați spaniolilor.

Pentru toți negustorii, de orice naționalitate ar fi ei, există o problemă gravă : aceea de a intra în posesia argintului reprezentînd prețul de vînzare al mărfurilor lor în Indiile spaniole și pe care îl aduc galioanele. Ei nu pot într-adevăr să dispună de el în voie : lingourile de metal trebuie în mod obligatoriu să fie duse la Monetăria regală, unde sînt transformate în monede, conform unui drept de a bate monedă care diminuează beneficiul efectiv al negustorului. Dar există ceva și mai rău : permanentele dificultăți financiare ale monarhiei, îl determină adesea pe suveran să se facă pur și simplu stăpîn pe banii aparținînd particularilor, rambursîndu-i fie în monedă divizionară, la un curs foarte scăzut, față de raportul real al celor două metale, fie în titluri de rentă (*juros*) a căror multiplicare atrage după sine o rapidă devalorizare. Problema este încă și mai agravată în cazul negustorilor străini prin interdicția de a exporta argintul regatului. O supraveghere severă există la porțile Sevillei chiar, cu scopul să împiedice ca monedele bătute la Monetărie să fie reîmbarcate pe vasele cu destinația spre alte porturi ale Europei. De aceea, prin tot soiul de stratageme, negustorii străini sau reprezentanții lor la Sevilla se străduiesc să evite numeroasele controale efectuate de către funcționarii regali. Cu complicitatea căpitanilor spanioli, ei reușesc să debarce în mod clandestin și să facă să treacă pe alte vapoare o întreagă parte din banii ce le aparțin : „Astfel, spune Brunel, există mulți care nu declară la înregistrare (la plecarea din Indii

unde formalitățile sînt analoge celor de la Sevilla) nici aurul, nici argintul care le sosesc și îl frustrează pe rege de venitul ce îi este cuvenit, preferînd să se înțeleagă cu căpitanii, deși acest lucru îi costă mai mult, decît să riște să nu primească decît vorbe frumoase. Înainte ca flota să ajungă la Cádiz, vase olandeze sau engleze o așteaptă în acest port sau la Sanlúcar și, de îndată ce se aud vești că ea apare, aceste vase ies să o întîmpine și, de la bord la bord, iau de la căpitanii complici ceea ce revine acelora care le-au trimis și duc argintul în Anglia sau în Olanda sau în altă parte, fără ca el să intre în porturile Spaniei. Negustorii înșiși din Sevilla trimit pe aceste vase toți banii lor lichizi în acele țări în care pot dispune de ei în voie și fără teama de a se vedea deposedați". [8] Mărturia lui Brunel este tardivă (1655) dar, deja cu un secol mai înainte, un dominican spaniol, Fray Tomás del Mercado, deplîngea faptul că „în ciuda tuturor dispozițiilor și rigorii dovedite în îndeplinirea lor, străinii ne jefuiesc țara de aur și argint și și-o umplu pe a lor, folosindu-se în acest scop de mii de stratageme și înșelăciuni". [9]

Totuși, deși acești bani nu fac altceva decît să treacă prin Sevilla, circulația lor și mișcarea de schimburi pe care aceasta o reprezintă sînt suficiente pentru a întreține o animație comercială și o exuberanță de viață socială care deosebește orașul de pe Guadalquivir de toate celelalte cetăți ale regatului. Dacă Arenal-ul, situat „în afara zidurilor" și pe malul fluviului, este neîntrerupt animat de transportul mărfurilor, centrul afacerilor se află în inima vechiului oraș. Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, toți aceia ce participă la marele comerț — negustori, misiți, armatori, bancheri — se adună pe treptele *(gradas)* prin care se ajunge la „curtea portocalilor", vestigiu al vechii

moschei, care străjuiește latura nordică a catedralei. Se discută aici despre aur, argint, procente de dobînzi ; se evaluează cursul mărfurilor pe piața americană ; se pîndesc cu înfrigurare veștile primite din celelalte mari centre de comerț european, a căror activitate se răsfrînge asupra celei a Sevillei. Dar treptele *(gradas)*, „dintre care fiecare în parte face mai mult decît tot aurul din lume", spune un poet sevillan [10], sînt prea înguste pentru mulțimea care se înghesuie aici, iar curtea portocalilor în care se intră printr-o poartă în stil mudejar, avînd în partea superioară un basorelief ce înfățișează — ce ironie ! — pe Isus alungînd negustorii din templu, este ea însăși invadată de oamenii de afaceri care, în caz de vreme rea, se refugiază în naosurile catedralei pentru a-și continua acolo negocierile și vorbăria. Numai pentru a răspunde protestelor arhiepiscopului și consiliului canonicilor a fost luată hotărîrea de a se construi Loja negustorilor *(Lonja de mercaderes)*, care a fost deschisă pentru negoț în 1598; pentru a tulbura cît mai puțin cu putință obiceiurile negustorilor, loja a fost construită în vecinătatea imediată a catedralei, pe latura sudică și s-a avut în vedere să fie înconjurată de *gradas* care, în ciuda marilor săli pe care le punea la dispoziție noul edificiu, au continuat să fie un loc de întîlnire pentru lumea afacerilor [11].

Pe străzile vecine se grupează prăvăliile înțesate de mărfuri a căror varietate evocă toate țările ale căror vapoare urcă în susul Guadalquivirului : „Este o minune, spune sevillanul Morgado, într-o *Istorie* a orașului publicată în 1587, să vezi bogățiile care se adună în numeroase din străzile Sevillei, locuite de negustori din Flandra, Grecia, Genova, Franța, Italia, Anglia și alte regiuni septentrionale, cît și din Indiile portugheze : și de asemenea cea-

laltă cantitate de bogăţii pe care o ascunde *Alcaiceria* * constînd în aur, argint, perle, cristale, pietre preţioase, emailuri, coral, brocarturi, stofe de mare preţ şi orice fel de mătase şi postavuri dintre cele mai fine. Această *Alcaiceria* este un cartier plin de dughene de argintari, giuvaergii, sculptori, negustori de mătase şi de pînză, a căror imensă bogăţie este pusă sub paza unui alcalde special şi a unui număr suficient de paznici care le asigură securitatea pe timp de noapte închizîndu-le porţile cu cheia." [1] Strada Francilor (sau a Francezilor) este specializată în comerţul articolelor de modă, „găseşti aici cristale, bijuterii, farduri, parfumuri şi tot ceea ce femeile au inventat pentru împodobirea lor" ; articolele de folosire curentă se vînd în strada Castro şi în strada Sierpes, pe care le mărginesc dughene unde lucrează meşteşugari : tîmplari, dulgheri, fierari, armurieri, lucrători în broderie etc.

*

Prosperitatea oraşului este atestată de sporirea populaţiei sale, care se dublează în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea pentru a atinge cifra de 150 000 locuitori ; Sevilla devine atunci primul centru urban din Spania, Madridul nedepăşind încă cifra de 100 000 de locuitori. În ceea ce priveşte compoziţia sa, această populaţie se deosebeşte dealtfel remarcabil de populaţia capitalei şi a altor oraşe din Castilia. Mica nobilime a hidalgilor, tot atît de bogată în orgoliu pe cît de săracă în rente, de-abia de există în Andaluzia ; în schimb găseşti aici familii foarte nobile, care îşi au adesea palatul lor în Sevilla, dar ale căror venituri provin în primul rînd de pe imensele domenii pe care ele le posedă în vasta cîmpie de pe cursul inferior

* Cartier unde se vinde mătasea (N.T.).

al Guadalquivirului ; unele dintre ele, sărăcite prin scăderea rentelor funciare, au încercat să se asocieze cu lumea afacerilor și, din lăcomie sau din nevoie de bani, s-au înjosit, dacă nu pînă la a face comerț, măcar pînă la a se înrudi cu „negustorii". [13] Dar clasa caracteristică este burghezia de afaceri, deschisă spiritului comercial și căreia marele comerț maritim îi oferă largi posibilități de îmbogățire ; ea nu scapă totuși în întregime prejudecății nobiliare comune întregii Spanii, și care îi împinge pe mulți negustori să dorească să se înalțe pe scara socială, cumpărînd titluri de noblețe, sau funcții publice care, ca acela a celor „Douăzeci și patru" — adică de magistrat municipal — înnobilează pe titularul lor.

Astfel se explică faptul că la Sevilla nu s-a putut constitui o clasă solidă și stabilă de mare burghezie comercială, comparabilă aceleia ce se poate întîlni în marile centre de comerț ale vremii, cît și faptul că străinii și-au putut atribui un rol atît de considerabil în viața economică a cetății. Alături de familiile genoveze, stabilite uneori de vreme îndelungată, se găsesc flamanzi și portughezi, și unii și alții supuși ai regelui Spaniei ; aceștia din urmă, suspectați de a fi convertiți că practică în secret iudaismul, au o reputație proastă. Francezii nu au încă, și aceasta pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, decît un rol secundar în marele comerț ; în schimb, numeroși sînt aceia care, atrași de prețurile ridicate și lefurile mari, s-au stabilit ca meșteșugari sau prăvăliași, ca de pildă acel Pierre Papin, vînzător de cărți de joc, a cărui amintire ne-a fost păstrată de o comedie a lui Cervantes, *Fericitul desfrînat* :

> Acest Pierre Papîn, vînzătorul de cărți de joc,
> Franțuzul cel ghebos ? Chiar el,
> Cu prăvălioară-n strada Sierpes...

În mijlocul acestei populații pestrițe există un element a cărui abundență îi uimește în mod deosebit pe călătorii străini : sclavii : „Comerțul cu Indiile, se indignează Brunel, a restabilit în această țară dreptul de servitute ; în asemenea măsură încît în Andaluzia aproape că nu vezi alți servitori în afară de sclavi. În majoritatea lor sînt mauri sau complet negri. După legea creștinismului, cei ce o adoptă ar trebui eliberați, dar acest lucru nu se practică în Spania." De fapt, sclavia nu a încetat niciodată să existe încă din Evul Mediu și s-a admis întotdeauna faptul că necredincioșii puteau fi transformați în sclavi. Dar este foarte adevărat că în Andaluzia clasa sclavilor este mult mai numeroasă decît în orice altă parte a Spaniei, astfel încît castilienii aflați în trecere prin Sevilla pleacă cu impresia că sclavia constituie jumătate din populație : „Locuitorii din Sevilla se aseamănă cu piesele unui joc de șah : tot atîtea negre pe cîte albe", scrie unul din ei. [14]

Exagerarea este evidentă, dar ea exprimă surpriza pe care o provoacă numărul oamenilor cu pielea întunecată în orașul cu ziduri albe. Dealtfel, efectivul lor atinge cifra maximă la începutul secolului al XVII-lea : portughezii, uniți cu Spania, dețin monopolul comerțului cu negri, pe care îi aduc din Guineea, din Angola și din Mozambic. Majoritatea lor sînt destinați să alimenteze cu mînă de lucru America spaniolă ; dar o parte din ei rămîn în Europa, iar Sevilla este, alături de Lisabona, orașul care primește pe cei mai mulți din ei. O tîrguială activă are loc pe „treptele" care înconjoară catedrala, și nu există familie înstărită care să nu posede unul sau mai mulți sclavi. Pentru unele familii, cumpărarea lor constituie un soi de investiție ; se cumpără un sclav pentru a-l închiria sau pentru a-l trimite la muncă în chip de muncitor sau meșteșugar independent (meseriile organizate în corporații refuză să-i

admită). Cînd în 1637 nevoia de vîslași pe galere l-a determinat pe Filip al IV-lea să confişte sclavii aparținînd persoanelor particulare, municipalitatea sevillană s-a ridicat împotriva acestei măsuri care lovea în niște sclavi *creștini* „majoritatea născuți și crescuți în aceste regate și care muncesc pentru a-și hrăni stăpînii ce sînt aproape toți oameni săraci și văduve, precum și persoane cu rang important și onorabile care nu au alt mijloc de trai decît ceea ce cîștigă mulțumită acestora, *lucru foarte frecvent în această regiune*“ [15]. Această petiție arată că, spre deosebire de principiile în mod general admise, mulți dintre sclavi au primit botezul, ceea ce este dealtfel. confirmat de existența unor confrerii pioase formate exclusiv din oameni de culoare, cum ar fi Confreria Micilor Negri *(Cofradía de los Negritos)*, al cărei nume s-a păstrat pînă în Sevilla de azi.

*

Sevilla nu își datorează originalitatea numai activității sale economice și cosmopolitismului populației sale. Există o mentalitate sevillană, foarte deosebită, și față de care sînt sensibili toți cei care, veniți din alte părți ale Spaniei, rămîn aici cîtăva vreme. Afluxul de bani provoacă o creștere a prețurilor tuturor produselor, care sînt aici mai scumpe ca oriunde în altă parte, iar spectacolul atîtor bogății care sînt oferite privirii tuturor, la întoarcerea fiecărei flote, se traduce printr-o adevărată „depreciere psihologică“ a monedei : „Argintul, spune Mateo Alemán, curgea aici în viața obișnuită precum arama în alte părți, și era cheltuit pe față, fără chibzuială“. Această stare de spirit este întărită de caracterul deosebit al traficului spre Indii, care rămîne întotdeauna, într-o largă măsură, un „comerț la marea nimereală“, putînd atrage tot atît de bine căderi brutale și îmbogățiri neașteptate : o încărcătură sosind pe

pămînturile americane după o lungă întrerupere a traficului, datorată războiului, procură uneori fabuloase beneficii, mergînd pînă la 100% din valoarea mărfurilor ; dar o vînzare cu pagubă, sau pierderea unei părți din flotă poate însemna falimentul și ruina pentru negustorii care și-au angajat capitalul și pentru cei care s-au asociat la operație. De aici provin în același timp dorința de a se bucura de plăcerile și rafinamentele pe care le asigură bogăția, cît și o anume detașare față de bani ; care nu sînt făcuți pentru a fi tezaurizați, ci pentru a circula.

De aceea, întreaga viață socială a sevillanilor reflectă o anumită nepăsare, asociată gustului pentru ostentație. Stilul nou al caselor pe care și le construiesc burghezii îmbogățiți exprimă orientarea către o viață socială mai strălucitoare și mai deschisă : „Locuitorii își construiesc acuma casele cu vedere spre exterior, notează în 1587 Alonso Morgado în a sa *Istorie a Sevillei* ; odinioară, întreaga atenție în construcție era concentrată asupra interiorului caselor, și oamenii nu se sinchiseau de exterior, așa cum se făcea pe vremea maurilor. Dar astăzi există preocuparea de a da caselor mai multă strălucire, cu un mare număr de ferestre care să dea spre stradă, și pe care le pun în valoare și le înfrumusețează prezența numeroaselor femei nobile și distinse care se lasă văzute în cadrul lor." [16]

Luxul vestimentar exprimă aceleași preocupări. „Locuitorii, spune tot Morgado, poartă de obicei veșminte din postav fin, sau din mătase, țesături cu galoane, țesături din satin sau catifea. Femeile folosesc mult, în gătcala lor, mătasea, etamina, broderiile, stofele moltonate și țesute cu fir, țesăturile cele mai fine ; cele mai modeste poartă pînzeturi de toate culorile. Pălăriile mici le vin de minune, precum și elegantele toci împodobite cu dantele scrobite...

Ele își fac un titlu de glorie din a merge foarte drepte și cu pași mărunți, ceea ce le dă o noblețe de ținută renumită în tot regatul, mai ales avînd în vedere grația cu care știu să se pună în lumină, acoperindu-și obrazul cu vălul și *nelăsînd la vedere decît un ochi*"... Am fi tentați să atribuim orgoliului sevillan al lui Morgado acest măgulitor portret al compatrioatelor sale, dacă numeroase texte literare nu ar confirma renumele pe care eleganța și, de asemenea, dezinvoltura lor, li-l conferă în întreaga Spanie : „Sevilla este făcută pentru acest lucru, arată Lope de Vega ; iată ce se spune despre frumusețea femeilor sale și despre gura lor îndrăzneață, în care selipesc dinți atît de frumoși." [17]

Ostentația sevillană își găsește un mijloc de a apărea în ochii tuturor cu prilejul marilor serbări publice. Nu numai serbările organizate pentru fericita sosire a galioanelor, ci, mai mult chiar, ceremoniile religioase, îmbracă la Sevilla un fast neegalat încă. „Serviciul religios din Săptămîna Mare îmbracă o asemenea somptuozitate, încît lasă cu mult în urmă pe cele de la Roma, capitala lumii și sediul Bisericii." [18] Confreriile religioase, care sînt aici mai numeroase decît oriunde în alte părți — fiecare cartier, fiecare meserie cu confreria sa proprie — acoperă cu podoabe de preț din aur și cu bijuterii statuile Fecioarei lor sau ale sfîntului care le este patron, și minunate procesiuni, a căror tradiție a fost păstrată de Sevilla modernă, șerpuiesc pe străzile înguste, printre casele împodobite cu tapiserii și iluminate.

În sfîrșit, bogăția și pietatea sevillană se combină într-un mecenat de care profită atelierele de sculptori și de pictori stabiliți în oraș și care primesc bogate comenzi de la burghezii bogați, de la confrerii și mănăstiri, cît și de la catedrală, care dispune de imense venituri. În ambianța sevillană se formează geniul lui Velázquez și înflorește cel

al lui Murillo, în timp ce, în agitația marelui oraș, Zurbarán pictează marile serii de tablouri care evocă seninătatea și ascetismul vieții monahale.

Acest strălucitor tablou își are însă reversul său. „Nu știu dacă este efectul climatului acestui pămînt, scrie sfînta Teresa, dar am auzit spunîndu-se că demonii au aici mai multe mîini pentru a-i tenta pe oameni"..., și, după ce a petrecut un an în oraș pentru a întemeia o mănăstire carmelită reformată, ea precizează : „Nedreptățile ce se comit în această regiune sînt un lucru ciudat, ca și lipsa adevărului și duplicitatea. Pe bună dreptate, pot s-o spun, Sevilla are reputația de care se bucură."

Climatul meridional, cerul albastru au desigur importanța lor în ambianța deosebită a orașului, în nepăsarea locuitorilor săi și în setea lor de plăceri. Dar există alte motive, mai sigure : neîntrerupta defilare de bogății pe Guadalquivir și pe străzi, ușurința aparentă de a agonisi în scurt timp averi enorme fac ca acela chiar care nu participă la activitatea comercială a orașului să se străduiască măcar să adune cîteva firimituri sau să parvină prin alte mijloace la avantajele pe care aceasta le procură.

Exemplul vine de sus, deoarece unii magistrați municipali devin complici ai speculanților — dacă nu chiar ai hoților. Specula cu alimente contribuie la menținerea unor prețuri foarte ridicate, chiar și în anii de belșug, în ciuda tarifelor oficiale fixate de către *Cabildo* (consiliul municipal) ; este adevărat că acesta depune cu atît mai puțin zel în a le aplica, cu cît unii membri ai săi sînt asociați la operațiile așa-numiților *regatones* (acaparatori) „care, beneficiind de protecția magistraților și a persoanelor influente, scapă de pedepse și toate acestea în detrimentul săracilor, căci, înainte ca mărfurile să ajungă la consumator, au trecut prin trei sau patru mîini de speculanți care, încrezători

în favorurile protectorilor lor, date fiind cadourile pe care le fac acestora, nu respectă în nici un chip prețul de taxă." Acestor dolcanțe, înfățișate în 1621 regelui Filip al IV-lea de către „juraţi" (reprezentanţi aleşi de populaţie), li se adaugă altele relative la neglijența celor Douăzeci și patru (consilieri municipali) care, „avînd drept misiune să vegheze la binele statului și la buna sa administrare, nu se lasă conduși decît de pasiunile lor particulare și uită treburile obștești. De aceea acest oraș se găsește într-o situație de plîns, atît din pricina prețului ridicat al alimentelor cît și din imposibilitatea de a putea merge pe străzi care sînt într-atît de neglijate și de pline de gunoaie încît pe bună dreptate există teama de mari și grave epidemii." [19]

Această murdărie a străzilor care contrastează cu înfrumusețările aduse orașului de către construcțiile noi, atît cele publice cît și cele particulare, este denunțată de numeroase documente : „Este rușinos, spune un text de la 1598, să vezi orașul aproape pierdut printre grămezile de gunoaie și murdării ce se întîlnesc în toate pieţele și pe toate străzile, transformate în adevărate depozite de gunoaie." Pentru a încerca să se pună capăt răului, se recurge la un mijloc foarte ciudat — întrebuințat dealtfel și în alte orașe ale Spaniei și chiar și la Madrid : pictarea sau înălțarea de cruci pe pereții și în ungherele pe care vrei să le pui la adăpost de murdării, remediu împotriva căruia protestează un sinod reunit la Valladolid în 1607, pe motiv că „nu numai că nu se obține rezultatul așteptat, dar se dă naștere la și mai mari necuviințe, căci se fac acolo aceleași lucruri ca și cînd crucile nu ar exista" [20].

Și mai grave încă sînt consecințele neglijenței sau complicității autorităților în ceea ce privește justiția și poliția. Nu numai, că simplii alguazili devin uneori complicii răufăcătorilor pe care au misiunea de a-i urmări ; aceștia

găsesc, cu condiția să aibă mijloacele de a o cumpăra, o protecție și mai eficace încă, la magistrații de rang mare : „Aici nu este pedepsit decît acela care nu are punga plină, spune într-un limbaj colorat Porras de la Camara, unul din canonicii catedralei, și nu sînt condamnați la galere decît aceia care nu se bucură de credit ; la moarte nu sînt condamnați decît oamenii nevoiași, care nu au cu ce plăti grefierii, procurorii și judecătorii. Sînt șase ani de cînd nu s-a mai văzut spînzurîndu-se la Sevilla nici măcar un hoț..."

Se înțelege că în asemenea condiții, calicii *(picaros)* de toate rangurile, de la cerșetor și *esportillero* * care procedează în așa fel încît să poată „ciupi" cîte ceva de la mărfurile descărcate la Arenal, și pînă la temutul „ucigaș" și la proxenet care, în lumea interlopă, ocupă locul întîi, trăiesc la Sevilla ca peștii în apă și mișună aici aventurierii de orice speță, printre care numeroși străini atrași de reputația acestui Eldorado al Europei.

Printre locurile de întîlnire ale lumii interlope, unele au dobîndit o adevărată celebritate : cum ar fi Curtea cu Ulmi *(corral de los olmos)* și Curtea Portocalilor *(corral de los naranjos)* situate de o parte și de alta a catedralei, dar în interiorul lanțurilor care marchează limitele jurisdicției ecleziastice. Justiția obișnuită nu are așadar dreptul de a pătrunde aici și atît una cît și cealaltă (îndeosebi „curtea cu ulmi", unde se află mai multe taverne), servesc drept loc de adăpost răufăcătorilor : se fac jocuri de cărți, au loc bătăi și prostituatele vin să țină tovărășie „prizonierilor".

Abatoarele din Sevilla nu sînt mai puțin renumite : „Ce să-ți spun, declară unul din cei doi cîini pe care Cervantes îi pune să dialogheze în *Convorbirea cîinilor*, despre ceea ce am văzut în aceste abatoare și despre lucrurile

* Hamal (N.T.).

îngrozitoare care se petrec aici ? Mai întîi, trebuie să știi că toți aceia care lucrează aici, de la cel mai mic la cel mai mare, sînt oameni cu conștiința foarte largă, lipsiți de suflet, netemători nici în fața justiției, nici în fața regelui... Sînt păsări de pradă carnivore ; ei trăiesc și își întrețin și prietenele din ceea ce fură. Toți se fălesc că sînt «bravi» și toți sînt mai mult sau mai puțin niște dezmățați."

În sfîrșit, nu putem uita închisoarea, care ocupă un asemenea loc — din punct de vedere material și moral — în viața cetății încît istoricul ei, Morgado, nu scapă prilejul de a o menționa drept unul din monumentele cele mai remarcabile : „Trebuie să vezi, la începutul străzii Sierpes, închisoarea regală care se profilează printre toate celelalte lucruri și este ușor de recunoscut chiar de către oamenii cei mai străini de oraș, atît prin afluxul extrem de mare de oameni care, fără încetare, intră și ies prin poarta principală la orice oră din zi, cît și prin inscripțiile care împodobesc această poartă, împreună cu armele regale și cele ale Sevillei". Toți cei ce fac un popas acolo nu sînt în mod obligatoriu bandiți — Cervantes a fost închis în două rînduri, în 1599 și 1602 ; bandiții constituie totuși cea mai mare parte a prizonierilor, al căror număr se ridica, la începutul secolului al XVII-lea, la aproape două mii, ceea ce ne îngăduie să credem că, în ciuda mărturiilor în sens contrar pe care le-am citat, poliția nu era în întregime vîndută răufăcătorilor. Un contemporan, procurorul Cristóbal de Chaves, a lăsat, sub titlul *Relatare asupra a ceea ce se petrece la închisoarea din Sevilla*, un foarte ciudat tablou al vieții de acolo, descriind îndeosebi ceremonia inițierii, impusă noilor deținuți : „cei vechi" îi supun unei torturi de infern, avînd menirea să dea la iveală pe „muzicanți", adică pe cei ce riscă să „cînte" pe scaunul de tortură și să-și denunțe complicii. Aceștia sînt puși la

stîlpul infamiei în închisoare, în timp ce „curajoșii" sînt admiși în comunitate, în sunet de ghitare și tobe. Ca și Morgado, procurorul arată neîntrerupta defilare a oamenilor ce intră și ies din închisoare, ale cărei porți nu se închid decît la ora zece seara, „astfel încît, zi și noapte, este o adevărată procesiune de furnici ce aduc provizii".

*

Acest oraș doar din contraste, în care se întîlnesc luxul și mizeria, pietatea și crima, se află în centrul preocupărilor tuturor spaniolilor căci, cele mai mari interese publice și particulare depind de aducerea argintului din Indiile Castiliei. Nu numai pe malurile Guadalquivirului este așteptată cu nerăbdare întoarcerea flotelor încărcate cu metale prețioase. Neliniștea nu este mai mică la Madrid, unde Curtea și Orașul pîndesc curierii venind din Andaluzia și veștile pe care le aduc : „Așteptăm din oră în oră, cu ajutorul lui Dumnezeu, sosirea galioanelor, scrie regele Filip al IV-lea călugăriței Maria de Ágreda, confidenta și sfătuitoarea sa ; și ghiciți toată importanța pe care acest fapt o are pentru noi. *Sper că Dumnezeu în mila sa, ni le va aduce fără accidente ; totuși, cred că trebuie să vă rog să mă ajutați să obțin, prin rugile voastre, această favoare a Divinei Majestăți*". Și, după fericita sosire a unei flote, un burghez din Madrid notează în „jurnalul" său : „Era mare nevoie de această sosire acuma, căci creditorii refuzau să intre, fără această garanție, în vreo operație... Galioanele aduc cinci milioane de ducați pentru rege și o sumă aproape egală pentru particulari... Cum se crede că regele nu va răpi nimic particularilor, începem din nou să respirăm."[21]

Capitolul V

VIAȚA URBANĂ ȘI VIAȚA RURALĂ

I. DECADENȚA ORAȘELOR ȘI CAUZELE SALE — ACTIVITATEA ECONOMICĂ. CORPORAȚII ȘI CONFRERII. BURGHEZIA — PEISAJUL URBAN. ORAȘUL ȘI SATUL.
II. REGIMUL SENIORIAL ȘI SERVITUȚILE SALE. IMPOZITELE ȘI CENSURILE — AGRICULTURA. BUNURILE COMUNALE ȘI CREȘTEREA TRANSHUMANTĂ DE ANIMALE — CONDIȚIA ȚĂRĂNIMII : SATUL : SERBĂRI ȘI DIVERTISMENTE. ȚĂRANUL ÎN TEATRUL SECOLULUI DE AUR.

I

În 1618, Universitatea din Toledo a adresat regelui Filip al IV-lea o jalbă care zugrăvea tabloul cel mai întunecat al decăderii vechiului oraș imperial și a altor orașe din Castilia, odinioară însuflețite de către meseriile textile : „Două treimi din oamenii care trăiesc aici, afirma jalba, nu mai au ce munci și, din lipsă de practică, sînt pe cale să uite serviciile și meseriile care cunoșteau o

asemenea stare de perfecțiune în Spania... Căci, pe vremuri, comerțul și industria erau primele din lume, pentru că se fabricau nu numai lucrurile de care Spania avea nevoie, ci se furnizau și mărfuri întregii Europe și Indiilor. Astăzi, continuă jalba, străinii sînt aceia care își desfac mărfurile, în special stofele, în Spania, și iau cu ei în schimb bani peșin și care atîrnă greu la cîntar. Toate produsele pe care ei le aduc, dacă ar fi fost fabricate în acest regat, cum se întîmpla odinioară, ar fi furnizat tezaurului regal mari venituri... Ne dăm seama astăzi că, la o populație pe jumătate mai mică decît pe vremuri, există un număr dublu de călugări, de clerici și studenți, căci ei nu găsesc alte mijloace de trai și subzistență." [1]

Că ar fi în aceste plîngeri o parte remarcabilă de exagerare și că decadența nu a urmat „în cîțiva ani" prosperității — cum afirmă pe de altă parte Universitatea — este un fapt de care ne putem îndoi cu atît mai puțin cu cît, încă din 1573, Cortes-urile din Castilia denunțau deja concurența străină drept cauză a ruinării manufacturilor și a sărăcirii populațiilor. Totuși nu am putea pune doar pe seama nostalgiei după „frumoasele vremuri de odinioară" plîngerile care se exprimă atît prin vocea reprezentanților orașelor în Cortes-uri, cît și prin pana numeroșilor economiști și *„arbitristas"* (alcătuitori de proiecte) care vin să propună remediul lor răului care macină monarhia : declinul industriei și al orașelor pe care ea le anima.

Nu toate orașele sînt la fel de atinse : Madridul își înregistrează cea mai rapidă creștere demografică spre 1620 și tot atunci activitatea comercială a Sevillei atinge apogeul. Dar cele două mari capitale spaniole, una politică, cealaltă economică, beneficiază, după cum s-a putut vedea, de condiții foarte deosebite, iar creșterea lor se

face, în parte, pe socoteala celorlalte orașe ale regatului. Barcelona, foarte activă în continuare la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cunoaște apoi o perioadă de marasm ; în capitala catalană, la fel ca în Zaragoza și Valencia, străinii, îndeosebi francezii, ocupă un loc din ce în ce mai important în micul comerț și în artizanat.

Dar incontestabil, cea mai lovită este Castilia — centru al industriei tradiționale a lînii — iar statisticile demografice ce se pot stabili pentru acea epocă, oricît de confuze ar fi ele în ceea ce privește amănuntele, nu permit nici un dubiu cu privire la profundul declin al orașelor care jucaseră cîndva — și chiar mai recent — un rol esențial în viața economică a țării : între 1594 și 1646, Toledo își pierde o jumătate din populație, iar spre 1650 nu îi mai rămîn decît vreo cincisprezece ateliere textile față de cele cîteva sute pe care le avea pe vremea strălucirii sale ; Segovia nu mai este decît umbra a ceea ce fusese ; Burgos, care concentra lînurile brute destinate exportului, scade de la 2 600 „fumuri" (aproximativ 13 000 locuitori) la 600 ; Medina del Campo, mare centru de tîrguri și celebră piață de schimburi la începutul domniei lui Filip al II-lea, și-a văzut prosperitatea în ruină datorită declinului general al economiei spaniole ; din cele 3 000 de „fumuri" cîte număra spre 1570, nu mai rămîn decît 650 în 1646 ; orașul a devenit un tîrgușor pe jumătate rural, ai cărui locuitori trăiesc numai din veniturile pămîntului și din cultura podgoriilor care s-au dezvoltat jur-împrejur. [2]

Concurența produselor străine, atît de viguros înfierată de toledani, constituie neîndoielnic una din cauzele fundamentale ale acestei decadențe, dar ea nu și-a putut afla un teren atît de favorabil decît în raport cu condițiile economice și psihologice proprii Spaniei : abundența

argintului venit din Indii și permițînd multiplicarea cumpărărilor în străinătate ; forța crescîndă a prejudecății „purității sîngelui" și a pasiunii nobiliare, avînd drept consecință disprețul pentru muncă și părăsirea „meseriilor mecanice". Spiritul întreprinzător care însufleți o parte a burgheziei spaniole și o determinase să participe la marea mișcare de expansiune a perioadei precedente, a făcut loc unei atitudini de prudență și retragere. Burghezia nu își mai plasează capitalurile dobîndite în marele comerț și în industria de care acesta se leagă — surse de mari profituri, dar și de falimente și ruină — ci în titlurile de stat *(juros)* și în rentele funciare *(censos)*.

*

Odată cu ruinarea vechilor meserii urbane și în absența unei burghezii de afaceri active și întreprinzătoare, partea cea mai importantă a activității economice s-a refugiat în artizanat și în comerțul cu amănuntul ce servea o piață foarte limitată ; se constată cu surprindere numărul proporțional foarte ridicat al meșteșugarilor și prăvăliașilor, în raport cu totalul populației, așa cum reiese din documentele contemporane [3] ; dar, acest număr cît și sporirea corporațiilor de meserii *(gremios)* între epoca lui Carol Quintul și mijlocul secolului al XVII-lea, departe de a fi indiciul unei creșteri a economiei urbane, exprimă dimpotrivă stagnarea ei. Într-adevăr, sporirea numărului corporațiilor corespunde nu creării de noi antreprize, ci dispariției „meseriilor libere" care intră în cadrul corporativ, cu toate restricțiile pe care el le impune, și dedublării în corporații diferite — și în general rivale — a unor activități profesionale foarte apropiate : bijutieri și giuvaergii, aurari și lucrători care băteau aurul ; croitori de tunici *(jubeteros)* și croitori de pantaloni

(calceteros). Această evoluție este însoțită de elaborarea unor statute vizînd să delimiteze tot mai strict domeniul fiecărei „meserii" — necesitate cu atît mai imperioasă cu cît ele sînt mai învecinate — și să fixeze pentru fiecare din ele condițiile de lucru și regulamentele de fabricare. Unul din scopurile esențiale ale statutelor este acela de a limita efectele concurenței, prin repartizarea materiei prime între meșteri și prin fixarea numărului de ucenici și de calfe, pe care fiecare îi poate angaja, astfel încît nici unul să nu se poată ridica deasupra celorlalți : manifestare caracteristică unei stări de spirit grijulie mai degrabă să mențină o anume stabilitate la un nivel mediocru decît să deschidă perspective unor vaste posibilități.

Conservatorismul, în materie de economie, al corporațiilor, este, cel puțin, compensat de funcția socială pe care ele o exercită prin intermediul confreriilor *(cofradias* sau *hermandades)* care grupează în general pe meșterii, calfele și ucenicii unei aceleiași meserii. Confreria nu se îngrijește numai de a da cît mai multă strălucire cu putință cultului pentru sfîntul care o patronează și de a-i întreține sanctuarul ; ea mai joacă pe deasupra și rolul de societate de sprijin reciproc, asigurînd confraților, în caz de boală sau de invaliditate, o prestație globală sau o indemnizație zilnică ale cărei modalități de plată sînt minuțios fixate prin statute : „Ordonăm, spun regulamentele confreriei patronate de San José din Madrid (care reunește meșteri și lucrători dulgheri) ca, dacă vreunul din confrații noștri suferă de friguri, să i se dea un ajutor de 50 de reali ; iar dacă rămîne bolnav și nu mai poate munci, să i se facă o a doua plată după treizeci de zile ; dar, dacă boala continuă, nu va mai avea dreptul de a pretinde nimic... Dacă moare, moștenitorii săi vor avea dreptul de a încasa ceea ce i se datora pentru convales-

centă, în proporție de 10 reali pe zi, după ce se va fi scăzut ceea ce va fi primit în timpul bolii."[4] Firește, toți confrații sînt obligați să asiste la serviciul funebru, iar statutele prevăd adesea numărul luminărilor ce vor fi aprinse la biserică și totalul liturghiilor ce vor fi spuse, pe cheltuiala confreriei, pentru sufletul răposatului.

În ciuda spiritului lor exclusivist, apt mai degrabă să frîneze decît să impulsioneze viața economică, corporațiile și confreriile care le dublează constituie totuși elementul cel mai activ al vieții urbane. Ele își au locul în toate manifestările existenței colective, fie că este vorba de sărbătorile religioase, fie că este vorba de petreceri profane. Se poate chiar spune că ele constituie forma de reprezentare cea mai autentică a populației locale, de cînd au dispărut instituțiile „democratice" pe care se sprijinea administrația cetăților medievale, și că, aproape peste tot, autoritatea municipală a fost acaparată de către cei pe care textele îi numesc *poderosos* — „oameni influenți".

Aceștia provin din aristocrația locală, ce trăiește de pe urma veniturilor domeniilor pe care le posedă în împrejurimile orașului, și din rîndurile burghezilor celor mai bogați. Dacă doar cîțiva dintre ei au rămas credincioși exercitării meseriilor considerate drept suficient de nobile — cum ar fi argintarii și giuvaergii, uneori negustorii de mătăsuri și de mirodenii — majoritatea acelora care s-au îmbogățit încearcă să evadeze din condiția lor de origine pentru a se confunda cu nobilimea, fie în mod legal prin cumpărarea unui privilegiu de *hidalguia* fie, în fapt, prin modul lor de viață. Compoziția populației din Burgos, așa cum o dă la iveală o statistică stabilită în 1591 cu scopul percepерii impozitului *milionanelor*, constituie o mărturie semnificativă cu privire la consecințele

acestei evoluții economice și sociale : din 3319 *vecinos* (adică șefi de familie, unii reprezentînd mai multe persoane ; alții, îndeosebi clericii, constituind unități individuale) cît cuprinde orașul, 1722 se declară *hidalgos* ; 728 sînt călugări, 295 preoți mireni ; rămîn așadar 572 *pecherols* (birnici) formînd elementul activ și producător, adică 17 la sută din total.[5]

*

Mediocritatea activității urbane și violentul contrast între condițiile sociale care se întîlnesc aici, se vădesc în fizionomia însăși a orașelor, care duc o viață încetinită în cadrul, adesea prea mare pentru ele, pe care veacul precedent îl transformase și înfrumusețase. Epoca Renașterii, ce coincisese cu afluxul metalelor prețioase dinspre Indii, a fost, peste tot aproape, marcată de o febră a construcțiilor. Marilor clădiri religioase moștenite de la Evul Mediu li s-au adăugat biserici noi, spitale, primării *(ayuntamientos)*, bogate reședințe senioriale sau burgheze și un efort de urbanizare a fost făcut în majoritatea orașelor importante. În nordul și centrul Spaniei, *Plaza Mayor* de formă dreptunghiulară, încadrată de case cu porticuri, una din laturi fiind ocupată de Palatul municipal, rămîne centrul vieții urbane ; străzile care dau în piață, și ele mărginite în mod frecvent de porticuri sau arcade, adăpostesc mici ateliere și prăvălii, în general grupate după specialitate, de unde își iau și numele : *Platería* (strada giuvaergiilor), *Sedería* (strada mătăsii), *Lencería* (strada lenjeriei) etc. În Andaluzia și în partea răsăriteană a țării, unde porticurile sînt mai puțin comune, se obișnuiește în cursul zilelor toride de vară, să se întindă de la o casă la alta, pe deasupra străzilor celor mai frec-

ventate, corturi *(toldos)* care să-i ferească pe trecători de zăpușeala excesivă a soarelui.

In jurul acestui nucleu urban și dominată de aristocrația marilor edificii, se întinde aglomerația confuză a caselor plebeiene în care trăiește cea mai mare parte a populației : case joase, aproape întotdeauna fără etaj, construite din chirpici sau cărămidă, căci piatra este un lux rezervat celor mai bogate locuințe, nefiind uneori întrebuințată decît pentru fațada „nobilă". Intre aceste cocioabe se strecoară străzi care nu sînt, cel mai adesea, decît poteci de pămînt bătătorit, prăfoase vara, pe care ploile le transformă uneori în mlaștini unde se bălăcesc animale și oameni și unde căruțele scobesc făgașuri adînci. Căci satul se amestecă aici cu orașul : nu numai pentru că grădinile și chiar ogoarele, aparținînd mai ales comunităților religioase, ocupă aici spații largi, ci și pentru că mulți din cei ce locuiesc în aceste case umile sînt zilieri agricoli care își obțin tot ce este necesar traiului din munca pe care o îndeplinesc pe marile proprietăți vecine cu orașul. Orășeni prin locul de ședere, ei aparțin în realitate, prin modul lor de existență, lumii rurale.

II

Călătorul care, la ieșirea din platourile golașe ale Castiliei sau din munții pietroși ai Aragónului, se minunează de priveliștea livezilor cu măslini andaluze sau grădinilor cu zarzavat *(huertas)* valenciene, alătură spectacolului unei naturi mai primitoare ideea unei vieți mai ușoare și fericite pentru cei ce locuiesc în acele locuri.

O impresie cu totul diferită se desprinde din mărturiile contemporanilor ; pretutindeni, și chiar și pe aceste pămînturi privilegiate, viața țăranului apare aspră, uneori nefericită iar textele oficiale — hotărîri regale, doleanțe ale Cortes-urilor — care deplîng „mizeria și dezastrul" satelor își află comentariul într-o întreagă serie de lucrări care denunță cauzele acestei situații și încearcă să propună remedii. [6]

Pe cînd în Franța o evoluție înceată a transformat aproape peste tot domeniul medieval acordat ca privilegiu într-o adevărată proprietate, în Spania nu există decît un număr restrîns de țărani proprietari — poate o cincime din total. Pot fi găsiți mai cu seamă în regiunile umede din nord (Asturii, Galicia) ; dar loturile de pămînt pe care ei le cultivă sînt adesea atît de mici încît abia de ajung pentru a furniza hrana unei familii. În Castilia, proprietatea țărănească, importantă încă în Evul Mediu, a dat progresiv înapoi sub presiunea economică și socială a celor „puternici" și, în mare parte, a fost încorporată marilor domenii ecleziastice sau laice, exploatate de către fermieri sau arendași, de o condiție adesea precară. În Andaluzia, vastele „State" aparținînd cîtorva mari familii aristocratice sînt cultivate de „*braceros*" (muncitori agricoli) locuind în orașe și în marile tîrguri și care, angajați fiind de către intendenții domeniilor în momentul muncilor agricole, vin să se instaleze timp de cîteva săptămîni pe ogoare, pentru a se întoarce mai apoi la oraș, în posesia unui cîștig derizoriu.

Oricare ar fi legătura juridică ce îl leagă de pămîntul pe care îl cultivă, țăranul este cel care suportă aproape întreaga greutate a edificiului politic și social. Mai mult de jumătate din solul spaniol este format din „*tierras de señorio*" (domenii senioriale) care se opun așa-numitelor

„*tierras de realengo*", * pe care se exercită direct autoritatea regelui, iar dictonul castilian „Pe pămîntul seniorului, pasăre, să nu-ţi faci cuibul !..." stă mărturie faptului că pentru ţăranii trăind pe *señorios* viaţa este în general mai aspră. De fapt, întinderea puterii senioriale şi rigoarea cu care ea se exercită se deosebesc mult de la o regiune la alta.

În nici o parte autoritatea seniorială nu a rămas atît de extinsă şi împilatoare ca în Aragón unde, în secolul al XVII-lea încă, jurisconsulţii admit că ea este „nestînjenită de nici un obstacol şi nelimitată în ceea ce priveşte viaţa vasalului (adică a supusului), cu condiţia să nu îi insulte cadavrul şi să nu împiedice înmormîntarea". Fără îndoială că în realitate a devenit un lucru excepţional să vezi că cineva se foloseşte de acest drept de viaţă şi de moarte, însă ceremonia de intrare în posesiune a seniorului de Leiva, aşa cum este descrisă de către un document de la jumătatea secolului, atestă simbolic supravieţuirea principiului autorităţii absolute asupra persoanelor şi bunurilor : „În semn de adevărată posesiune, el făcu o plimbare în piaţă şi pe străzile publice, smulgînd cîteva ierburi, deschizînd şi închizînd uşile hambarelor şi, în acelaşi mod, pătrunse în terenurile de păşunat şi se plimbă smulgînd cîteva ierburi şi mărăcini, făcînd şi practicînd acţiuni care stăteau mărturie a adevăratei posesiuni, corporale şi actuale. De asemenea, în semn de posesiune asupra jurisdicţiei criminale, puse să se înalţe în piaţa publică a locului amintit o spînzurătoare de lemn şi, odată înălţată, dădu poruncă să fie atîrnată acolo o mănuşă." Urmează apoi omagiul adus de către membrii *concejo*-ului, adică ai municipialităţii rurale : „Seniorul

* Domenii ale Statului (N.T.).

se așează pe o bancă și, de la alcalde pînă la cel din urmă consilier, toți veniră să-i aducă omagiul de fidelitate, îngenunchind cu amîndoi genunchii înaintea ilustrului senior amintit și jurară, fiind în puterea lui, că îi vor plăti tributurile și impozitele obișnuite, rezervîndu-și dreptul de a beneficia de datini și obiceiuri, drept de care se folosiseră pînă atunci". [7]

Chiar și atunci cînd seniorul nu dispune de o adevărată putere de suzeranitate asupra pămînturilor sale, țăranul este totdeauna constrîns la servituțile economice ale regimului de pe domeniu și seniorial, și trebuie să se achite de dări adesea foarte apăsătoare : în cazul cel mai general, ele consistă (ca și dijma plătită clerului) dintr-o parte proporțională a produselor solului pe care îl cultivă ; adesea această „zeciuială" este înlocuită cu plata anuală a unei sume de bani și cu prestări în natură : livrarea unei anumite cantități de grîu, de lemn, de vin sau de ulei, de capete de vite, de păsări, a căror enumerare este stabilită din vremi imemoriale și transmisă prin tradiția locală. În Galicia, unde condiția țăranilor depinzînd de seniorille monastice *(abadengos)* este deosebit de aspră, există încă un drept de „mînă moartă" *(luctuosa)* care autorizează stăreția să-și atribuie, în cazul morții unuia din arendașii săi, cea mai frumoasă vită din turma acestuia ; în lipsa vreunui animal, un sipet, o masă sau orice altă mobilă cu patru picioare. [8]

Dărilor datorate seniorului local li se adaugă impozitele regale, a căror povară nu încetează de a spori, mai cu seamă în „regatul Castiliei", între mijlocul secolului al XVI-lea și sfîrșitul domniei lui Filip al IV-lea. Percepțiile de „servicii" — adică de taxe excepționale — se multiplică și, deși aceste taxe, în special *milioanele*, acele

impozite asupra vînzărilor care se adaugă la *alcabala* * vizează, în principiu, toate clasele, cu excepția clerului, ele copleșesc îndeosebi pe țărani căci, afirmă un contemporan, „prelații, granzii și nobilii care culeg aproape toată recolta pe care o seamănă și o cultivă plugarii, nu plătesc nimic, prelații pentru că sînt scutiți, ceilalți seniori pentru că nu există practic nici unul care să nu dispună de vreun mijloc de a scăpa de plată, astfel încît totul cade pe umerii plugarului, care nu poate scăpa de impozit nici măcar pentru un dram din ceea ce vinde“ [9].

Nefericitul nu a putut plăti impozitele datorate regelui ? Perceptorii pornesc la executare asupra bunurilor sale :

> „Ei intră în sat, împărtășesc autorităților misiunea lor, iar acestea îi imploră să aibă milă de locuitori, care sînt din cale afară de nevoiași... Ei răspund că nu lor le revine rolul de a acorda permisiuni și scutiri, că ei au primit ordin să încaseze cu stricteţe cantitățile de bani datorate de către sat ; și, pe deasupra, spun ei, trebuie să-și perceapă totalul salariului lor. Și iată-i intrînd în casele bieților țărani și înarmați cu socoteli și argumente, le răpesc puținii bani pe care aceștia îi posedă ; celor care nu au bani, le iau toate bunurile mobile și, dacă nu găsesc urmă de așa ceva, le iau nenorocitele paturi în care dorm și își rezervă timpul necesar pentru a vinde ceea ce au putut aduna. Apoi, fac socotelile și cu ceea ce reprezintă banii și totalul vînzării, adesea nu au cu ce își acoperi salariile ; iar în alte părți, abia de mai rămîn cîțiva maravedis pentru rege... Acest gen de jaf continuă mereu, ceea ce îi obligă pe locuitorii

* Bir pe vînzări (N.T.).

din majoritatea satelor să fugă din casele lor, lăsîndu-şi pămînturile în paragină, iar perceptorii nu au mai multă-milă în faţa tuturor acestor nenorociri decît ar avea intrînd în ţară duşmană. Casele părăsite le vînd, dacă se găseşte vreun cumpărător ; de nu le pot vinde, ei scot acoperişul şi vînd ţiglele şi lemnul pentru ceva bani. Cu această distrugere generală, nu mai rămîne în picioare nici măcar o treime din case, iar un mare număr de oameni au murit de mizerie." [10]

Fără îndoială că trebuie să ţinem seamă de sentimentul de indignare care dictează o asemenea diatribă, şi să nu interpretăm termenii întocmai. Este totuşi sigur că povara zdrobitoare a impozitelor contribuie la depopularea anumitor regiuni şi că bogatele pămînturi din regatul Granadei, a căror aparentă opulenţă constituie obiectul de admiraţie al călătorilor, nu scapă soartei comune a provinciilor ţinînd de „regatul Castiliei", aşa cum o arată Cortes-urilor din 1621 deputatul oraşului : „Multe sate s-au depopulat şi au dispărut : bisericile au căzut, casele s-au prăbuşit, moştenirile s-au pierdut, pămînturile sînt părăsite, locuitorii rătăcesc pe drumuri, cu nevestele şi copiii în căutarea unui leac pentru nefericirile lor, mîncînd ierburi şi rădăcini pentru a-şi duce zilele. Alţii pleacă în alte provincii şi regate unde nu se plătesc *milioanele*." [11]

Acolo unde continuă să existe proprietăţi ţărăneşti, ele sînt în mod constant grevate de rente funciare *(censos)* în profitul orăşenilor ce locuiesc în oraşele învecinate. Contractul de arendă constă în acordarea ca împrumut a unei sume de bani în schimbul unei rente fixate pentru un domeniu a cărui valoare echivalează cel puţin cu valoarea capitalului angajat, şi care îi serveşte drept garanţie ipotecară. Acest contract oferă aşadar ţăranului posi-

bilitatea de a-și procura capitalul de care poate avea nevoie pentru a-și amenaja proprietatea, îngăduind totodată burghezilor îmbogățiți să ocolească interdicția împrumutului cu dobîndă și să realizeze un plasament sigur. Dacă, în urma unor recolte slabe sau pentru orice alt motiv, agricultorul se vede în imposibilitatea de a plăti rata anuală prevăzută, creditorul pune mîna pe domeniul angajat. În zadar se revoltă teologii împotriva acestei practici : „Din moment ce oamenii vedeau, spune unul din ei, că dînd o dată două mii de ducați, primeau apoi în fiecare an două sute din ei, și la sfîrșitul a șase sau șapte ani, cele două mii le reveneau în plus, ei aflară aici un soi de plasament interesant". De aceea censurile *„al quitar"* (ipotecare) se multiplică la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea și, dacă ele nu provoacă întotdeauna deposedarea finală a țăranului, cel puțin contribuie la sporirea sarcinilor care apasă asupra lui.

*

Pentru a face față atîtor obligații țăranii nu dispun decît de resursele limitate pe care li le procură un sol adesea ingrat și mediocru cultivat. Excepție făcînd fermele *(huertas)* din partea estică și anumite sectoare din Andaluzia plantate cu măslini și viță de vie, cerealele constituie peste tot cultura dominantă, dar ele nu dau decît randamente mediocre (5 la 1 în medie ; uneori 3 la 1) din pricina aridității climei și calității mediocre a utilajului agricol. Folosirea plugului este ignorată și peste tot plugul fără avantren este unealta folosită pentru arat : este dealtfel mai bine adaptat unui sol în care humusul nu formează decît un strat foarte subțire, cînd nu lipsește cu desăvîrșire. În afară de provinciile din nord, unde se folosesc atelaje cu boi, animalele de tracțiune folosite în

general sînt măgarul și catîrul, și se poate vedea adesea cîte un biet țăran, care nu posedă decît un singur animal, făcînd atelaj cu el pentru a-l ajuta să tragă plugul.

Întinderea pămînturilor în paragină este considerabilă. Ea nu ține numai de practica — comună tuturor pămînturilor din Europa destinate culturii cerealelor — a asolamentului bienal sau trienal, care lasă solul să se odihnească un an din doi, sau doi ani din trei. Pămînturile de arat nu ocupă decît un perimetru restrîns în jurul satelor lăsînd între ele spații largi de landă *(monte bajo)* sau de garigă * *(monte alto)*. Aceste pămînturi părăginite nu sînt totuși complet neproductive : ele constituie „bunurile comune" care joacă un rol esențial în viața rurală, întrucît oferă sărăcăcioase dar vaste terenuri de izlaz vitelor și îngăduie țăranilor celor mai nevoiași să-și întrețină cele cîteva animale — oi și capre îndeosebi — pe care nu le-ar putea hrăni petecul lor de pămînt. De aceea obiceiul pămîntului a stabilit peste tot modalitățile de folosire a acestor *baldíos* (terenuri de „imaș"). Dar comunitățile țărănești trebuie să-și apere în mod constant drepturile de folosință împotriva marilor proprietari vecini, care tind să acapareze bunurile comunei și — cel puțin pe platourile Castiliei — împotriva încălcărilor făcute de puternica corporație a crescătorilor de oi transhumanți, așa-numita *Mesta*.

Turmele care țin de *Mesta* numără la începutul secolului al XVII-lea aproximativ două milioane de capete. În fiecare primăvară, ele părăsesc pășunile de iarnă *(invernaderos)* din cîmpiile Andaluziei și Estremadurei pentru a porni către pășunile de vară *(agostaderos)* situate în munți

---

* Teren arid cu subsol calcaros din zona mediteraneană ; vegetația mărăcinoasă care îl acoperă (N.T.).

și pe înaltele platouri ale Castiliei, de unde coboară spre toamnă. Sub îndrumarea ciobanilor pe care îi ajută dulăi zdraveni, avînd sarcina să încadreze și să adune animalele (și, la nevoie, să le apere de lupi) oile înaintează încet, ridicînd un nor de praf. Din masa lor compactă răsar animalele de povară — măgari și catîri — care duc în plase largi ustensilele de bucătărie, hrana ciobanilor și a cîinilor, sarea destinată oilor și, de asemenea, mieii tineri născuți în perioada migrației și încă incapabili să suporte oboseala drumului. Dacă, în cursul traversării regiunilor cultivate, turmele sînt silite să urmeze potecile *(cañadas)* care le sînt fixate, trecerea lor este o adevărată calamitate pentru țăranii regiunilor învecinate, căci ele pot pășuna liber pe terenurile necultivate și chiar pe cele care aparțin comunității sătești, care ar vrea să-și rezerve folosința. *Mesta* a obținut să-i fie recunoscute într-adevăr de către regii Castiliei — preocupați să stimuleze exportul și industria lînii — o întreagă serie de privilegii care sînt opuse intereselor țăranilor : le este interzis acestora să cultive pămînturile nedestelenite și să-și apere cîmpurile prin îngrășăminte ; în schimb ei trebuie să lase să pășuneze oile „*mesteños*" * pe pîrloagele lor în detrimentul propriilor lor vite. Aceste privilegii dau naștere unor continui conflicte, care se rezolvă în general în avantajul *Mestei*, căci aceasta posedă alcalzii săi, înzestrați cu largi puteri judecătorești și putînd chema pe contravenienți în fața propriului lor tribunal.

Astfel, din toate părțile, țăranii par înconjurați de stăpîni și de dușmani : „Ei constituie clasa cea mai săracă, cea mai împovărată și cea mai înfrîntă dintre toate, afirmă în 1629 Fray Benito de Peñalosa; și s-ar părea că toate celelalte s-au unit pentru a o distruge și ruina, iar acest lucru

---

* Aparținînd *Mestei* (N.T.).

a ajuns la o asemenea fază, încît pînă și numele de țăran sună atît de prost încît este sinonim cu a fi la cheremul oricui, mojic, grosolan, răufăcător și chiar și mai rău."[12]

*

Totuși, nu în protestele generoase ale teologilor sau economiștilor trebuie căutată reflectarea cea mai fidelă a condiției țăranilor, ci în elocventul document constituit de rezultatele anchetei realizate la ordinul lui Filip al II-lea pentru stabilirea unei descrieri a orașelor și satelor Castiliei. Chestionarul ce stă la baza acestei anchete cuprinde toate aspectele vieții rurale : întinderea satului *(pueblo)*, situația juridică *(señorio* sau *realengo)* ; culturile și resursele diverse ale populației ; sanctuarele și relicvele păstrate în sate ; sărbătorile locale. Răspunsurile date de țăranii înșiși și fidel transcrise, dovedesc că foarte rar se întîmplă ca ei să fie proprietarii pămînturilor pe care le cultivă ; aproape toți sînt mici arendași ai seniorilor locali, ai marilor mănăstiri sau ai burghezilor ce locuiesc în orașul vecin, față de care trebuie să se achite de multiple îndatoriri : la Belvis, mic tîrgușor din provincia Toledo, din 1500 de fanege (circa 800 hectolitri) de grîu recoltate în fiecare an, 150 servesc la plata dijmei ; 400 la renta datorată proprietarului ; cum trebuie puse de-o parte cel puțin 200 de fanege pentru reînsămînțare, nu mai rămîne țăranilor, la sfîrșitul unui an normal, decît jumătate din recoltă, a cărei vînzare trebuie să îngăduie plata impozitelor datorate regelui, „dar se întîmplă adesea că ei nu pot recolta îndeajuns pentru a plăti totul, iar atunci sînt pierduți" [13].

Cînd anchetatorii evocă ceea ce noi am numi „nivelul de viață" al țăranului, revine în mod constant același răspuns : „oamenii de aici sînt cu toții săraci", „majoritatea

locuitorilor sînt săraci ; doar cîţiva se pot hrăni mediocru", „din ansamblul locuitorilor, două treimi sînt săraci, iar restul nu are decît o modestă îndestulare", „satul are două sute treizeci de locuitori, între care există vreo douăzeci care posedă o avere convenabilă, fără ca vreunul să se poată numi bogat ; iar toţi ceilalţi sînt oameni nevoiaşi". [4] Pe deasupra nu trebuie să pierdem din vedere că între data acestei anchete (începută în 1575) şi epoca lui Filip al IV-lea, situaţia ţăranilor nu a încetat să se înrăutăţească.

Aspectul satului şi al casei oglindeşte mediocritatea vieţii ţărăneşti. Doar în regiunile de munte casele sînt construite, cel puţin în parte, din piatră. Pe platourile castiliene, colibele, făcute din chirpici, se confundă la culoare cu solul pe care se găsesc ; uneori cîte una din ele iese în evidenţă printr-un portal de cărămidă sau de piatră pe care se află o stemă : este casa vreunui hidalgo, adesea la fel de sărac ca şi vecinii săi, dar a cărui calitate este atestată de blazon. În sudul şi estul Spaniei, spoiala cu var care acoperă pereţii, reînnoită cu grijă în fiecare primăvară, conferă satelor un aspect mai vesel. Dar sărăcia pe care o dezvăluie interiorul caselor nu este mai mică : multe din ele nu au decît o singură încăpere şi este lucru rar ca ele să aibă mai mult de două ; mobilierul se compune dintr-o masă rudimentară şi din bănci de lemn : paturile sînt adesea formate dintr-o simplă scîndură, în caz că oamenii nu se culcă de-a dreptul pe jos. Într-un colţ al încăperii principale se găseşte vatra, unde este aprins uneori un foc de rămurele (aproape pretutindeni lemnul este rar şi scump) ; este adevărat că gătitul mîncării nu cere pregătiri îndelungate ; pentru ţăranul sărac, pîinea de secară, brînza, ceapa — în Andaluzia, măslinele — constituie hrana obişnuită.

Înseamnă aceasta oare că toți țăranii din Spania sînt la fel de cufundați în aceeași mizerie ? Există în sînul lumii rurale chiar diferențe însemnate care țin de condițiile locale sau de situațiile personale. În Catalonia, unde fermierii beneficiază de contracte de arendă de lungă durată, găsești domenii țărănești prospere, al căror centru îl constituie *masia* (fermă), solidă construcție din piatră căreia cîte un detaliu arhitectural — portal monumental, ferestre cu mici coloane — îi dă uneori un aspect senioriial. Chiar și în regiuni mai puțin favorizate, cum ar fi Mancha, poți de asemenea întîlni țărani care se bucură de o frumoasă îndestulare : personajul Gamache Bogatul pe care Cervantes îl opune lui Basilio Săracul într-un episod celebru din *Don Quijote* nu este un personaj de fantezie : el întruchipează un tip social real, acela numit *cosechero* — mare proprietar strîngător de recolte — care pune să muncească pe ogoarele sale numeroși muncitori agricoli și mai obține pe deasupra frumoase beneficii de pe urma loturilor de pămînt pe care le închiriază unor simpli țărani. Dar se pare că această categorie de țărani înstăriți tinde din ce în ce mai mult să se micșoreze la număr, iar scriitorul Navarrete, care deplînge această evoluție, îi semnalează limpede motivele în tratatul său despre *Conservarea monarhiilor* : „Din moment ce ei văd că cea mai mare parte a impozitelor, sarcinilor, tributelor, gabelei, cade asupra bunurilor funciare, în vreme ce rentele și censurile sînt scutite de așa ceva, se hotărăsc cu ușurință să se elibereze de toate piedicile reprezentate de creșterea vitelor și de arat pentru a veni să profite în liniște de averea lor la oraș" [5]. Astfel satele tind să nu mai păstreze decît elementele cele mai sărace.

Am fi tentați, așadar, să respingem, ca fiind în întregime mincinos, tabloul vieții țărănești pe care il oferă o întreagă parte a literaturii Secolului de aur, și îndeosebi acele *comedias* care-l înfățișează pe țăran ducînd o existență simplă și îndestulată, pe care vin să o înveselească uneori divertismente rustice. Fără îndoială că trebuie să facem loc idealizării vieții cîmpenești pe care o dezvăluie îndelungata vogă a „pastoralei". Este totuși sigur că, chiar și pentru cei mai nefericiți, monotonia asprei vieți cotidiene este uneori întreruptă de serbări și petreceri la care participă întreaga comunitate sătească : festivități religioase, celebrarea sfîntului patron legal, *romerías*,* care țin în același timp de pelerinaj și de sărbătoare cîmpenească ; procesiune solemnă pînă la cîte un sanctuar vecin pentru a implora protecția divină sau pentru a-i mulțumi. *Relatările* întocmite din ordinul lui Filip al II-lea și care dau în general o idee atît de sumbră cu privire la viața satelor, sînt uneori înviorate de unul din acele episoade a căror amintire se păstrează multă vreme în memoria locuitorilor. Întrebați, cu privire la relicvele păstrate în biserica lor, oamenii din Alameda (aproape de Madrid) răspund : „Se păstrează acolo un prea cucernic crucifix, prins în cuie pe o cruce mare, cu care cîntărește împreună șaptesprezece livre și pe care l-a adus din India un locuitor din sat ; a fost adus de la Madrid, în procesiune foarte solemnă, cu mulți preoți, cruci și prapuri, pe care îi însoțeau un mare număr de oameni din acest sat și din împrejurimi. Și trebuie notat că la începutul lunii mai 1573, întrucît locuitorii satului scoseseră Christul mai sus pomenit în procesiune solemnă, avînd în vedere marea lipsă de

* Pelerinaje (N.T.).

spă care se făcea atunci simțită în toată regiunea, pentru a-l conduce pînă la mănăstirea Atocha la Madrid unde toți făcură o pioasă închinare, Domnul Dumnezeul nostru a binevoit să le împlinească ruga, astfel că, în chiar ziua respectivă, înainte ca procesiunea să fi revenit la Biserică, el ne copleși cu o mare cantitate de apă și recoltele fură salvate, iar grîul trase mare folos." [16]

Sfîrșitul recoltei, atunci cînd ea a fost bună, constituie de asemenea o ocazie de petreceri cu cîntece și dansuri, în care se iau uneori la întrecere locuitorii satelor învecinate. În multe localități din Aragón și din estul țării se organizează în fiecare an o „bătălie a maurilor și creștinilor" la care ia parte aproape întreaga populație. Uneori, cîte un minuitor de marionete, așa cum se aflau numeroși atunci în Spania, vine să-și înalțe scena în piață sau pe aria de treierat, distrîndu-și publicul cu vreo farsă, sau făcîndu-l să se înflăcăreze — ca pe Meșterul Pedro ale cărui personaje fură nimicite de către Don Quijote — prin evocarea animată a legendelor eroice pe care *romancero**-ul le-a popularizat. Dacă satul este așezat în vecinătatea unui drum mare, el poate beneficia chiar de trecerea unei trupe de actori ambulanți care își va desfăta publicul cu reprezentarea vreunei „piese cu sfinți" sau a unui *auto sacramental*.

Astfel, oricît de idealizate ar fi toate episoadele vesele ale vieții cîmpenești pe care le evocă atîtea comedii ale lui Lope de Vega, ele nu constituie mai puțin reflectarea unor aspecte reale ale vieții țărănești. Dar teatrul Secolului de aur face mai mult decît a-l aduce pe scenă pe țăran : el îi răzbună pentru disprețul care, după Fray Benito de

---

* 1. romancero, culegere de romanțe. 2. autor sau cîntăreț de romanțe. (N.T.).

Fenalosa, îi este în general arătat de către celelalte clase. Fie că este vorba de *Fuenteovejuna** a lui Lope, sau de *Alcaldele din Zalamea* a lui Calderon și de atîtea alte *comedias* a căror acțiune se desfășoară în cadrul unui sat, în țăran încarnează autorul cele mai înalte virtuți morale, pentru a opune noblețea sa înnăscută josniciei celorlalte grupuri sociale.

---

* Fîntîna turmelor. (N.T.).

Capitolul VI

BISERICA ŞI VIAŢA RELIGIOASĂ

BISERICA DIN SPANIA. CLERUL ŞI BUNURILE ECLEZIASTICE — VIAŢA MONASTICĂ : MISTICISM ŞI MONDENITATE — PRACTICA RELIGIOASĂ : MILOSTENIE ŞI FERVOARE — CULTUL FECIOAREI ŞI AL SFINŢILOR. CONFRERIILE. MARILE SĂRBĂTORI RELIGIOASE — DEVIERILE SENTIMENTULUI RELIGIOS : RITUALISMUL ŞI EXCESELE SALE. ILUMINISMUL ŞI VRĂJITORIA. — INCHIZIŢIA SPANIOLĂ.

Credinţa catolică îmbibă atît de adînc sufletul spaniol încît nu există nici un aspect al vieţii individuale sau colective căruia să nu-i fie asociată. Această prezenţă constantă a sentimentului religios explică locul pe care îl ocupă clerul în societatea spaniolă, importanţa pe care o îmbracă toate manifestările la care se exaltă gloria lui Dumnezeu, în sfîrşit, rolul pe care îl joacă Inchiziţia, meterez al ortodoxiei împotriva ereziei şi împotriva tuturor devierilor gîndirii şi practicii religioase.

Cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor sînt marcate de o creştere a puterii sociale a Bisericii, ca o consecinţă a sporirii numărului clericilor şi a acumulării în mîinile clerului a unei bogăţii

funciare care îi asigură venituri considerabile. Printre raţiunile care împing pe numeroşi spanioli către sacerdoţiu sau către mănăstire, trebuie să lăsăm un loc de frunte fervoarei religioase legate de reforma catolică, ce şi-a găsit expresia în acelaşi timp pe planul gîndirii şi pe cel al acţiunii. Întemeierea unor ordine noi, printre care Iezuiţii, şi reforma unor ordine vechi, cum ar fi Carmelul sau Augustinii, contribuie la atragerea unor suflete de elită către viaţa monastică. Dar alte raţiuni intervin pentru a determina, în interiorul tuturor claselor, vocaţii ecleziastice : pentru mezinii familiilor nobile *(segundones)* pe care sistemul „majoratelor" * îi privează de moştenirea paternă, Biserica oferă o carieră cu atît mai onorabilă cu cît originea lor le oferă în mod normal o rapidă ascensiune ; pentru oamenii de condiţie umilă, intrarea în ordinele călugăreşti este singurul mijloc de a scăpa de condiţia originii şi de a reuşi chiar ascensiunea pînă la funcţii înalte în Biserică şi în Stat. Înarmaţi cu această speranţă, numeroşi ţărani fac grele sacrificii pentru ca măcar unul din copiii lor să-şi poată dobîndi în universităţi titlurile care le vor permite să solicite un venit de canonic sau un beneficiu. În sfîrşit, dispreţul pentru munca manuală contribuie şi el la sporirea numărului acelora care merg să caute în mănăstiri mai puţin certitudinile vieţii spirituale cît asigurarea unei vieţi materiale la adăpost de nevoie. „Unii spun că religia a devenit acuma un mijloc de trai, scrie în 1624 episcopul de Badajoz, şi mulţi se fac călugări aşa cum ar adopta o altă meserie." [1]

* Bun inalienabil şi indivizibil, legat de posedarea unui titlu de noblеţe şi transmis, odată cu titlul, fiului mai mare al familiei. (N. T.).

Conform doleanțelor înfățișate regelui de către Cortes-uri în 1625, existau 9 000 mănăstiri de bărbați (dintre care multe, este adevărat, numărau doar un mic număr de călugări), numărul mănăstirilor de femei nefiind desigur deloc inferior. Adăugînd călugărilor și călugărițelor pe clericii mireni, se poate socoti la un minimum de 200 000 indivizi efectivul clerului (pentru o populație totală de aproape opt milioane locuitori). Nu numai Cortes-urile, reprezentînd burghezia urbană, protestează împotriva creșterii excesive a numărului clericilor, cauză a diminuării activității economice ; chiar în sînul clerului se fac auzite voci care cer să se pună capăt acestei situații. În lucrarea sa *Conservarea monarhiilor* (1626), părintele Navarrete apreciază că trebuie „să se ceară papei să nu întemeieze noi așezăminte religioase și să se opună creării atîtor mănăstiri, invocînd motivul că „odată cu multiplicarea ordinelor și mănăstirilor, este inevitabil ca povara care apasă asupra celor care muncesc să devină tot mai grea".

Și mai gravă încă decît creșterea numărului călugărilor este sporirea continuă a bunurilor Bisericii, care însoțește această creștere. Patrimoniului funciar moștenit din Evul Mediu, și care reprezintă o parte considerabilă a solului spaniol, i se adaugă donațiile făcute mănăstirilor, cu titlu testamentar sau ca dotă a tinerelor fete bogate care se călugăreau, beneficiile de canonic și fundațiile pioase dotate cu domenii pe care le instituie anumite familii și care au în general ca scop să îngăduie unuia din fii sau descendenți să trăiască din veniturile lor cu titlu de paroh, în fine, cumpărările făcute de comunitățile religioase înseși : „Cînd un țăran se vede nevoit să vîndă o porțiune din moștenirea sa, scrie un autor din secolul al XVII-lea, el nu găsește un alt cumpărător decît o comunitate" [2].

La cît se ridică venitul pe care clerul îl obține de pe domeniile sale, și la care se adaugă produsul dijmei ? A putut fi calculat la o treime din venitul funciar al întregii Spanii. De aceea, odată cu numărul călugărilor, bogăția bisericilor spaniole este unul din lucrurile care uimesc cel mai mult pe călătorii străini. După o ședere la Valladolid (pe atunci capitala monarhiei), duhovnicul regelui Franței, Barthélemy Joly, notează că bisericile sînt mai puțin bine construite decît cele din Franța, dar că „le depășesc prin frumoase tablouri aurite, minunate relicvarii, imagini și ornamente". El admiră în Spania crucile, potirele, cutiile pentru păstrarea azimei de împărtășanie, împodobite cu pietre prețioase, pe care le-a îmbogățit evlavia credincioșilor, și conchide printr-o reflexie marcată de o anume gelozie : „Adăugați la toate acestea fastul acestei națiii, plină de aparențe și înfățișări exterioare, orgolioasă de reputația de a fi dat cutare sau cutare lucru, și, pentru a nu-i răpi nimic din ceea ce îi este propriu, foarte atașată problemelor Bisericii". Acest atașament se vădește de asemenea, observă călătorul, în condiția materială oferită clericilor „care duc pretutindeni un trai foarte comod", și mai mult încă în considerația cu care sînt înconjurați : „În această țară călugării se află în elementul lor ; sînt pretutindeni numiți *Padres*, onorați, respectați, bine primiți și bine văzuți de toți și peste tot" [3].

În descrierea pe care portughezul Pinheiro o face orașului Valladolid în aceeași epocă, se poate citi : „mănăstirile ar fi de ajuns ele singure pentru a compune un mare oraș, și sînt uimit că Valladolid-ul poate cuprinde atîtea mănăstiri și biserici. Doar mănăstirea franciscanilor, cu două sute de călugări, ocupă jumătate din oraș". Și mai surprinzător apare Toledo, al cărui arhiepiscop, primat al Spaniei, este seniorul a mai mult de șapte sute de locali-

tăți, și al cărui consiliu de canonici reunește enorme venituri. „Orașul este destul de mare, scrie polonezul Iacob Sobieski care îl vizitează în 1611 : el cuprinde un asemenea număr de mănăstiri, de călugări și călugărițe, încît desigur că în nici o altă parte a Spaniei, și fără îndoială a creștinătății, nu s-ar putea găsi atîția ; bisericile singure, dimpreună cu mănăstirile, par să formeze întreg orașul... Catedrala nu este numai frumoasă și maiestuoasă, dar tezaurul său, chiar și făcînd abstracție de toate relievariile din aur, de pietrele prețioase și bijuterii, cuprinde o cantitate de bogății care, după părerea mea, este unică în lume." [1]

*

Bogăția Bisericii din Spania are drept contrapondere o anumită libertate de moravuri, la care contribuie condițiile de recrutare a clerului superior. Suveranii sînt cei ce fac numiri pentru înaltele demnități ecleziastice, iar dacă Filip al II-lea a făcut dovadă de cea mai mare grijă în alegerea prelaților, succesorii săi nu au aceleași scrupule : cazul cel mai tipic îl constituie cel al infantelui Fernand, fiul lui Filip al III-lea, care a primit la vîrsta de zece ani pălăria de cardinal și demnitatea de arhiepiscop al Toledo-ului, care îl face primat al Spaniei. Avînd o vocație de soldat, „Cardinalul-Infante" nu și-a făcut niciodată apariția în orașul său de primat, dar s-a făcut cunoscut pe cîmpurile de luptă ale Războiului de Treizeci de ani. A fost desigur un caz excepțional, dar numeroși episcopi aleși în funcție de înalta lor origine, duc în palatul lor episcopal o viață mai mult aristocratică decît religioasă, în mijlocul scutierilor lor, pajilor și, uneori, bufonilor lor. Totuși spiritul sacerdotal s-a păstrat la unii dintre ei, ca de pildă la episcopul de Palencia, Antonio de Estrada, care

a murit în sărăcie în 1658, întrucît își împărțise toate bunurile în milostenii.

Pe treapta de jos a ierarhiei, dacă găsim de asemenea preoți exemplari, îmbulzeala către sacerdoțiu a unor oameni fără vocație explică mediocra calitate morală a multora dintre ei. Cazul unor parohi ce trăiau alături de o concubină — *catîrca diavolului*, spun contemporanii — și avînd copii de la ea este frecvent atestat, și sîntem surprinși de relativa indulgență de care face dovadă Inchiziția față de ei.

Contrastele cele mai puternice între valorile spirituale cele mai înalte și libertatea disciplinei și moravurilor o găsim la clerul călugăresc. Spiritul reformei secolului al XVI-lea se păstrează nu numai la Iezuiți, amestecați în viața secolului și a căror influență sporește mereu, ci și în anumite ordini contemplative, cum ar fi Augustinii reformați, cărora le aparține San Juan de la Cruz sau Carmelul reformat, care rămîne fidel tradiției Teresei de Ávila, spiritualității sale apropiate în același timp de cer și de pămînt.

Dar mănăstirile de femei sînt adesea — ca și în Franța la aceeași epocă — refugii pentru femei de neam nobil care, independent de orice vocație, au fost destinate mănăstirii de către familia lor. Acesta este motivul pe care îl invocă un *Memorial* adresat în 1574 lui Filip al II-lea de către un călugăr dominican, pentru a protesta împotriva unui proiect de vînzare de bunuri ecleziastice menit să remedieze încurcăturile Tezaurului : Călugărițele, „care constituie o foarte mare parte a nobilimii Spaniei, vor fi în mod deosebit lovite", subliniază el ; într-adevăr „marii seniori și toți oamenii de seamă, neputînd mărita decît una din cele patru sau șase fete cîte au, din pricina dotelor excesive, nu au altă soluție, sub presiunea necesității, decît

să plaseze pe celelalte surori în mănăstiri ; iar întemeietorii acestor mănăstiri, *în acest scop*, s-au străduit să le înzestreze și să le îmbogățească, astfel încît sărăcia să nu le împingă să fie rele și să trăiască disperate și nemulțumite. *Pentru ca ele să aibă rente asigurate și să le perceapă fără probleme, ei le-au dat pămînturi și șerbi.*" [5] În asemenea condiții este firesc ca aceste călugărițe să considere că aparțin încă lumii — din care doar nevoia le-a făcut să iasă — și să se străduie să-i păstreze pe cît posibil distracțiile.

Cele două mănăstiri ale starețelor *(comendadoras)* de Calatrava și Santiago, care țin de cele două ordine militare cu acest nume, nu primesc, ca și acestea, decît persoane nobile, și sînt celebre pentru viața îndestulată și chiar fastuoasă pe care călugărițele o duc acolo. Vorbind despre *comendadoras* de Santiago, Doamna d'Aulnoy va scrie la sfîrșitul secolului : „Casa acestor doamne este magnifică ; toate cele care doresc să le vadă pătrund acolo fără nici o greutate ; nu sînt mai puțin bine mobilate decît ar fi în lume. Se bucură de pensii foarte mari și, *fiecare are trei sau patru femei ca să o slujească.*"

De aceea traiul care se duce în aceste mănăstiri mondene nu evocă decît de foarte departe reculegerea și penitența : vorbitoarele lor sînt frecventate de numeroși vizitatori de ambele sexe ; se organizează aici serbări, reprezentații teatrale și dispute poetico-teologice (după modelul turnirelor literare care cunosc atunci o vogă considerabilă în întreaga Spanie), atacînd uneori subiecte destul de „îndrăznețe" : „Ce are mai multă valoare în dragoste, speranța sau posesia ?"...

O asemenea deviere își găsește, dacă nu justificarea, măcar o explicație în limbajul literaturii mistice în care, după modelul *Cîntării cîntărilor*, dragostea divină se ex-

primă prin termeni, comparații, metafore împrumutate de la formele dragostei celei mai terestre. Prin aceasta se explică de asemenea o practică încă și mai ciudată : așa-numitul *galanteo de monjas*, adică arta de a face curte călugărițelor, practică ce ar putea să apară neverosimilă, dacă ea nu ar fi atestată de o mulțime de texte literare. A fi *galán de monjas* înseamnă a te declara cavaler curtenitor al unei Dulcinei închisă în spatele unor ziduri de mănăstire ; a-i face cunoscut, măcar prin atitudine și priviri, pasiunea pe care a inspirat-o, a te strădui să o vezi de departe, în spatele grilajului corului în biserica mănăstirii, sau în spatele gratiilor celulei sale, a-i dedica, dacă ești poet, versuri pe care vreo maică portar complice va face în așa fel încît să-i parvină, în fine, a găsi pe cît posibil vreun pretext care să îngăduie să mergi să o vizitezi la vorbitor și să schimbi cu ea vorbe de cazuistică amoroasă. Departe de a fi șocate, multe călugărițe intră cu amabilitate în acest joc, faptul de a avea un „îndrăgostit" fiind considerat aproape la fel de firesc ca și acela de a avea logodnicul său recunoscut pentru o fată tînără în pas cu vremea [6].

Verva satiricilor și-a dat, evident, curs liber în legătură cu acest *galanteo* monastic. Între feluritele „funcții" prin care Quevedo îl pune să treacă pe Pablos de Segovia în cursul carierii sale de aventurier, figurează și aceea de *galan de monjas* : „Părăsind viața desfrînată de actor, am îmbrățișat-o pe aceea de îndrăgostit al gratiilor, dacă mă pot exprima astfel. Ceea ce mi-a dat această ocazie a fost faptul că am găsit-o mai frumoasă decît pe Venus pe o călugăriță la cererea căreia compusesem mai multe cîntări, și care îmi arătase prietenie cînd mă văzuse în rolul sfîntului Ioan Botezătorul la Ziua Domnului. Mă hotărîi să îi scriu următorul răvaș : «Am părăsit, doamnă, tovărășia în

care mă aflam pentru că orice societate lipsită de prezența voastră este o singurătate, etc.»" Călugărița îi răspunde pe același ton și îi dă „întîlnire" la vecernie, pentru a o putea vedea printre gratii : „Cu greu va putea cineva crede cîte vecernii am ascultat. Tot întinzînd gîtul pentru a o vedea, eram cu doi coți mai înalt ca atunci cînd mă îmbarcasem în această intrigă galantă." Apoi, după ce a așteptat zile întregi mult și bine sub zidurile mănăstirii, în mijlocul altor îndrăgostiți, Pablos, „făcînd socoteala cît de scump îl costa infernul pe care alții îl cîștigă atît de agreabil și prin atîtea căi diferite", se hotărăște să lase baltă această carieră fără viitor...

Dar alții nu se mulțumesc doar cu aceste satisfacții vizuale, iar Don Juan nelegiuitul, care forțează ușile mănăstirilor, nu face ravagii doar pe scena pe care l-a făcut să se urce Tirso de Molina. „Faptele diverse" *(noticias)* ale vremii menționează destul de frecvent răpiri de călugărițe, ai căror autori sînt uneori călugări ei înșiși. Plîngerile provocate de către aceste excese și altele au determinat guvernul lui Filip al IV-lea să adopte un decret care interzicea orice soi de relație între călugării de ambele sexe ; dar el nu a fost niciodată publicat, unul din motivele invocate fiind că „nu trebuia să fie creată călugărilor o condiție mai rea decît a celorlalți oameni"... [7]

Este o toleranță cu atît mai supărătoare cu cît multe mănăstiri sînt, după spusele părintelui Juan de Cabrera, „populate cu oameni senzuali și leneși, cu vagabonzi incorigibili și cu ambițioși totdeauna gata să tulbure pacea și armonia religioasă" Numeroși sînt călugării care au părăsit mănăstirea, trăind din expediente, amestecîndu-se cu drojdia societății, devenind uneori vulgari răufăcători. „La Cuéllar, scrie în 1655 preotul Barrionuevo, un călugăr franciscan a răpit din mănăstirea Santa Clara pe o călugăriță

foarte frumoasă, în vîrstă de douăzeci de ani, iar la Sevilla, un alt călugăr, carmelit și bun predicator, pentru că avusese probleme cu prelatul său care dăduse ordin să-l închidă, a fugit și s-a refugiat în Sierra Morena ; acuma comandă acolo o trupă mare formată din acei oameni cumsecade care, de-a lungul drumurilor, cer de pomană prin gura flintelor lor." [8]

Nu ne putem așadar mira că preotul și călugărul ocupă un loc de frunte în literatura satirică a vremii, iar faptul că Inchiziția lasă să fie publicate lucrări în care aceștia doi sînt tratați cu multă brutalitate arată îndeajuns că acuzațiile ce li se aduc nu sînt lipsite de temei. Trebuie totuși să ne ferim să interpretăm întocmai astfel de atacuri; pe lîngă faptul că, în mod evident, tocmai cazurile cele mai scandaloase sînt cele care atrag atenția, aceste atacuri se situează de asemenea în tradiția anticlericală a Evului Mediu și constituie pecetea însăși a unei epoci în care solidaritatea credinței nu ar putea fi știrbită de lipsa de demnitate a unora din interpreții săi pămînteni, supuși tuturor slăbiciunilor umane.

*

Sinceritatea și fervoarea sînt caracteristicile credinței spaniole, chiar dacă anumite manifestări ale sale nu ne apar întotdeauna ca fiind de cel mai bun gust. Caracterul său „trăit" se exprimă îndeosebi prin acel soi de nimb care îl înconjoară pe cel sărac, imagine a Christ-ului, și printr-o practică a milosteniei care merge mai departe decît simpla pomană : „A trata pe un sărac fără curtoazie, înseamnă să-i aduci o jignire Regelui regilor, căci omul care cere este un om pe care Cerul îl trimite pentru a-ți cere, din partea lui Dumnezeu, să faci o faptă bună. A-i refuza pomana este o infamă mîrșăvie", scrie un autor al vremii.[9] Nu

există testament, în sînul clasei înstărite, care să nu prevadă bogate distribuiri de bani nevoiașilor care îl vor însoți pe defunct spre ultima sa locuință, și care vor contribui la a-i deschide porțile cerului ; numeroase continuă să fie în Spania sărăcită a secolului al XVII-lea, întemeierile de spitale, sau de spitale destinate desmoșteniților. In sfîrșit, *sopa boba*, „supa mănăstirilor", îngăduie unei mulțimi de nefericiți să nu moară de foame pe caldarîmul orașelor : în fiecare zi, poarta mănăstirii se deschide la ora douăsprezece în sunetul Angelus-ului, pentru a lăsa loc liber călugărilor sau fraților slujitori care duc un cazan enorm plin cu supă și un coș cu pîine, al căror conținut este împărțit între nenorociții care se înghesuie în fața porticului : cerșetori de meserie, lucrători fără lucru, soldați betegi, studenți famelici pentru care aceasta va fi singura masă asigurată a zilei.

Atașamentul față de adevărurile dogmatice și poruncile Bisericii se manifestă în asiduitatea practicii religioase : asistarea adesea zilnică la liturghie, spovedania și impărtășania, recitarea rugăciunilor după mătănii, respectarea zilelor de post și, de asemenea, prin fervoarea cu care credincioșii urmăresc cultul divin și ascultă vorbele predicatorilor. Aceștia au adesea tendința de a da predicilor lor un caracter virulent și uneori teatral, trecînd de la invectivă la înduioșare și lacrimi, pentru a-și emoționa mai bine auditoriul : „În predica lor, ei fac uz de o vehemență prea mare, notează Barthélemy Joly. De aceea două erau lucrurile care mă tulburau în predicile din Spania : această vehemență extremă, aproape turbulentă, a predicatorului, și suspinele necontenite ale femeilor, suspine atît de adînci și de puternice încît perturbau toată atenția." [6]

Cultul Fecioarei ocupă, în pietatea spaniolă, locul de frunte, cult diversificat prin mulțimea „încarnărilor" sau reprezentărilor Maicii lui Dumnezeu, ele însele legate de tradiții locale. Unele dintre ele se bucură totuși de o veneraţie care atrage spre sanctuarul lor pelerini veniți din toate părțile Spaniei : Sfînta Fecioară din Pilar, la Zaragoza ; Sfînta Fecioară din Guadalupe, venerată într-o mănăstire pierdută în Sierra din Estremadura ; Fecioara din Montserrat, căreia oamenii vin să i se închine la sărbătoarea din septembrie, cu preţul unei dificile ascensiuni printre stînci și prăpăstii, în munții Cataloniei.

Dogmelor Bisericii catolice Spania le-a adăugat, pe socoteala ei, încă din secolul al XVI-lea, pe aceea a Imaculatei Concepțiuni, pe care teologii săi încercaseră să o facă admisă prin Conciliul din Trento. Pentru apărarea sa, s-au unit Statul și toate clasele sociale : în diverse rînduri, la începutul secolului al XVII-lea, Cortes-urile cer ca ea să fie proclamată de către Biserică ; ordinul Calatrava impune cavalerilor săi să recunoască misterul Concepțiunii Maicii Domnului și pînă și banditii din Sevilla se declară gata de a-l apăra cu arma în mînă, dacă este nevoie.

Analele Bisericii spaniole s-au îmbogățit, în prima jumătate a secolului, cu noi sfinți printre care Santa Teresa, San Ignacio de Loyola și San Francisco Javier, a căror triplă canonizare a dat naștere, în 1622, unor minunate serbări. Dar dorința exprimată de o parte a clerului de a vedea pe Santa Teresa recunoscută drept patroană a Bisericii a provocat protestul unei părți a credincioșilor și chiar a anumitor ordine călugărești care se temeau să nu vadă pe patronul tradițional, Santiago de Compostela, simțindu-se jignit de această concurență și retrăgîndu-și protecția asupra națiunii pe care o condusese la victoria împotriva maurilor. Totuși străinii sînt cei ce furnizează cel

mai mare număr de pelerini care, urmînd vechiul „drum francez" folosit încă din secolul al XII-lea, se duc în Galicia pentru a se închina acolo la mormîntul Apostolului și fac escală în spitalele create cîndva special pentru ei. „Spitalul Regelui" la Burgos primește în fiecare an opt pînă la zece mii de pelerini „francezi, gasconi sau de alte naţii" care, după obicei, sînt găzduiţi acolo timp de două sau trei zile, „fără să se știe, spune conducătorul spitalului, nici pe unde se întorc, nici de ce vin, nici dacă se duc cu adevărat în pelerinaj", căci este imposibil să faci deosebire între cei cărora pietatea le mînă pașii spre Santiago de Compostela și cei pentru care pelerinajul nu este decît un rodnic vagabondaj. [11]

În cadrul cultului închinat Fecioarei și sfinților, confreriile joacă un rol esențial. Numărul lor nu a încetat să sporească încă de la sfîrșitul Evului Mediu, și atinge probabil 20 000 spre jumătatea secolului al XVII-lea. Unele din ele sînt legate de corporațiile de negustori și meșteșugari ; altele grupează pe membrii unor profesiuni libere : medici, avocați ; cîteva au o bază regională, reunind, în orașele mari, pe credincioșii băștinași dintr-o aceeași provincie : navarrezi, aflați sub patronajul sfîntului Firmin ; galicieni, sub patronajul lui Santiago. Există chiar cîteva confrerii care reunesc pe străinii locuind în Spania : în 1615 francezii din Madrid au creat confreria lui San Luis, pentru a întreține spitalul plasat sub hramul regelui cel sfînt. Majoritatea confreriilor au, într-adevăr, un scop caritabil, dar toate sînt preocupate de a da cea mai mare strălucire cu putință cultului închinat sfîntului care le patronează, de a-i întreține și a-i înfrumuseța capela sau sanctuarul. O adevărată emulație există între cele mai bogate dintre ele atunci cînd este vorba de a plimba în procesiune, cu ocazia marilor sărbători religioase, statuia sfîntului, cît

mai bogat cu putință îmbrăcată, și urmată de toți confrații purtînd *habito*-ul, adică gluga în culoarea confreriei.

Una din trăsăturile cele mai caracteristice ale vieții religioase este, într-adevăr, o tendință tot mai pronunțată către ostentație. Epoca lui Filip al II-lea și a sfintei Teresa, cu întemeierile ei de mănăstiri de riguroasă practică religioasă în colțuri pierdute din Castilia și Estremadura, a marcat apogeul unei gîndiri mistice și ascetice în care se exprimă o religiozitate orientată spre interior ; în jumătatea de secol următoare, expresia exterioară și vizuală a sentimentului religios capătă o importanță crescîndă. În biserici pe care pietatea credincioșilor nu încetează de a le îmbogăți, ceremoniile cultului devin mai somptuoase ; marile solemnități — canonizări, transferări de relicve — dau naștere unor manifestări spectaculoase care se pot prelungi timp de mai multe zile, ca cele pe care le-au organizat în 1627 franciscanii din Madrid în onoarea martirilor ordinului lor : „A avut loc o procesiune de la biserica San Francisco la aceea a lui San Gil și au fost transportate cu mare pompă statuile lor îmbrăcate cu stofe țesute cu aur și argint, și arătînd urmele martirajelor ; venea la rînd ilustrul părinte San Francisco, purtînd un bogat veșmînt ; apoi mai mult de patru sute de călugări franciscani, încălțați sau cu picioarele goale în sandale, capucini și mai mult de cinci sute de terțiari ai ordinului, purtînd torțe aprinse. Flamura era purtată de către ducele de Medina de las Torres, pe care îl înconjurau toți granzii de Spania și seniorii de rangul cel mai înalt. Procesiunea a trecut prin fața palatului, de unde au contemplat-o regele și regina. Biserica San Gil era bogat împodobită. Cei mai buni predicatori ai Curții au pronunțat opt predici." [12]

Caracterul spectaculos dat vieții religioase conferă în mod frecvent manifestărilor publice aspectul unor serbări

populare, în care se alătură elementul sacru și cel profan. Procesiunile de Ziua Domnului constituie cazul cel mai tipic [13], dar nici Săptămîna Patimilor ca însăși, în ciuda caracterului ei de dureroasă comemorare, nu scapă cu totul de acest aspect, iar demonstrațiile fervorii celei mai puternice lasă loc mondenității, chiar și galanteriei. În cursul întregii săptămîni, clopotele încetează de a mai suna, folosirea caleștilor și lecticilor este interzisă și, în semn de căință și umilință, nobilii trebuie să meargă pe jos, fără arme și fără a fi însoțiți de scutieri sau paji. Dar vizita tradițională în biserici, care rămîn deschise zi și noapte, furnizează uneori femeilor, supuse în chip obișnuit unei severe vigilențe, prilejul unor întîlniri galante, iar bărbaților le oferă prilejul unor cuceriri ușoare și unor scurte aventuri, în asemenea măsură încît la Madrid guvernul regal trebuie să dea poruncă „alcalzilor de curte", însărcinați cu poliția urbană, „să vegheze la venerarea, decența și respectul datorat sanctuarelor fără să îngăduie bărbaților și femeilor să-și vorbească, sau să comită acțiuni care contrazic bunacuviință" [14].

Procesiunile care se succed zilnic, din Duminica Floriilor pînă la Duminica Paștelui, constituie un spectacol extraordinar : ele se deschid prin defilarea autorităților publice ; apoi înaintează, purtate pe umerii oamenilor, așa-numitele *pasos*, grupuri sculptate policrome, reprezentînd scenele Patimilor ; unele din ele sînt — cel puțin în cîteva mari orașe ca Valladolid, Sevilla, Valencia — opere de artă ieșite din atelierul celor mai mari pictori și sculptori, iar impresionantul realism al chipurilor și atitudinilor — Cristi însîngerați și cadaverici, Madone îndurerate cu lacrimile șiroind — contrastează cu bogăția podoabelor care îmbracă statuile : în urma fiecărui *paso* vine confreria care îl are în paza ei, cu steagurile, flamurile și crucile ei îndoliate

cu voal negru ; fiecare confrate duce o lumînare aprinsă a cărei lumină tremurătoare conturează lunga înșiruire a procesiunilor nocturne, din Miercurea pînă în Vinerea Mare.

Și mai emoționantă încă este defilarea penitenților, purtînd o cagulă înaltă, îmbrăcați cu o rasă largă ce lasă să se vadă spatele și umerii, purtînd cruci grele a căror greutate îi strivește, sau biciuindu-se pînă la sînge. Barthélemy Joly, prevenit în general împotriva practicilor religioase spaniole, nu-și poate ascunde emoția pe care a resimțit-o la vederea defilării, la Valladolid „a jalnicei procesiuni a penitenților care merg prin oraș... Ei se biciuiesc peste măsură și trec în procesiune, la căderea nopții, cu atîta tristețe încît nu există inimă atît de aspră care să nu se lase înduioșată". În afară de aceste „grupuri de bătuți", adaugă călătorul francez, „se mai văd altele, de nobili, precedați de paji cu făclii, la Valladolid și tot așa prin toată Spania ; chiar și acești seniori nu se cruță deloc față de ceilalți, pînă ce nu ajung să fie purtați de subsuori însîngerați și pe jumătate morți : alții duc cruci mai mari și mai grele decît ei înșiși ; *mare lucru dacă diavolul, care este dibaci, nu amestecă aici vanitatea ; ceea ce mă îndeamnă să cred acest lucru sînt acei paji și lachei care îi arată* (fac să fie recunoscuți) *drept potrivnici învelișului hainei lor.*" [15]

Însemnarea finală este cu atît mai semnificativă cu cît Barthélemy Joly nu pune deloc la îndoială sinceritatea acestor penitenți care, în ciuda anonimatului lor, vor totuși să facă tuturor cunoscut faptul că ei sînt mari seniori. Acest caracter ostentativ dat uneori celor mai aspre penitențe este, dealtfel, subliniat de către diverși scriitori spanioli ai epocii : „Nu mă îndoiesc, scrie Francisco Santos, că există mulți care se flagelează în mod gratuit ; dar cred

că există și mai mulți care o fac din vanitate". Există chiar, după spusele contesei d'Aulnoy, penitenți care se flagelează pentru dragostea doamnei lor : în fața casei iubitei „ei se biciuiesc cu o minunată răbdare... Cînd întîlnesc o femeie bine făcută, ei se lovesc într-un mod anumit care face să șiroiască sîngele pe ea. Aceasta este semn de foarte mare politețe, iar doamna, recunoscătoare, le mulțumește", — afirmație pe care am fi tentați să o contestăm, dacă Lope de Vega, Quevedo și alții nu și-ar fi bătut joc de „penitenții din dragoste" *(disciplinantes de amor)*.

*

Dacă importanța acordată manifestărilor exterioare ale credinței nu exclude defel sinceritatea, ea riscă totuși să substituie forma spiritului. În legătură cu somptuoasele veșminte cu care credincioșii împodobeau statuile, San Juan de la Cruz protestase împotriva „obiceiului abominabil de a îmbrăca imaginile cu luxul și modele lumii profane", ceea ce limita evlavia la a nu mai fi decît „arta de a împodobi păpuși, dintre care unele nu le mai servesc decît de idol în care își plasează mulțumirea" [16]. Departe de a dispare, o astfel de practică a tins dimpotrivă să se amplifice, integrîndu-se unei evlavii în care forma, gestul și ritul, în loc să apară ca semne sau simboluri ale unei realități superioare, capătă o valoare de mijlocire, oarecum de constrîngere față de Divinitate pe care o „obligă" în privința acelora care s-au achitat astfel față de ea. Ceea ce uimește cel mai mult pe cele două personaje ale lui Cervantes, Rinconete și Cortadillo, atunci cînd intră în contact cu lumea interlopă din Sevilla, este „siguranța pe care o aveau cu toții că vor merge în rai, toți avînd pe conștiință hoții și crime și tot felul de ofense aduse Domnului,

cu condiția de a nu se sustrage de la îndatoririle religioase".

Ritul, cel puțin, chiar și interpretat în modul cel mai formalist cu putință, îl menține pe credincios în contact cu Biserica și preoții ei, care trebuie să îi fie îndrumătorii pe drumul credinței. Mai periculos apare — îndeosebi în ochii Inchiziției — excesul opus, căutarea contopirii directe cu Dumnezeu, adică, fără nici o mijlocire terestră. O atare atitudine apare drept consecința și reversul gîndirii mistice, așa cum ea fusese exprimată la un San Juan de la Cruz sau la o Santa Teresa. Aceasta descrisese în a sa *Carte a locașurilor (Las Moradas)*, într-o limbă uimitor de concretă și cu o extraordinară bogăție de imagini, etapele prin care trebuie să treacă sufletul pentru a se contopi cu Dumnezeu, în extaz ; dar ea le pusese în gardă pe călugărițe împotriva excesele și iluziilor, la care putea duce această căutare a lui Dumnezeu, atunci cînd nu era cenzurată, ca în cazul ei, de către umilință și o supunere absolută în fața preceptelor Bisericii. „Am cunoscut mai multe călugărițe, de înaltă virtute, care își petreceau șapte sau opt ore într-o stare pe care ele o credeau stare de extaz ; cel mai mic exercițiu spiritual punea stăpînire pe ele în așa măsură încît se lăsau copleșite, convinse că nu trebuie să reziști Domnului... Ceea ce ajunge să le distrugă încetul cu încetul sau să le îndobitocească, dacă nu se iau măsuri." San Juan de la Cruz denunțase și el pericolul pe care îl reprezentau pentru credință aceia care luau drept inspirație divină ceea ce nu era decît un produs al imaginației lor : „Aș putea foarte bine să vorbesc aici de anumite femei care au simulat false stigmate, răni, cununi de spini și imagini ale lui Christ pe piept, căci în vremea noastră ne-a fost dat să vedem așa ceva... Oamenii înțelepți și experimentați în viața spirituală nu fac nici un caz de aceste

himere ; dar oamenii din popor gîndesc, în simplitatea lor, că ar fi dovada sfinteniei, și pentru că o femeie oarecare a simulat patru leșinuri, îi laudă sfințenia, iar de acum înainte ea s-a asigurat în ceea ce privește hrana și tot ceea ce îi este necesar..." [17] Dar există în acest domeniu o adevărată emulație și în 1634 un iezuit poate scrie unuia din confrații săi : „Se poate vedea cum sporește în asemenea măsură numărul stigmatizaților încît s-a ajuns să nu mai fie considerat ca slujitor al Domnului acela care nu arată cele cinci răni..." [18]

. Iluzia mistică poate să nu ducă decît la un fel de pace absolută în care sufletul, crezînd că se confundă oarecum cu divinitatea, nu mai are nevoie să recurgă la practicile exterioare ale credinței. Dar ea poate duce de asemenea la cele mai mari devieri pe plan moral : dacă voința umană se suprimă întru Dumnezeu, nu mai există pentru ea responsabilitate, iar posibilitatea însăși de a păcătui dispare. Or, profitînd de reacția împotriva valorii „acțiunilor de caritate", legată de difuzarea ideilor reformiste, o astfel de stare de spirit apăruse în anumite grupuri de „iluminați" *(alumbrados)*, din care majoritatea nu urmăreau decît să se înalțe la o stare de pură contemplare, pe cînd alții pretindeau să caute în dragostea carnală un soi de inițiere în dragostea divină. În ciuda riguroasei represiuni condusă de Inchiziție, sub Filip al II-lea, noi focare de „iluminism" se dezvoltă îndeosebi la Sevilla, în prima jumătate a secolului următor. Limbajul literaturii mistice, cu vocabularul și tonalitatea sa, „erotice", oferă o armă de temut anumitor duhovnici, cuprinși de demonul cărnii și care se folosesc de ambivalența acestui limbaj pentru a-și seduce penitentele. Numărul de procese „în solicitare" — termen tehnic folosit de către Inchiziție pentru a defini această crimă — arată relativa frecvență a unor asemenea abuzuri. Călugărițele claustrate, expuse iluziei mistice împo-

trivă căreia le pusese atît de viguros în gardă Santa Teresa, riscau să ofere o pradă ușoară unor îndrumători spirituali „iluminați" — sau sceleraţi — așa cum a arătat-o afacerea mănăstirii San Plăcido care, între 1628 și 1633, a ocupat cronica, atît pioasă cît și scandaloasă a Madridului. [9]

Dacă credulele călugărițe de la San Plăcido s-au lăsat „seduse" de către benedictinul însărcinat să aibă grijă de sufletele lor, acest fapt s-a întîmplat deoarece călugărul a găsit în mănăstire, ne dezvăluie procesul Inchiziției, un puternic complice : Diavolul, care pusese stăpînire pe spiritul stareței și al majorității călugărițelor plasate sub autoritatea ei, în pofida tuturor mortificărilor pe care ele și le impuneau pentru a scăpa de tentație. Această împrejurare dovedește legătura care există uneori între iluminism și cealaltă formă de deviere a sentimentului religios care este demonologia. Ar fi totuși complet inexact să considerăm credința în diavol și practicile de vrăjitorie, care se leagă de ea, ca fiind în mod deosebit caracteristice religiozității spaniole. Secolul al XVII-lea, mai cu seamă în prima sa jumătate, este marele secol de vrăjitorie al timpurilor moderne, și nici o regiune din Europa, în însăși epoca în care trăia Descartes, n-a scăpat de obsesia diavolului.

Dar această obsesie pare să fi fost cu atît mai puternică cu cît credința era mai vie, și prin acest lucru Spania îi oferea un teren favorabil. Cum să te îndoiești la urma urmei de existența și puterea Satanei cînd Biserica însăși a fixat ceea ce se poate numi concepția „ortodoxă" despre demon, indicînd regulile de urmat pentru a-l combate ? O întreagă literatură demonologică — operă a teologilor — înflorește în secolul al XVII-lea și ne informează asupra diferitelor întrupări ale Îngerului Întunericului. Căci demo-

nul este în același timp unul și multiplu. și există, în lumea infernală, o adevărată specializare : în vîrf Satana, asistat de Lucifer, Belzebuth și Barrabas ; apoi Asmodeu, prințul desfrîului, Leviathan, demonul orgoliului, Belial, patronul țigăncilor, prezicătoarelor și vrăjitoarelor, Auristel, care domnește asupra jucătorilor și blasfematorilor. Printre demonii inferiori, „diavolul șchiop", Renfas, este răspînditorul amabil al tuturor viciilor în care omul își caută plăcerea.

Nu am putea tăgădui Satanei o mare putere asupra oamenilor. Astfel, ne spune canonicul García Navarro, în al său *Tribunal al Superstițiilor* (apărut în 1631) că „în calitatea sa de savant medic și filosof, el cunoaște proprietățile tuturor plantelor și ierburilor din care scoate o chintesență pe care, *într-un mod invizibil*, o aplică pe părțile bolnave" ; astfel se explică vindecările miraculoase pe care vrăjitorii i le atribuie, dar care nu sînt în realitate decît rezultatul virtuților *naturale* ale plantelor. [20] De acest privilegiu al invizibilității, diavolul se folosește adesea pentru a tulbura odihna oamenilor : „El se manifestă uneori cu mare zgomot, *în special în mănăstirile de călugărițe* ; dă lovituri în uși și ferestre ; face să se miște pereții și zidurile ; sfărîmă oale, farfurii și ustensile... Uneori vine pînă la patul unde dorm oamenii, ridică așternuturile și se dedă unor mîngîieri obscene, și în multe alte feluri îi sperie și îi împiedică să doarmă liniștiți." [21]

Mult mai grave decît aceste simple divertismente ale demonului sînt cazurile de posesie diabolică, în care Satana sau unul din acoliții săi se introduce într-un corp uman și își impune voința sufletului care își are acolo sălașul. Nebunia, isteria și toate bolile mintale își află explicația în această „alienare" a individului posedat de diavol. Există simptome care îngăduie să se recunoască în mod sigur po-

sedarea diabolică : a vorbi o limbă străină fără să o fi învățat vreodată, a revela fapte care s-au petrecut în țări îndepărtate, a rosti blesteme în fața lucrurilor sfinte, a refuza să te rogi și să faci semnul crucii.

Singurul remediu este exorcismul care va alunga demonul din corpul pe care a pus stăpînire, exorcism care, aidoma unei cure medicale, se face după reguli precise pe care Biserica le-a codificat cu scopul de a evita abuzurile și înșelăciunile. [22] Exorcismul nu poate fi practicat decît de către un preot specializat, capabil să se adreseze în latinește demonului — căci acesta nu înțelege decît limba Bisericii. Este foarte important să se știe numele exact al diavolului pe care trebuie să-l expulzezi — Satana, Lucifer, Belzebuth etc. — pentru a avea un și mai mare ascendent asupra lui, și poate fi eficace arderea unei hîrtii pe care s-a scris acest nume. De asemenea, „posedatul" poate fi obligat să îngenuncheze sau să sărute crucea : ofensat de acest act de umilință, contrar naturii sale, Diavolul pleacă. Dar mijlocul cel mai sigur este evocarea, în fața lui, a misterelor religiei, în special misterul Întrupării, a cărui idee este insuportabilă demonului. În sfîrșit, există tratamente mai materiale și, fără îndoială, nu mai puțin eficace ; Fray Luis de la Concepción povestește că trebuind să exorcizeze pe o doamnă de neam mare, a ordonat femeilor care erau de față să o pălmuiască : atît de mare a fost furia demonului, încît a plecat pentru a nu se mai întoarce...

Alături de aceia care devin prada Satanei, există și aceia care îi caută ajutorul pentru a beneficia de puterea sa. Există grade diverse în vrăjitorie, de la tămăduitoarea care vindecă rănile pronunțînd vorbe magice, vrăjitoarea care alcătuiește „filtre de dragoste" sau deoache, pînă la „acei oameni răi care, spune părintele Garcia Navarro, în-

chie un tratat de prietenie cu diavolul și se străduiesc să vorbească și să intre în contact cu el, pentru ca el să le dezvăluie anumite secrete pe care ei le doresc". Printre aceștia din urmă se află uneori persoane sus-puse : despre contele de Olivares, favorit al lui Filip al IV-lea, se spunea că ascunde un diavol în baston, iar opinia populară l-a acuzat, desigur că pe un anumit temei, că recursese la sprijinul vrăjitoarelor pentru a păstra protecția monarhului. [23]

Procesele de vrăjitorie par să aducă o confirmare „obiectivă" existenței unor raportări între Satana și ființele umane. În gura acuzaților constrînși să facă mărturisiri, revin aceleași descrieri, îmbogățite cu aceleași precizări : cavalcade fantastice prin văzduh pînă la locul sabbatului ; împerecheri bestiale între vrăjitoare și demoni sub formă de țap sau cîine ; ceremonii nelegiuite la care inițiații renegă credința catolică și calcă în picioare crucea lui Christos. Dar aceleași precizări se găsesc deja în documentele proceselor de vrăjitorie din ultimele secole ale Evului Mediu, și se regăsesc identice, în secolul al XVII-lea, în gura nenumăraților vrăjitori și vrăjitoare condamnați să fie arși pe rug în Franța, în Anglia, în Germania. Analogie pe care o explică modul de a conduce interogatoriile, inchizitorii orientînd întrucîtva, sub amenințarea cu tortura, mărturisirile acuzaților, iar aceștia — din nebunie, autosugestie, speranță de a scăpa de pedeapsa supremă — dînd despre demon și acțiunile sale o descriere care concordă cu forma tradițională pe care i-a dat-o imaginația occidentului creștin.

Se fac totuși auzite voci care pun la îndoială realitatea faptelor denunțate. Un umanist, Pedro de Valencia, dedică în 1610 Inchizitorului general un *Discurs asupra vrăjitoarelor și lucrurilor privitoare la magie,* în care arată

imposibilitatea delictelor mărturisite, și invocă puțina încredere ce se poate acorda unor mărturisiri smulse prin *tortură*. Există, dealtfel, un ciudat contrast între moderația pedepselor aplicate de către Inchiziție — exil, temniță, stîlpul infamiei — moderație care pare să reflecte o anumită îndoială la judecătorii ecleziastici, și rigoarea judecătorilor laici, care, împărtășind ura populară împotriva vrăjitorilor acuzați că provoacă moartea copiilor și a vitelor, că propagă epidemiile, că nimicesc culturile, se arată fără milă față de aceia care le sînt denunțați : o adevărată „vînătoare de vrăjitoare" a fost organizată în Catalonia la începutul secolului al XVII-lea, și, de-a lungul a aproape zece ani, a făcut mai mult de trei sute de victime. [24]

*

Inchiziția spaniolă !... Acest nume evocă pentru imaginație, de patru secole, temnițe întunecate, chinuri îngrozitoare și flacăra rugurilor luminînd autodafeurile și este ușor de înțeles că o întreagă parte a istoriografiei spaniole s-a consacrat rectificării judecăților prea sumare aduse instituției, amintind că torturile și pedepsele aplicate de Sfîntul Oficiu nu se deosebeau de cele care se obișnuiau în alte jurisdicții, subliniind că *autos de fe*-urile erau ceremonii excepționale și că nu toți cei ce compăreau erau destinați supliciului final. [25] Acestea sînt fapte incontestabile : dar nu este mai puțin adevărat că Inchiziția ocupă în viața spaniolă a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea un loc foarte important, nu numai prin jurisdicția pe care o exercită, ci și prin pecetea pe care o pune asupra spiritelor, prin amestecul de teroare și venerație pe care doar numele ei îl inspiră și care face ca prezența ei, chiar și nevăzută, să se facă în mod constant simțită. . . . . .

Consiliul suprem al Inchiziției, în fruntea căruia se află un inchizitor general numit de către rege, este un organism al guvernului monarhic, așa cum sînt celelalte consilii (al Castiliei, al Finanțelor, al Indiilor), care stau în preajma suveranului. Dar el capătă de la funcția sa spirituală o independență deosebită. Autoritatea sa se exercită prin intermediul a cincisprezece „tribunale", sau inchiziții locale, al căror personal cuprinde judecători „consultanți" și „calificatori" însărcinați să dea un calificativ teologic (*eronat, suspect de erezie, eretic* etc.) propunerilor și crimelor împotriva credinței care le sînt deferite, în fine un procuror a cărui funcție constă în susținerea acuzației. În plus, Inchiziția mai dispune de colaborarea așa-numiților „familiares", * care constituie pentru ea un soi de poliție benevolă și adesea fanatică ; numărul lor este considerabil în secolul al XVII-lea ; desigur mai mult de 20 000, căci numeroși sînt aceia care vor să beneficieze de privilegiile legate de funcțiile Inchiziției (și dintre care cel mai prețios este acela de a scăpa de jurisdicția altor tribunale) și de asemenea de prestigiul pe care ele îl asigură acelora care le exercită și care este cu atît mai mare cu cît „dovezile de puritatea sîngelui" cerute de către Sfîntul Oficiu sînt mai riguroase. Mari seniori, scriitori ilustri — ca Lope de Vega — au ținut la onoarea de a aparține acestei miliții.

Acțiunea Inchiziției se exercită în același timp împotriva ideilor și împotriva indivizilor. În fiecare oraș important are loc, în general la vremea postului Paștelui, Proclamarea *Edictului Credinței,* precedată de o procesiune solemnă și urmată de o predică într-o biserică sau într-o piață publică. Textul edictului invită pe credincioși să-i denunțe „pe toți aceia care au susținut opinii eretice, sus-

* Preoți subalterni ai Inchiziției. (N.T.).

pecte, eronate, temerare, necuviincioase, scandaloase sau blasfematorii împotriva lui Dumnezeu și a Sfintei Credințe catolice... și îndeosebi pe aceia care au rămas legați sau au exprimat sentimente favorabile legii lui Moise, sectei lui Mahomet sau aceleia a lui Luther, cît și pe toți aceia care au citit sau posedă cărți ale unor autori eretici sau a altora figurînd în *Indexul cărților interzise* publicat de către Sfîntul Oficiu. Cîteva zile mai tîrziu, are loc o ceremonie analogă pentru a arunca anatema împotriva acelora care nu au dat ascultare admonestării precedente : „Să vină asupra lor toate blestemele cerului și toate plăgile Egiptului ; să fie blestemați în orașe și în sate ; fie ca blestemul Sodomei și Gomorei să cadă peste capetele lor". Efectul acestor amenințări, întărit de către vocea puternică a predicatorilor, este considerabil, și nu rar se întîmplă să vezi oameni denunțîndu-și rudele cele mai apropiate Sfîntului Tribunal, iar uneori denunțîndu-se pe ei înșiși.

Denunțurile, așadar, pun în mișcare în majoritatea cazurilor mașina inchizitorială, dar inchizitorii pot să procedeze și din oficiu. Protestantismul fiind extirpat, sub Filip al II-lea, iar maurii convertiți expulzați în 1610, principalii suspecți în materie de credință în prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt acei „marranes" de origine portugheză, bănuiți că „iudaizează" ; dar contingentul cel mai masiv, printre acuzați, este format din „iluminați", vrăjitori, călugări acuzați de „solicitare", călugărițe pseudomistice și simulatoare de extazuri, la care se adaugă cei care au fost denunțați pentru cuvinte de blestem sau lectură de cărți interzise.

Cu începere din clipa cînd acuzatul a fost închis în „închisorile secrete" ale Inchiziției, el încetează întrucîtva de a mai exista pentru lume, căci întreaga procedură este

condusă în cel mai mare secret. Nici numele denunțătorilor, nici cele ale martorilor nu sînt pomenite în cursul dezbaterilor, iar condamnările însești nu sînt anunțate public în momentul cînd au fost pronunțate, Sfîntul Oficiu așteptînd să întrunească un număr suficient de condamnați pentru a proclama sentințele în cursul unui „act de credință".

Autodafeul (forma portugheză — *auto da fe* — a prevalat, în folosirea franceză, asupra formei spaniole *auto de fe*), este, într-adevăr, o ceremonie solemnă, asociată în mod obișnuit celebrării unui mare eveniment : un *auto* are loc pentru a sărbători urcarea pe tron a lui Filip al IV-lea în 1621 ; un altul în anul următor cu prilejul liturghiei de mulțumire aduse Domnului de către regina Isabela de Bourbon, după naștere. Acest caracter de festivitate, la care este invitată să participe întreaga populație a orașului, ar părea ciudat și aproape nelegiuit, dacă nu s-ar lua în considerare faptul că se urmărește să se celebreze, printr-o impresionantă manifestare, triumful adevăratei credințe, și să se transmită un sentiment de teroare vrăjmașilor. De aceea, principalele autodafeuri dau naștere unor relatări scrise, răspîndite apoi în public spre instruirea credincioșilor ; aflăm de asemenea numeroase descrieri în povestirile călătorilor străini, deosebit de uimiți de ciudățenia spectacolului.

Dimineața, în timp ce clopotele sună și se rostesc liturghii în biserici pentru sufletele celor ce vor muri, condamnații sînt scoși din temnița lor pentru a lua loc în lunga procesiune care trebuie să îi conducă la locul ceremonici. Tobosarii și trompeții deschid cortegiul și precedă stindardul cu armele Inchiziției : crucea, spada și ramura de măslin, simboluri ale justiției și milei. În spatele lui înaintează masa acelor „familiares", grupați în cohorte,

purtînd alte stindarde, cruci, lumînări aprinse, și însoțiți de călugări aparținînd diverselor congregații. Vine apoi tristul grup al condamnaților. Fiecare din ei este încadrat de către doi „*familiares*" ; el ține între mîinile împreunate o lumînare galbenă și poartă *sambenito*, tunică de culoare galbenă marcată de crucea Sfîntului Andrei și împodobită uneori de un desen indicînd natura chinului pe care îl va îndura ; o lungă bonetă ascuțită — *la coroza* — completează tragica și neînsemnata sa înfățișare. „După această îngrozitoare trupă care își conduce ea însăși pompa funerară a înmormîntării" — după expresia lui Barthelemy Joly — își fac apariția autoritățile laice și ecleziastice : magistrați și judecători municipali, ofițeri regali, preoți ai Sfîntului Oficiu, în sfîrșit Inchizitorii (la Madrid Inchizitorul general) pe care îi însoțește episcopul orașului, reprezentînd persoana papei, „cu toții cîntînd Crezul cu voce joasă, astfel încît la vederea acestui spectacol ai impresia că a sosit clipa marii judecăți a lui Dumnezeu" [26]. De-a lungul întregului parcurs pe care îl urmează procesiunea, mulțimea s-a înghesuit la ferestre și înaintea prăvăliilor închise, privind în tăcere impresionantul spectacol, dar izbucnind uneori în insulte la trecerea condamnaților.

La locul prevăzut pentru *auto*, a fost instalat un mare eșafod, dispus în general în formă de U : în centru se află un altar, alături de care sînt înălțate stindardul și crucea verde a Inchiziției, și un amvon pentru predicat ; o parte a clerului călugăresc și mirean ia loc aici ; pe latura dreaptă, în spatele inchizitorilor și episcopului, așezați sub baldachin, se așează personalul inchizitorial și autoritățile (la Madrid, membrii diferitelor consilii) ; în fața lor, de partea cealaltă a tribunei, locul rezervat condamnaților are gradene, la care ei ajung printr-o scară fixă sau

mobilă, cu ajutorul preoților și călugărilor care îi îmbărbătează : pe treptele de sus de tot sînt așezați cei ce trebuie să moară ; mai jos, cei pe care îi așteaptă temnița sau galerele ; în sfîrșit, jos de tot, cei care nu vor suferi decît o penitență mai ușoară. În jurul eșafodului se îngrămădește mulțimea venită să asiste la spectacol.

Ceremonia începe cu jurămîntul de apărare a credinței catolice și a Sfîntului Oficiu, jurămînt rostit mai întîi de către autorități — la Madrid de către rege și familia regală — și repetat de către toți cei de față. Un predicator se urcă apoi în amvon pentru a îndemna pe vinovați să se căiască, iar pe cei prezenți să tragă învățăminte din înspăimîntătorul exemplu care se va da. Acestei predici, în general foarte lungă, îi urmează citirea și mai lungă încă, a motivelor condamnării ; mai mulți secretari ai Inchiziției fac cu schimbul pentru a face apelul, succesiv al fiecăruia dintre condamnați, pentru a aminti crimele care îi sînt reproșate și pentru a citi depozițiile și mărturisirile făcute Tribunalului. Această lectură se prelungește timp de ore întregi, iar anumite *autos* la care apar numeroși condamnați, pot dura de la răsăritul pînă la apusul soarelui. În sfîrșit vine rîndul pronunțării sentințelor : cei cărora Sfîntul Oficiu le-a admis căința s-au „împăcat" cu Biserica și se văd în situația de a li se acorda pedepse foarte variabile, mergînd de la portul *sambenito*-ului cîtva timp, pînă la închisoarea pe viață. Ceilalți sînt „eliberați" justiției laice, ceea ce echivalează cu condamnarea la moarte. Dar sentința nu este îndeplinită chiar pe locul unde s-a desfășurat ceremonia : eliberații *(relajados)*, cu mîinile legate pe o cruce verde, sînt conduși la rugul care a fost înălțat la marginea orașului. Dacă, în această clipă supremă, ei își mărturisesc greșelile și se

căiesc pot obține favoarea de a fi sugrumați, înainte ca trupul să le fie lăsat pradă focului. Numeroși sînt spectatorii care vin să asiste la acest ultim episod al dramei, iar unii dintre ei aduc chiar vreascuri pentru a întreține flacăra.

Autodafeul este, trebuie să accentuăm acest lucru, o ceremonie puțin frecventă : aproximativ treizeci în timpul celor patruzeci și patru de ani de domnie ai lui Filip al IV-lea (1621—1665), cel mai mare număr (opt) avînd Sevilla drept teatru. Dar prin caracterul lor spectaculos și prin răsunetul pe care îl au în suflete, ele contribuie la a da întregii vieți spaniole a vremii o tonalitate psihologică aparte. Faptul de a se fi înfățișat înaintea Inchiziției lasă o pată de neșters asupra aceluia care a fost denunțat, chiar dacă inocența sa a fost recunoscută ; cu atît mai mult o condamnare, chiar și ușoară, — cum ar fi portul *sambenito*-ului — constituie o veșnică dezonoare pentru vinovat și întreaga sa descendență. «A auzi în gura unui *familiar* cuvintele *În numele Sfintei Inchiziții...*», spune Alvarez de Colmenar, înseamnă să fii imediat părăsit de tată, mamă, rude și prieteni, căci nu există nimeni care să îndrăznească, nu să-ți ia apărarea, ci măcar să intervină în favoarea celui care este astfel interpelat, de teamă de a apare el însuși ca suspect în materie de credință." [27]

Dar amenințarea care apasă astfel deasupra tuturor, din moment ce oricine este la discreția unui denunț calomnios, nu știrbește cu nimic respectul și atașamentul pe care îl arată poporul spaniol unei instituții care, apărînd puritatea credinței, apare ca ocrotitoarea spirituală a Spaniei însăși.

Capitolul VII

VIAȚA PUBLICĂ

SERBĂRI ȘI DIVERTISMENTE POPULARE

I. SĂRBĂTORI RELIGIOASE ȘI SERBĂRI PROFANE — DANSURI ȘI MASCARADE. CARNAVALUL. PROCESIUNEA DE ZIUA DOMNULUI — „JUEGOS DE CAÑAS" ȘI LUPTE DE TAURI.

II. TEATRUL. SĂLILE DE SPECTACOL ȘI PUBLICUL — REPREZENTAȚIILE: „COMEDIAS" ȘI „AUTOS SACRAMENTALES" — TRUPELE DE ACTORI AMBULANȚI — CONDIȚIA ACTORILOR ȘI PASIUNEA PENTRU TEATRU.

I

„Națiunile cele mai grave și mai prudente, ca cea spaniolă, sînt cele mai excesive cînd încep să se distreze", constată Antoine de Brunel, iar un istoric spaniol contemporan răspunde spuselor călătorului francez scriind: „Cel care ar fi judecat Spania secolului al XVII-lea și îndeosebi Madridul, după strălucitoarea și vesela sa expansivitate, nu ar fi putut crede, văzînd acest popor în serbări aproape

continui, că el era afectat de nenorocirile publice și particulare cele mai grave, ci mai curînd că se scălda în belșug și trăia vremuri de prosperitate, de bucurie și de fericire" [1].

Desigur, nu s-ar putea generaliza o observație valabilă mai ales pentru capitală, unde prezența Curții sporește, după cum s-a văzut, pretextele de serbări și unde norodul participă, măcar ca spectator, la distracțiile celor mari. Dar marile orașe de provincie — Barcelona, Valencia, Sevilla — nu rămîn în urma Madridului și chiar și în localități de mai mică importanță, și pînă și în tîrgușoarele pe jumătate rurale, autoritățile par să se străduiască să răspundă gustului mulțimii pentru serbările de toate felurile.

Totul este pretext pentru serbări și se întîmplă ca, în anumiți ani, numărul zilelor de sărbătoare, cuprinzînd și duminicile, să îl depășească pe acela al zilelor de lucru. Prilejurilor oferite de evenimentele de seamă ale vieții naționale : nașteri sau căsătorii princiare, vizita suveranului într-unul din orașele regatului său, li se adaugă datele importante din calendarul religios, cele pe care le celebrează întreaga creștinătate, și de asemenea cele ce sînt în mod special legate de analele bisericii din Spania : transferări de relicve, sfințirea unui nou sanctuar, canonizarea unor sfinți spanioli. Durata festivităților organizate în aceste cazuri excepționale compensează frecvența lor mai redusă : pentru tripla canonizare a lui San Ignacio de Loyola, Santa Teresa și San Francisco-Javier, Madridul s-a veselit pe toată durata sfîrșitului lunii iunie 1622, iar serbările nici nu se terminaseră bine că și începuseră cele pe care le-au organizat în onoarea lui San Pedro de Alcantara, regele, orașul și mănăstirea franciscanilor desculți, pe care o patrona San Pedro.

Ar fi inutil, dealtfel, să pretindem să stabilim o netă distincție între sărbătorile religioase și serbările profane căci, dacă nu în originea lor, cel puțin în manifestările lor, ele prezintă multe trăsături comune. Tripla canonizare din 1622 a cuprins nu numai *Te-Deum*-uri și procesiuni magnifice ; ea a dat naștere unui turnir poetic, unor reprezentații de comedii, unor întreceri cavalerești și unor curse de tauri. Acestea sînt, într-adevăr, laolaltă cu dansul și mascaradele, distracțiile cele mai apreciate de către public iar festivitățile cele mai importante și le asociază frecvent, răspunzînd astfel gusturilor deosebite ale tuturor claselor populației.

*

Dansul este, se poate spune, o pasiune națională : „Nu există femeie spaniolă care să nu fie dansatoare încă de cînd iese din pîntecele mamei sale", scrie Cervantes într-una din comediile sale." Se dansează pretutindeni și dansează toată lumea. La Curte și în cercurile aristocratice, pavana, *„bran de Inglaterra"* *, alemanda atrag la sunetul instrumentelor, în mișcarea lor măsurată și riguros reglată, seniori și doamne nobile. În anumite procesiuni, dansatori și dansatoare de meserie înfățișează, pe scene mobile, diferite balete cu caracter alegoric ; dansul trece uneori dincolo de pragul bisericilor și, în fața altarului principal, se desfășoară *dansul celor șase*, — o evocare, probabil, a lui David dansînd în fața arcăi — a cărui tradiție s-a păstrat pînă în zilele noastre în catedrala din Sevilla.

Dar, dansurilor „nobile" li se opun dansurile populare, însuflețite și uneori frenetice, pe care le scandează chitarele, tamburinele și pocniturile din degete, și a căror ex-

* În fr. „branle", vechi dans popular cu figuri (N.T.).

presivitate lasciva este și mai accentuată de cîntecele care le însoțesc : „Ce mai poate rămîne cinstit, întreabă un moralist, la femeia care, în aceste diabolice exerciții, părăsește ținuta și moderația care se cuvin cinstei sale, dînd la iveală, în săriturile ei, pieptul, picioarele și acele lucruri care, de la natură și prin artă, trebuie să rămînă acoperite ? Și ce să spunem de acele ochiade provocatoare, de acel mod de a întoarce capul și de a-și legăna părul, de acei pași în cerc și de acele fandoseli care se obișnuiesc la sarabandă, *polvillo* și alte dansuri ?“[3] Invenții diabolice, într-adevăr, din moment ce *Diavolul șchiop* se laudă, sub pana lui Vélez de Guevara, de a fi introdus pe pămînt, aceste mijloace de pierzanie, între care ies în evidență, după spusa contemporanilor, sarabanda și ciacona.

Dar blestemele teologilor nu pot face nimic împotriva atracției dansurilor populare : din taverne, de la chermese, din casele rău famate, trec pe scena teatrelor, fac concurență chiar, în saloane, dansurilor de altădată : „Se dau uitării, se lamentează Lope de Vega, instrumentele nobile ca și vechile dansuri, odată cu gesticulația și mișcările lascive ale ciaconelor, ofensă adusă virtuții, castității și decenței tăcute a doamnelor“. Celebrul iezuit Mariana, care îi consacră acestui dans un întreg capitol al tratatului său despre spectacole, declară chiar că „într-un anumit oraș (desigur Sevilla), a fost dansat în timpul procesiunilor de Ziua Domnului, și pînă și în mănăstiri de călugărițe“[4].

Gustul pentru mascarade este comun tuturor claselor și, sub domnia lui Filip al IV-lea, serbările princiare dau prilejul unor cavalcade la care regele și seniorii Curții sale defilează noaptea pe străzile capitalei, la lumina torțelor care fac să scînteieze aurul și argintul de pe somptuoasele travestiuri cu care sînt îmbrăcați. Ziua Domnului

(*Corpus Christi*) — cea mai populară dintre toate sărbătorile religioase — își obține principala atracție din mulțimea mascaradelor care o însoțesc în aproape toate orașele Spaniei. Procesiunea solemnă la care defilează clerul parohiilor, ordinele religioase, autoritățile publice — la Madrid regele și membrii tuturor consiliilor — care însoțesc tabernacolul ce poartă Euharistia, este precedată de grupuri de oameni în costume pestrițe „dansînd, sărind și țopăind, cu tot atîta veselie, ca și cînd ar fi la carnavalul dinainte de Lăsata Secului", scrie Brunel. După ei înaintează *Gigantes* și *Cabezudos*, statui de carton înfățișînd uriași și pitici, cu capul enorm, pe care cei ce le poartă, ascunși sub hainele lor, le însuflețesc cu mișcări grotești, dansînd greoi. În sfîrșit apare Tarasca, pe care Brunel o descrie ca pe „un șarpe pe roți, de o mărime enormă, cu un corp plin de solzi, cu un pîntece oribil, cu o coadă mare, cu ochi înspăimîntători și cu botul căscat, de unde ies trei limbi și dinți ascuțiți. Este plimbată această sperietoare pentru copii, iar cei care stau ascunși sub cartonul și hîrtia din care este făcută, o fac să se miște cu atîta îndemînare cu ajutorul cîtorva mașinării încît îi fac pe cei ce privesc cu gura căscată să-și dea jos pălăria de admirație ; pe țăranii simpli îi încearcă teama și neliniștea, iar dacă sînt păcăliți, se fac de rîs în ochii norodului" [5].

Desigur că în perioada de carnaval, deghizările și măștile își dau frîu liber. Procesiuni burlești de oameni travestiți, foarte adesea în animale, parcurg străzile cîntînd, dansînd și făcînd glume tradiționale, din care multe sînt de foarte prost gust : fringhii întinse de-a curmezișul străzii la căderea nopții, bombardarea trecătorilor cu proiectile foarte diferite, adesea urît mirositoare. În capitală, tinerii „distinși" au dat un plus de rafinament acestui obicei, înlocuind ouăle stricate cu cochilii umplute cu apă

parfumată cu care bombardează doamnele care trec în trăsură. La Valencia unde, după Barthélemy Joly, „carnavalul dinainte de Lăsata Secului se petrece tot atît de nebunește ca la Roma", se folosesc în chip de proiectile portocale, fiind tot atît de ieftine ca și castanele în Franța".

Mascarade și în același timp lupte călări cu lancea, „luptele dintre mauri și creștini" sînt un joc foarte răspîndit în Aragon și în regiunea răsăriteană (Valencia), unde tradiția lor s-a păstrat vie pînă în zilele noastre. Această evocare a luptei seculare împotriva necredincioșilor îi mobilizează adesea pe toți locuitorii unui sat sau orășel care, cu mult timp înainte de ziua luptei, pregătesc decorurile, confecționează costumele care vor deosebi cele două tabere și „repetă" diversele episoade ale bătăliei. Estebanillo González care a trecut printr-un mic cătun aragonez în ajunul serbării, scrie : „Am găsit în piață două companii de plugari, unii mauri, purtînd arbalete, ceilalți creștini, cu arme de foc. Construiseră din lemn, în mijlocul pieții, un castel de mărime și înălțime mijlocie unde trebuiau să se afle maurii : în ziua următoare, în clipa în care urma să apară procesiunea, compania creștinilor trebuia să dea asaltul general și, după victoria asupra maurilor, să îi poarte captivi și legați în lanțuri pe toate ulițele, cu salve mari de archebuză trase în semn de victorie." [6]

*

Acestor lupte călări țărănești li se opun cele la care mari seniori își arată îndemînarea, curajul, strălucirea în ochii mulțimii și în aceia ai doamnelor lor. Practica turnirelor „a la française", așa cum ea înflorise în cursul ultimelor secole ale Evului Mediu, s-a menținut în Spania pînă în epoca lui Carol Quintul, apoi a dispărut încetul cu

încetul pentru a lăsa loc *jocului sulițelor lungi (juego de cañas)* care asociază înscenării cavalerești din vechile turnire o formă de luptă simulată, imitată, pare-se, după cavalerii mauri. Arena unde are loc este uneori special construită în acest scop, și delimitată de estrade din lemn împodobite cu tapiserii bogate · foarte adesea, ea este o piață publică (la Madrid, Plaza Mayor) ale cărei balcoane servesc drept lojă spectatorilor de rang mare.

Ceremonia începe cu prezentarea combatanților. Așezați în cadril *, uneori îmbrăcați după moda maură sau turcească și ducînd pe brațul stîng un scut din lemn și din piele zugrăvit în culorile lor sau în cele ale doamnei lor, ei intră în arenă călare pe cai de paradă minunat înșeuați ; în sunet de trompete și tobe, ei fac înconjurul arenei, se dedau la un simulacru de luptă cu sabia, formînd figuri de carusel **. Apoi scutierii lor, îmbrăcați în livreaua respectivă, aduc caii și le dau stăpînilor lor sulițele lungi și subțiri, care vor servi în luptă. Toți se retrag atunci la marginea arenei și se așează în cadrile sau escadroane, în grupuri de trei sau patru. La semnalul dat de arbitrul luptei, unul din cadriluri se năpustește la atac : călăreții care îl compun traversează arena la galop, aruncîndu-și sulițele în adversari, care se străduie să le pareze cu scutul, manevrîndu-și în același timp calul pentru a evita șocul. De-abia a ieșit un cadril din arenă și este înlocuit de un altul, venind dintr-o altă parte, și jocul se continuă fără întrerupere pînă ce toți călăreții fiecărui grup au luat

* Fiecare din grupurile de călăreți care luau parte la un carusel (N.T.).

** Paradă la care călăreții împărțiți în cadriluri se dedau la exerciții și evoluții (N.T.).

parte la luptă. O șarjă generală, la care participă toate escadroanele, încheie lupta care, prin agilitatea și măiestria pe care le cere de la participanți, cît și prin fastul costumelor, constituie în același timp un divertisment aristocratic și „sportiv" pentru cei care iau parte, și un spectacol colorat pentru cei ce asistă.

Ca și *juego de cañas*, cursa de tauri este asociată manifestărilor celor mai solemne și nu rar se pot vedea, în cursul unei singure zile, o cursă urmînd alteia. Pasiunea pentru tauromahie este universală și nu există categorie socială care să nu o aibă : papalitatea care interzisese clerului în 1575 să asiste la corride, măcar în zilele sărbătorilor religioase, a fost obligată, cîțiva ani mai tîrziu, să revină asupra hotărîrii, la cererea netă a regelui Spaniei și în fața succesului redus al interdicției sale. Căci corrida — căreia codul spaniol *Partidas* redactat în secolul al XIII-lea, îi consacra deja anumite articole — a devenit „sărbătoarea națională" prin excelență. Regele, municipalitățile, confreriile, marii seniori organizează lupte de tauri ; ele figurează în programul marilor sărbători religoase ca niște serbări profane : au fost organizate corride, cum s-a văzut, pentru canonizarea sfintei Teresa ; altele sînt organizate în orașele universitare pentru a sărbători succesele obținute la examene de către studenți.

Lupta cu tauri nu este totuși, în mod normal, așa cum ea a devenit mai tîrziu, un „sport" practicat de către profesioniști de origine socială adesea foarte modestă și, dacă participă elemente populare, ele nu intervin decît în partea considerată drept cea mai „urîtă" a spectacolului, căci *toros* rămîne un joc esențialmente aristocratic, în care gentilomul trebuie să facă dovada nu numai a îndemînării sale ca în *juego de cañas*, ci și a curajului său.

Nu există *plazas de toros* * special rezervate acestui spectacol (primele nu vor apare decît în secolul al XVIII-lea), iar serbarea se desfășoară în piața principală a orașului, amenajată prin închiderea ieșirilor și prin construirea de gradene pentru public. La Madrid, Plaza Mayor oferă un cadru de o excepțională lărgime și niciodată ea nu apare mai strălucitoare decît în zilele de corridă : „Este împodobită cu lumea cea mai bună din Madrid, care se așează în balcoanele ce sînt tapisate cu postavuri de felurite culori, scrie Brunel. Fiecare consiliu are balconul său, îmbrăcat în catifea și damasc în culoarea care îi place, și avînd alăturată stema cu sigiliul și armele sale. Balconul regelui este aurit și acoperit de un baldachin. Regina și infanții se află alături de el ; la dreapta se află un alt mare balcon în care stau doamnele de la Curte." Publicul de rînd se înghesuie pe eșafodajele construite între stîlpii porticurilor care înconjoară piața și „deși aceste serbări sînt foarte obișnuite, iar la Madrid se celebrează în fiecare an trei sau patru, nu există burghez care să nu dorească să le vadă de fiecare dată cînd au loc, și care să nu-și amaneteze mobilele, dacă nu are bani, mai degrabă decît să piardă vreuna." [7]

Ca și în jocul sulițelor, serbarea începe cu prezentarea campionilor, adică a nobililor care, îmbrăcați cu o scurtă pelerină neagră, cu pumnalul și sabia la șold, cu pălăria împodobită cu pene multicolore, vin să-l salute pe rege sau autoritățile locale ; ei sînt însoțiți de obicei de o suită de scutieri și lachei, îmbrăcați cu livreaua respectivă, și al căror număr reflectă rangul lor social. După acest „tur de onoare", alguazilii care au sarcina de a asigura ordinea spectacolului dau semnalul pentru a se da drumul

* Arene pentru luptele de tauri (N.T.).

taurilor și se retrag pe marginile arenei pentru a lăsa cîmp liber *toreadorilor*[8], adică acelor călăreți care, urcați pe cai anume dresați, vor ataca taurul. Călărețul trebuie să înfigă un *rejón*, suliță de lemn terminată cu un vîrf de fier, în gîtul animalului, astfel încît mînerul să se sfărîme, iar cealaltă extremitate să rămînă în mîinile lui. Acest *rejón* fiind scurt (opt palme, adică ceva mai mult de un metru), toreadorul trebuie să treacă la un pas de taur, care se năpustește asupra lui, să eschiveze șocul și să se aplece în același timp pe o parte pentru a da lovitura, ceea ce necesită în același timp o desăvîrșită stăpînire a calului și o îndemînare puțin obișnuită. Succesul obținut depinde de numărul de *rejones* sfărîmate, conform regulilor, de către fiecare călăreț.

Dacă omul s-a lăsat „jignit" de către animal, fie că sulița n-a rămas înfiptă, fie că taurul a îmbrîncit calul și uneori l-a aruncat din șea pe călăreț, acesta este obligat să se răzbune, doborînd el însuși animalul cu o lovitură de spadă. El o poate face de pe cal, sau se poate da jos, pentru a da lovitura cu vîrful săbiei, fără ca nimeni altcineva să-i poată veni într-ajutor. Această obligație de a nu lăsa nepedepsită „ofensa" primită este semnificativă pentru caracterul cavaleresc pe care îl păstrează corrida. Ea face pereche cu dorința nobililor de a-și pune în valoare „vitejia" în ochii doamnelor lor, căci, spune Doamna d'Aulnoy în legătură cu eșarfele colorate pe care le poartă uneori pe umăr sau pe braț, „ei se întrec uneori pentru a le fi pe plac și pentru a le dovedi că nu există pericol la care să nu se expună pentru a contribui la distracția lor".

În afară de cazul aparte în care călărețul trebuie să-și răzbune astfel onoarea, partea nobilă a serbării se încheie fără ucidere. Cînd taurul se vădește a fi epuizat,

trompeții sună pentru a anunța ultima parte a luptei; călăreții părăsesc arena lăsînd altora grija de a ucide animalul. Această sarcină revine *peonilor* *, al căror rol se mărginise pînă atunci să obosească animalul, „hărțuindu-l" cu pelerina și înfigîndu-i banderilele. Trebuie mai întîi să fie imobilizat taurul, tăindu-i-se jaretele cu lovituri de cuțit, sau folosindu-se o lamă în formă de semilună, și in curînd, ceea ce fusese luptă devine măcel : „De îndată ce se poticnește sau nu merge decît în trei picioare, scrie Brunel, se văd de pretutindeni plouînd peste bietul animal lovituri cu vîrful și tăișul, pe care le numesc *cuchilladas*. Aici norodul mărunt își arată predispoziția sîngeroasă, căci cei ce reușesc să ajungă în arenă nu s-ar putea considera adevărați bărbați dacă nu și-ar cufunda pumnalul în sîngele animalului." [9] Pînă în ultima clipă totuși, taurul mai poate tresări puternic, și nu există corridă importantă care să nu facă victime, fie printre călăreții prea impetuoși, fie, mai frecvent, printre *peonii* profesioniști și amatorii care se aruncă în arenă pentru a lua parte la încolțirea finală. Dar aceste accidente apar ca un lucru firesc, cu atît mai mult cu cît numărul taurilor, care se ridică uneori la aproximativ douăzeci pentru o singură luptă, este mult mai ridicat decît acela pe care îl comportă o corridă modernă. „Taurii au fost acceptabili ; ei au ucis cinci sau șase oameni și au rănit un mare număr de alți oameni", se poate citi în *Descrierile* lui Luis de Calvera, în legătură cu o corridă care a avut loc în Plaza Mayor.

Dacă la Madrid și în marile orașe, partea cavalerească a acestei *fiesta* ** taurine este cea mai importantă a spec-

---

* Salahori, muncitori cu ziua (N.T.).

** Sărbătoare (N.T.).

tacolului, cu siguranță că în corridele organizate de autoritățile municipale din orașele mici și chiar din sate, aspectul „plebeian" învinge, cu colaborarea „amatorilor" locali și a acelor *matatoros* (ucigași de tauri) profesioniști, care își închiriază serviciile organizatorilor. Aceștia înfruntă taurul pe jos și ei sînt aceia, și nu strălucitorii călăreți care se luptă cu taurul înarmați cu *rejón* și spadă, care se găsesc la originea evoluției ulterioare a artei tauromahiei.

II

Teatrul, a cărui importanță este atît de mare în viața intelectuală a Secolului de aur, nu aparține subiectului nostru, în calitate de gen literar, decît în măsura în care *comedia* spaniolă constituie un document potrivit pentru a informa asupra societății timpului și, mai mult încă, asupra idealului și aspirațiilor sufletului spaniol. În schimb, prin interesul pasionat pe care, ca spectacol, îl trezește în toate clasele, el merită să fie pe larg evocat printre divertismentele care ocupă un atare loc în viața socială.

Teatrele rămîn totuși, din punctul de vedere al instalației materiale, foarte rudimentare, iar numele de *corral* (curte) prin care sînt desemnate în mod curent se potrivește exact marii lor majorități. [10] Numai în mod cu totul excepțional este construit în cîteva orașe (Granada, Sevilla, mai tîrziu Valencia) un edificiu special amenajat pentru reprezentațiile teatrale. De obicei se înalță doar cîteva construcții de lemn într-o piață pu-

blică sau chiar în spațiul delimitat de către două șiruri de case care constituie pereții laterali ai teatrului. Astfel este cazul pentru cele două *corrales* madrilene, *el Príncipe* și *la Cruz*, ale căror dispuneri interioare sînt cele ale majorității teatrelor epocii : ele formează un dreptunghi alungit, ale cărui două extremități sînt constituite de scenă și de balconul rezervat publicului feminin, și care se numește *cazuela* (coș sau galerie). Încăperile caselor ale căror ferestre dau spre curte servesc drept loji ; sub ele trece un balcon de lemn *(aposento)* rezervat publicului nobil. Cît despre parter, el nu are decît cîteva bănci în vecinătatea scenei ; restul este un soi de promenadă în care spectatorii rămîn în picioare pentru a urmări spectacolul. Doar scena, *cazuela* și balcoanele laterale sînt apărate de un acoperiș de lemn ; pentru parter, nu există altă protecție împotriva soarelui decît un văl întins între clădirile care stau față în față, iar în cazul unei ploi violente, nu există alt mijloc decît întreruperea reprezentației.

Dar această lipsă de confort nu micșorează cu nimic febra teatrală de care sînt cuprinși spaniolii. La Madrid, unde fiecare teatru dă o reprezentație zilnică, actorii joacă în mod normal în fața unor săli înțesate. Deoarece doar locurile cele mai scumpe (loji, balcoane) pot fi reținute în prealabil, mulțimea se înghesuie la ușile teatrului cu mult înainte de începutul reprezentației. Aceasta începe, după anotimp, între orele două și patru, dar ușile se deschid încă de la ora douăsprezece, iar „plasatorii" reușesc cu greu să îndrume mulțimea gălăgioasă care dă buzna în clădire, pentru a putea încasa prețul locurilor. Numeroși sînt cei ce pretind să intre fără să plătească, invocîndu-și funcțiile oficiale, rangul social sau calitatea de oameni de litere (este recunoscut pentru autorii dramatici privi-

legiul de a asista gratuit la comediile confraților lor), sau lăudîndu-se cu prietenia cutărui actor sau cutărei actrițe. A nu-și plăti locul devine, întrucîtva, un brevet de distincție socială, iar guvernul se vede nevoit să adopte în 1621 un regulament privind paza spectacolelor, unul din articolele sale prevăzînd că „toți alguazilii și funcționarii regali trebuie să plătească, pentru a evita ceea ce se face acuma, cînd nu numai că nu plătesc, dar pe deasupra mai aduc încă două sau trei persoane și le fac să intre gratis". Un alt articol îngăduie plasatorilor să poarte o tunică din piele de bivol (cum poartă soldații) pentru a-și asigura propria apărare, „dat fiind riscul la care se expun punînd să se plătească intrarea" ; se prevede, în sfîrșit ca agenții de poliție *(alguaciles)* să fie prezenți pentru a-i apăra la nevoie. [1]

Tumultul nu se oprește la intrare, căci, din moment ce nu există nici bilete, nici locuri numerotate, certurile sînt frecvente pentru ocuparea de locuri unde se poate sta jos, și ele se termină uneori tragic : „Ieri, putem citi în *Înștiințările* lui Pellicer, pe data de 29 decembrie 1643. don Pablo de Espinosa, în cursul unei dispute în legătură cu o bancă la teatru, a omorît un nobil pe numele de Diego Abarca, iar asasinul însuși a fost rănit atît de grav încît se află într-o stare disperată". Cînd toată lumea s-a instalat mai mult sau mai puțin comod, nu mai este altceva de făcut decît de așteptat, uneori timp de două sau chiar trei ceasuri, începutul reprezentației, și publicul își înșeală așteptarea mîncînd și bînd — există vînzători ambulanți recunoscuți ca atare în fiecare teatru — și azvîrlind glume destul de îndrăznețe femeilor înghesuite în *cazuela* și care ripostează foarte liber, aruncînd în același timp cu sîmburi, coji și diverse proiectile în oamenii de la parter.

Printre aceştia, „muschetarii" constituie o categorie deosebit de temută : nu este vorba de soldaţi, ci de oameni din popor care se fălesc că ar fi mari cunoscători în materie de teatru şi ale căror aplauze sau fluierături decid adesea soarta unei piese noi. „Afli aici, spune Bertaut, pe toţi negustorii şi toţi meşteşugarii care, părăsindu-şi prăvălia, vin cu pelerină, spadă şi pumnal, se numesc cu toţii «Caballero» şi joacă un rol esenţial, cel puţin la Madrid, în această „galerie a aplauzelor" într-o asemenea măsură încît autorii dramatici se străduie uneori să-şi asigure dinainte sprijinul lor pentru „premiera" piesei. „Mi s-a povestit, spune Bertaut, că un autor s-a dus să-l găsească pe unul din aceşti muschetari şi i-a oferit o sută de reali pentru ca să se arate favorabil lucrării sale : dar acesta i-a răspuns cu trufie că va vedea dacă lucrarea este bună sau nu, iar piesa a fost fluierată." [12]

După un preludiu muzical, reprezentaţia se deschide prin *loa* (laudă), un fel de prolog menit să înfăţişeze ansamblul spectacolului şi să atragă bunăvoinţa publicului, şi mai cu seamă a redutabililor „muschetari". Uneori chiar „autorul" (adică, în sensul pe care epoca îl dă acestui cuvînt, directorul trupei) se însărcinează să recite *loa*, dar îi este preferat adesea actorul cel mai popular sau cel mai capabil, prin vocea, talentul şi spiritul său, să culeagă aplauzele auditoriului.

Spectacolul el însuşi comportă întotdeauna o *comedia* — adică o operă dramatică cu caracter tragic sau tragicomic, sau o comedie în sensul modern al acestui termen — împărţită în trei acte sau „zile", între care se intercalează „*entremeses*", intermezzo-uri uşoare, satirice sau burleşti, care contrastează cu piesa principală, a cărei acţiune o întrerup. Personajelor idealizate din *comedia* şi sentimentelor uneori supraomeneşti care le însufleţesc,

ele opun, în scene vioaie, tipuri de personaje luate din viaţa curentă — hidalgi, cerşetori, soldaţi, duene — cu ridicolul lor, cu viciile şi pasiunile lor. „Intermezzo"-ul are în general caracterul de farsă ; el comportă uneori părţi dansate şi cîntate, şi se termină adesea, ca şi reprezentaţiile teatrului de marionete, cu o ciomăgeală aplicată personajelor antipatice : „Se termină cu lovituri de baston, ca un intermezzo", spune un proverb spaniol. Gustul publicului pentru acest gen de spectacole este foarte viu, şi, fără îndoială, pentru mulţi spectatori, *entremeses*-urile constituie partea cea mai atractivă a reprezentaţiei.

Într-un mod şi mai bizar încă, *entremeses*-urile sînt asociate reprezentaţiilor de *autos sacramentales*, date pe străzi şi în pieţele publice cu prilejul Zilei Domnului. Ieşite desigur din dramele liturgice reprezentate mai întîi în Biserici, *autos*-urile şi-au căpătat în secolul al XVI-lea forma lor proprie, odată cu precizarea semnificaţiei lor religioase în legătură cu dezvoltarea contrareformei. [13] În prezenţa protestantismului care neagă prezenţa lui Christos în ostie, ele trebuie să afirme şi să glorifice misterul Euharistiei şi valoarea sa izbăvitoare. De aceea Ziua Domnului — *Corpus Christi* — a devenit în acelaşi timp cea mai solemnă şi cea mai veselă dintre toate festivităţile religioase. În cursul dimineţii are loc, după cum s-a văzut, procesiunea Sfîntului Sacrament, cu cortegiul său de travestiuri, de uriaşi însoţiţi de tarască ; după amiaza încep reprezentaţiile de *autos*, a căror pregătire, de obicei încredinţată autorităţilor municipale (la Madrid — unei comisii speciale prezidată de un Consilier al Castiliei) durează de săptămîni, dacă nu de luni de zile. Mai întîi este necesar să se încheie un contract cu autorul, sau autorii dramatici cărora le este comandat textul, şi să se asigure

colaborarea companiilor teatrale care vor fi însărcinate să dea reprezentația, lucru relativ ușor, deoarece în săptămîna în care se sărbătorește *Corpus Christi* orice altă activitate teatrală este interzisă ; a fost mai cu seamă necesar să se pregătească tot materialul trebuincios, îndeosebi costumele actorilor, decorurile și carele servind la transportul lor. Nimic nu este prea frumos, nici prea scump pentru a se da *autos*-urilor o strălucire demnă de funcția lor spirituală : un contract încheiat de către municipalitatea madrilenă cu impresarul uneia din trupele angajate specifică faptul că se vor face costumele din „catifea, tafta, damasc, satin, țesătură cu fir de aur și argint, iar volanele și fireturile din mătase și aur." [14] Se recurge la cei mai buni meșteșugari și la pictorii cei mai renumiți pentru construirea și zugrăvirea decorurilor ; uneori — este cazul la Sevilla în 1575 — autoritățile municipale scot la concurs proiectele de care, de decoruri și de dansuri, instituind premii pentru aceia ale căror proiecte vor fi reținute. [15]

Unul sau două care erau îndeajuns la început pentru a transporta decorurile, încă rudimentare, și pentru a constitui scena ambulantă destinată reprezentației. Dar, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, pe măsură ce arta punerii în scenă se perfecționează, numărul lor sporește. Va fi nevoie de nu mai puțin de cinci care pentru „a monta" anumite *autos* ale lui Calderón ; pe deasupra, scene mobile sînt folosite pentru a le asambla și pentru a forma un „platou" continuu, lung uneori de vreo douăzeci de metri și pe care se înalță decoruri din ce în ce mai complicate. Ele comportă adesea mai multe etaje închipuind cerul, pămîntul, infernul, iar o mașinărie, sumară încă, permite realizarea anumitor „schimbări la vedere" — apariția unor spirite celeste și alte efecte scenice în-

fernale, furtuni — asupra cărora găsim precizări în textul cîtorva *autos*-uri ale lui Calderon sau ale altor autori dramatici : „Se aude un zgomot îngrozitor de lanțuri și un vuiet ca și cum s-ar prăbuși o casă". „O stîncă se întredeschide și se vede apărînd Idolin, cu o sabie de foc în mînă". — „Trîmbițe și tobe răsună ; ies Demonul și Idolatria și apare un mare număr de soldați, în modul cel mai strălucitor cu putință." [16]

La Madrid, este dată în fața regelui „premiera" fiecăruia din *autos* prevăzute pentru Ziua Domnului, fiecare din companiile teatrale trebuind să reprezinte unul sau două. Însoțite de veselul lor cortegiu de uriași și dansatori, carele, pe care le trag boi cu coarnele aurite, cu grumazul împodobit de flori, cu spinarea acoperită cu o mantie bogată, se duc să ocupe un loc în fața *Alcázar*-ului regal, unde scena este înălțată cu fața spre o estradă destinată suveranului și oamenilor de la Curte. Reprezentația odată terminată, carele se duc apoi în fața casei președintelui Consiliului Castiliei — al doilea personaj al Statului — apoi în fața caselor președinților celorlalte consilii și a anumitor nobili de vază. Dar gelozile și disputele de întîietate cărora le dă naștere această onoare excepțională, vor determina pe Filip al IV-lea să reducă numărul reprezentațiilor particulare la două ; una pentru rege și Curte, alta pentru președintele Castiliei. Încep apoi reprezentațiile date în diferite puncte ale orașului pentru marele public, care asistă, în picioare, la spectacolul care îi este destinat.

În celelalte orașe ale regatului „premiera" este dată în fața *corregidor*-ului, reprezentant al autorității regale, și înaintea corpului municipal, iar anumite municipalități — Toledo, Valencia și mai ales Sevilla — rivalizează cu capitala în ceea ce privește fastul dat nu numai *autos*-uri-

lor, ci tuturor aspectelor Zilei Domnului. Se acordă într-adevăr tot atîta grijă pentru pregătirea mascaradei care însoțește procesiunea, cît se acordă pregătirii dramelor sacre înseși : pentru a confecționa vestiarul „uriașilor", Madridul cheltuiește în 1628 suma considerabilă de 12 000 de reali ; la Sevilla, consiliul de canonici ai catedralei pune la bătaie 8000 de reali pentru a organiza „un dans cu țărani și cu oameni de lume ; un dans de salon *(sarao)* cu veșminte noi de mare gală și un alt dans popular cu vreo douăzeci de persoane" [17].

Amestecul de sacru și de profan care caracterizează toate manifestările Zilei Domnului (înglobînd și *autos*, a căror acțiune dramatică nu comportă decît o „zi", dar este întotdeauna urmată de un „intermezzo" vesel), nu încetează să surprindă și uneori să scandalizeze pe străini. Brunel explică acest lucru prin necesitatea de a „condimenta ceea ce partea serioasă a piesei are ca plictisitor". Dar această explicație — care pe deasupra mai vine și de la un protestant pentru care aceste ceremonii nu sînt decît „sclifoseli" — nu ajunge la sensul inițial al sărbătorii, în aspectele ei opuse. Celebrarea și adorarea Euharistiei, obiectul procesiunii și al *autos*-urilor, sînt însoțite de o dezlănțuire de bucurie pentru Izbăvirea acordată omului prin mijlocirea ostiei, și același public care se veselește și aplaudă la trecerea tarascăi și a uriașilor — simboluri ale păcatului și ale demonilor învinși cu ajutorul crucii — este mai apoi chemat să se instruiască la spectacolul cu drama sacră care, sub o formă alegorică, evocă dogmele fundamentale ale religiei catolice.

Este totuși greu să credem că, cu excepția clericilor și a oamenilor cu carte, acest public ar fi capabil să înțeleagă cu adevărat sensul discuțiilor teologice adesea complicate în care intră personajele. Cel mult poate să prindă

din zbor cîteva cuvinte ce îi amintesc de marile noţiuni dogmatice care constituie patrimoniul comun al tuturor credincioşilor ; mai ales în lipsa unei înţelegeri pe care nu o facilitează întrebuinţarea constantă a simbolului şi alegoriei, imaginile însufleţite pe care le înfăţişează actorii ce reprezintă pe Dumnezeu, pe Satana, Credinţa, Erezia, îl fac să simtă polemica a cărei miză este sufletul său, şi din care acesta va putea ieşi victorios graţie Euharistiei şi Crucii. De aceea publicul urmăreşte cu o atenţie plină de fervoare aceste reprezentaţii pe care însuşi Calderón, cel mai fecund autor de *autos sacramentales*, le califică drept : „predici versificate, probleme de teologie sacră sub formă dramatică, pe care raţiunea nu poate nici să le explice, nici să le înţeleagă, dar care *în această zi împing la veselie şi aplauze*“[18].

Dar, este foarte sigur că latura de spectacol şi divertisment pe care o comportă Ziua Domnului tinde să o ia înaintea meditaţiei asupra adevărurilor credinţei. Dacă muncipalitatea din Madrid admite mari cheltuieli pentru a-i costuma pe uriaşi, o face, recunoaşte ea, „pentru că dansul lor este cel mai strălucitor şi veseleşte cel mai tare publicul“ ; aceleaşi raţiuni explică faptul că tarasca tinde să devină personajul cel mai important al procesiunii şi să „facă concurenţă“ Euharistiei, iar dacă anumite dansuri executate de către actori sau dansatori profesionişti în cursul procesiunii sau după *autos* păstrează un caracter alegoric, există altele — cele pe care le organiza de pildă consiliul de canonici ai catedralei din Sevilla — care nu păstrează nici cea mai mică legătură cu misterul euharistic. De aceea voci cucernice protestează, deplîngînd aceste excese, cărora regalitatea încearcă, în cîteva rînduri, să le găsească leacul. Totuşi, abia în 1699 un decret regal a interzis dansurile la sărbătoarea *Corpus*

Christi ; aplicarea sa nu a fost, se pare, decît foarte parțială, căci nu numai norodul mărunt, ci o întreagă parte a clerului, din respect pentru tradiție, rămînea legată de tarască și de uriași care, în secolul al XVIII-lea încă, la Sevilla și în alte orașe constituiau marea atracție a Zilei Domnului.

Pasiunea pentru teatru nu se întîlnește doar în marile orașe, capabile să ofere mijloace de trai unora sau mai multor companii de actori. Anumite localități secundare posedă „*corral*"-ul lor în care amatorii organizează reprezentații, angajînd uneori un actor de meserie pentru a-i îndruma și a aranja punerea în scenă. Dar, mai ales trupele ambulante — *cómicos de la legua** — îngăduie orășelelor să vadă reprezentații ale „pieselor cu sfinți" și *autos sacramentales* care formează partea cea mai importantă a repertoriului lor. [19] Viața pitorească, aventuroasă și adesea nefericită a acestor companii rătăcitoare a fost evocată de către Agustín de Rojas în *Călătoria comică* **, din care s-a inspirat Scarron pentru a scrie *Romanul comic*. Zgîlțîiți în căruțele care transportă de-a valma actori, costume, decoruri și accesorii, ele merg din oraș în oraș și nu scapă prilejul să se oprească în timpul trecerii în cîte un sat, dacă reușesc să găsească acolo vreun angajament. Pentru a cîștiga timp, între două reprezentații, actorii neglijează uneori să se mai degrimeze și își păstrează costumul de scenă ; de aceea don Quijote a întîlnit într-o zi pe drum „o căruță încărcată cu personajele cele mai diferite și mai ciudate ce se puteau imagina" : cel care conducea catîrii și servea drept vizitiu era un „demon urît"; iar în căruța descoperită se afla „Moartea" ea însăși, cu

---

* Actori care merg din sat în sat (legua = leghe) (N.T.).

** *El Viaje entretenido* (N.T.).

înfățișare omenească, avînd alături un înger cu aripile mari zugrăvite, și un împărat purtînd pe cap o coroană ce părea din aur ; la picioarele ei, stătea jos „Zeul numit Cupidon, cu ochii nelegați, dar avînd arcul, tolba și săgețile...“ Viteazului cavaler care, presimțind o mare aventură, pretinde să oprească această barcă a lui Charon, diavolul-vizitiu îi explică : „Seniore, sîntem actori din trupa lui Angulo el Malo ; am jucat în dimineața asta, a opta de la Ziua Domnului, într-un sat care se găsește de partea cealaltă a dealului, auto-ul *Curtea Morții* și trebuie să îl repetăm în după amiaza asta în satul ăsta pe care îl vedem de aici ; și, distanța fiind mică, și ca să nu ne mai batem capul cu îmbrăcatul și dezbrăcatul, ne ducem acolo îmbrăcați chiar în hainele care servesc la reprezentație“. [20]

Interesul pe care îl trezește teatrul se manifestă, sub o formă complet diferită, prin locul pe care îl ocupă în preocupările morale ale spaniolilor și prin polemicile însuflețite pe care le provoacă. Ceea ce adversarii săi îi reproșează nu este atîta amestecul de seriozitate și grotesc în interiorul spectacolelor, cît viața dezmățată pe care o duc anumiți actori și actrițe, care sînt mai apoi văzuți jucînd rolurile sfinților și al Fecioarei în *autos* și celelalte piese sacre ; mai mult, este vorba de școala de imoralitate pe care o constituie comediile de intrigă, bune pentru a atîța pasiunile umane. De aceea Biserica se arată severă față de actori, cărora ea le refuză sacramentele : atitudine paradoxală, din moment ce acelorași actori le revine onoarea de a-i lămuri pe credincioși prin reprezentațiile cu *autos sacramentales*, pe deasupra, be-

neficiul obținut din exploatarea comercială a teatrelor fiind, într-o largă măsură, destinat unor scopuri pioase și caritabile. Într-adevăr, confreriile religioase și spitalele sînt proprietarii sau concesionarii acelor *corrales* care există în marile orașe și pe care le închiriază impresariilor companiilor teatrale. De aceea cînd în 1646, în urma dezastrelor politice și militare care covîrșeau Spania, regele Filip al IV-lea a hotărît interzicerea tuturor reprezentațiilor, cuprinzînd și *autos* „pentru a nu aduce o ofensă lui Dumnezeu și a da astfel arme dușmanilor noștri", confreriile și spitalele, lipsite de resursele lor, au înălțat vii proteste împotriva acestei măsuri care nu a fost totuși anulată decît după cinci ani.

„Disputa asupra teatrului", care dă naștere unor foarte numeroase scrieri [21], nu încetează totuși să alimenteze de-a lungul întregului secol conversațiile și discuțiile între partizanii și adversarii artei teatrale : „Ce credeți despre comedii ?" întreabă unul din personajele *Ghidului pentru străini* pe interlocutorul său „— Este un subiect, răspunde celălalt, de care ar fi fost mai bine să nu te atingi, căci punctele de vedere, nu numai ale oamenilor de la Curte, ci și ale oamenilor celor mai învățați sînt atît de opuse încît a te pronunța împotriva teatrului înseamnă să te faci odios, iar a te arăta favorabil înseamnă să dai dovadă de puțină judecată" ; iar autorul, recunoscînd totuși că Spania a dat comedii „oneste și exemplare", regretă că ele au devenit pîinea zilnică a spaniolilor ; ar fi de ajuns, crede el, să existe în zilele de sărbătoare și de odihnă, dar s-a luat obiceiul de a se juca piese în fiecare zi și, deoarece în cazul unui popor atît de legat de tradițiile sale, cum este poporul spaniol, obiceiul capătă putere de lege, „nu va mai fi cu putință să se pună capăt acestui abuz" [22].

Acest ataşament al Spaniei pentru teatrul său se explică, desigur, prin gustul pentru divertisment, dar şi prin ceva mai profund : în cele mai semnificative din piesele ce îi sînt oferite ca spectacol, spaniolul găseşte exprimate, cu lipsa de măsură care este proprie caracterului său, simţul onoarei, pasiunea nestăvilită pentru treburile cerului şi ale pămîntului, în sfîrşit, acel amestec de idealism şi realism care formează fondul însuşi al temperamentului naţional.

Capitolul VIII

VIAȚA DOMESTICĂ. FEMEIA ȘI CĂMINUL

CONDIȚIA FEMEII ȘI CONTRADICȚIILE EI — CASA. SERVITORIMEA. MESELE ȘI BUCĂTĂRIA — EDUCAȚIA FEMININĂ. FEMEILE SAVANTE. TOALETA ȘI MODA FEMININĂ. IEȘIRILE: „TAPADO" ȘI TRĂSURILE.

„Unde sînt simplitatea, discreția și virtutea femeilor? unde este vremea cînd ele nu se făleau ca acuma, afișîndu-se cu nerușinare? Unde a dispărut acea cinstită izolare în care fetele tinere trăiau pînă în ziua logodnei, astfel încît rudele lor apropiate abia de știau de existența lor? Acum, dimpotrivă, totul nu este decît distracție: cu mantila pe umăr, la plimbări toată ziua; nici o modestie și nici măcar considerație pentru persoanele mai în vîrstă; abia de a ieșit din copilărie și uite-o pe fată cum se amestecă printre femeile măritate și pînă și fetițele se bagă în vorbă..." [1]

Trebuie oare să credem că s-a produs, între secolele al XVI-lea și al XVII-lea, o profundă schimbare în condiția și moravurile feminine, și să respingem mărturia „teatrului despre onoare" care pune în scenă femei și fete tinere atît de virtuoase și de ireproșabile încît greșeala în-

voluntară, sau chiar și bănuiala care le atinge în treacăt, merită moartea ? Faptul este cu atît mai improbabil cu cît, încă din secolul al XVI-lea, mai mulți călători își manifestă uimirea în fața comportamentului îndrăzneț al femeilor spaniole : „*Ele se bucură de o mare libertate*, scrie în 1595 un preot italian, și merg pe străzi, ziua și noaptea, la fel ca bărbații, intră ușor în vorbă și au replica pe vîrful limbii ; dar ele dau dovadă de atîta libertate încît trec uneori dincolo de marginile modestiei și de limitele cinstei. Ele stau de vorbă cu oricine pe stradă, oricare ar fi condiția persoanelor cărora li se adresează, cerînd lucruri de mîncat, gustări, cine, fructe, dulciuri, locuri la teatru și alte lucruri de acest gen." [2]

Nu am putea uita dealtfel că teatrul comportă, în afară de „comediile de onoare", comedii de intrigă a căror acțiune are în mod frecvent ca resort pasiunea amoroasă și care dezvăluie vicleșugurile femeilor și fetelor tinere pentru a scăpa de vigilența al cărei obiect îl constituie, raptu-rile și răpirile consimțite, episoade care abundă de asemenea în acele *novelas* („nuvele" romanești) ale lui Cervantes și ale contemporanilor săi. În ceea ce privește literatura satirică, ea află o temă inepuizabilă nu numai în infidelitatea femeilor, ci și în îngăduința soților, ceea ce constituie, după spusele lui Quevedo, „unul din lucrurile cele mai curente și care se practică cel mai mult la Madrid". Citim, totuși, în „faptele diverse" (*noticias*) din Madrid, la data de 18 aprilie 1637, această informație autentică, adevărat subiect de dramă calderoniană : „În Joia mare, Miguel Pérez de las Novas, notar regal, după ce a așteptat ziua și prilejul ca soția sa să se spovedască și să se împărtășească, a sugrumat-o în casa sa, și aceasta pentru foarte vagi bănuieli de adulter" [3].

Fără îndoială că se pot explica aceste contradicții prin diversitatea izvoarelor și mărturiilor. Scriitorii satirici, ca și moraliștii, sînt — din motive deosebite — tentați să ponegrească realitatea, pe care „comediile de onoare" tind să o idealizeze. În ceea ce îi privește pe călătorii străini, aproape unanimi în a denunța îndrăzneala uneori provocătoare a femeilor spaniole, mărturia lor nu este valabilă decît pentru acelea care frecventează promenadele și locurile publice și se fac acolo remarcate ; ei ignoră în schimb femeia care trăiește în căminul ei, și realizează idealul „soției desăvîrșite" al cărei portret fusese desenat de către Fray Luis de León. [4]

Oricare ar fi valoarea pe care trebuie să o acordăm acestei explicații, ea nu pare totuși să justifice în întregime cele două imagini opuse furnizate de către sursele literare și alte izvoare. Contradicția care se exprimă aici ține, într-o măsură desigur destul de largă, și de contradicția internă, inerentă condiției însăși, a femeii spaniole.

Este în afară de îndoială faptul că moștenirea Spaniei arabe se reflectă încă în acel soi de claustrare care, cel puțin la oraș și în „societatea bună", este impusă femeii, ce nu iese de acasă decît pentru rare vizite, și mai ales pentru a-și îndeplini îndatoririle religioase : „pe jumătate călugăriță, pe jumătate odaliscă", s-a spus pe seama ei. Dar, pe de altă parte, temperamentul ei o face deosebit de sensibilă la omagiile masculine, fără ca acest gust pentru cuvintele galante, chiar și cele mai insistente, să implice în mod necesar intenția de a se sustrage îndatoririlor sale. Doamna d'Aulnoy, ale cărei remarci de psihologie feminină merită mai multă încredere decît precizările de fapte, atribuie marchizei d'Alcañizas, „una din cele mai nobile și mai virtuoase doamne de la această Curte", afirmații care sînt foarte plauzibile : „V-o mărturisesc, dacă un cava-

ler ar sta cu mine între patru ochi timp de o jumătate de oră fără să îmi ceară tot ce se poate cere, i-aș purta o pică atît de puternică încît l-aș străpunge cu pumnalul dacă aș putea. — Și i-ați acorda toate favorurile pe care ar putea să vi le ceară ? — Asta nu este neapărat necesar, spuse doamna d'Alcañizas ; am chiar motive să cred că nu i-aș acorda absolut nimic ; dar, cel puțin, nu aș mai avea nici un reproș să îi fac, pe cînd, dacă m-ar lăsa pur și simplu în pace, aș lua acest lucru drept o dovadă a disprețului său". — Și, conchise doamna d'Aulnoy, „nu există femei care să nu aibă astfel de sentimente în această privință" [5].

Astfel de sentimente explică faptul că aceeași femeie care duce în mod normal în căminul ei o viață destul de izolată, poate fi tentată să uzeze, și uneori să abuzeze, de momentele de libertate pe care le poate cuceri, și să adopte, măcar din cînd în cînd, manierele proprii unor femei din alte categorii. Îndrăzneala provocatoare de care face atunci dovadă, apare ca o contrapondere a severității obișnuite a existenței sale, dar justifică în schimb o sporire a suspiciunii soților (și uneori și a amanților declarați). Este ceea ce observă cu foarte multă justețe cei doi călători francezi care oferă cel mai bun tablou al Spaniei lui Filip al IV-lea : „Soții care doresc ca soțiile lor să trăiască bine se arată atît de despotici încît le tratează aproape ca pe niște sclave, temîndu-se că o libertate cinstită le va emancipa de legile pudoarei, puțin cunoscute și prost respectate de sexul frumos", scrie Brunel, iar consilierul Bertaut notează la rîndul său : „Bărbații le țin închise și nu pot înțelege cum de este cu putință ca doamnele noastre din Franța să le arate atîta nestingherealã, de care au auzit vorbindu-se, fără ca acest lucru să producă vreun necaz" [6].

Dar este mai bine să ne ferim să apreciem importanța relativă a acestor două aspecte — opuse și uneori complementare — ale vieții feminine, în funcție de abundența documentației privitoare la fiecare dintre ele. Dacă aflăm numeroase mărturii în ceea ce privește femeile situate la cele două extremități ale scării sociale, doamne nobile de o parte, curtezane și prostituate de cealaltă parte, viața domestică și familială a „claselor mijlocii" nu a lăsat decît puține urme în literatură și, atunci cînd este evocată, este vorba aproape întotdeauna de episoade care perturbă tocmai cursul normal al acestei existențe.

Viața unei fete tinere pînă la căsătorie abia de o putem întrezări. O ghicim supusă strictei și geloasei supravegheri a părinților săi, neieșind decît pentru a se duce, întotdeauna însoțită, la biserica parohiei respective, visînd la acel *caballero* pe care l-a zărit acolo în pripă, și găsind uneori la servitorimea feminină care o înconjoară complicități pentru a putea schimba răvașe de dragoste. Dar se va ține seama de sentimentele ei cînd va fi vorba să fie căsătorită ? Se pare că în majoritatea cazurilor căsătoria este aranjată de către părinți, iar tînăra fată nu scapă de tutela paternă decît pentru a cădea sub aceea a unui soț. Dacă din întîmplare unirea proiectată nu este determinată de simple motive de „convenience", sau dacă logodnica se îndrăgostește de acela care trebuie să îi devină soț, ea poate să se bucure pînă la căsătorie de toate rafinamentele galanteriei spaniole. Zelos să o salute cu respect însoțind-o în toate ieșirile, nesuportînd alături de ea nici o altă prezență în afara prezenței sale, logodnicul este tot atît de plecat înaintea tuturor capriciilor ei cît poate să fie și amantul cel mai supus, și, ca și acesta, nu ar putea să refuze să satisfacă

vreunul din capriciile celei pe care o iubește. Epocă fericită, căreia îi pune în general capăt căsătoria, căci femeia încetează atunci de a mai fi idolul care fusese, pentru a deveni mama copiilor și păzitoarea căminului domestic.

Despre ceea ce poate fi un „interior" spaniol, în clasa mijlocie, putem culege cîteva indicații de la scriitorii *costumbristas* (pictori de moravuri) ; în plus testamentele și inventariile de după decese care s-au păstrat în mare număr pentru acea epocă, ne îngăduie să precizăm care era cadrul existenței familiale.

Întrucît casele de raport constituiau chiar în orașele importante cazuri foarte rare, o familie ocupă în general o casă întreagă — modestă sau luxoasă. În Andaluzia și într-o parte a Levantului spaniol, clădirile au păstrat planul „arab" (în realitate de origine romană), de formă pătrată, cu un *patio* *, în centru, împodobit cu flori și plante verzi și pe care îl răcorește uneori apa unui havuz ; toate încăperile parterului se deschid spre patio și, dacă există vreun etaj, el are un balcon continuu care dă acces în restul încăperilor. În celelalte părți ale Spaniei, casa cea mai obișnuită are un vestibul sau *zaguán*, o încăpere joasă cu podeaua din pămînt bătătorit sau pavată, care nu primește lumină decît prin ușă ; aici se desfășoară existența cotidiană a oamenilor de condiție modestă, căci alcovurile care se deschid spre *zaguán* sînt complet întunecate și nu servesc decît pentru dormit. În casele burgheze, acest vestibul cu podeaua pardosită, este împodobit cu cîteva mobile frumoase ; de la unul din colțurile sale pornește scara care duce la etaj, unde se află încăperile de locuit și de primit, cel puțin în anotimpul rece, căci este un obicei răspîndit în cea mai mare parte a Spaniei să petreci lunile cele mai

* Curte, ogradă (N.T.).

călduroase în încăperile de la parter, unde se menține răcoarea stropindu-se des pardoseala. Pereții *zaguán*-ului, ca dealtfel și cei ai restului de încăperi, sînt de obicei dați cu var și adesea împodobiți, în partea lor de jos, cu rogojini de trestie sau de rogoz „pentru a împiedica, spune Doamna d'Aulnoy, ca răcoarea zidurilor să incomodeze pe cel care se sprijină de ele".

Primul etaj cuprinde o anticameră, situată în capătul scării, și în care oamenii de serviciu primesc oaspetele ; apoi vine șirul de *estrados* (saloane), dispuse la rînd și al căror număr este în raport mai puțin cu importanța numerică a familiei cît cu rangul ei social. Imagini pioase, oglinzi, tapiserii împodobesc pereții ; podeaua, aproape totdeauna pardosită cu dale sau plăci, este acoperită cu covoare, care micșorează frigul în cursul lunilor de iarnă. Casele cele mai bogate posedă un salon de gală *(estrado de cumplimiento)* destinat primirilor cu pompă ; el ocupă de obicei centrul apartamentului, iar ferestrele sale se deschid spre un balcon de fier forjat cu colțurile împodobite cu sfere de aramă. În această încăpere se etalează fastul stăpînului casei : tablouri (aproape numai cu subiecte religioase) ; cufere grele de lemn, sculptate ; sipete ușoare cu sertare *(barqueños)* uneori încrustate cu sidef și fildeș ; bufete și etajere supraîncărcate cu veselă de argint și de argint aurit. Foarte ades o barieră din lemn împarte acest salon în două : de o parte se află estrada *(tarima)* acoperită cu catifea, tafta sau mătase și garnisită cu perne, unde se așează, sau mai degrabă se ghemuiesc „à la mauresque"* stăpîna casei, fetele și invitatele sale, cealaltă parte fiind destinată bărbaților care iau loc pe scaune sau tabu rete.

* Ca maurii, în felul maurilor, sau, cum spunem noi, „turcește" (N.T.).

Încălzirea este asigurată de vase mari pentru jar, din metal cu margine de lemn, în care se ard sîmburi de măslini care nu răspîndesc decît puţin miros ; luminatul se face cu ajutorul unor lămpi cu ulei sau unor candelabre din aramă sau argint.

Gustul pentru ostentaţie, care este unul din semnele distinctive ale epocii, şi rivalitatea feminină în materie de lux, determină pe unii oameni modeşti să purceadă la cheltuieli mari pentru a se lua la întrecere cu cei mai bogaţi în decorarea salonului lor : „Femeia cea mai obişnuită, spune un contemporan, nu se mulţumeşte cu un singur salon, cu covoare turceşti şi perne de catifea ; îi trebuie trei saloane, unul mai frumos ca altul, cu vase pentru jar şi etajere din argint ; covoarele, baldachinele, picturile nu mai sînt apreciate dacă nu vin din Flandra, din Indii sau din Italia... Cel care îşi vede vecinul etalînd atîta fast, neconsiderîndu-i-se inferior, ci adesea superior, vrea să procedeze la fel şi, pentru că nu reuşeşte prin veniturile sale, face datorii şi se ruinează, toate acestea pentru că se admite faptul că, oricare ar fi mijloacele folosite, cutare lucru trebuie făcut.“ [7]

In contrast cu „ceea ce se vede“, celelalte părţi ale casei sau apartamentului, rezervate vieţii intime, sînt adesea de o ciudată lipsă de confort. Deşi folosirea geamului pentru ferestre se răspîndeşte tot mai mult în secolul al XVII-lea, multe încăperi nu primesc lumină decît prin ferestre cu ochiuri de hîrtie sau de pergament uns cu ulei. Nu există latrine, iar locul lor este ţinut de nişte vase poreclite „servitori“ ; păstrate într-un colţ al încăperii sau sub pat pînă ce conţinutul lor poate fi aruncat în stradă, după căderea nopţii, ele întreţin în casă un miros greţos. [8]

Acelaşi contrast există între importanţa servitorimii şi frugalitatea vieţii. Numărul servitorilor este, după cum

s-a văzut, un indice al nivelului social și, de la majordom la grăjdari, trecînd prin duene, scutieri, paji și lachei de tot soiul, efectivul său se ridică cu ușurință la mai multe zeci de persoane. Firește că nu este cu putință ca toată această suflare să fie plasată în apartamentul principal, cu atît mai mult cu cît slujba unora dintre ei se limitează la a escorta pe stradă pe stăpînul sau stăpîna casei ; de aceea oamenii cu stare închiriază una sau mai multe case alăturate cu a lor pentru a-și instala acolo toată servitorimea. Mult mai puțin numeroși în centrul și nordul Spaniei decît în Andaluzia, sclavii se remarcă aici mai ușor, și nimic nu conferă mai multă distincție unei femei de lume decît faptul de a ieși urmată în chip bătător la ochi de unul sau doi sclavi îmbrăcați după moda turcească.

Întreținerea permanentă a unei numeroase servitorimi nu este totuși la îndemîna tuturor buzunarelor. Pentru stăpîna de casă de condiție medie, care caută să angajeze un valet sau o servitoare, există în diferite orașe și îndeosebi la Madrid, birouri de plasare specializate și, dacă dăm crezare lui Francisco Santos, autorul romanului *O zi și o noapte la Madrid*, abundența „cererilor de serviciu" nu îi împiedica pe candidați să se arate exigenți în ceea ce privea alegerea viitorilor lor stăpîni : „Cum, se revoltă călugărul care gira agenția situată la biserica Buen Suceso ; ți-am căutat confortul unei case cinstite ; nu stau acolo decît bărbatul și nevasta ; îți oferă 16 reali pe lună, hrană bună ; și, ceea ce este mai grozav, nici măcar nu trebuie să ieși din casă, căci Stăpînul va face el în persoană cumpărăturile și aprovizionarea ! — Pe naiba, răspunde interlocutoarea, ce zgîrie-brînză trebuie să fie stăpînul ăsta dacă n-are încredere într-o servitoare ; nu este o casă pentru mine..." [9]

Cazul „Stăpînului" care se duce el însuși să facă cumpărăturile trebuie să fi fost destul de rar, iar sila de a intra într-o asemenea casă este cu atît mai explicabilă cu cît aprovizionarea oferea servitorilor numeroase ocazii pentru a ieși. Legea interzice cu adevărat particularilor (și chiar și hangiilor, cum am mai văzut) să facă provizii din orice fel de produse, astfel încît zilnic trebuie să dai o raită pe la toți furnizorii, chiar dacă este vorba doar de cumpărături neînsemnate. Consumul familial este într-adevăr în mod normal foarte redus, chiar și în casele cu numeroși servitori ; aceștia, cu excepția, desigur, a personalului necesar servitului la bucătărie și la masă, nu sînt hrăniți la domiciliu, ci se duc să-și potolească foamea „la ei acasă" sau la tejghelele ce se pot găsi pe străzile orașelor principale. Pe deasupra, spaniolul se arată foarte cumpătat în materie de hrană, iar frugalitatea obișnuită a meselor este un fapt remarcat de străini. Este vorba, desigur, de mesele familiale, căci, în ocaziile solemne, sau cînd trebuie cinstit un oaspete de seamă, risipa alimentară nu mai cunoaște margini ; cînd, în 1605, Marele Amiral al Angliei a venit în Spania, ospățul care i-a fost oferit cuprindea 1200 de mîncăruri cu carne și pește, fără a mai socoti deserturile, totul într-un asemenea belșug încît toți acei gură-cască ce au dat fuga, au fost lăsați să se servească în voie. Fără îndoială este vorba în cazul acesta de o recepție princiară, dar, la celălalt capăt al ierarhiei sociale, preparativele culinare de la nunta lui Gamache, descrise de către Cervantes, arată că la ocaziile mari chiolhanurile sînt de rigoare. Iar în ceea ce privește conținutul acestor mese pantagruelice, ne putem face o idee după „rațiile alimentare" furnizate de magazinele regale ducelui de Mayenne, venit în 1612 împreună cu o numeroasă suită spre a cere mîna infantei Ana de Austria pentru regele Ludovic al XIII-lea : pentru

fiecare zi de dulce 8 rațe, 26 de claponi, 70 de găini, 100 de perechi de porumbei, 450 de prepeliță, 100 de iepuri, 24 de oi, 2 ciozvîrte de vacă, 12 limbi de vacă, 12 șunci și 3 porci, la care se adaugă 30 de arroba * (300 pînă la 400 litri) de vin ; pentru fiecare zi de post cantități echivalente de ouă și de pește. [10].

După cum se poate vedea, carnea ocupă un loc esențial în alimentația clasei bogate ; în general este gătită sub formă de tocană sau marinată și bogat asezonată cu mirodenii și diferite condimente (ardei, usturoi, șofran) pe care nu întotdeauna le apreciază călătorii veniți din alte țări și obișnuiți cu o bucătărie mai puțin condimentată. Anumite mîncăruri sînt deosebit de renumite, cum ar fi *olla podrida* (rasol pe bază de carne de porc) și *manjar blanco*, a cărui rețetă ne-a fost păstrată de *Arta culinară* a lui Francisco Martinez, bucătarul lui Filip al III-lea, rețetă care constă într-un fel de tocătură, pe bază de felii subțiri de carne de pasăre îndelung lăsate să fiarbă înăbușit într-un sos cu lapte, zahăr și făină de orez. În ceea ce privește deserturile, după care spaniolii se dau în vînt, acestea se compun din fructe (struguri, rodii, portocale), din cofeturi (paste din fructe, gălbenușuri de ou în sirop de zahăr) și din prăjituri diferite pe bază de migdale.

Dar meniul obișnuit al maselor în familie este foarte departe de aceste excese gastronomice : „Oamenii de condiție bună, la fel ca și cei de condiție umilă, nu iau decît o singură masă pe zi, cea de la prînz ; seara ei nu mănîncă nimic cald", notează în 1633 un călător german. [11] La cei mai bogați, această masă comportă una sau două mîncăruri cu carne (sau cu pește și cu ouă în postul Paștelui) ;

---

* *arroba*, măsură spaniolă de greutate egală cu 11,5 kg. (N.T.).

oamenii modești se mulțumesc cu o bucată de carne de ied sau de oaie, cît despre săraci, hrana lor se compune din cîteva legume (cardon*, bob), din brînză, ceapă și măsline.

Sobrietatea spaniolă în materie de băuturi este cu atît mai demnă de remarcat, cu cît majoritatea provinciilor Spaniei furnizează excelente vinuri, stricate este adevărat, apreciază străinii, de izul de smoală și rășină pe care îl dau burdufurile din piele de porc în care sînt păstrate. „Spaniolii sînt surprinzător de rezervați în ceea ce privește vinul, remarcă Doamna d'Aulnoy, femeile nu beau niciodată vin, iar bărbații beau atît de puțin încît aproximativ un sfert de litru le ajunge pentru o zi întreagă. Nu ai putea să le aduci jignire mai mare decît să-i acuzi că sînt beți." În schimb, băuturile la gheață — sirop de portocale, de căpșuni, sirop de migdale — sînt din belșug consumate de cînd, datorită „puțurilor pentru zăpadă", este cu putință să fie preparate pînă în miezul verii. Dar băutura spaniolă prin excelență este ciocolata, originară din America și a cărei folosire s-a răspîndit în toate clasele avînd în vedere prețul ei relativ modest ; se bea nu numai la micul dejun, ci cu orice prilej în cursul zilei, însoțind-o (căci este foarte densă) cu un pahar de apă.

În majoritatea caselor, chiar burgheze sau aristocratice, nu există sufragerie. Mîncărurile se servesc pe mese mici, în sala obișnuită de ședere. În Castilia și mai cu seamă în Andaluzia, unde influența arabă a rămas deosebit de puternică, se obișnuiește ca doar bărbații să se așeze pentru a mînca ; femeile și copiii se chircesc alături de masă, sprijiniți pe perne. Masa de prînz este rapid expediată și, după siestă, care se face de regulă chiar și iarna,

* Plantă erbacee legumicolă, cultivată pentru pețiolul frunzelor și nervura principală, care sînt comestibile (N.T.).

soțul părăsește în general casa, pentru a-și vedea de treburile sau de plăcerile sale, căci viața socială a bărbatului se desfășoară în cea mai mare parte — cum se întîmplă încă și azi în țările mediteraneene — în afara cadrului familial.

Femeia rămîne acasă, supraveghindu-și copiii sau ocupîndu-se de mărunte operații de cusut sau brodat sau, mai rar, citind vreo carte religioasă sau vreo scriere românească. Vizitele prietenelor vin uneori să întrerupă monotonia acestei existențe : ghemuite pe estradă și pe covoare, femeile discută despre fleacuri, modă, galanterie, bînd tot timpul din nelipsita ciocolată, sau mestecînd bucăți de *bucaro*, argilă cu gust aromatic importată din Indiile spaniole, după care femeile se dau în vînt, ne spune Doamna d'Aulnoy, și pe care duhovnicii lor se mulțumesc să o folosească drept mijloc de penitență, impunîndu-le să se lipsească de ea timp de o zi...

Uneori sunetul unei chitare, sau al unui alt instrument, se face auzit sub ferestrele casei. Se admite într-adevăr practicarea serenadei de către pretendentul agreat la mîna unei tinere fete ; dar se poate întîmpla să fie vreun „cavaler" care vrea să-și dovedească focul inimii doamnei care-i ocupă gîndurile, și care, însoțit de cîțiva muzicanți angajați pentru acest prilej, așteaptă de la ea, în schimbul omagiului său, o privire, un surîs sau o vorbă de dragoste printre gratiile care o despart de el. Astfel de îndrăzneli nu sînt lipsite de pericol, căci, dacă soțul veghează asupra soției sale, frații ei nu sînt mai puțin geloși în ceea ce privește reputația surorii lor, așa cum o arată pățania ce i s-a întîmplat în 1619 ducelui de Sessa, și pe care o povestește un „cronicar" contemporan : ducele lua aer, la miezul nopții (era în luna iulie) într-o piațetă din Madrid, însoțit de un mic paj mulatru care cînta

acompaniindu-se la chitară ; de la fereastra unei case vecine o voce îi ceru muzicantului să cînte o bucată, ceea ce acesta făcu la ordinul stăpînului său. Nenorocirea a vrut ca ducele de Maqueda, a cărui soră locuia în aceeași piață, să treacă pe acolo ; furios, intră în casă pentru a lua un scut și, în timp ce oamenii săi spărgeau chitara în capul pajului, el însuși îl atacă pe ducele de Sessa — fără a-l recunoaște — și îi dădu o lovitură cu vîrful săbiei, care îi tăie toată partea dreapta a obrazului. [12]

Deși educația tinerelor fete este în general destul de neglijată și mulți tați de familie consideră, la fel ca Arnolphe al lui Molière, că învățătura este sursa destrăbălării, există femei cultivate, dintre care cîteva își fac un punct de onoare din cunoștințele lor de literatură și filozofie și reunesc uneori la ele acasă mici academii literare, la care se face uz de toate rafinamentele limbajului la modă grație poeziei epocii. În comedia sa *Cu dragostea nu-i de șagă*, Calderón prezintă o femeie, Beatríz, care amintește în același timp de *Prețioasele ridicole* și de Bélise din *Femeile savante* : ea nu și-ar putea mînji buzele rostind cuvinte vulgare, își numește servitoarea „fámula"*, își apără mîinile folosind „quirotecas" ** și nu se privește decît într-o „vrajă de cristal" — ceea ce dezlănțuie furia tatălui ei, Alfonso : „Pun eu capăt la toate astea : gata cu învățatul, gata cu poezia, să nu mai prind la mine în casă vreo carte în latinește pe care să n-o poți pricepe. O carte de rugăciuni e de-ajuns pentru o femeie.

---

* Fată în casă. Termenii obișnuiți sînt : *sirvienta, criada* (N.T.).

** Mănuși. Termenul obișnuit este *guantes* (N.T.).

Să știe să brodeze, să cîrpească, să coasă și să lase învățatul pe seama bărbaților. Deschide bine urechile : îți voi sparge capul dacă te voi mai auzi că numești vreun obiect altfel decît cu numele său..." [13] Quevedo, la rîndul său, nu face altceva decît să-și rîdă de pretențiile savantei sale „latiniparla" * căci, pentru incorigibilul misogin — și amator de femei — care este Quevedo, toate acestea nu sînt decît refugiul acelora cărora le-au fost refuzate grațiile corpului, și care încearcă să le înlocuiască prin cele ale spiritului : „Să le fie lăudate frazele frumoase și știința, și să li se facă loc în biblioteci, dar nu și în inimi" [14].

Dar, cum este firesc, problemele inimii, și, în consecință, cele ale eleganței și modei, o iau, la majoritatea femeilor, înaintea preocupărilor spiritului, iar cabinetul de toaletă *(tocador)* este pentru multe femei încăperea principală a casei. În *Dimineața unei zile de sărbătoare*, Zabaleta a descris cu umor pregătirile unei doamne elegante care este gata să iasă și să-și pună în lumină nurii : „Ea se ridică și intră în cabinetul ei de toaletă îmbrăcată în jupon și camizol. Se așează pe o pernuță, se instalează în fața oglinzii, pune în dreapta cufărașul care conține dresurile de frumusețe și scoate de acolo mii de accesorii. În timp ce ea-și pictează fațada, camerista îi tencuiește spatele"...

Uzul și abuzul de farduri în toaleta feminină este un fapt atestat nu numai de scriitorii și călătorii contemporani, ci și de portretele lui Velázquez, care ne-au păstrat dovada. Nu este vorba numai de un fard, ci de o adevărată zugrăveală ce se aplică pe obraz, pe umeri, pe gît și chiar pe urechi. Ceruza — numită *solimán* — constituie un „fond

---

* Titlul unei comedii de Quevedo : *La culta latiniparla* (1629) (N.T.).

de ten" pe care se aplică fără reţinere trandafiriul şi roşul aprins. „Ele îşi pictează obrajii în stacojiu, observă Brunel, dar cu atîta neîndemînare, încît dau senzaţia că au vrut mai degrabă să se deghizeze decît să se înfrumuseţeze", ceea ce este confirmat cu mai multă brutalitate de către Quevedo, care vorbeşte de o femeie „care-şi boia sărbezeala tenului ca uşa unei cafenele..." Buzele sînt şi ele vopsite sau acoperite cu un strat subţire de ceară, care le sporeşte strălucirea ; pentru îngrijirea mîinilor, se folosesc îndeosebi crema de migdale şi pomezile pe bază de grăsime de porc ; se folosesc de asemenea abundent parfumurile — apa de trandafiri, ambra — şi, dacă am sta să dăm crezare Doamnei d'Aulnoy, în lipsa unui pulverizator, o servitoare aspiră lichidul parfumat şi îl aruncă în picături, printre dinţi, peste obrazul şi corpul stăpînei sale. [15]

Unul din elementele cele mai ciudate ale podoabei feminine îl constituie ochelarii, la modă la începutul secolului al XVII-lea, îndeosebi datorită lui Quevedo, care a contribuit la a da tonul folosirii lor — de unde numele de „quevedos" sub care sînt cîteodată indicaţi. „Toată lumea poartă ochelari, fără deosebire de vîrstă, de sex, tineri şi bătrîni, femei în vîrstă şi fete tinere, savanţi şi ignoranţi, preoţi mireni şi călugări. Se folosesc mărimi diferite, după deosebirile de condiţii : oamenii de prima categorie poartă ochelari mari şi largi şi îi leagă în spatele urechilor. Nimic nu este mai graţios decît să vezi femei tinere, cu nasul împovărat de o pereche de ochelari care le acoperă jumătate din obraji, fără să le servească vreodată la ceva ; căci ele îi păstrează toată ziua, deşi nu fac altceva decît să pălăvrăgească, iar unele dintre ele nu-şi părăsesc ochelarii decît pentru a se duce la culcare." [16]

Acest lucru nu este singura extravaganță a modei feminine — cel puțin în clasele superioare ale societății. Nu trebuie pierdut din vedere că pînă la sfîrșitul regimului monarhic, toaleta feminină — ca dealtfel și costumul masculin — este legată de condiția socială : este deajuns să contemplăm *Torcătoarele* lui Velázquez, îmbrăcate cu o bluză și o fustă care se deosebesc prea puțin de îmbrăcămintea feminină de astăzi, pentru a ne convinge că rochiile pe care le poartă modelele aristocratice ale pictorului Curții sînt apanajul minorității trîndave pentru care problemele toaletei constituie preocuparea dominantă (și pe care le imită „profesionistele" cărora meseria le impune să fie întotdeauna în pas cu moda zilei).

În acest mediu social, piesa cea mai caracteristică a veșmîntului feminin este acel *guardainfante* care constituie, după spusele lui Zabaleta „extravaganța cea mai stupidă în care dorința de a apare elegante le-a făcut pe femei să cadă". Amplificare a turnurii, pe care o aflăm în moda feminină europeană de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, *guardainfante* este o armătură făcută din cercuri, balene, ramuri de răchită și sfori, susținînd o umplutură de cilți, al cărei scop este să facă să se „înfoaie", de la talie în jos, juponul sau fusta cu multe volane care ascunde umplutura, dîndu-i o formă de clopot. Această formă este și mai accentuată de corsetul cu balene, acoperit de o tunică strînsă pe corp, care strînge pieptul și sugrumă talia, tăind, oarecum, corpul în două. Pentru a spori deformarea siluetei feminine, mînecile se lărgesc pornind de la umeri, formînd „umflături" și „scobituri", care lasă să se vadă stofa de culoare vie care le dublează, și se termină cu manșete strînse, adesea împodobite cu broderii de preț. Rochiile, foarte lungi, făcute din țesături grele de tafta, mătase moarată sau brocart, ascund complet picioarele, care nu se

cuvine să fie arătate. Picioarele poartă încălțăminte de piele, dar s-a răspîndit obiceiul ca pe deasupra încălțărilor să se folosească *chapines* — o încălțăminte de lemn cu talpă și toc de plută foarte groase — care, înălțînd corpul, dau spaniolelor, în general destul de mici de statură, o talie mai avantajoasă și care compensează, într-o mică măsură, lărgimea pe care *guardainfante* o dă siluetei lor.

Împotriva acestui din urmă accesoriu, ale cărui dimensiuni nu încetează de a spori în cursul întregii domnii a lui Filip al IV-lea, într-o asemenea măsură încît, spune o „relatare" contemporană, femeile nu mai pot trece prin ușile bisericilor [17], moraliștii se dezlănțuie la fel de mult ca și scriitorii satirici, și nu fără motiv. Într-adevăr — și numele pe care îl are această parte a veșmîntului feminin este de asemenea semnificativ — „clopotul" îngăduie să se ascundă de ochii lumii așteptarea unei nașteri care poate să nu fie în mod obligatoriu fructul unei dragoste legitime ; el conferă astfel o anumită siguranță galanteriei feminine. De aceea, în 1639, o hotărîre regală a proscris folosirea acestui *guardainfante*, al cărui port nu era autorizat decît pentru femeile „care, cu îngăduința autorității publice, își vînd corpul, și care vor avea dreptul de a-l purta liber". În ciuda rigorii inițiale, menite să asigure executarea hotărîrii (alguazili, postați pe străzi, au dezgolit, în ocările trecătorilor, pe femeile care se încăpățînau să poarte stînjenitorul *guardainfante)* și în ciuda riscului de a fi confundate cu prostituatele, doamnele distinse au revenit la moda anterioară, de îndată ce a trecut prima alertă ; autoritatea regală a putut cu atît mai puțin să se opună cu cît cea de-a doua soție a lui Filip al IV-lea, Maria Ana de Austria, a dat exemplul arborînd *guardainfante* mai voluminoase și mai mari decît existaseră vreodată pînă atunci. [18]

De-abia în cursul domniei următoare moda a dispărut treptat.

Tot atît de ineficace s-au dovedit a fi articolele sancțiunii din 1639, care vizau abuzurile decolteului feminin. La începutul secolului, haina era montantă și strîngea cu rigurozitate gîtul. Treptat, corsajul a început să fie răscroit, descoperind pe rînd umerii, partea de sus a spatelui și, din belșug, partea superioară a pieptului : „Este sigur, afirmă Zabaleta, că femeile care țin pas cu moda se îmbracă în așa fel încît aș spune mai degrabă că ar fi mai cinstite dacă ar merge în pielea goală..."

Este adevărat că, ieșind din casă, femeile folosesc o mantie, sau, mai precis, o largă pelerină fără mîneci, care le înfășoară din cap pînă la picioare, și le acoperă în întregime toaleta. Dar, chiar și atunci cînd *la manta* nu este din tul sau mătase transparentă, care o face să apară ca o „mantie de fum", ea este un instrument de cochetărie și seducție feminină în cursul plimbărilor, rare și de aceea cu atît mai prețioase, pe care obiceiul li-l îngăduie sau pe care îndrăzneala li-l cucerește.

Prilejul cel mai obișnuit îl constituie îndeplinirea îndatoririlor religioase la biserica parohiei sau în anumite capele ale mănăstirilor, care au reputația de a fi deosebit de „distinse". Dat fiind că o doamnă nobilă nu ar putea, în mod normal, să circule singură pe străzi, ea merge la biserică însoțită de o duenă sau un scutier, a cărui lungă barbă este chezășia respectabilității, și care o conduce uneori ținînd-o de mîna ridicată și înfășurată într-o pulpană a mantilei, pentru a nu-i atinge pielea. Pentru cele care nu sînt destul de bogate pentru a avea în permanență un scutier în serviciul lor, se pot angaja „scutieri de podoabă", pentru care există, în special la Madrid, un tîrg permanent în anumite piețe ; se poate de asemenea

angaja pajul sau pajii care își vor urma stăpîna ducînd perniţa de catifea sau de mătase pe care ea va îngenunchia pentru a se ruga. Dar dacă o astfel de escortă dovedeşte rangul social al persoanei însoţite, ea nu înlătură toate primejdiile, iar duenele au, cel puţin în literatură, dar sigur că şi în realitate, renumele de a face, în schimbul cîtorva cadouri, pe cinstitele mijlocitoare între curtezani şi doamnele, căsătorite sau nu, cărora ei le dau tîrcoale. Nu am putea să luăm întocmai plîngerile moraliştilor, care înfăţişează bisericile ca tot atîtea locuri de întîlnire între persoane ale celor două sexe ; majoritatea femeilor care vin la biserică nu au alte gînduri decît de a urmări liturghia şi a asculta predica, dar pentru multe din ele, desigur, serviciul divin poate oferi prilejul unor întîlniri furişe.

Femeile mai ies şi pentru a lua parte, la braţul soţului lor — uneori al curtezanilor lor — la marile serbări publice la care participă toată populaţia oraşului ; ele pot de asemenea să asiste la reprezentaţiile teatrale, însă regula separării sexelor este cu severitate aplicată la teatru, din moment ce există o „galerie“ specială pentru publicul feminin.

În sfîrşit, multe femei de treabă se lasă furate de plăcerea de a se sustrage cîteodată recluziunii domestice, de a se amesteca în mulţimea plimbăreţilor şi a celor care cască gura la toate, şi de a se distra pe seama atenţiilor masculine, adăpostite de anonimatul pe care li-l dă mantia ce le învăluie, şi a cărei pulpană răsfrîntă peste obraz, nu lasă să se vadă decît un ochi. Folosirea *tapado*-ului (văl) constituie o deviere tipică de la un obicei ancestral : nu ne putem îndoi că tradiţia acoperirii obrazului este o moştenire lăsată de Spania maură, potrivindu-se cu condiţia de schimnică impusă femeii ; or, odată cu secolul al XVI-lea,

a s-a transformat într-un instrument de seducție : vălul, care abia de lasă să se ghicească obrazul, adaugă pe vino-n-coace farmecului unei priviri frumoase, sau împrumută nuri imaginari celor care duc lipsă și care știu să-l folosească pentru a stîrni omagii masculine care, fără acest travesti, ar avea mai puține șanse să le fie adresate. Încă din vremea domniei lui Filip al II-lea, Consiliul Castiliei protesta împotriva abuzurilor care veneau de aici : „Obiceiul femeilor de a merge voalate *(tapadas)* a ajuns la asemenea excese, încît a dat naștere la remarcabile prejudicii pentru stat, căci în acest fel, tatăl nu-și mai recunoaște fiica, soțul soția, iar fratele sora ; ele fac uz de această libertate după bunul lor plac și dau bărbaților prilejul să abordeze pe soția sau fiica unor persoane de cel mai înalt rang ca și cum ar fi vorba de oameni de condiție umilă și proastă" [19]. În schimb curtezanele sau prostituatele pot cu ușurință, sub *tapado*, să treacă drept „doamne nobile". De aceea printr-o hotărîre din 1590, Filip al II-lea a interzis acest obicei, fără succes dealtfel, căci a trebuit ca succesorii săi să reînnoiască periodic această interdicție, iar Filip al IV-lea a dat în 1639 edicte prevăzînd pedepse grele împotriva contravenientelor : 10 000 de maravedís drept amendă, sumă dublă în caz de recidivă, și confiscarea mantilei „vinovate".

Totuși, un scriitor contemporan a considerat necesar să tempereze severitatea acestei pedepse, făcînd o distincție între diferitele moduri de acoperire a chipului, într-un tratat foarte serios intitulat *Văluri vechi și moderne pe chipul femeilor ; utilitatea și pericolul lor* [20]. Argumentația să este foarte interesantă, căci făcînd deosebire între diversele moduri de folosire a mantilei, el denunță limpede artificiul pe care îl constituia *tapado*-ul : „A te acoperi *(cu-*

brirse), înseamnă a lăsa mantila să-ți cadă peste chip, fără ingeniozitate și fără căutare ; a te voala *(taparse)* înseamnă a te masca numai pe un ochi *(de medio ojo)* îndoind și împăturind mantila, astfel încît, descoperind unul din ochi (care este întotdeauna cel stîng), restul obrazului pare încă și mai ascuns și deghizat decît dacă ar fi acoperit în întregime. A merge cu obrazul descoperit este un lucru indiferent ; a-l acoperi este un lucru bun ; dar este rău să-l voalezi pe jumătate, căci este ceva lasciv sub aparență și pretext de cinste ; este stratagema acelora care vor să apară drept doamne, este o momeală pentru bărbați ; o capcană pentru tineri ; o înșelăciune asupra frumuseții ; *este un agent dublu care împinge pe dușman la atac pentru plăcerea de a-l respinge.*" În concluzie, autorul declara că *tapado de medio ojo* trebuia cu strictețe proscris, dar că trebuia ca femeile să păstreze posibilitatea de a ține obrazul acoperit, în special în biserici. O astfel de distincție dădea evident prilejul atîtor nuanțe încît autoriza toate artificiile. În realitate *tapado* s-a păstrat printre obiceiuri în tot cursul secolului al XVII-lea și chiar și mai tîrziu și, în numeroase privințe, folosirea sa poate fi considerată drept unul din elementele semnificative pentru condiția feminină, cu toate contradicțiile sale.

Cel mai mare certificat de distincție pentru o femeie este, în mod incontestabil, posibilitatea de a avea trăsură. În ciuda prețului ei ridicat, trăsura se substituie din ce în ce mai mult litierei și lecticii, ca vehicole ale nobililor pentru deplasările lor în oraș. Numărul „trăsurilor particulare" era deja important la începutul secolului al XVII-lea, cînd Curtea își avea reședința la Valladolid, dar sporește considerabil în timpul domniei lui Filip al IV-lea, în asemenea măsură încît, la ceasul plimbării zilnice, circulația devine

anevoioasă pe Strada Mare din Madrid, și lungi „ambuteiaje" imobilizează trăsurile care se îndreaptă în asfințit către promenada din Prado. Celelalte mari orașe — Barcelona, Valencia, Sevilla — nu rămîn în urma capitalei, iar măsurile oficiale adoptate de către guvernul regal pentru a rezerva folosirea trăsurilor unei minorități de oameni foarte bogați (interzicînd, de pildă, folosirea unor trăsuri cu mai puțin de patru catîri înhămați, a căror cumpărare și întreținere sînt foarte costisitoare) nu pot îngrădi pasiunea pentru trăsuri *(fiebre cocheril)* care, întreținută de vanitatea feminină, face ravagii chiar și în sînul clasei de mijloc. „Nu există hidalgo sau simplu particular care, pentru ca soția sa să nu iasă într-o trăsură mai puțin frumoasă decît a vecinei sale, să nu se constrîngă, dintr-un sentiment de deșartă gelozie, la o cheltuială pentru care abia de-i ajunge averea", scrie Zabaleta. Quevedo, la rîndul său, face ironii pe seama omului obligat să îndure sărăcia tot postind în cinstea „sfîntului Trăsură" și am putea alcătui o întreagă antologie de texte literare, și în special de scene din comedii, care ne înfățișează cîte un soț nefericit, sau cîte un curtezan puțin norocos, chinuit de insistențele doamnei sale care nu ar putea, în mod cuviincios, să iasă mergînd pe jos. [21]

Dar dacă vanitatea femeilor nu are decît de cîștigat, nu același lucru s-ar putea spune despre virtutea lor. Portughezul Pinheiro scria deja în tabloul pe care l-a lăsat cu privire la viața la Valladolid, atunci cînd acest oraș juca rolul de capitală : „Doamnele de la Curte își petrec cea mai mare parte a vieții în trăsuri, martore ale rătăcirilor lor, și există vizitii asemănători duhovnicilor : păcatele unora îi fac să uite pe cele ale altora...", mărturie răuvoitoare, dar pe care pare să o confirme o „pragmatică" a lui

Filip al III-lea, care interzicea bărbaților folosirea trăsurii, sub pretext că „ei se efeminează, plimbîndu-se în trăsură". Dar faptul că femeia poate fi însoțită în trăsură de soț, tată sau copii arată destul de bine că sub acest motiv „oficial" se ascunde pudic scopul real al acestei măsuri, care este acela de a evita ca perdelele de piele care închid portierele să transforme uneori trăsura în alcov. Cavalerii însoțitori trebuie așadar să se mulțumească să escorteze trăsura și să stea de vorbă cu doamna lor, așezată lîngă portiera cu perdelele deschise. O altă măsură de precauție : femeile nu pot lua loc în trăsură decît avînd obrazul descoperit, iar *tapado*-ul este cu severitate proscris.

Faptul că aceste măsuri, menite să dea o ținută morală folosirii trăsurilor, au rămas, ca atîtea altele, aproape literă moartă, este îndeajuns de demonstrat de evocarea și reînnoirea lor de către autoritatea regală de-a lungul întregii domnii a lui Filip al IV-lea.

Confirmarea pe care documentele oficiale o aduc mărturiilor literare, nu poate totuși autoriza adoptarea unor concluzii prea generale. Mărturiile literare sînt aproape întotdeauna însuflețite de o intenție satirică ce deformează realitatea ; documentele au scopul de a reprima excesele și nu de a sancționa o stare de lucruri normală. În plus n-am putea să uităm că numai o fracțiune limitată a lumii feminine este vizată de critica lor, acea fracțiune care, trăind în orașele mari și îndeosebi în ambianța Curții, este mai mult sau mai puțin atinsă de delăsarea morală — de necontestat — care afectează clasele conducătoare. Nu este vorba aici decît de o infimă minoritate, dar care, prin modul său de viață, atrage privirile și trezește invidia. În sătucul său din la Mancha, Teresa, nevasta lui Sancho Panza, poate să viseze uneori la plăcerile orașului, simbolizate prin

bucuria „de a te instala comod într-o trăsură, sub ochii uimiți a mii de invidioși...“ ; ea continuă totuși să-și ducă umila și aspra viață de zi cu zi, care este viața femeilor de la țară și de asemenea a orășencelor de condiție modestă, pentru care rafinamentele modei, luxul trăsurilor și toată desfășurarea de fast a vieții celor mari nu sînt decît un element al decorului exterior al existenței.

Capitolul IX

VIAȚA UNIVERSITARĂ ȘI LUMEA LITERELOR

I. VIAȚA UNIVERSITARĂ. SALAMANCA, ALCALÁ ȘI UNIVERSITĂȚILE „SILVESTRE" — ORGANIZAREA UNIVERSITARĂ. ÎNVĂȚĂMÎNTUL. EXAMENELE ȘI CONFERIREA GRADELOR — VIAȚA STUDENȚILOR. „MARILE COLEGII" ȘI PENSIILE PENTRU STUDENȚI. „FOAMEA STUDENȚILOR" — DISTRACȚII ȘI DIVERTISMENTE. FARSE ȘI BRUTALITĂȚI — DECADENȚA UNIVERSITĂȚILOR.

II. LUMEA LITERELOR. MĂREȚIA ȘI SERVITUȚILE UNEI VIEȚI DE SCRIITOR: LOPE DE VEGA — PASIUNEA PENTRU LITERATURĂ ȘI ACADEMIILE DE POEZIE. RAFINAMENTELE LIMBII LITERARE: CONCEPTISMUL ȘI CULTERANISMUL.

În „gîlceava armelor și literelor" pe care o rostește don Quijote, Cervantes se amuză să pună în paralel ocupațiile și nefericirile care constituie destinul studentului și cel al soldatului, pentru a-i acorda celui din urmă laurii pentru răbdare și merit. Studenți și soldați: și unii și ceilalți au creat Secolul de aur, dar în timp ce superioritatea armelor spaniole cedează pe cîmpurile de luptă ale Europei, Spania se impune adversarilor ei prin hegemonia culturii sale

Foştii studenţi de la Salamanca şi Alcalá îi înlocuiesc, pentru gloria patriei lor, pe soldaţii şi căpitanii regimentelor *(tercios)*.

I

Omnium scientiarum princeps Salmantica docet „Salamanca, prima în învăţarea tuturor ştiinţelor". Deviza universităţii salmantine se justifică prin orgoliul de a fi fost prima dintre universităţile spaniole şi de asemenea prin prestigiul unic pe care îl păstrează la sfîrşitul Evului mediu, printre rivalele sale. Dar un elan neaşteptat, reflectare a entuziasmului Renaşterii, a făcut să înflorească noi fundaţii în epoca Regilor Catolici şi a lui Carol Quintul. În mai puţin de un secol apar douăzeci de universităţi : nu numai marile şi vechile cetăţi — Zaragoza, Valencia, Toledo, Sevilla — ci şi micile oraşe — Oropesa, Baeza, Osuna şi multe altele — vor să se adape la sursele reînnoite ale culturii.

Una singură printre ele se înalţă însă ca rivală a Salamancăi : cea pe care a întemeiat-o la Alcalá de Henares, în primii ani ai secolului al XVI-lea, cardinalul Jiménez de Cisneros, arhiepiscop de Toledo şi cancelar al Castiliei. Prin organizarea şi orientarea sa intelectuală, ea apare ca o creaţie caracteristică pentru vremurile noi : spiritului democratic al universităţii salmantine, statutele ei îi opun o constituţie autoritară şi centralizată, care-şi află expresia în puterea recunoscută rectorului, numit de către arhiepiscopul de Toledo şi reprezentînd autoritatea regală ; procesul ei de învăţămînt, neglijînd dreptul civil, se orientează spre teologie (auxiliar al reformei întreprinse de Cisneros în Biserica Spaniei) şi spre studiul filologiei cla-

sice, incluzînd greaca, ebraica și critica filologică a textelor. Cînd, la jumătatea secolului al XVI-lea, Madridul, situat la o jumătate de leghe, devine capitala Spaniei, Alcalá profită de această vecinătate și de privilegiile pe care i le acordă monarhii ; elevii dau năvală și, în jurul colegiului San Ildefonso, nucleul noii universități, se înalță alte colegii, construite de către principalele ordine monastice. Într-o jumătate de secol, micul tîrgușor medieval, pe care îl închid înguste metereze de cărămidă, a devenit, după expresia lui Erasmus, „tezaurul tuturor științelor", iar prestigiul său strălucește peste toată Spania și chiar și dincolo de frontierele ei.

Fără a atinge celebritatea celor două mari universități rivale, altele își păstrează totuși sau își afirmă vitalitatea : Zaragoza îi atrage pe studenții aragonezi ; Valencia se fălește cu studiile ei de medicină și chiar în Castilia, apropierea de Salamanca nu umbrește Valladolidul care își depășește chiar vecina în ceea ce privește studiul dreptului roman și al dreptului național. În schimb, majoritatea universităților minore, născute în entuziasmul umanismului Renașterii, vor avea întotdeauna doar o existență lîncedă ; gradele, pe care unele dintre ele le conferă în dauna calității, pentru a-și asigura un ansamblu de studenți, sînt depreciate, iar cele trei universități rustice *(silvestres)* din Sigüenza, Oñate și Osuna constituie, încă din secolul al XVII-lea, subiectul multor glume : „Unde v-ați făcut așadar studiile ?" întreabă furios bunul Sancho Panza, devenit guvernatorul insulei Barataria, pe medicul însărcinat să vegheze asupra sănătății sale și care, în numele lui Hippocrate, pune să se scoată de la masă toate mîncărurile suculente : „Seniore guvernator, răspunse celălalt, sînt licențiat al universității din Osuna..." [1]

Diversitatea de origine a universităților — creație pontificală sau regală, inițiativă municipală, fundație particu-

lară — se traduce printr-o lipsă de uniformitate în organizarea internă. Totuși influența tradiției impune peste tot metode de învățămînt analoge și aceeași ierarhie de grade universitare. În plus Salamanca, în virtutea vechimii sale, continuă să se bucure de o adevărată întîietate morală, iar anumite articole ale „constituțiilor" sale, sînt, fie spontan, fie prin hotărîre regală, extinse la alte centre universitare; ea continuă dealtfel să beneficieze de o netă superioritate numerică prin afluența studenților care vin din toate părțile Spaniei ; mai mult de 7 000 în 1584, în timp ce Alcalá, mai aristocrată, nu depășește cifra de 2 000 în epoca apogeului său. Pentru toate aceste rațiuni, Salamanca tinde să-și impună stilul său particular vieții universitare, iar „studentul de la Salamanca" a fost fără îndoială în realitate ceea ce este el în literatura timpului : concretizarea însăși a condiției studențești.

*

Universitatea nu este, pentru student, doar un centru de studii ; ea este, s-ar putea spune, bunul său, căci privilegiile care îi sînt acordate o pun într-o largă măsură, sub autoritatea sa. „Pragmatica" din Santa Fe, promulgată de către Regii Catolici în 1492, a confirmat că studenții erau feriți de justiția obișnuită și supuși doar celei a clericului care conducea universitatea, numit de către papă, și căruia îi revine sarcina de a apăra toate drepturile și prerogativele studenților, printre care scutirea de serviciul militar și de orice taxă privind persoana și bunurile lor. Rectorul, avînd sarcina să asigure viața materială a comunității universitare și să-i gireze veniturile, este ales, doar pentru un an, de către o comisie compusă jumătate din profesori, jumătate din studenți, desemnați de colegii lor. El însuși este tot student și, pentru a spori prestigiul titlului printr-o

origine strălucită, este în general ales descendentul unei mari familii : astfel, Gaspar Guzmán d'Olivares, care avea să devină atotputernicul ministru al lui Filip al IV-lea, a fost, la începutul secolului al XVII-lea, ales rector al Salamancăi.

Cît despre profesori, ei sînt aleşi nu de către egalii lor, ci de către studenţii înşişi, ca urmare a concursului public care îi pune faţă în faţă pe concurenţii la o aceeaşi catedră. Toate precauţiile sînt, oficial, luate pentru a evita ca uneltirile sau corupţia să falsifice rezultatele alegerii : „...poruncim, spun Regii Catolici într-o hotărîre din 1494, ca nici o persoană aparţinînd universităţilor noastre, sau din afara lor, de orice stare, condiţie sau superioritate ar fi ea, să nu aibă îndrăzneala să mituiască în mod public sau secret persoanele care trebuie să voteze pentru acordarea unei noi catedre, să facă daruri studenţilor pentru ca aceştia să le dea voturile lor ; să acţioneze asupra lor prin rugăminte sau ameninţare, fie direct, fie prin persoană intermediară". Precizînd, în anul următor, măsurile pentru aplicarea acestei hotărîri, suveranii indică unele din practicile curent folosite : formarea de „partide" în favoarea diverşilor postulanţi, promisiuni de cadouri în bani, sau, de asemenea, „catîri, sclavi, bijuterii sau terenuri agricole pentru a cumpăra voturi sau pentru a obţine retragerea anumitor candidaţi".[2] Zadarnice precauţii ; reînnoirea aceloraşi prescripţii de către Filip al II-lea şi Filip al III-lea arată îndeajuns ineficacitatea lor. Există prea mulţi studenţi pentru care viaţa zilnică constituie o veşnică problemă şi care nu ştiu dacă vor avea ce mînca a doua zi, pentru ca o generozitate interesată să nu se manifeste, sub formă de cadouri sau de invitaţie la o masă copioasă. Nu va rămîne decît o singură soluţie, cea pe care o va adopta regele Filip al IV-lea în 1624 : să numească profesorii din

Salamanca, Valladolid și Alcalá prin intermediul Consiliului Castiliei, luîndu-se în considerare titlurile și meritele lor universitare.

În general, învățămîntul a rămas fidel, în disciplinele și metodele sale, practicii medievale : facultatea de arte, unde se predau logica, retorica și fizica, permite accesul la facultățile specializate : teologie, drept civil și drept canonic, medicină. Fiecare profesor își „citește" cursul (de unde numele de „lector" care îi este dat uneori), sau îl dictează elevilor săi. Există totuși pentru profesori o obligație care atenuează, într-o anumită măsură, caracterul prea exclusiv dogmatic al predării „ex cathedra" : aceea de „a se sprijini de coloane" *(asistir al poste)*, adică de a aștepta, după cursuri, în mănăstirea universității, pe elevii care ar putea să aibă explicații de cerut. Această îndepărtată reminiscență a Porticului aristotelician oferă studentului prilejul unui contact intelectual ce poate fi fructuos, cu profesorul. De aceea Enrique de Guzmán, în instrucțiunile pe care le redactează într-o formă impersonală pentru fiul său care pleca să studieze la Salamanca, nu uită să îi recomande să tragă folos din acest obicei : „Ieșind de la cursuri, el va face în așa fel încît să meargă să asculte nelămuririle pe care le pun în discuție, lîngă coloană, condiscipolii săi profesorului lor, pentru a-și da seama de dificultățile ridicate și pentru a înțelege mai bine materia predată, ceea ce îl va încuraja să studieze cu grijă, din dorința de a putea și el să argumenteze cu profesorul".[3]

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, influența umanismului și aceea, considerabilă, a lui Erasmus, duseseră la o lărgire a orizontului intelectual și la dezvoltarea unui spirit nou, care reacționa împotriva formalismului scolastic. Dar, începînd cu domnia lui Filip al II-lea, teama de a vedea „noutățile" punînd în pericol ortodoxia

religioasă trezește o vie neîncredere față de tot ceea ce se îndepărtează de la tradiție, iar urmăririle declanșate de Inchiziție împotriva anumitor profesori de la Salamanca — printre care Fray Luis de León — constituie un sever avertisment pentru aceia care manifestă oarecare independență față de învățămîntul scolastic. Magnificei înfloriri, care caracterizase cele trei sferturi de secol precedente, îi urmează o îngustare, marcată de întoarcerea la litera vechilor statute, care prevedeau ca fiecare profesor să-și țină cursul în spiritul magistrului al cărui nume îl poartă catedra sa : sfîntul Augustin, sfîntul Toma, Duns Scot, cărora li se va adăuga, la începutul secolului al XVII-lea, iezuitul Suárez. De aici se vor naște violentele certuri care au pus față în față, în predare cît și în „disputele" publice, pe magiștrii ce aparțineau diverselor ordine monastice, fiecare susținînd orbește opiniile sfîntului Augustin, ale sfîntului Toma sau ale lui Suárez, după cum era augustinian, dominican sau iezuit. Chiar și în ceea ce privea problemele cele mai neînsemnate, furia discuției după formele scolasticii va degenera, ajungînd la excese de necrezut : „Între augustinieni și călugării ordinului Sfintei Treimi, din Salamanca au avut loc mari dezbateri, scrie Barrionuevo ; s-a ajuns la încăierare, la palme și lovituri cu picioarele. Problema era dacă Adam a rămas neterminat atunci cînd Dumnezeu i-a scos o coastă, și dacă a umplut golul de unde a scos-o numai cu carne."[1]

Disputele publice la care se înfruntă magiștri și doctori, susținuți de ovațiile *(vítores)* elevilor lor, constituie date importante în viața universităților, ca și examenele pentru gradele de bacalaureat, licențiat și doctor. Conferirea lor dă prilejul unor serbări la care participă întregul oraș, și ale căror amănunte sînt minuțios enumerate de *Ceremonial* care constituie ritualul universității. Drama-

turgul Ruiz de Alarcón, care a fost student la Salamanca la sfîrșitul secolului al XVI-lea, arată că obținerea licenței îi costa aici foarte scump pe candidați : „bacșișuri" *(propinas)* date clericului care conducea universitatea, paracliserilor, chiar și examinatorilor ; gratificații tuturor-acelora care, în calități diferite, contribuiau să dea strălucirea cuvenită actului de conferire a gradului : maestru de ceremonii, lucrători avînd sarcina de a împodobi cu tapiserii fațada universității, timpaniști și trompeți, clopotari. Dar cel mai scump era, fără îndoială, costul ospățului oferit tuturor membrilor facultății, și a cărui întocmire și meniu sînt puse la punct pînă la ultimul amănunt de *Ceremonial* : „Salata trebuie să fie compusă din diverse soiuri de fructe, legume, chitre, dulcețuri, migdale glazurate, cireșe zaharisite, ouă și alte produse, care intră într-o «salată regală»... După salată se servesc ouăle... După ouă vine rîndul unei mîncări din vînat, tot ce poate fi mai bun în acel sezon, ca de pildă pui de potîrnichi și potîrnichi, pui, porumbei pe albuș, sau alte lucruri care să fie de cel mai bun și mai rafinat gust. Apoi se servește o mîncare cu tocătură de pasăre, cu felii de slănină, cîrnați, bucăți de iepure și de vițel, felioare de lămîie și alte produse, pentru a o asezona... Vine apoi mîncarea de pește, care trebuie să fie cel mai fin care se găsește în acel sezon, cum ar fi somonul, țiparul sau dorada... Trebuie apoi servit desertul care, în mod normal, se compune din ouă «à la royale» * ; s-a întîmplat uneori să se servească «manjar blanco», dar cum el constituie un fel de mîncare ce revine mai puțin scump, a trebuit în acest caz să se adauge un altul... Pentru a încheia masa, se servește brînză cu măsline de Sevilla, bomboane

* După rețeta regală (N.T.).

cu anason și cîte o jumătate de livră de dulciuri înfășurate, cu cornete și scobitori."[5]

Dar, recunoaște Alarcón, gradul de licențiat este relativ economic față de acela de doctor. Căci pentru această consacrare universitară supremă, — care conferă noblețe titularilor săi — eticheta prevede un ritual pe cît de strălucitor pe atît de ruinător pentru laureat.

În ajunul zilei investiturii doctorale, are loc *paseo* (plimbare) la care toți magiștrii și doctorii sînt obligați să participe. Într-o lungă procesiune, pe care o deschid trompeții și tobosarii, înaintează maeștrii de ceremonie, apoi corpul profesoral în ținută de mare gală, purtînd tocă neagră cu ciucure, robă neagră împodobită cu dantelă albă și acoperită de o pelerină a cărei culoare face distincția între diversele facultăți: profesorii în arte*, în pelerină albastră; teologii în alb, medicii în galben, specialiștii în drept canonic în verde, juriștii în roșu. Apoi, încadrat de clericul conducător al universității, rector, tîrcovnici și doctorul care îi va servi drept naș, sosește candidatul, călare pe un cal cu bogate valtrapuri ; el însuși este îmbrăcat în catifea sau mătase și poartă spada și pumnalul la șold. În sfîrșit, studenții, cărora li se alătură meșteșugari și burghezi, formează lungul cortegiu care se întinde pe străzile strîmte ale orașului de la casa laureatului pînă la universitate, unde are loc gustarea oferită de viitorul doctor, cu împărțire de diverse dulciuri.

Dimineața celei de-a doua zile începe cu interogarea candidatului de către unul din profesorii săi, în sala de onoare a universității. Apoi printr-o tradiție, desigur inspirată de amintirea glumelor proaste care însoțeau la Roma pe învingătorul care urca pe Capitoliu, camarazii noului

---

* Cele șapte arte liberale, studiate în universități (N.T.).

doctor îl copleșesc cu glume jignitoare privind persoana și talentele sale, înainte ca un panegiric rostit de către unul din cei ce asistă să închidă rănile amorului-propriu astfel deschise. De la universitate, cortegiul merge apoi la catedrală unde are loc ceremonia finală : noul doctor primește însemnele gradului său pe care i le înmînează nașul său, și își pune boneta de doctor ; apoi, urcînd în amvon, el depune jurămîntul și citește începutul evangheliei sfîntului Ioan „In principio erat verbum..." pe care toți cei de față o ascultă stînd în genunchi.

După terminarea ceremoniei, încep serbările, printre care figurează, ca la toate marile sărbători, o corridă în cursul căreia cinci tauri cel puțin trebuie să fie uciși. În zadar papa Sixtus al V-lea, amintind excomunicarea lansată în 1563 de către Pius al V-lea împotriva clericilor care asistau la aceste spectacole sîngeroase, a condamnat pe profesorii de la Salamanca „conform atît sfintei teologii cît și dreptului civil, pentru că nu numai că nu se simt rușinați să se arate la zisele serbări cu tauri, ci și îndrăznesc să afirme și să predea în lecțiile lor că prin acest fapt clericii intrați în ordinele sfinte nu se expun nici unui păcat..."; atașamentul față de sărbătoarea tradițională este mai puternic decît amenințarea pedepselor spirituale. În răspunsul pe care îl adresează lui Sixtus al V-lea — și în care se poate descoperi semnătura lui Fray Luis de León — adunarea cere papei să binevoiască să nu mențină o măsură „care ar prejudicia pacea și buna rînduială a acestui centru de studii..."[6]

Nu îi mai rămîne noului profesor decît să facă socoteala banilor cheltuiți, reprezentînd înalta demnitate pe care tocmai a dobîndit-o și care, independent de cheltuielile foarte ridicate ale organizării corridei, comportă o întreagă serie de cadouri, ale căror detalii sînt fixate de

constituţiile şi tradiţia universitară : cincizeci de florini clericului conducător al universităţii şi naşului, două monede de aur fiecărui doctor, o sută de reali de argint ţîrcovnicului şi notarului şcolilor, la care se adaugă darurile în natură : perechi de mănuşi, saci cu zahăr şi trei perechi de pui pentru fiecare, fără a mai pune la socoteală împărţirea de „dulciuri" şi zaharicale, care se obişnuieşte în cursul corridei. Cheltuiala este atît de ridicată încît mai mulţi licenţiaţi cad la învoială să li se confere în aceeaşi zi titlul de doctor, pentru a împărţi cheltuiala între ei, economie care este compensată de obligaţia de a aduce un mai mare număr de tauri, zece sau mai mulţi...

*

„Democraţie studenţească", s-a spus pentru a caracteriza organizarea universităţii din Salamanca. Totuşi, egalitatea de principiu pe care o acordă tuturor studenţilor faptul că beneficiază de unele privilegii comune şi posibilitatea de a interveni direct în recrutarea profesorilor, nu şterg diversitatea născută din extrema varietate a condiţiilor sociale. Nu numai fiii nobilimii şi ai înaltei burghezii vin să ia loc pe băncile de lemn ale sălilor de cursuri. Multe familii de condiţie modestă se străduie, cu preţul unor grele sacrificii, să trimită un fiu să cucerească un titlu care îi va îngădui să obţină un beneficiu ecleziastic, sau să intre, ca *letrado* * în administraţia Statului. De aceea, pe sub sutana scurtă *(loba)* şi boneta pătrată care constituie ţinuta firească a studentului, condiţiile vieţii materiale reintroduc o extremă inegalitate efectivă.

---

* Cărturar, literat, avocat (N.T.).

Există, în vîrf, fiul de neam foarte mare, care vine să se instaleze, însoțit de o numeroasă servitorime, în casa cumpărată sau închiriată pentru el : de pildă Gaspar de Guzmán care sosește la Salamanca în 1601, însoțit de un guvernor, un preceptor, opt paji, trei feciori, patru lachei, un bucătar șef, rîndași și servitoare, și care se duce la cursuri călare, escortat de oamenii săi care îi fac alai și îl așteaptă la poarta universității pentru a-l aduce acasă...

Favorizați sînt și aceia care au fost admiși într-un „Mare Colegiu" *(Colegio Mayor)*. Întemeiate la origine de către prelați sau oameni cucernici preocupați să asigure unor studenți săraci posibilitatea de a-și urma studiile fără griji materiale, aceste Mari Colegii au fost, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, îndepărtate de la scopul pe care îl aveau la întemeierea lor, și au căpătat un caracter tot mai aristocratic, profitînd de cooptarea prin care este asigurată recrutarea „bursierilor". Această recrutare tinde să se închidă din ce în ce mai mult, căci o strînsă solidaritate unește pe „colegieni" care se străduie să monopolizeze cele mai bune posturi în Biserică și în Stat. Ei au la Curte agenții lor *(hacedores)*, aleși printre cei mai influenți dintre cei „vechi", luînd asupră-și să le susțină interesele, atunci cînd este vorba de acordarea vreunui beneficiu sau de numirea într-o înaltă funcție, și care, în schimb, obțin să fie admiși în Marile Colegii rudele și protejații lor. În interiorul universității chiar, *colegienii* formează un grup aparte : cu ocazia alegerii unui nou magistru, toți fac corp comun în favoarea unui candidat ieșit din rîndurile lor ; în schimb, ei nu au decît dispreț pentru bursierii „Micilor Colegii" *(Colegios menores)*, al căror număr a sporit tocmai prin abandonarea de către „Cele Mari" a rolului pe care ar fi trebuit să îl aibă ; modestiei

costumului lor, ei opun trufașa măreție a mantiilor de postav fin sau de mătase, neținînd seamă de statutele care interzic studenților luxul vestimentar.

Totuși majoritatea studenților trăiesc în afara colegiilor și a securității materiale pe care acestea le oferă oaspeților lor. Autoritatea universitară se străduie să găsească leac dificultăților de care ei se izbesc, îndeosebi în materie de locuință, supraveghindu-i pe „bacalaureații cu pensiuni", adică pe stăpînii de pensiuni oficial autorizați să îi găzduiască pe studenți. Statutul decretat în 1534 la Salamanca fixează nu numai condițiile materiale ale pensiunii, ci îi ordonă „bacalaureatului" să vegheze asupra moralității și școlarității pensionarilor săi ; el trebuie să închidă în fiecare seară poarta la ora șapte și jumătate ; să dea o raită în fiecare dimineață și seară în camera lor, pentru a se asigura că nu lipsește nici unul ; să verifice ca ei să se ducă la cursurile prevăzute în program ; să evite discuțiile și conversațiile inutile între ei, dar să organizeze dimpotrivă ședințe de exerciții asupra materiilor care au fost tratate de profesorii lor ; în sfîrșit, să interzică cu severitate jocurile de cărți și de zaruri, sub amenințarea de a i se retrage imediat autorizația care i-a fost acordată de către universitate.

În ceea ce privește hrana, „bacalaureații cu pensiuni" sînt obligați să dea în fiecare zi o livră de carne studentului, socotind o jumătate de livră la prînz și o jumătate de livră la cină, însoțită de gustări, de un desert și de o cantitate „convenabilă" de pîine și vin, fără a se pune la socoteală suplimentele acordate la marile sărbători ale anului.

Nu știm dacă prescripțiile școlare și morale ale statutelor au fost multă vreme respectate și dacă regimul alimentar prevăzut în alte universități era tot atît de ge-

neros ca la Salamanca. Sigur este însă faptul că „bacalaureaţii cu pensiuni" şi-au dobîndit o solidă reputaţie de „negustori de supă", mai degrabă atraşi să facă economii pe seama hranei decît să dea atenţie perfecţionării tinerelor spirite, şi că au ajuns să întruchipeze unul din tipurile reprezentative ale literaturii satirice a vremii. Verva lui Quevedo s-a amuzat să descrie şederea lui don Pablos de Segovia la unul din aceştia, licenţiatul Cabra, zis şi „Post Negru" deosebit de grijuliu să-i ferească pe oaspeţii săi de necazurile unei digestii prea grele. „După Benedicite*, se aduse în nişte străchini de lemn o supă atît de limpede încît, dacă ar fi vrut să o înghită, Narcis ar fi fost în mai mare pericol decît oglindindu-se în fîntînă. Mă holbai cu cît zel degetele descărnate ale mesenilor urmăreau să pescuiască vreun bob de năut orfan pe fundul străchinilor. După fiecare înghiţitură, Cabra exclama : «Nimic nu-i mai bun ca supa ; orice s-ar spune, restul nu-i decît viciu şi lăcomie». Iar la terminarea ospăţului : «Copii, mergeţi de faceţi puţină mişcare vreo două ceasuri, ca să nu vă cadă greu la stomac ce-aţi mîncat...»" Cu burta goală, trebuie totuşi să ia parte apoi la exerciţiile prevăzute în regulament. „A trebuit să le explic celorlalţi primul capitol din noţiunile elementare ; dar foamea îmi era aşa de năpraznică încît înghiţeam jumătate din cuvinte..." [8]

„Pensionarii" sînt cel puţin asiguraţi în ceea ce priveşte adăpostul şi masa, oricît de prăpădită ar fi aceasta. Situaţia lor apare privilegiată faţă de *capigorristas*, adică faţă de studenţii săraci care, în locul largii mantale, poartă o simplă pelerină ce îi apără prea puţin de asprimea frigului, şi o *gorra*, un soi de caschetă în locul bonetei pătrate. Pentru

---

* Rugăciune rostită înaintea mesei (N.T.).

ei subzistența este o problemă zilnică. Fără îndoială se poate solicita uneori ajutorul părinților — dar aceștia și-au impus deja grele sacrificii bănești pentru a-și trimite fiul la universitate — și este așteptată cu nerăbdare poșta, care aduce poate ceva subsidii. Aceste noroace sînt rare și te consolezi de decepția suferită arzînd scrisoarea paternă plină de sfaturi înțelepte, dar goală de bani, și cîntînd odată cu camarazii *Paulina* *, parodie după *Tatăl nostru* : „Părinți cruzi și feroci, tați care nu trimiteți porția zilnică, de-ați putea suferi în fiecare săptămînă foamea noastră de fiecare zi, și, așa cum arde această hîrtie, așa să se schimbe în cărbune în cuferele voastre banii pe care voi ni-i refuzați. Amen."

Există o resursă la care recurg destui studenți : să se facă servitorii unor colegi mai înstăriți, instalați într-o casă sau un apartament închiriat, și să-și împartă timpul între treburile materiale și studierea lui Aristotel și a sfîntului Toma. Alții se căsătoresc cu servitoare de han — sau mai rău — care îi ajută să o scoată la capăt. În fine, ultima soluție : obținerea unui „brevet" de cerșetor, căci profesiunea este supusă unui regulament, iar Carol Quintul și fiul său Filip al II-lea au fixat condițiile în care studenții sînt autorizați să o practice : „Studenții vor putea cere de pomană în baza unei permisiuni de la rectorul centrului universitar unde studiază și, dacă nu există rector, cu o permisiune de la judecătorul ecleziastic al eparhiei în care se găsește respectivul centru"[9]. Ei vor avea dreptul atunci, ca și ceilalți cerșetori, la *sopa boba*, „supa populară" pe care călugării o împart în fiecare zi la poarta mănăstirii lor, după ce au înțețit și mai rău foamea mesenilor punîndu-i să recite *Benedicite*.

---

* 1. (fam.) dojană aspră. 2. scrisoare anonimă ofensatoare (N.T.).

Această foame a studenților, devoratoare și niciodată satisfăcută, se leagă indisolubil, în toată literatura vremii, de evocarea vieții universitare. „Dacă foamea și rîia, spune Cervantes, nu s-ar identifica atît de strîns cu studenții, nu ar exista altă viață mai agreabilă și un mod mai bun de a-ți petrece timpul, căci virtutea și plăcerea merg mînă în mînă, și îți petreci tinerețea învățînd și distrîndu-te."[10] Dar distracțiile te ajută să uiți foamea : „Există oare viață mai frumoasă, întreabă Mateo Alemán, decît cea a studenților ? Există oare viață mai fericită ? Există oare un singur gen de distracție, oricare ar fi el, care să le lipsească studenților ? Sînt ei sîrguincioși ? Își vor găsi semenii ; sînt ei copii pierduți ? Nu vor fi lipsiți de tovarăși... Unde mai poți afla atîția și atît de minunați prieteni ?... O, dulce viață studențească ! Să faci pe măscăriciul în costum de episcop[11]; să-i faci zile fripte unui boboc ; să cumperi voturile în zilele de alegeri ; să-ți susții compatrioții pînă în pînzele albe ; să amanetezi tot ce ai cînd poșta și banii n-ajung la timp : un lucru la cofetar, altul la băcan ; volumele lui Duns Scot la negustorul de clătite ; cele ale lui Aristotel la crîșmar ; să ai tunica de zale ascunsă sub saltea, spada sub pat și pavăza la bucătărie, în chip de capac pe o găleată... Oare în ce prăvălie n-aveam datorii în ziua în care fondurile lipseau ?"[12]

Renghiurile impuse noilor veniți și a căror tradiție noua universitate din Alcalá o preia cu pioșenie — sînt de un gust îndoielnic și adesea de o extremă grosolănie. „Bobocul" *(novato)*, imediat reperat prin lipsa de dezinvoltură cu care își poartă sutana nouă și boneta pătrată, este încercuit de un grup din cei vechi, plini de o solicitudine afectată : „Ei haide, am părăsit pe tăticul și pe mămica ? N-ai

plîns ?... Ce minunată sutană ! E măcar zdravănă ?" — Și o încercare face să plesnească o mînecă. „Și ce frumoasă bonetă !" — boneta trece din mînă în mînă pînă ce, cele patru colțuri fiind strivite, se întoarce cu brutalitate înapoi, înfundată pînă la urechi pe capul proprietarului.[13] Dar acestea nu sînt decît preliminariile și trebuie să îi cerem lui Pablos de Segovia urmările festei *(novatada)* jucate bobocului : „Intrai în curte (a Universității din Alcalá) și de-abia pusesem piciorul acolo că elevii se puseră să mă privească zicînd : «Ia te uită, unul nou»... Mă pusei pe rîs ca să-i las să creadă că se înșelau, dar degeaba... Erau vreo sută în jurul meu. Începură să aspire pe nas și, după mișcarea buzelor lor, văzui ce se pregătea. Unul din ei, un băiat cu guturai, îmi azvîrli un enorm scuipat. Țipai : «Doamne Dumnezeule, o să mi-l...» N-am mai putut sfîrși ; o adevărată ploaie căzu peste mine. Îmi ascunsesem obrazul într-o pulpană a mantalei, dar toți mă luaseră drept țintă, și ochiau bine. Eram stropit cu alb din cap pînă în picioare și semănam cu scuipătoarea unui bătrîn astmatic." Acest obicei de *sacar nevado* (a face alb ca zăpada), atestat de toate mărturiile contemporane, este însoțit de alte glume, și mai dezgustătoare încă, ce se prelungesc timp de cîteva zile. În fine, acest noviciat ia sfîrșit printr-o masă pe care noul venit o oferă celor vechi care îl acceptă de acum înainte printre ei : „Trăiască colegul ! să fie admis printre noi ! să se bucure de acum înainte de toate întîietățile celor vechi ; *să poată avea rîie și să moară de foame, ca noi toți !...*"[14] El poate de acum înainte să participe la distracțiile și certurile pe care i le oferă această lume „amabilă, trăsnită, cutezătoare, liberă, îndrăgostită, cheltuitoare, diabolică și hîtră", care este, după spusele lui Cervantes, neamul studențesc.

Divertismentele nu sînt doar cele pe care le oferă un calendar universitar foarte încărcat de sărbători, ci și acelea pe care regulamentele școlare le interzic cu străşnicie : cărţile de joc, zarurile și, desigur, aventurile de dragoste. Acestea se pot situa doar pe planul spiritului : *galanteo de monjas* se practică și la Salamanca și în alte oraşe universitare, unde anumiţi studenţi se duc să discute cazuistică amoroasă în vorbitoarele mănăstirilor, mai numeroase chiar decît colegiile. Dar, în afara protecţiei gratiilor, „tinerele fete", cu o virtute puţin severă și cu totul gata să-i consoleze pe studenţi de necazurile existenţei, abundă în toate oraşele universitare. Oricît de venale le-ar fi favorurile, ele suscită totuși rivalităţi care degenerează uneori în duel, încăierare, chiar și în asasinat. Guzmán de Alfarache nu este singurul care își ţine spada ascunsă sub pat, și numeroși sînt studenţii care, atunci cînd ies în cursul nopţii, poartă sub sutană cămaşa de zale, iar la cingătoare spada sau pumnalul.

Un alt prilej de ceartă : diversitatea „naţiilor", adică a grupărilor de studenţi originari din diferite provincii ale Spaniei. Disputele pot avea drept cauză alegerea unui nou magistru, fiecare „naţie" pronunţîndu-se pentru compatriotul său ; dar foarte adesea ele nu au alt motiv în afară de dispreţul reciproc pe care și-l arată, fiecare fiind ţinta batjocurilor celorlalte.

Numai să se ivească între doi studenţi ţinînd de două „naţii" diferite o măruntă dispută, fiecăruia îi se alătură compatrioţii săi și iată cum încep încăierări de-a binelea ce nu se sfîrșesc decît la apariţia dușmanului comun : oamenii de pază care sînt dușmani din naștere ai studenţilor și nutresc pentru ei cu atît mai puţină simpatie cu cît privilegiile lor îi sustrag justiţiei obișnuite, ceea ce dă prilejul unor abuzuri pe care le denunţă, în 1645, o comisie

regală întrunită pentru a examina această problemă : „Se văd înscriși în registrele universitare oameni care au mai mult de douăzeci de ani, care nu au nici o intenție de a studia și care, cu adevărat, nu studiază niciodată ; care n-au altă grijă decît de a face pe fanfaronii și de a duce o viață dezordonată și aventuroasă, riscînd astfel să corupă pe studenții de o vîrstă mai tînără." Drept urmare, comisia propune o întărire a controlului, spre a se asigura că toți studenții înmatriculați urmează cursurile și știu să vorbească latinește ; în caz contrar vor fi dați pe mîna *corregidor*-ului, — adică jurisdicției obișnuite — și tratați ca niște vagabonzi.[15]

Burghezii din Salamanca, la fel ca și cei din Alcalá, sînt și ei victimele acestor excese. Fără îndoială că ei știu prea bine că întreaga existență a orașului lor depinde de prezența universității și că tiparnițele sale, librăriile sale, pensiunile și comerțul său nu cunosc activitatea decît prin prezența unei numeroase populații studențești. Dar cum să tolerezi nu numai furtișagurile în prăvălii — artă în care Pablos de Segovia, student la Alcalá, se laudă a fi neîntrecut — ci și spargerile de case, răul care li se face fetelor și alte „glume" de același fel ? În diverse rînduri, burghezii iau partea poliției împotriva studenților, iar justiția criminală nu ezită — trecînd peste faimoasele *fueros** universitare — să trimită la spînzurătoare cîțiva inițiatori pentru a restabili liniștea.[16]

Desigur că asemenea excese și intervenția viguroasă a autorităților pentru a le pune capăt, au putut contribui la decadența certă care se manifestă în viața universitară încă de la începutul secolului al XVII-lea. Dar cauzele principale sînt de ordin intelectual : închiderea Spaniei asupra

* Privilegii (N.T.).

ei înșiși, încă din vremea lui Filip al II-lea : ostilitatea față de toate „noutățile" și întoarcerea la metodele și la spiritul scolasticii, după înflorirea din prima jumătate a secolului al XVI-lea ; concurența, în fine, tot mai puternică, a colegiilor companiei lui Iisus, care atrag cele mai bune elemente ale înaltei societăți spaniole. Întemeierea Colegiului imperial din Madrid, în 1625, cu toate protestele Salamancăi, Alcalei și ale celorlalte mari universități, apare, din acest punct de vedere, ca o dată esențială.

Frumoasa epocă a universităților s-a terminat așadar, dar locul pe care îl ocupă evocarea vieții studențești la cei mai mari scriitori ai timpului rămîne mărturia cea mai grăitoare privind rolul pe care ele l-au jucat în formația spirituală a celor care au ilustrat Secolul de aur.

IOI

Pentru a pătrunde în lumea literelor, nu există, fără îndoială, ghid mai bun ca Lope de Vega, nu din pricina fecundității și geniului său, care fac din el un caz excepțional, ci pentru că viața sa condensează toată măreția și toate servituțile vieții de scriitor și ne plimbă peste cîmpurile de luptă unde se dau bătăliile literare ale vremii sale. Inserarea unei personalități atît de ieșite din comun în societatea Secolului de aur aruncă, pe de altă parte, o curioasă lumină asupra anumitor devieri morale ale corpului social în întregimea lui. [17]

Originar dintr-o familie, desigur modestă, din *Montana* (adică din Asturii), Félix Lope de Vega Carpio nu a scăpat prejudecății nobiliare a vremii sale. Deși tatăl său

nu a fost decît „lucrător de broderie" (sau, mai precis, proprietarul unui atelier de brodat, beneficiind în această calitate de privilegiile legate de o profesie considerată ca deosebit de onorabilă), el va pretinde mai tîrziu, cînd gloria sa literară va începe să se contureze, să îi adauge prestigiul originii, legînd cel de-al doilea patronim al său de numele lui Bernardo del Carpio — învingătorul lui Roland la Roncevaux, în legenda spaniolă — al cărui blazon, la fel de legendar, împodobit cu nouăsprezece turnuri, îl va adopta.

Primele studii le începe la iezuiții din Madrid, în 1572, iar precocitatea intelectuală de care dă dovadă îi aduce protecția unui înalt demnitar ecleziastic, Jerónimo de Manrique, care va deveni mai tîrziu episcop de Cartagena ; grație acestuia, tînărul Lope este admis într-unul din „Marile Colegii" din Alcalá, colegiul Santiago, iar viitoarea sa carieră pare să fie hotărîtă : intrarea în ordinele călugărești, trăind — așa cum a făcut-o dușmanul său Góngora — de pe urma veniturilor de canonic sau a veniturilor vreunui beneficiu ecleziastic. Dar măcar frecventează el oare cursurile universității ? Numele său nu apare în registrele de înmatriculare care s-au păstrat pentru acea epocă și desigur că a cunoscut, din viața de student, mai cu seamă libertatea, camaraderia și plăcerile pe care le laudă Guzmán de Alfarache. Părăsește, în orice caz, Alcalá, fără a fi primit gradul, și timp de cîțiva ani, cei mai puțin cunoscuți din existența sa, pare să fi dus o viață aventuroasă, în compania actorilor și actrițelor în preajma cărora își începe cariera de autor dramatic și de seducător.

Îl regăsim la Madrid, în 1583, în tovărășia altor tineri care alcătuiesc o „boemă" avidă de plăceri, dar și de riscuri și glorie. Un prilej se înfățișează : o expediție maritimă este în pregătire pentru a supune Azorele, care au refuzat

să recunoască jugul Spaniei asupra Portugaliei. Lope de Vega se duce să se îmbarce la Lisabona împreună cu cîţiva camarazi, dar succesul campaniei nu îl converteşte la cariera armelor şi, la întoarcerea în capitală, se consacră muzelor — şi celor care le încarnează, pe scenă. Lui Jerónimo Velázquez, „autor" (adică director al unei trupe de teatru), îi furnizează un anumit număr de comedii care îi stabilesc renumele, îmbogăţindu-l în acelaşi timp pe Velázquez. Dar dacă Lope îşi dă piesele impresarului, dezinteresarea sa nu este decît parţială : îi face curte fiicei lui Jerónimo, Elena (la rîndul ei căsătorită cu un actor, dar despărţită de acesta) şi, cu complicitatea mamei ei, se pare, o cucereşte lesne. Cucerire prea uşoară : profitînd de o călătorie a lui Lope la Sevilla, frumoasa îl părăseşte pentru un protector mai bogat şi mai puternic. Lope se răzbună nu numai devenind furnizorul dramatic al unui concurent de-al lui Velázquez, ci şi aruncînd împotriva Elenei şi familiei sale crîmpeie de versuri satirice de o atroce violenţă:

Doamna se vinde cui o vrea.
E la mezat. Cine o ia ?
Tatăl e vînzătorul ; o vorbă ea nu suflă,
Iar maică-sa de agăţat se ocupă... [18]

Dar actorii ripostează, atacîndu-l pe scriitor pentru defăimare. Lope este arestat în cursul unei reprezentaţii chiar în teatrul lor, unde s-a dus pentru a-i sfida. I se ia interogatoriul. Cu nerusinare el neagă totul, în ciuda dovezilor care îl covîrşesc. Condamnarea este aspră : opt ani de „interdicţie de şedere" la Madrid ; şi doi ani de exil din „regat" (adică din teritoriile ţinînd de coroana Castiliei).

Trebuie aşadar să părăsească Madridul în următoarele cincisprezece zile ; tocmai bine răgazul pentru a se face vinovat de o crimă de altă gravitate : o răpire. Lope s-a

consolat deja de trădarea Elenei ; s-a îndrăgostit de o tînără de familie burgheză, Isabel de Urbina, ai cărei părinți nu se sinchisesc prea tare să o mărite cu un poet fără o lăscaie. Mulțumită complicității unui alguazil, care se înfățișează la tînăra fată și îi poruncește să îl urmeze „în numele Sfintei Inchiziții" — formulă de temut căreia nimeni nu i se sustrage — Lope o face pe Isabel să plece din casă și o ia cu el la Valencia. Dar riscul este mare, căci răpirea se pedepsește cu moartea, iar justiția criminală îl poate urmări pe vinovat prin toată Spania. Trebuie, așadar, să fugă. Nefericita Isabel, însărcinată, este trimisă înapoi la Madrid, Lope dîndu-i, este adevărat, procură unui prieten să o ia în căsătorie în numele său. Dar unde să se ascundă ? Din fericire, Spania întreagă este atunci agitată de o aceeași fervoare religioasă și patriotică : *Invincibila Armadă*, care trebuie să doboare puterea engleză, se reunește în portul Lisabonei, și de peste tot dau năvală voluntari dornici să ia parte la marea încercare. Lope se hotărăște să se alăture escadrei. Nu este oare acesta un mijloc de a se face uitat la început, de a reveni mai apoi, acoperit de glorie, spre a solicita amnistierea care nu va putea fi refuzată unuia din cei ce vor fi asigurat victoria armatelor spaniole ?

Deznodămîntul expediției, după cum se știe, a fost cu totul altul și Lope de Vega n-a putut culege pe *San Juan*, pe care se îmbarcase, laurii pe care Cervantes îi dobîndise în bătălia de la Lepanto, cu cincisprezece ani mai înainte. Revine, așadar, traversînd clandestin Castilia, pînă la Valencia, unde își întîlnește soția, Isabel, căsătoria prin procură ștergînd între timp acuzația de răpire. Valencia se dă în vînt după teatru și este un adevărat chilipir pentru Teatrul Livezii cu Măslini *(el Corral de la Olivera)* să-l aibă în posesia sa pe acest „fabricant" de comedii, a cărui

reputație s-a răspîndit deja peste tot ; în ceea ce îl privește, el profită de toate distracțiile pe care i le oferă un oraș care trece drept cel mai vesel și mai amator de plăceri din întreaga Spanie.

Oricare ar fi farmecul capitalei Levantului, Lope năzuiește să se întoarcă în Castilia. În 1590 ia sfîrșit sentința de exil în afara „regatului" : neputîndu-se instala la Madrid (din care a fost exilat pe o durată de opt ani), se stabilește la Toledo ca servitor *(criado)* și secretar al lui Francisco de Ribera ; dar, în anul următor, are norocul să întîlnească un protector de rang mai înalt : Diego Álvarez de Toledo, duce de Alba, care îl ia cu sine la Alba de Tormes, unde își are reședința obișnuită. Alba nu este decît un tîrgușor, dar Salamanca, foarte apropiată, îi oferă fostului student de la Alcalá ambianța însuflețită a mediului universitar. Face aici frecvente escapade și are cîteva aventuri galante. Pe de altă parte, la Alba de Tormes, ducele de Alba își ține mica sa curte în palatul său, cu o „academie" la care au loc întreceri poetice între obișnuiții casei. Cinci ani se scurg astfel, fecunzi din punct de vedere literar, pînă ce Lope se ceartă cu ducele și părăsește palatul acestuia pentru a se întoarce la Toledo. Revine singur, întrucît soția sa, Isabel, murise cu puțin timp înainte ; dar o altă nenorocire îl afectează poate și mai mult : moartea prințesei Caterina de Savoia, fiica lui Filip al II-lea, ceea ce determină închiderea teatrelor, apoi, la intervenția insistentă a unui anumit număr de teologi, interdicția absolută și, în principiu, definitivă, de a se da reprezentații teatrale, considerate drept o școală de imoralitate (1598).

Din ce să trăiască de acum înainte ? Nu mai trebuie să se bizuie pe vînzarea pieselor la directorii de companii; cît despre librari, ei plătesc atît de prost operele în proză

și versuri, încît nici nu merită să mai vorbești. Așadar ar fi bine să se întoarcă, încă o dată, către cei mari : din fericire, Lope face cunoștință cu ducele de Sarria (mai tîrziu conte de Lemos și protector al lui Cervantes), al cărui secretar devine, însărcinat în special cu redactarea corespondenței amoroase. Lope se gîndește, pe de altă parte, să-și comercializeze propriile sale pasiuni, sau măcar aparența lor : îi face curte Juanei de Guardo, fiica unui negustor angrosist specializat în contractele de aprovizionare ale orașului Madrid, foarte bogat, și de la care se poate spera o zestre frumoasă, care va compensa urîțenia fetei. În ciuda opoziției tatălui, puțin sensibil la frumusețea poeziei, Lope — al cărui farmec este irezistibil — „rezolvă afacerea", care se dovedește un dezastru, căci socrul face în așa fel încît să nu plătească zestrea promisă. În ceea ce îl privește, este adevărat, poetul a căutat rapid compensații lipsei de farmec a Juanei ; nu este căsătorit nici de trei luni și iată-l făcînd o curte stăruitoare unei actrițe fără contract, Micaela de Luján, în vîrstă de 27 sau 28 de ani, frumoasă, spirituală, dar deja căsătorită cu un mediocru actor, de la care are trei copii. Nu a reușit încă să cucerească victoria și iată că ducele de Sarria îl obligă să îl însoțească la Valencia unde trebuie să se celebreze mari serbări în cinstea căsătoriei lui Filip al III-lea cu Margareta de Austria. Printre numeroasele divertismente : „înfruntarea Carnavalului cu Postul", corride, întreceri și turnire (la care Lope intervine pentru a-i prezenta în versuri pe „paladini" și pentru a face panegiricul suveranului), Lope are tot timpul, dacă nu pentru a o uita pe Micaela, cel puțin pentru a-și pune zelul amoros la răbdat, și iată că un fiu (care va deveni călugăr mai tîrziu) se naște dintr-o scurtă legătură cu o valenciană.

Cînd se întoarce la Toledo, soţul Micaelei plecase tocmai în America, iar soţia sa cedează pasiunii lui Lope care, timp de cîţiva ani, se va împărţi între cele două familii ale sale, cea adevărată şi cea falsă, pe care le îmbogăţeşte în egală măsură cu copii. Dar redeschiderea teatrelor, decretată în 1600 de către Filip al III-lea, o face pe Micaela să plece în turneu şi, pentru a o regăsi, amantul ei face diverse călătorii la Granada şi Sevilla unde cercurile literare andaluze îl primesc în general cu entuziasm pe cel mai faimos dintre dramaturgii spanioli. Există totuşi şi geloşi care îi bîrfesc versurile şi, cu mai multă dreptate, viaţa. În fruntea ediţiei la *El peregrino en su patria (Pelerin în patria sa)* Lope a pus să se graveze faimosul blazon cu nouăsprezece turnuri al lui Bernardo del Carpio, ceea ce provoacă sarcasmele rivalilor săi în poezie, şi în special ale lui Góngora :

Dragul meu Lope, şterge, te implor,
Cele nouăsprezece turnuri de pe blazonul tău ;
Or fi ele de vînt, şi totuşi, zău,
Nu faci tu-atîta vînt pentru atîtea mori. [19]

Reluarea activităţii teatrale îngăduindu-i din nou să-şi vîndă comediile, Lope de Vega a părăsit serviciul ducelui de Sarria ; dar o altă protecţie i se oferă, cea a ducelui de Sessa, un tînăr de douăzeci şi trei de ani, amator de versuri şi de femei cu tot atîta pasiune, dar cu mai puţin talent decît poetul ; acesta va deveni, pentru tot restul vieţii, „secretarul inimii“ pe lîngă duce, însărcinat să scrie în stilul afectat şi artificial care este la modă, scrisorile pe care acesta le adresează frumoaselor sale prietene.

În acest timp, Lope a rupt legătura cu Micaela de Luján (lăsîndu-i mai mulţi copii) şi, în 1610, vine să se instaleze la Madrid unde cumpără, pe strada Francezilor, o căsuţă

cu o grădină de flori. Renumele său ca autor dramatic și poet se află atunci la apogeu : „A pus sub jurisdicția sa, spune Cervantes, toate comediile din Spania". Nu există teatru în peninsulă care să nu-i reprezinte piesele, iar expresia „E de Lope..." a devenit proverbială pentru a însemna „tot ce poate fi mai bun". Și acesta este momentul în care pare că dorește să se îndepărteze de lume pentru a se apropia de Dumnezeu ; începînd cu 1608, își adaugă numelui titlul de „preot al Sfîntului Oficiu", și, ca atare, el va lua parte, în 1624, la procesiunea care îl duce la supliciu pe un „fals-creștin", acuzat că ar fi profanat o ostie. Pe de altă parte, a intrat în 1609 în confreria Sclavilor Sfîntului Sacrament, iar trei ani mai tîrziu, publică *Patru solilocvii ale lui Lope de Vega și lacrimile pe care le-a vărsat în fața unui crucifix, cerînd iertare Domnului pentru păcatele sale ; operă de o extremă importanță pentru orice păcătos care va dori să se îndepărteze de vicii și să înceapă o viață nouă.* Viață nouă ? Moartea soției sale legitime, nefericita Juana, survenită în 1613, pare să-i ofere ocazia. În 1614, hotărăște să se hirotonisească — are cincizeci și doi de ani — și este hirotonisit la Toledo. Dar, chiar în seara zilei cînd a fost hirotonisit, se duce să locuiască la noua sa amantă, tot o actriță, Jerónima de Burgos, pe care o cunoscuse cu un an mai înainte, cîteva zile înaintea morții Juanei...

Scandalul este atît de mare încît noul preot — care continuă dealtfel să redacteze corespondența amoroasă a ducelui de Sessa, împărtășindu-i în plus aventurile lui personale — nu reușește la început să-și găsească un duhovnic. Jerónimei îi urmează în curînd o altă actriță, Lucia de Salcedo, pe care Lope o numește el însuși în scrisorile sale „Nebuna" *(la Loca)* : neavînd nici frumusețe, nici spirit, ea îl subjugă pe poet care, incapabil să rămînă despărțit

de ea se duce să o întîlnească la Valencia (sub pretext că se duce acolo pentru a-și vedea fiul, călugăr), atunci cînd ea pleacă în turneu.

Dar o pasiune, și mai devoratoare încă, îl va descătușa de „Nebună" ; în 1617 face cunoștință cu o tînără femeie. Marta de Nevares, în vîrstă de douăzeci și șase de ani, căsătorită cu un mosneag (oare nu-i și el tot așa ?) care i-a dăruit mai mulți copii. Este frumoasă, foarte cultivată, poeta în ceasurile ei libere, fidelă soțului ei — sau cel puțin dorește să fie. Lope se introduce la ea, ca „ghid spiritual", profitînd de veșmîntul său și de demnitatea sa clerezială. În curînd ea rămîne însărcinată și, la stăruințele lui Lope de Vega, îi intentează soțului ei un proces de divorț, care se încheie cu despărțirea și o separație de bunuri. Soțul moare, după ce și-a asumat paternitatea ultimului născut, iar Marta vine să locuiască în strada Francezilor, unde va mai da naștere la două fete : fete nu numai nelegitime, ci și nelegiuite, din moment ce tatăl lor este preot și rostește regulat liturghia la mănăstirea sfintei Magdalena, ceea ce justifică o epigramă sîngeroasă a lui Ruiz de Alarcón împotriva acestui preot

... que está aforrado de martas
anda haciendo magdalenos. [20] *

Și totuși gloria sa este atît de mare încît scandalul este acceptat, iar Lope de Vega este invitat să ia parte la cere-

---

* „îmblănit cu jder
și plîngînd lacrimi șiroaie",
joc de cuvinte intraductibil, între Marta (nume propriu) și „marta" — jder, și Magdalena (mănăstirea Sfintei Magdalena, unde Lope oficia liturghia) și sensul derivat, din expresia „estar hecha una Magdalena" — a fi veșnic în lacrimi, neconsolat (N.T.).

moniile cele mai solemne. În 1620, orașul Madrid îl solicită spre a prezida concursul poetic organizat pentru a celebra beatificarea patronului său, San Isidro Labrador * ; cei mai buni poeți ai Spaniei au ținut să participe la acest concurs, la care se face remarcat acela care avea să moștenească sceptrul dramatic după Lope, Calderón de la Barca. Doi ani mai tîrziu, San Isidro este canonizat, prilej de noi serbări, o nouă întrecere literară, la care participă 132 de poeți. Lope cîștigă premiul întîi, celelalte revenind lui Calderón și Guillén de Castro. În același an, municipalitatea madrilenă organizează, cu prilejul canonizării sfintei Teresa, un alt concurs poetic, care are loc în curtea Palatului regal, în prezența regelui și a reginei : „Lope de Vega Carpio a fost secretarul concursului, consemnează *Știrile* din Madrid ; nu se poate spune nimic în plus pentru a arăta că serbarea a fost măreață în toate aspectele“ [21]. Alte onoruri vin de la curtea pontificală : papa Urban al VIII-lea îl numește doctor în teologie în *Collegium sapientiae* și îi acordă crucea ordinului Sfîntului Ioan din Ierusalim. **

Lope este atunci, după cum spune biograful său Montalbán, cel mai bogat și cel mai sărac din vremea sa. Bogat, printr-o producție literară a cărei varietate și întindere sînt uimitoare ; sărac, deoarece nu poate obține de pe urma acestei producții decît resurse cu totul neîndestulătoare pentru a-și întreține falsa familie. Căci directorii trupelor teatrale, a căror viață materială este anevoioasă și care sfîrșesc adesea dînd faliment, nu plătesc decît neregulat piesele pe care el li le vinde la prețul — ridicat — de 500 de ducați ; în plus, absența oricărei protecții asupra

---

* Plugarul (N.T.).

** Crucea ordinului de Malta (N.T.).

„proprietății intelectuale" îl lasă la discreția plagiatorilor și a jefuitorilor : un anume Luis Ramírez de Arellano, fost student la Alcalá, înzestrat cu o uluitoare memorie, și-a făcut o specialitate din a învăța pe de rost textul unei piese, ascultînd două sau trei reprezentații, pentru a-l copia și revinde mai apoi. În zadar protestează Lope și îl atacă în justiție ; faptul de a fi înregistrat un text în memorie nu poate fi considerat ca furt, spun judecătorii.

Sînt necesare așadar alte resurse și Lope se întoarce fără încetare tot către ducele de Sessa, cerîndu-i să îi împrumute o trăsură, să îi trimită țesături pentru fiicele sale, uneori chiar bani, în termeni demni, fără îndoială, dar care ne umilesc sensibilitatea atunci cînd, de pildă, îl solicită să îl angajeze în mod public în serviciul său, în calitate de capelan „pentru a-i rosti liturghia zilnic, contra unui salariu moderat". Dovada că el însuși resimte întreaga servitute a condiției sale o găsim în recomandările pe care le face fiului său, dedicîndu-i una din cărți : „...dacă natura ta te îndeamnă să faci versuri (fie ca Dumnezeu să te ferească), ai grijă să nu fie asta principala ta ocupație... Nu căuta alt exemplu în afară de al meu, căci, chiar de vei trăi ani îndelungați, tot nu vei ajunge să faci stăpînilor patriei tale atîtea servicii cîte am făcut eu pentru a-i merita răsplata ; iar eu nu am, o știi prea bine, decît o biată casă, un sărman pat, o masă sărăcăcioasă și o grădiniță ale cărei flori mă distrag de la grijile mele".

Tînărul Lope nu va merge pe urmele tatălui său. Certat cu el, va îmbrățișa cariera armelor și se va duce să moară în Indiile Castiliei. Din cele două fete care îi rămîn, amîndouă în mod obligatoriu născute „din tată necunoscut", una a intrat în ordinul Sfintei Treimi din Madrid, cealaltă, Maria Antonia, crescută în principiu ca nepoata sa, rămîne singura sa bucurie după ce mama ei, Marta de Nevares,

care orbise, apoi înnebunise, a murit în 1632. Dar Nemesis nu vrea ca Don Juan, poet nelegiuit și răpitor de femei, să-și sfîrșească liniștit viața. În 1634 Maria Antonia este răpită, cu consimțămîntul ei, de către Cristóbal Tenorio de Villalta, așa cum Isabel de Urbina fusese odinioară răpită de tatăl ei. Cîteva luni mai tîrziu (august 1635), preoții Sfîntului Oficiu, cavalerii sfîntului Ioan și congregația preoților din Madrid, vor conduce pe ultimul drum pe „Phoenix-ul poeților", Félix Lope de Vega Carpio.

*

Faptul că Lope de Vega, furnizor recunoscut, timp de mai bine de douăzeci de ani, al tuturor trupelor teatrale din Spania, nu a putut să se întrețină decît mulțumită ajutorului material al cîtorva mari seniori, reprezintă o caracteristică a condiției scriitorilor vremii sale. Nici unul dintre ei nu a putut trăi din scris, iar cei ce nu au avut norocul să întîlnească un protector generos, sau să obțină cîteva rente dintr-un beneficiu sau o funcție ecleziastică (ca, de pildă, Góngora, canonic în consiliul canonicilor din Sevilla și titular al venitului funcției sale), au fost nevoiți să-și asigure existența prin funcții nedemne de geniul lor, ca cea de „furnizor al flotei" pe care a exercitat-o Cervantes, și care l-a făcut să cunoască, sub acuzația de delapidare, închisorile Sevillei, mai puțin renumite decît ocna din Alger, în care îl condusese cariera sa de soldat.

Totuși, printr-un ciudat contrast cu necazurile vieții de scriitor, literatura capată în viața spaniolă un loc din ce în ce mai considerabil, tinzînd să devină „o activitate generală a corpului social în care toți intervin și care privește pe toată lumea" [22]. Este îndeosebi cazul poeziei, căreia i se consacră oameni de toate condițiile, de la marele senior la

student și la simplul meșteșugar, iar Spania este inundată de poeți și poetaștri, în căutarea rimei — și a unui editor.

Gustul pentru poezie și polemicile literare își află terenul preferat, cu începere de la finele secolului al XVI-lea, în „academii" al căror număr va spori în prima jumătate a secolului următor. Așezate, în general, sub patronajul unui înalt personaj — regele în persoană pentru „Academia palatului" — ele reunesc scriitori, literați și mari seniori, aceștia din urmă nefiind mulțumiți doar să respire tămîia poetică arsă în onoarea lor, ci amestecîndu-se adesea ei înșiși în versificație. Fiecare vine pentru a căuta aplauze, fie citindu-și cele mai recente creații, fie expediind la repezeală ingenioase improvizații, în formă de sonete, cîntece, „*romances*"[23]; un juriu are sarcina de a decerna laurii învingătorilor acestor întreceri, dar, îl sfătuiește Cervantes pe un tînăr poet, „nu pretinde niciodată decît premiul al doilea, căci primul se dă întotdeauna creditului și calității persoanei ; cel de-al doilea revine meritului". Nu toți ascultă asemenea sfaturi înțelepte, și ciuda de a-și vedea versurile depreciate tulbură uneori aceste pașnice întreceri : „Nu mi se vorbește decît despre academiile la care concurează toți nobilii și mulți poeți, scrie în 1612 Lope de Vega ducelui de Sessa. (La Academia Parnasului), s-au mușcat poetic un licențiat, Soto, originar din Granada, și faimosul Luis Vélez ; lucrurile au ajuns atît de departe, încît și-au înălțat pavezele și s-au așteptat la ușă. Nicicînd Marte nu s-a arătat atît de rău pentru aceste domnișoare, Muzele..." [24]

Am văzut care a fost importanța întrecerilor poetice organizate cu prilejul canonizării sfintei Teresa și a sfîntului Isidro plugarul, și la care au luat parte cei mai renumiți poeți ai Spaniei. Acest gen de concurs devine acce-

sorțul normal al sărbătorilor organizate în marile orașe și de asemenea în micile tîrguri. Estebanillo González povestește că, trecînd prin micul cătun din Aragón unde se pregătea o „luptă a maurilor cu creștinii“ [25], văzu, agățate de ușa bisericii „douăzeci și patru de premii care trebuiau să răsplătească cele mai bune douăzeci și patru de sonete compuse spre lauda și zugrăvirea unui trandafir care dimineața este boboc, la prînz floare, iar seara se ofilește... Premiile erau cingători, mănuși, pungi și o pereche de jartiere colorate. Cînd ajunserăm lîngă această academică decorație, se găseau acolo mai mult de douăzeci de sonete ale unor studenți sau persoane nobile, venite să vadă serbarea.“

Adevărata poezie avea puțin de cîștigat din acest dezmăț de versificație, în care ingeniozitatea verbală o lua în general înaintea inspirației. Dar tocmai aceste calități de ingeniozitate găsesc un teren preferat în cele două școli poetice între care, de la 1610 la 1650 mai cu seamă, se împarte lumea literară spaniolă : *culteranismul* și *conceptismul*, unul vizînd să creeze o limbă poetică originală, îmbogățită prin vocabular și formele sintaxei latine, și căutînd formele de expresie cele mai rafinate și cele mai alambicate ; celălalt, preocupat să exprime întreaga complexitate a ideilor și conceptelor prin ingeniozitatea apropierilor și antitezelor și ajungînd în cele din urmă pînă dincolo de limitele bunului simț.

În final, conceptismul și culteranismul ajung la un rezultat aproape identic : crearea unei limbi artificiale și sistematic îndepărtate de folosirea curentă, în care se asociază ermetismul și prețiozitatea. De aceea, lupta pe care o dau susținătorii celor două școli cît și atacurile adversarilor lor comuni ar fi avut mai puțină violență, dacă gelozîile și rivalitățile nu ar fi adăugat acuzații și injurii

personale. Niciodată *genus irritabile vatum* * nu s-a manifestat cu atîta arţag ca în literatura Secolului de aur, în care polemica, în proză sau în versuri, ocupă un loc de frunte. Dacă Lope nu este cruţat, cum am văzut, de rivalii săi, cărora viaţa sa particulară le oferă un prea frumos teren de atac, el nu se lipseşte de plăcerea de a riposta, vizîndu-l în special pe Góngora, maestrul incontestabil al culteranismului de la publicarea *Singurătăţilor* (1614), căruia îi reproşează, într-o parodie a stilului *culto*, că nu este decît un „călău al cuvintelor" :

Inés, frumoşii tăi deja mă ucid, ochi
Din acea tristă, cînd te-am văzut, zi
În atît de crude, din vina ta, chinuri.

Quevedo se arată încă şi mai muşcător, legîndu-se de persoana „canonicului" din Sevilla, acuzat — în ciuda calităţii sale de om al bisericii — de a nu fi decît un evreu neconvertit cum trebuie :

Îţi voi trimite versurile mele unse cu slănină
Ca tu să nu le poţi gusta, Góngora dragă...

Dar în ciuda atacurilor îndreptate împotriva maestrului şi discipolilor săi, răul nu face decît să sporească şi nu există versificator care să nu pretindă că îşi întrece rivalii în rafinament verbal şi profunzime obscură. În satul aragonez unde s-a oprit, Estebanillo González se străduie în zadar să pătrundă sensul sonetelor care concurează pentru premiile de poezie şi, nereuşind, se adresează unuia din studenţii de faţă, întrebîndu-l dacă limba aceea era chal-

* Rasa iritabilă a poeţilor, expresie aparţinînd lui Horaţiu (*Epistole*, II) care caracterizează extrema susceptibilitate a poeţilor şi, în general, a oamenilor de litere (N.T.).

deeană sau arameeană : „La care îmi răspunse că nu se poate aventura să-mi spună ; prezentase şi el unul, rodul geniului său, pentru care spera să capete premiul întîi, şi dacă ar vrea să-mi explice semnificaţia, n-ar scoate-o la capăt, căci singurul lucru care avea importanţă în vremea noastră era de a *gongoriza* cu o eleganţă retorică, astfel încît să dea multă aparenţă la ceea ce nu era nimic, şi să facă în aşa fel încît să nu poată înţelege nici autorul care scria, nici curioşii care citeau. Căci un poet care se va coborî la platitudini, cum ar fi de pildă a scrie pur şi simplu pîine pentru pîine, vin pentru vin, îşi pierde toată reputaţia, şi ar fi tocmai bun să compună cuplete pentru orbi". La care Estebanillo se hotărăşte să participe şi el la concurs şi, pe una din mesele tavernei unde a făcut escală, scrie în stilul la modă un sonet al cărui prim catren spunea :

De fildeş în candoare Fenix cea pompoasă
Fragil boboc stufoasă dibuieşte
Safir cerşit hermina ce-o poftеşte
Fiind baldachin tribună vaporoasă, [20] *

şi pe care se duce să-l afişeze pe poarta bisericii. „De-abia îl pusese că toată mulţimea dădu fuga, curioasă să citească şi, acoperindu-l de elogii pentru că nu înţelegeau nimic, îl copiară de mai bine de treizeci de ori ; judecătorii academici care erau de faţă îmi dădură drept premiu jartierele de care am amintit, ceea ce îmi atrase renumele de un al doilea Góngora..."

---

* Versuri aberante, de neînţeles, mizînd pentru a-şi copleşi cititorii, tocmai pe snobismul lor artistic (N.T.).

Oamenii „de bun simț" se ridică, desigur, împotriva abuzurilor unui limbaj care nu mai este făcut decît pentru inițiați : „Și ce îmi veți spune, zice unul din personajele puse în scenă de *Ghidul pentru străini*, de un mod de a vorbi pe care l-au inventat acești scriitori, atît de dificil și de obscur încît abia de există vreun om care să-i înțeleagă, așezînd, împotriva tuturor regulilor vechiului stil, substantivul la două leghe de adjectiv, iar subiectul la zece rînduri distanță de verb... Cu acest jargon cifrat, plin de cuvinte grecești și latinești spaniolizate și care nu sînt decît rude de gradul al patrulea cu limba noastră națională, oamenii aceștia vor sfîrși, de acum peste cincizeci de ani, prin a tulbura puritatea castilianei noastre, sau prin a obliga statul, fie să le interzică scrierile, fie să stabilească un vocabular nou..." [27]

Și, deși academiile au o mare doză de responsabilitate în aceste excese, o „academie burlescă", reunită la palatul Buen Retiro în 1637, se amuză să denunțe, parodiind stilul hotărîrilor regale, inflația poetică de care suferă țara, și să zeflemisească moravurile și geloziile lumii literare :

„Don Apollo, prin bunăvoința poeziei rege al Muzelor, prinț al Aurorei, conte și senior al oracolelor de la Delphi și din Delos, duce al Pindului, arhiduce al celor două culmi ale Parnasului, tuturor poeților epici, lirici, tragici, comici, ditirambici, dramatici etc., salut și armonie.

Aflați că, știind de marile confuzii și păcate în care au trăit pînă acum cei care ne mînuiesc rimele și versurile, și numărul excesiv al celora care, fără frică de Dumnezeu și de conștiința lor, compun, scriu și fac versuri furînd și jefuind, zi și noapte, stilurile,

ideile și moda de a scrie a celor mai în vîrstă decît ei, potrivind cîrpăcelile împrumutate de la semeni, și comițînd tot soiul de fraude și înșelăciuni asupra versurilor acestora, dornici să le îndrepte, prin prezenta vă facem cunoscut și vă poruncim :

Mai întîi : toți să scrie cu cuvinte castiliene, fără să introducă pe cele ale limbilor străine, iar aceluia care va introduce în versurile sale propoziții și hiperbole extravagante să i se ridice calitatea de poet, de către academicieni, iar în caz de recidivă să îi fie confiscate toate versurile.

De asemenea, poeții cei mai vechi să-și împartă sarcina de a da de pomană sonete, cîntece, rondele și romanțe și toate soiurile de versuri poeților rușinoși, și să culeagă de pe străzi pe cei ce au căzut bolnavi sau și-au pierdut simțirea, comentînd *Singurătățile* lui Don Luis de Góngora, iar, pe deasupra, la porțile Academiei, să se distribuie o supă făcută cu surplusul de poezie ce se află acolo.

Tot așa, poeziile în stil maur să fie botezate în termen de patruzeci de zile, sub pedeapsa de a fi exilate din regat.

De asemenea, poetul care s-a băgat în slujba unui mare senior să moară de foame tocmai din pricina asta.

Tot așa, nici un poet să nu fie atît de îndrăzneț pentru a cuteza să vorbească de rău pe alții, mai mult de două ori pe săptămînă..." [28]

Dar nici protestele, nici glumele nu pot face nimic împotriva unei mode literare care invadează toată producția

spaniolă din prima jumătate a secolului și ajunge să contamineze chiar pe aceia care, aidoma lui Quevedo, o atacaseră cel mai viguros. În ciuda „pragmaticii" burlești date de Academia Palatului, poeții continuă să postească, să recurgă la protecția Granzilor și să se foarfece unul pe altul...

CAPITOLUL X

VIAȚA MILITARĂ

PRESTIGIUL TRUPELOR SPANIOLE. RECRUTAREA ȘI EFECTIVELE — CARIERA MILITARĂ. VIAȚA ȘI AVENTURILE CĂPITANULUI ALONSO DE CONTRERAS — TEMPERAMENTUL SOLDATULUI: BRAVURĂ, REZISTENȚĂ, ORGOLIU ȘI FANFARONADĂ — DECLINUL SPIRITULUI MILITAR. „VIAȚA ȘI ISPRĂVILE LUI ESTEBANILLO GONZÁLEZ"

Cînd Pierre de Brantôme, gentilom și scriitor pasionat după eroism, află în 1566 că trupele ducelui de Alba, care veneau din Italia, aveau să traverseze Lorena pentru a se duce în Flandra și a pedepsi acolo pe rebelii ce se ridicaseră împotriva autorității regelui Spaniei, dădu fuga cu poștalionul să vadă trecînd „această nobilă armată de viteji și curajoși soldați... cu toții vîrstnici și călîți, cu veșmintele și armele într-o stare atît de bună, încît erau luați mai degrabă drept căpitani decît soldați... *Și ai fi putut spune că erau adevărați principi, într-atîta erau de semeți și într-atîta mergeau de mîndri și plini de grație*". Într-adevăr, de cînd în cursul războaielor din Italia „impetuozitatea franceză" s-a zdrobit de rezistența regimen-

telor de *tercios* *, soldatul spaniol se bucură de un renume neîntrecut și care se va menține neștirbit pînă în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Nu toți cei ce luptă sub drapelele și pentru cauza Regelui Catolic sînt spanioli. Un număr remarcabil îl constituie străinii, fie că este vorba de mercenari (mai cu seamă germani și irlandezi), angajați pe durata unei campanii, fie de supuși ai regelui Spaniei, originari din viceregalitățile italiene care, prin Alessandro Farnese și Ambrosio Spinola au dat armatei spaniole a Secolului de aur remarcabili căpitani. Spania nu rămîne mai prejos în a furniza nucleul acestei forțe militare, căreia soldații săi îi dau exemplul curajului și rezistenței, dar și pe acela al aroganței lor.

Vechiul principiu medieval conform căruia nobilul e dator să-și slujească regele cu armele sale continuă să fie în vigoare ; uneori se mai văd încă nobili angajîndu-se individual, ca simpli soldați chiar. Dar acestea sînt cazuri excepționale, iar nobilimea, devenită o nobilime de curte, are tendința tot mai accentuată de a se sustrage serviciului militar. Dacă lăsăm de o parte recrutarea penală, care îi trimite pe condamnați să vîslească pe galerele regelui, și, în cazuri excepționale, mobilizările de trupe impuse municipalităților pentru a face față unei amenințări presante, soldații se recrutează prin angajare voluntară, constituindu-se astfel o armată profesionistă în care sînt exaltate toate virtuțile militare — și reversul lor.

Căpitanul care a primit însărcinarea specială din partea regelui în acest scop, trebuie să-și alcătuiască el însuși unitatea al cărei șef va fi. Pentru aceasta, merge să-și „înfigă sulița" și să-și înalțe stindardul în orașele și satele

---

* Regimente de infanterie (N.T.).

care i-au fost atribuite și, după ce a adunat mulțimea la bătaia tobelor, el încearcă să adune voluntari. Cînd aceștia se înfățișează în număr insuficient, toate mijloacele — promisiune, viclesug, violență — sînt potrivite (cum se întîmplă dealtfel, în celelalte țări ale Europei) pentru a ajuta să se nască vocațiile : „A fost biciuită cu vergile, spun *Știrile* de la Madrid, în 1639, o femeie de familie bună, care îl ajuta pe un anume căpitan, amantul ei, să recruteze soldați ; ea atrăgea oameni sărmani momindu-i cu de-ale gurii ; îi închidea pe nepusă masă într-o pivniță și îi lăsa fără mîncare pînă ce se angajau și își căpătau solda, și, în acest fel, prinsese deja o mulțime." [1] În schimb, printre cei ce își semnează de bună voie angajamentul înaintea unui grefier sau notar, mulți nu o fac decît pentru a-și încasa prima, cu gîndul să dezerteze la prima ocazie. De aceea nu e treabă ușoară pentru căpitan să-și aducă compania, aproape completă, pînă la punctul fix de adunare : în general un port de unde va ajunge pe unul din cîmpurile de luptă exterioare peninsulei.

Pe drum, recruții învață să facă instrucție, să mînuiască sulița, archebuza și muscheta, care sînt armele firești ale infanteriei ; mai rar, lancea lungă, cu care este înarmat călărețul. Cavaleria este, într-adevăr, formată în cea mai mare parte din mercenari străini, iar Spania furnizează îndeosebi infanteriștii care constituie efectivul acelor *tercios*. Fiecare *tercio*, plasat sub comanda unui comandant de regiment, cuprinde o duzină de companii de 200 pînă la 250 de oameni ; dar lipsa de bani de care suferă monarhia o împiedică să păstreze în permanență mobilizate efective complete și, în mod normal, terminarea unei campanii aduce nu numai dizolvarea mercenarilor ci și dizolvarea anumitor companii ai căror căpitani sînt puși în disponibilitate pînă în ziua în care o reînnoire a activi-

tăţii militare, sau o ameninţare gravă asupra unui punct al Imperiului Spaniol, determină noi mobilizări de oameni.

*

Există o uimitoare disproporţie între întinderea posesiunilor Regelui Catolic, mulţimea fronturilor terestre şi maritime expuse atacurilor duşmanilor, şi micul număr de efective militare pe care se sprijină apărarea lor. Sub Filip al IV-lea, într-o perioadă în care Spania trebuie să ţină piept revoltelor flamande din Provinciile-Unite, francezilor şi englezilor, efectivele ei militare nu ating cifra de o sută de mii de oameni, incluzînd şi pe mercenarii străini. Trebuie aşadar, pentru a face faţă, ca trupele să se deplaseze mereu, să fie golite punctele mai puţin expuse, pentru a fi întărită apărarea acolo unde primejdia se dovedeşte mai mare. O mare parte a energiei şi resurselor monarhiei spaniole se consumă luptînd împotriva celui mai redutabil dintre adversari, acela împotriva căruia nu există victorie de durată şi sigură : distanţa. [2]

Dar, ce bogată carieră este oferită aventurii de către imensitatea cîmpului de luptă şi de către varietatea ţărilor în care, din Indiile occidentale pînă în Germania şi la marea Ionică, se joacă destinul puterii spaniole ! Din numeroasele mărturii autobiografice care au păstrat pentru noi amintirea vieţii aventuroase a soldatului, nici una nu este mai expresivă decît aceea pe care ne-a lăsat-o căpitanul Alonso de Contreras. Nici o retorică, nici o căutare de efect în povestirea vieţii sale : Contreras se mulţumeşte să povestească pe şleau ceea ce a făcut şi văzut, relatînd cu simplitate, atît crimele cît şi isprăvile sale, astfel încît din naraţiunea sa se degajă o impresie de perfectă autenticitate. [3]

Alonso se naște la Madrid, în 1582, dintr-o familie foarte umilă : „Părinții mei, spune el, erau vechi creștini, fără amestec de neam maur sau evreu, fără vreo condamnare din partea Sfîntului Oficiu ; au fost căsătoriți, așa cum poruncește Sfînta noastră Maică, Biserica, timp de douăzeci și patru de ani, în cursul cărora avură șaisprezece copii. Cînd tatăl meu muri, rămaseră doar opt, șase băieți și două fete, iar eu eram cel mai mare." La școala unde a fost trimis, tînărul Contreras ucide pe unul din camarazii săi cu lovituri de cuțit, pentru a se răzbuna că-l umilise ; justiția intervine și, ținînd seama de vîrsta sa, se mulțumește să îl exileze pentru un an la Ávila. La întoarcerea în Madrid și deși a declarat că vrea să fie soldat, mama sa îl bagă ucenic la un giuvaergiu ; dar, întrucît patroana sa a pretins încă din prima zi să-l trimită să scoată apă din puț, mîndria sa se revoltă ; fuge și se amestecă cu vagabonzii și prostituatele pe care îi trag după ele — ca toate armatele vremii — regimentele pe care arhiducele Albert trebuie să le ia cu sine în Flandra. Are norocul să fie admis ca ajutor al bucătarului francez al arhiducelui, ceea ce îi permite să se îmbarce la Barcelona pentru a ajunge în portul Savona. Această traversare îi dă prilejul să ia contact, pentru întîia dată, cu realitățile războiului : „...Înainte de a sosi, am atacat o navă, nu știm dacă era a turcilor, a maurilor sau a francezilor (căci era atunci un război, mi se pare) ; m-am distrat grozav văzînd cum se dă lupta cu artileria".

De la Savona, trupa arhiducelui Albert ajunge în Franche-Comté, unde se aflau deja adunate alte unități. Alonso, care are atunci paisprezece ani, observă, printre soldați, puști care n-au depășit încă vîrsta sa : îi cere bucătarului șef îngăduința de a-l părăsi pentru a lua armele : celălalt refuză ; Alonso se adresează atunci direct arhiducelui, care

îl autorizează, prin scris, să se angajeze atrăgînd totuși atenția că el nu are vîrsta corespunzătoare. Încorporat unei companii, o pornește spre Flandra dar, înainte de a ajunge, „caporalul meu, pe care îl respectam ca pe însuși regele, îmi spuse într-o noapte să îl urmez, că era poruncă de la căpitan ; și părăsirăm armata, căci nu era deloc dornic să se bată. Cînd se făcu ziuă, eram la cinci leghe depărtare de armată, îl întrebai unde mergeam, și aflai că spre Neapole..."

Dezertor fără voie, lui Contreras nu-i este greu să-și reia serviciul. De la Neapole ajunge la Palermo, unde se angajează ca „paj de scut" (purtător de scut) al unui gentilom catalan. Tocmai atunci o flotă este concentrată la Neapole și în Sicilia pentru a-i ataca pe turci în Moreea * ; se îmbarcă și el și ia parte la atacul asupra Patrasului : „Aici am simțit primele gloanțe șuierîndu-mi la urechi, căci stăteam în fața căpitanului, cu scutul... ; orașul nu a putut fi luat, dar s-a luat multă pradă și sclavi." În anul următor, după ce-și părăsise catalanul pentru a se angaja, nu ca paj, ci ca soldat, într-o altă companie, se îmbarcă pe unul din vasele de război care urmăresc vasele turcești și fac razii pe coastele Berberiei și Levantului : „Am făcut atîtea prăzi, că ar fi mult de povestit. Ne-am întors bogați, într-atîta încît eu, simplu soldat cu o soldă de trei scuzi, am adus mai bine de trei sute de scuzi partea mea, în țoale și bani ; pe deasupra, la întoarcerea la Palermo, vice-regele porunci să ni se dea o parte din pradă, și mi-a revenit o pălărie plină pînă la margini cu dubli reali de argint... dar, după trei zile, pierdusem deja totul la joc și în desfriu." Pierderi, în curînd refăcute — foarte provizoriu — datorită altor expediții în Mediterana orientală : „Făcurăm

---

* Nume dat Peloponezului după cucerirea latină — 1205 (N.T.).

furtișaguri de necrezut pe uscat și pe mare ; jefuirăm un magazin din Alexandrette, port la mare în care vin să se îngrămădească toate mărfurile ce sosesc pe uscat din Indiile portugheze prin Babilon și Alep. Mari fură bogățiile pe care le-am adus de acolo", la scurtă vreme risipite „din han în han și din casă în casă".

Totuși, Alonso de Contreras nu se mulțumește să ia parte la bătălii și jaf și să-și cheltuiască cîștigul în beții și alte dezmățuri. Profită de navigația în marea Ionică pentru a se iniția în arta nautică și începe să întocmească un *derrotero* (itinerar maritim), pe care il va extinde treptat la întreaga Mediterană, cu indicarea celor mai bune locuri de ancorare și a pescajului în diverse porturi. Cunoștințele sale nautice îi vor fi de un imediat folos, căci un „incident" îl obligă să părăsească pe furiș serviciul vice-regelui Siciliei : în cursul unei încăierări, unul din tovarășii săi ucide pe un hangiu din Palermo ; vinovatul și prietenii săi se refugiază într-o biserică, unde li se aduce la cunoștință că vor fi cu toții spînzurați, cînd vor ieși de acolo. Din fericire, biserica este așezată la malul mării ; în cursul nopții, Alonso și tovarășii săi reușesc să iasă din ascunzătoare, pun mîna pe o barcă de pescuit și vîslind de zor, după trei zile reușesc să ajungă la Neapole.

Deși fusese informat de condițiile în care au fugit din Palermo, vice-regele Neapolelui, care este pe cale să alcătuiască o companie pentru a o pune sub ordinele fiului său, îi primește pe fugari și le îngăduie să se angajeze. Abia de mai au timpul să o facă. După o nouă încăierare, urmată de o ucidere, doi din tovarășii lui Alonso sînt spînzurați. El însuși se refugiază la un cavaler de Malta care îl ascunde, apoi îl îmbarcă clandestin pe un vas cu destinația spre insulă. Malta nu este numai un avanpost creștin în bătaia turcilor ; ea este și punctul de sprijin al flotelor spa-

niole care operau în Mediterana orientală, iar cavalerii sai au nevoie de marinari buni spre a-și echipa galerele. Contreras trece așadar în serviciul Marelui Maestru al ordinului, francezul Alof de Vignacourt, și ia parte la un număr de bătălii navale a căror descriere constituie un viu document privitor la condițiile războiului pe mare.

„Spre seară, am dat peste un vas care părea foarte mare, și așa și era, într-adevăr. Am mers pe urmele lui spre a nu-l scăpa și l-am ajuns din urmă în plină noapte ; și, cu artileria pregătită, l-am întrebat : «Ce fel de vas sînteți ?» la care el răspunse : «Un vas care merge pe mare !...», și cum și el era pregătit și nu-i lipsea nimic din ceea ce îi este necesar unui vas (ducea mai bine de patru sute de turci și era bine înzestrat cu artilerie), ne aruncă o salvă care trimise pe lumea cealaltă șaptesprezece din oamenii noștri, fără să mai punem la socoteală cîțiva răniți ; îi trimiserăm și noi salva noastră, care nu a fost mai mică, apoi îl abordarăm și lupta a fost strînsă, căci ei ajunseră pe castelul de la proră și nu a fost ușor să îi aruncăm înapoi pe vasul lor ; astfel trecu noaptea și, în zori, ne aruncarăm asupra lui, dar el nu fugi. Căpitanul nostru recurse atunci la un mijloc eficace, nelăsînd pe punte decît pe oamenii necesari luptei și punînd să se închidă toate tambuchiurile, astfel încît nu mai există o altă soluție decît să se bată sau să se azvîrle în mare. Lupta a fost înverșunată ; ajunserăm la castelul de la prora lor și îl ocuparăm o bună bucată de vreme, apoi ei ne respinseră. Atunci ne-am desprins de vasul lor pentru a lupta împotriva lui cu artileria, căci noi aveam un vas cu pînze mai bun și o mai bună artilerie. Toată ziua se petrecu în luptă și cînd veni noaptea, dușmanul se strădui să ajungă pe uscat, care

era foarte aproape, iar noi, urmărindu-l, ne văzurăm foarte aproape de uscat. Cînd veni ziua următoare, sărbătoarea Nuestra Señora de la Concepción, căpitanul dădu poruncă tuturor răniților să urce pe punte pentru a muri acolo, spunînd : «În seara asta vom cina împreună cu Christos — sau la Constantinopole». Aveam drept capelan pe un călugăr carmelit căruia căpitanul îi spuse : «Părinte, dă-ne binecuvîntarea, căci aceasta este ultima noastră zi». Bunul părinte ne binecuvîntă, iar la sfîrșit căpitanul porunci să se înainteze pînă la celălalt vas, care era foarte aproape. Cînd ne abordarăm, lupta care a început a fost extrem de violentă și, chiar dacă am fi vrut să rupem contactul, era imposibil căci, de pe celălalt vas, ei ne aruncaseră o ancoră atîrnată la capătul unui lanț lung, astfel încît nu ne puteam despărți. Lupta dură mai bine de trei ceasuri, la capătul cărora ne dădurăm seama că victoria atîrna de partea noastră, căci turcii, văzîndu-se aproape de uscat, începură să se arunce în apă, fără să vadă că, de pe vasul nostru, aveam să îi pescuim. După ce victoria fu asigurată și după ce îi închiserăm pe turci ca sclavi, ne puserăm pe jaf, căci se aflau acolo multe și frumoase lucruri. Erau atîția morți în interiorul vasului lor încît numărul lor depășea 250, dar ei nu voiseră să îi arunce în mare pentru ca noi să nu-i vedem."

Valoarea militară a lui Contreras, alăturată cunoștințelor sale nautice, îi aduce o rapidă avansare ; Marele Maestru îi dă un brevet de căpitan și îi dă ca sarcină „misiuni de cercetare" în Mediterana orientală ; trebuia să afle mișcările și proiectele escadrei otomane care, în fiecare an, face un turneu prin insulele Arhipelagului pentru a percepe tributul datorat sultanului, și care, uneori, sporită cu

alte flote venite din Rodos, Alexandria și Siria, ajunge pînă la strîmtoarea Siciliei și dincolo de ea, pentru a lansa expediții de jaf pe coastele creștine. Dar este cu putință să se prevadă amploarea acțiunii proiectate, dacă se știe numărul vaselor care au ieșit în larg și mai cu seamă cantitățile de provizii pe care le-au luat cu ele. Pentru a ajunge la acest rezultat, există diverse mijloace : să te strecori, pe o galeră rapidă, pînă în inima apelor turcești, să capturezi vase comerciale și să obții de la echipajul și pasagerii lor — prin tortură, la nevoie — indicații asupra mișcării în porturile de unde vin ; sau, de asemenea, să debarci pe litoralul otoman, unde afli utili complici la populațiile creștine supuse jugului de la Constantinopole. În această încercare, Contreras dă dovadă de o îndrăzneală uluitoare, înaintează pînă la Jaffa, Saint-Jean d'Acre, Beyrouth și, nemulțumit să culeagă doar informații, face ici și colo capturi maritime și razii terestre.

O uimitoare ispravă îi urcă reputația pe adevărate culmi : se aflase la Malta că Sultanul înarma o importantă flotă, „dar nu se știa cu ce destinație, ceea ce provoca mare neliniște". Totuși, s-a aflat prin spioni că perceptorul evreu, însărcinat cu strîngerea fondurilor necesare expediției (îndeosebi pe socoteala coreligionarilor săi) locuia într-o casă fortificată, la cinci mile de Salonic. „...Cavalerii îmi dădură ordin să merg să îl răpesc, ca și cum ar fi fost vorba să merg să cumpăr cîteva pere de la piață." El pleacă totuși, însoțit de șaptesprezece tovarăși hotărîți, pe o fregată care îl aduce pînă în golful Salonic ; debarcă la mică distanță de casă : face, cu ajutorul explozibilului, să sară în aer poarta, îl răpește pe evreu cu nevasta și cei doi copii, îi aduce pe vas și pleacă în larg în clipa în care patru sute de călăreți turci, alertați, sosesc pe țărm. „Evreul îmi oferea tot ce aș fi vrut ca să-l las slobod, și, deși aș fi putut s-o

fac, n-am vrut, căci mai apoi el îmi spuse că flota era adunată împotriva veneţienilor, iar că turcii le cereau un milion de ţechini sub ameninţarea că le vor lua Candia, o insulă mare cît Sicilia, care se găseşte în apele dominate de turci". Pe drumul de înapoiere, Contreras, informat de niște marinari greci că beiul din Chios, Soliman, îşi părăsise insula, îi răpeşte concubina, „unguroaică după naştere, cea mai frumoasă femeie pe care o văzusem pînă atunci", şi o aduce cu el la Malta. „Aflai mai tîrziu, scrie el, că, socotind că o făcusem amanta mea, beiul îşi jurase să mă tragă în ţeapă în ziua în care mă va prinde... Ajunsei la Malta unde am fost primit cum era de aşteptat, căci, prin informaţiile pe care le dădeam, totul s-a liniştit, şi nu a mai fost adusă infanteria pe care cavalerii o recrutaseră la Neapole şi la Roma."

Gloriei i se alătură prada : în 1601 o expediţie împotriva Platzei, în Moreea, permite să fie aduşi 500 de prinşi, atît bărbaţi cît şi femei, printre care guvernatorul locului, soţia sa, copiii, caii, cît şi treizeci de piese de artilerie. Prizonierii, vînduţi ca sclavi, aduc profit bun, căci ordinul de Malta îi cumpăra contra şaizeci de scuzi bucata „fie că sînt buni sau răi" ; în ceea ce priveşte capturile maritime, ele pot reprezenta o întreagă avere, atunci cînd este vorba de vase comerciale încărcate de produse ce veneau din Orient şi din Extremul Orient. Dar banii se topesc în mîinile lui Contreras, ca şi ale tovarăşilor săi, şi se duc să îmbogăţească *las quiracas* (fetiţele) din Malta „care sînt atît de frumoase şi atît de şirete, încît se fac stăpîne peste tot ce posedă cavalerii şi soldaţii". Pentru stăpîna inimii sale Contreras a aranjat o casă pe picior mare. Vai ! La întoarcerea din triumfala sa expediţie la Salonic, o găseşte închisă, la ea acasă, cu unul din tovarăşii săi. „Îi dădui o lovitură cu vîrful săbiei care îl făcu să treacă la doi paşi de moarte ;

și, odată vindecat, el părăsi Malta de teamă să nu-l omor." Cît despre *la quiraca*, ea începu prin a o șterge „și, deși mai apoi, mă copleși cu rugăminți, nu mai reînnodai niciodată cu ea, căci, din moment ce aveam de unde alege din belșug, am dat repede de leac, cu atît mai mult cu cît eram căutat ca o persoană importantă".

Acest supărător episod pare totuși să fi contribuit la a-l desprinde pe eroul nostru de Malta. După o ultimă expediție pe coastele Berberiei, de unde se întoarce cu paisprezece sclavi și o încărcătură de țesături „cît să umpli un magazin", își cere eliberarea din funcție Marelui Maestru, care i-o acordă cu regret, și se îmbarcă spre Spania. Curtea era atunci (1603) la Valladolid ; aflînd că era vorba să se facă o „promoție de căpitani", Contreras se înfățișează și își arată meritele consiliului de război ; dar nu reușește decît să fie numit *alférez* (locotenent) la ordinele unui căpitan însărcinat cu recrutarea de oameni în Estremadura, pentru a-i duce în Portugalia.

Pe drum i se întîmplă o stranie aventură. Compania sa face oprire la Hornachos, mare tîrg ai cărui locuitori erau cu toții mauri convertiți, cu excepția preotului. Soldații sînt încartiruiți în casele oamenilor și cîțiva dintre ei, scotocind în pivnița gazdei lor pentru a găsi merinde, descoperă trei morminte date cu var ; merg să-l caute pe *alférez* și îi dau socoteală de cele găsite, cu intenția de a viola mormintele pentru a șterpeli bijuteriile cu care maurii au obiceiul să se îngroape. Dar, zgîriind varul cu o suliță, Contreras își dă seama că pretinsele morminte sînt lăzi pline cu archebuze și gloanțe „ceea ce mă umplu de satisfacție, la gîndul că cu aceste arme mi-aș putea înarma compania și ne-am bucura de mai mult respect, *căci, cum nu aveam decît săbii, iar unii duceau lipsă chiar și de ele, se pierdea uneori din respectul la adresa noas-*

tră". Se duce să-l înștiințeze pe comisarul cu războaiele (funcționar având sarcina specială să se ocupe de problemele de echipare a trupelor) care îi poruncește să păstreze secretul, pentru a se lua măsurile necesare împotriva unui eventual pericol de răscoală a maurilor.

Contreras își continuă drumul cu compania sa și, cîteva zile mai tîrziu, întrucît căpitanul său voise să pună mîna pe ibovnica sa — o prostituată — îl străpunge cu sabia. Condamnat la moarte pentru asasinat asupra căpitanului său, „cel mai mare delict, spune el, ce se poate comite în armată fiind acela de a nu-i arăta respect superiorului său...", se duce să se constituie prizonier la Madrid și obține deschiderea unei contra-anchete, care îl absolvă. Dar, cînd se întoarce la Badajoz, din cei o sută cincizeci de oameni cîți recrutase, nu mai rămîn decît douăzeci și, după ce s-au mai produs încă vreo cîteva dezertări suplimentare pe restul drumului, sosește la Lisabona doar cu paisprezece oameni și cu un toboșar... Obține să nu se îmbarce, pentru a nu nimeri din nou sub ordinele căpitanului pe care îl rănise și, cu îngăduința regelui, pleacă din nou spre Palermo, unde vice-regele Siciliei cunoscînd isprăvile pe care le făcuse în serviciul ordinului de Malta, îi încredințează misiunea de a conduce noi expediții în marea Levantului și Berbería.

Renumele său și calitățile sale de seducție îi cuceresc dragostea unei bogate spaniole, văduva unui magistrat, care consimte să-l ia de bărbat „deși nu eram decît un soldat, spune el, neavînd mai mult de patru gulere plisate și doisprezece gologani la soldă". Dar după un an de căsătorie, un denunț îl încunoștințează că soția sa îl primește în intimitate pe unul din prietenii săi. „I-am surprins într-o zi împreună și au murit amîndoi. Dumnezeu să-i țină la sine, dacă în clipa aceea supremă ei s-au căit."

Din nou Alonso de Contreras ia calea Spaniei pentru a solicita încă o dată un brevet de căpitan, dar, nerăbdător în fața demersurilor și amînărilor care îi sînt impuse, adoptă o bruscă și surprinzătoare hotărîre : să se facă sihastru, pentru a-și încheia zilele în singurătate : „Am cumpărat cele necesare : un ciliciu și un bici pentru penitență, postav din cel din care se fac rasele călugărești, un cadran solar, o mulțime de cărți de penitență, semințe, un cap de mort și o săpăligă". Apoi, înzestrat cu panoplia pustnicului desăvîrșit, ajunge în Aragon și se instalează într-o mică sihăstrie pe care și-o construiește pe pantele de la Moncayo, aproape de orașul Agreda, unde se află o mănăstire de franciscani. „Mergeam în fiecare zi să ascult liturghia la mănăstire : sîmbăta intram în oraș și ceream de pomană : nu luam bani, ci numai ulei, pîine și usturoi, cu care mă hrăneam. În fiecare duminică mă spovedeam și mă împărtășeam. Eram numit Fray Alonso de la Madre de Dios, și uneori călugării mă puneau să mănînc cu ei, cu gîndul ca eu să mă fac călugăr. Eram mai vesel decît Floriile și jur că, dacă nu m-ar fi scos de acolo așa cum au făcut-o, și astăzi aș fi tot acolo."

Dar, într-o bună dimineață a anului 1608, Fray Alonso văzu că urcă spre sihăstria sa o trupă de oameni înarmați care, fără să-i dea nici o explicație, îl duseră legat fedeleș în orașul învecinat, unde *corregidor*-ul îl acuză că voise să se proclame „regele maurilor convertiți" în vederea unei răscoale generale. Acuzație evident absurdă și care nu era decît o răzbunare a comisarului cu războaiele, căruia îi împărtășise, cu cîțiva ani mai înainte, descoperirea lăzilor cu arme din Hornachos și care, pentru a-și acoperi propria neglijență în a lua măsuri, îl denunțase. Interogat, supus torturii, Contreras sfîrșește prin a fi scos din cauză și, ca o compensație pentru încercările sale și

în lipsa brevetului de căpitan solicitat, i se înmînează o scrisoare pentru arhiducele Carol, guvernatorul Flandrei, prin care regele Spaniei îl invită să îi încredințeze o companie lui Contreras.

Contreras se duce așadar să se îmbarce la San Sebastián, ajunge la Bruxelles, unde arhiducele îl întîmpină cu bunăvoință, promițîndu-i primul post de căpitan vacant... Dar după doi ani, tot nimic. Obosit să tot aștepte — cu atît mai mult cu cît asasinarea lui Henric al IV-lea a înlăturat o amenințare cu războiul, ce era considerată iminentă — și aflînd că un consiliu general al canonicilor ordinului de Malta trebuia să se întrunească în curînd, Alonso își cere eliberarea pentru a se întoarce în insulă și a obține acolo răsplata pentru serviciile sale din trecut. Traversează Franța deghizîndu-se în pelerin și, prin Neapole și Palermo, sosește la timp pentru consiliul general care îl admite ca „slujitor cu armele", după ce îl dispensase, prin hotărîre unanimă, de dovezile de noblețe cerute de obicei pentru intrarea în ordin. Este o favoare excepțională pentru băiatul de origine umilă care, cu cincisprezece ani mai înainte, părăsise Madridul ca trepăduș la bucătărie. De aceea se grăbește să plece din nou către Spania, „unde toți mă copleșiră cu felicitări, unii cu invidie, alții cu simpatie".

Dar temperamentul său rămîne același : gelos pe o femeie căsătorită, o rănește cu două lovituri de spadă și numai datorită faptului că aparține ordinului de Malta, scapă de jurisdicția criminală obișnuită, care pusese deja mîna pe el. Prin Genova, Roma, Neapole, revine la Malta, unde găsește — în sfîrșit — brevetul de căpitan pe care tocmai i-l acordase regele Spaniei, care îi mai ceruse pe deasupra Marelui Maestru să binevoiască să-l lase pe Contreras în serviciul său. Reîntors în Spania și după

ce primește diverse ordine și contra-ordine, Contreras primește sarcina să meargă să îmbarce la Cádiz două sute de oameni ce trebuiau să apere Puerto-Rico, amenințat de flota olandeză : sarcină periculoasă, căci, dacă nu este ușor să mobilizezi recruți, este și mai greu încă să-i constrîngi să se îmbarce spre Indii. De aceea toate pregătirile sînt făcute în secret, „altfel nu s-ar mai fi putut îmbarca nici măcar un singur om, căci soldații acestei garnizoane și ai flotei sînt desfrînații cei mai coțcari din Andaluzia". Aduși la bord pe neașteptate, „soldații se văzură luați cu asalt, fără să știe ce li se întîmplase". Mai rămîne să se preîntîmpine riscul unei revolte, pe care atitudinea arogantă a soldaților față de căpitan o prevestește. Asigurîndu-și sprijinul unei duzini de oameni siguri, Contreras doboară dintr-o lovitură de spadă pe cel dintîi care îndrăznește să îi vorbească de sus și liniștea se restabilește.

După patruzeci de zile de traversare, galionul sosește la Puerto-Rico, al cărui guvernator îl felicită pe Contreras că a scăpat de renumitul corsar Walter Raleigh, care dă tîrcoale țărmurilor, și îl imploră să-i lase *patruzeci de oameni* pentru a întări apărarea insulei... „Dar nici unul nu voia să debarce ; cu toții plîngeau aproape la ideea de a rămîne acolo, și aveau dreptate, căci însemna să devii pentru totdeauna sclav." Așadar prin tragere la sorți se hotărăște cine rămîne la Puerto-Rico. Alții cincizeci sînt lăsați la San-Domingo, unde Contreras pune să se construiască un mic fort la intrarea portului : o altă lucrare, gata în patru zile, este stabilită în Cuba și lăsată în paza a zece oameni... Apoi, după ce a scufundat unul din vasele escadrei lui Raleigh, galionul se întoarce în Spania. De-abia a ajuns la Cádiz, că sosește știrea că maurii, în număr de treizeci de mii, au asediat fortăreața La Mamora, pe coasta Africii. Contreras cere să comande expediția de ajutor,

reușește să forțeze blocus-ul dușmanilor și să intre în port, unde este primit precum „porumbelul Potopului" de către guvernator ; introduce întărituri și muniții în oraș, ceea ce îi împinge pe asediatori să negocieze.

Guvernatorul Andaluziei, ducele de Medina Sidonia, îi încredințează misiunea să ducă el însuși la Madrid fericita veste și are cinstea să raporteze personal regelui Filip al III-lea reușita acțiunii sale. Ca încununare a meritelor sale și lăudîndu-se cu cunoștințele sale nautice, solicită un post de amiral, adică de comandant șef al unei flote ; dar, o dată mai mult, birourile palatului amînă aplicarea promisiunii ce i-a fost făcută, și trebuie să se mulțumească cu privilegiul „de a mobiliza o companie" chiar în capitală (ceea ce nu se mai practicase niciodată) pentru a o îmbarca pe vasele însărcinate cu supravegherea strîmtorii Gibraltar, și cu apărarea galioanelor, încărcate cu argint, ce sosesc din America. Dar se îmbolnăvește și este lăsat în rezervă. La Madrid, unde s-a întors fără mijloace de trai, este găzduit și hrănit timp de opt luni de către Lope de Vega, care nu îl văzuse niciodată, dar care îl întîmpină spunîndu-i : „Domnule căpitan, cu oameni ca dumneata trebuie să îți împarți haina !" și îi dedică o piesă, *Regele fără regat*, inspirată de pretinsul său regat maur.

Prin stăruințe, obține din partea consiliului de război să fie trimis în Sicilia, unde vice-regele îi încredințează guvernarea insulei Pantellaria, „o insulă situată aproape în Berbería", care supraveghează strîmtoarea Siciliei și pe care trebuie să o apere cu o sută douăzeci de oameni. După cîteva luni, solicită vice-regelui autorizația să se ducă la Roma, unde este primit în audiență de către papă. Îi expune acestuia tot ceea ce a făcut pentru apărarea credinței și obține să i se înmîneze o scrisoare papală adre-

sată ordinului de Malta, care îl scutea de condițiile de așteptare cerute de obicei, pentru a fi făcut cavaler și a obține un domeniu. Apoi, în posesia acestui prețios document, se întoarce la Malta, unde este înarmat „cavaler al dreptății" cu toate solemnitățile de rigoare.

Investit cu acest titlu răsunător, se întoarce la Neapole, al cărui vice-rege, ducele de Monterrey, îi arată prietenie și îi încredințează guvernarea orașului Aquila, în care briganzii și familiile sus-puse sînt cei ce aplică legea, dîndu-i misiunea de a face să domnească ordinea și de a face orașul să dea ascultare regelui Spaniei și reprezentantului său. Cîteva sentințe de moarte puse în aplicare în ciuda tuturor intervențiilor, îi stabilesc rapid autoritatea ; dar justiția implacabilă pe care o impune tuturor dă naștere atîtor plîngeri încît după trei luni, Monterrey trebuie să îl recheme. Îi acordă în schimb comanda unei companii de cavalerie și Contreras ia parte, în fruntea trupei sale și în mare ținută, la o trecere în revistă generală a întregii cavalerii a regatului Neapole : „Așa sărac cum eram, am reușit să fac să apară îmbrăcați cu livreaua mea doi trompeți și patru lachei, cu toții înveșmîntați în stacojiu, cu centiroane, pene și, peste veșminte, mantale la fel... Caii mei, în număr de cinci, aveau șeile împodobite cu fireturi din argint, cu pistoale de gală la arnătura șeii..." Dar cum ducele de Monterrey refuzase să acorde un brevet de căpitan unuia din frații săi (care, ca și el, dusese o viață războinică și aventuroasă), Contreras părăsește serviciul. O dată mai mult el riscă să se vadă fără slujbă și fără mijloace de trai, cînd îi parvine știrea că Marele Maestru al Ordinului de Malta i-a acordat „un domeniu" în Spania, împreună cu toate veniturile pe care le comportă. Se îmbarcă atunci către Spania și aceasta a fost fără îndoială

ultima sa călătorie, căci autobiografia sa se întrerupe brusc la această dată (1633). O astfel de existență pare atît de extraordinară încît am fi tentați să îi punem la îndoială autenticitatea, dar, independent de lunga dedicație pe care Lope de Vega a așezat-o în fruntea piesei sale *Regele fără regat* (și în care face aluzie la anumite isprăvi ale lui Contreras care nu sînt amintite în autobiografia sa), arhivele spaniole păstrează diverse documente care îi confirmă spusele, îndeosebi acel *derrotero* maritim pe care îl stabilise și împrumutase arhiducelui Philibert de Savoia, care l-a păstrat, ca și textul unei cereri adresate în 1623 regelui Filip al IV-lea în care își expune statele de serviciu anterioare.

Și alți soldați spanioli ai Secolului de aur au lăsat povestea vieții lor, care, chiar dacă este mai puțin uimitoare ca aceea a lui Alonso de Contreras, nu constituie mai puțin o mărturie care merge în aceeași direcție cu mărturia lui Contreras privitoare la condițiile vieții militare [5] : de pildă Diego Duque de Estrada, de familie nobilă, care fuge din închisoarea din Toledo, unde fusese închis la vîrsta de treisprezece ani pentru uciderea unui camarad, și care își căuta adăpost în armată ; reîntors la Madrid, se face cunoscut atît prin talentele poetice cît și prin aventurile amoroase ; dar, este condamnat la spînzurătoare întrucît își asasinase un rival. Reușește încă o dată să scape, ajunge în Italia, apoi în Transilvania, unde devine unul din gentilomii curții semi-orientale a Prințului și ia parte la luptele împotriva turcilor ; revine apoi în Germania, intră în slujba împăratului, văr al regelui Spaniei, în războiul de Treizeci de ani, și devine guvernator al unei provincii din Boemia. Din nou la Roma, trece printr-o criză mistică, intră în ordinul Saint-Jean-de-Dieu și se duce să întemeieze mănăstiri în Sardinia. Un atac din partea francezilor

impotriva insulei, în 1637, îl împinge să reia armele ; respinge invadatorii, apoi se reîntoarce la viața monastică și își termină existența în chip de călugăr. [6]

În povestirea privind viața sa aventuroasă, pe care Duque de Estrada ne-a lăsat-o, figurează o anecdotă foarte semnificativă : la întoarcerea din Transilvania a trecut prin Viena unde a fost prezentat împăratului Ferdinand care l-a întrebat cine era : „Soldat la nevoie", răspunde celălalt. „Voi să știe ce fusesem în cariera militară ; răspunsei «Soldat», spunînd că tot restul era cuprins în acest cuvînt." Nici un răspuns nu poate să pună mai mult în lumină starea de spirit a acestor soldați — aventurieri, care se așează deasupra restului muritorilor și care, peste tot pe unde trec, în Italia, în Flandra, în Germania, în Spania chiar, sînt obișnuiți să vorbească în chip de stăpînitori.

Soldatul spaniol împinge la cel mai înalt grad sentimentul demnității bazat în același timp pe virtuțile războinice care i-au creat reputația, și pe conștiința de a sluji, luptînd pentru regele său, cea mai înaltă dintre cauze : pe cea a lui Dumnezeu. De aceea vedem exprimată ideea că meseria armelor conferă prin ea însăși un soi de noblețe celor ce o exercită :

Stirpea mea cu mine-ncepe
Căci mai demni de stimă-s cei
Ce-și creează propriul nume,
Decît cei ce-l ruinează
Dobîndind un prost renume. [7]

Intr-o epocă în care armatele nu comportă „uniformă", soldatul încearcă, precum nobilul, să se deosebească de vulg nu numai prin portul spadei, ci și prin lux și uneori

prin extravaganța costumului său, iar aceasta îi vine cu atît mai la îndemînă cu cît hotărîrile privind cheltuielile și care reprimă excesele fastului vestimentar nu i se aplică. „Niciînd, spune un text de la începutul secolului al XVII-lea, nu a existat în infanteria spaniolă vreo «pragmatică» privitoare la veșminte și ornamente, *căci ar însemna să le răpească curajul și strălucirea pe care trebuie să le aibe războinicii.*“ [8] De aceea lungile mantii, tunicile, pantalonii și cingătorile în culori vii, puse uneori în valoare prin broderii cu fir de argint, pălăriile ample cu panașuri din pene multicolore, afirmă, din punct de vedere al exteriorului, calitatea de soldat.

Dar acel sentiment exacerbat al valorii personale, al cărui reflex îl constituie costumul, face dificilă pentru ofițeri exercitarea autorității asupra soldaților de rînd, căci, spune Calderón în *Asediul cetății Breda* :

> Ar suferi mai curînd chinurile unui asalt cumplit
> Decît să li se vorbească răstit...

Calitățile militare și implacabilele pedepse care lovesc orice încălcare a disciplinei în armată, au drept contrapondere toleranța comandamentului în afara serviciului, toleranță ale cărei limite sînt foarte largi.

Două flageluri, îndeosebi, fac ravagii în armată : jocul și femeile. Pînă unde poate ajunge pasiunea pentru joc ne poate da o idee o anecdotă povestită de către Alonso de Contreras : capturarea unui vas dușman în apele turcești a adus o asemenea pradă încît căpitanul galerei victorioase, preocupat să apere interesele oamenilor săi, interzice orice fel de jocuri, „pentru ca fiecare să ajungă bogat la Malta“ și, pentru mai multă siguranță, pune să le arunce în mare toate cărțile de joc și zarurile ce pot fi descoperite la bord. Soldații imaginează atunci organizarea unui „pariu reci-

proc" de un gen cu totul aparte : se trasează pe punte un cerc care delimitează terenul de curse ; fiecare soldat prinde de pe el un păduche „personal" și îl așează în centrul cercului, în același timp cu tovarășii lui : cel al cărui păduche trece primul limitele barierii curăță toate mizele.... „Cînd căpitanul ne văzu atît de hotărîți, comentează Contreras, ne lăsă în plata jocului, să jucăm ce vrem ; atît este de mare păcatul jocului la soldați !" Guvernul regal este tot atît de dezarmat ca și căpitanii pentru a pune capăt abuzurilor jocului ; el încearcă cel mult să le reglementeze, autorizînd folosirea cărților și zarurilor numai în corpurile de gardă, „căci dacă soldații ar fi ieșit să joace în alte părți, ar fi putut să rezulte grave neplăceri", dar această limitare rămîne pur teoretică. [9]

Cît despre femeile care urmează armatele, ele sînt uneori soțiile legitime ale soldaților sau ofițerilor, care-și tîrăsc după ele copiii, dar ele sînt mai cu seamă prostituate, cărora li se recunoaște un fel de existență oficială, deoarece anumite regulamente fixează proporția numerică față de numărul soldaților : în general 8 pentru 100... De aceea, o armată aflată în campanie, seamănă, datorită femeilor, copiilor, negustorilor ambulanți și vagabonzilor de tot soiul care o însoțesc cu un fel de „șatră" * ambulantă — acest lucru nefiind propriu doar trupelor spaniole ale vremii. Dar galanteria și prostituția, ca și pasiunea pentru joc, sînt cauza unor frecvente dispute cu deznodămînt adesea tragic : cele cinci sau șase omoruri de care Alonso de Contreras, soldat exemplar, se face vinovat în cursul carierei sale, nu au altă cauză.

---

* În franceză : *douar*, concentrare de corturi sau sat. trib, în Africa de Nord (N.T.).

Lucrul cel mai grav este că libertatea lăsată soldatului se traduce nu numai prin disprețul, ci și prin violențele de tot felul la adresa populației civile. Sub Filip al II-lea deja, ambasadorul Republicii Venețiene, Suriano, exaltînd valoarea soldatului spaniol, sublinia totodată reversul calităților sale : „Regele Spaniei posedă o pepinieră de oameni rezistenți, cu sufletul tare și corpul călit, disciplinați, apți pentru campaniile militare, pentru marșuri, asedii și apărarea fortărețelor, dar sînt atît de insolenți, atît de lacomi la bunul și onoarea semenilor lor încît ne putem întreba dacă acești bravi soldați au fost cu adevărat utili suveranilor lor față de cîte pagube le-au pricinuit în ultimii ani : căci, așa cum ei au fost instrumentele victoriilor lor, tot așa i-au făcut să-și piardă atașamentul și bunăvoința popoarelor lor maltratîndu-le" [10].

Or, la începutul secolului al XVII-lea, și, mai cu seamă, pare-se, după 1621, data reluării războiului împotriva Provinciilor-Unite, aceste inconveniente se accentuează prin dificultatea sporită de care se izbește guvernul spaniol în recrutarea și întreținerea trupelor sale. Este tocmai epoca în care expresia „a înfige o suliță în Flandra" devine sinonimă cu o încercare aproape imposibilă. Voluntarii devenind tot mai rari, căpitanii care făceau recrutări îi admit pe toți aceia care se înfățișează, în special toate haimanalele și vagabonzii de care autoritățile locale încearcă să scape prin intermediul recrutărilor de trupe. Într-o Spanie sărăcită, foamea devine cel mai bun sergent recrutator al armatei, și numeroși sînt aceia care nu se angajează decît pentru a-și asigura, măcar provizoriu, un mijloc de existență. „Nu există om, oricît de umil și de inferior ar fi el, scrie cu ironie Estebanillo Gonzáles, care, văzînd că din pricina defectelor lui nu se află loc pentru el pe lume și că

nu găsește pe nimeni care să-i dea o bucată de pîine, să nu se refugieze în azilul pe care i-l oferă acest sanctuar..."

Căpitanii sînt cu atît mai puțin pretenționși în ceea ce privește calitatea recruților, cu cît aceștia nu sînt adesea angajați decît pentru a împlini numărul. Obiceiul „soldaților volanți" *(plazas muertas)*, comun tuturor armatelor vremii, îngăduie ofițerului să perceapă soldele și rațiile prevăzute pentru întreținerea permanentă a unor soldați care nu apar în armată decît în zilele de „inspecție". „Compania noastră, spune tot Estebanillo González, numără șaizeci de soldați efectivi, pentru a sta de pază, și o sută cincizeci pentru zilele de inspecție..." De aceea cifrele reale sînt cu mult inferioare cifrelor oficiale și unele *tercios*, cuprinzînd teoretic 3000 de oameni, ating de-abia a zecea parte din această cifră. [11]

Totuși, guvernul regal nu reușește să întrețină aceste armate cu efective reduse, mai cu seamă cînd se găsesc în îndepărtate teatre de operații. Plata soldei (de la 4 la 6 scuzi pe lună pentru un simplu soldat ; 50 pentru un căpitan ; 500 pentru un comandant de regiment către 1630) este atît de neregulată încît luni de zile se pot scurge fără ca vreun om din trupă sau vreun ofițer să încaseze măcar un *real*. Cît privește aprovizionarea, se poate judeca felul în care ea se face dintr-o scrisoare adresată din Flandra contelui-duce d'Olivares, primul ministru al lui Filip al IV-lea, în 1629 : „...soldații sînt morți de foame, merg pe jumătate goi și cer de pomană din poartă în poartă... Am ajuns la punctul maxim al mizeriei, lipsei și sărăciei, îndeosebi spaniolii, din care au murit o mulțime, și nici unul de pe urma vreunei răni" [12].

Ne explicăm, în aceste condiții, dificultatea de a menține disciplina în sînul trupelor, și cazurile destul de frec-

vente de revoltă care, în special în Flandra, compromit în diverse rînduri succesele obținute mai întîi de forțele spaniole ; ne explicăm de asemenea faptul că războiul se nutrește din război, că soldatul este obligat să trăiască pe spinarea țării pe care o ocupă, prietenă sau dușmană, și că jaful și prădarea populațiilor civile sînt practici nu numai curente, ci și tolerate. În Spania chiar, încartiruirea soldaților este o calamitate pentru satele și orașele care nu au obținut privilegiul de a fi scutite, și excesele comise de către trupele concentrate în Catalonia pentru respingerea unei invazii franceze, vor fi un factor determinant în revolta comitatului Barcelonei împotriva autorității regelui Spaniei, în 1640.

Madridul chiar, în care guvernul evită în mod normal staționarea de trupe (cu excepția gărzilor regale) nu scapă cu totul de această pacoste, căci capitala vede dînd năvală permanent un mare număr de soldați plecați din armată : ofițeri în rezervă, care asediază birourile consiliului de război și anticamerele palatului ; simpli soldați rămași fără slujbă ca urmare a dizolvării companiei lor, sau pe punctul să se angajeze ; invalizi, adevărați sau nu, care cer de pomană trecătorilor, exaltîndu-și mărețele isprăvi militare trecute. Mulțumită privilegiilor judiciare pe care le asigură *fuero*-ul militar, unii din ei se dedau la alte „isprăvi" pe care le povestesc *Știrile* din Madrid : „Nu există zi în care să nu găsești, dimineața, oameni uciși sau răniți de către bandiți sau soldați ; case sparte, fete tinere și văduve plîngîndu-se de violențele pe care le-au suportat și de furturile comise : *așa de mare este încrederea pe care soldații o au în consiliul de război...*". „La Madrid în decurs de cincisprezece zile, au murit 70 de persoane și există 40 de răniți în spitale : tot atîtea isprăvi soldățești." [18]

*

Și mai grav încă, pentru monarhia spaniolă în întregimea ei, decît excesele individuale, este declinul spiritului militar care le însoțește. Într-o hotărîre datînd din 1632, regele mărturisește că „...disciplina militară a armatelor mele a slăbit din toate părțile, astfel încît ele nu mai beneficiază de gradul de stimă din secolele trecute". Chiar și nobilimea se eschivează de la a răspunde apelului regelui; se dezertează din rîndurile armatei, așa cum au făcut o parte a nobililor „mobilizați" în 1640 de către Olivares cu prilejul revoltei din Catalonia [14] ; douăzeci de ani mai tîrziu, cînd Luis de Haro se duce să apere Badajoz asediat de portughezi „...de-abia dacă s-au dus acolo cincisprezece sau douăzeci de oameni cunoscuți, ceilalți refuzînd să părăsească Curtea și prețuind mai mult plăcerile decît valoarea armelor și onoarea nației." [15]

Decadența virtuților războinice, în contrast cu aroganța soldatului și nelegiuirile de care se face vinovat, explică discreditarea care tinde să se lege de condiția militară și care dă naștere, nu numai în străinătate ci chiar și în Spania, tipului de *fanfaron*, laș și lăudăros, mai de temut pentru sticle și virtutea fetelor decît pentru dușman :

Găini și pui știu șterpeli
Să-ntîmpin cu căldură tîrfe
Să-ntorc la joc numai cărți bune
Și-n bătălii și lupte
Dușmanilor să le arăt
Talpa încălțărilor,

spune un soldat înfățișat de Tirso de Molina ; iar Lope de Vega, mare admirator, după cum s-a văzut, al eroismului lui

Alonso de Contreras, introduce într-una din comediile sale, a cărei acțiune se desfășoară la Palermo, următorul dialog :

Ce oameni sînt aceștia ? Oameni buni ?
— Sînt soldățoi spanioli.
Numai sfidări și laude, minciuni.
Trufie, baliverne și ravagii.

Totuși, nu în aceste zeflemeli trebuie căutată dovada cea mai semnificativă a declinului spiritului militar, ci în romanul picaresc *Estebanillo González*.[10] *Viața și isprăvile lui Estebanillo* constituie întrucîtva antiteza — aproape am putea spune parodia — vieții lui Alonso de Contreras, iar contrastul este cu atît mai frapant cu cît, dacă Estebanillo, evident, a „romanțat" în sensul burlescului anumite aventuri ale sale, cele două personaje au o existență istorică ce înfățișează destule puncte comune, ambele parcurgînd Europa sub flamurile spaniole și participînd la cîteva din marile episoade militare ale vremii lor. Dar, în timp ce unul întruchipează toate virtuțile eroice puse în slujba unui ideal, celălalt își propune să denigreze, să coboare, să ridiculizeze tot ceea ce, de un secol, constituise gloria și renumele armatelor Spaniei.

Născut la Roma, în 1608, dintr-un tată spaniol, Estebanillo fuge, cum făcuse și Alonso, din prăvălia unde fusese dat ucenic și se angajează la treisprezece ani, ca port-drapel, într-o companie formată la Messina. Dar ambiția sa merge imediat în sens invers față de cea a tînărului Contreras : acesta renunțase la slujba, puțin periculoasă, de ajutor la bucătărie pentru a lua armele ; celălalt renunță la stindardul său pentru a se angaja ca ajutor de bucătar pe un vas pe care compania sa a fost îmbarcată pentru a lupta împotriva turcilor căci, explică el, „eram atît de

neutru în această problemă încît nu mă gîndeam la altceva decît cum să-mi umplu burta, avînd drept arbaletă cuptorul, drept suliță lingura și un venerabil cazan drept tun de marină".

Această frumoasă viață nu durează prea mult : alungat de căpitanul său, Estebanillo vagabondează prin Italia, încearcă diverse meserii — în final mereu alungat din pricina furtișagurilor lui — și, aflîndu-se fără mijloace de trai, se angajează din nou. Dar, la știrea că *tercio* din care face parte va ajunge în Flandra, călare „pe catîrcele sfîntului Francisc" (adică pe jos), dezertează cu încă vreo cincisprezece tovarăși pentru a-și căuta un loc într-o altă companie pe care o părăsește după cîteva zile, pentru a se întoarce în Spania. Rînd pe rînd, „pelerin la Santiago", actor, vînzător de leacuri șarlatănești, ajunge în Andaluzia, unde se angajează încă o dată pentru a încasa prima, și trăiește pe picior mare în locuința unde este încartiruit, pînă în ziua în care compania sa o pornește la drum. La trecerea printr-o pădure, Estebanillo și vreo cincizeci de soldați „îl lasă baltă" pe căpitan : „Îl lăsarăm singur, nemaiavînd decît drapelul, tobosarii locotenentul și un sergent, cît și pe băieții ce duceau bagajul". Acest căpitan era într-adevăr lipsit de imaginație și nu era deajuns să cruțe oboseala oamenilor lui „fără să-și dea seama că este foarte lesne să găsești un căpitan, și foarte anevoios să strîngi cincizeci de oameni..." Această ușurință îi îngăduie lui Estebanillo să reînceapă aceeași poveste de fiecare dată cînd este în criză de bani.

Amenințat cu închisoarea la Málaga, pentru vreo pagubă, reușește să se îmbarce pe un vas cu destinația Franța (în război atunci cu Spania). Ce să facă pentru a trăi în această țară necunoscută ? „Am găsit într-un sat un sergent care mă întrebă dacă voiam să fiu soldat și să slu-

jesc pe Regele Prea Creştin. Eu, văzînd că foamea îmi dă ghes, şi *ştiind că într-o asemenea împrejurare, fie şi numai ca să o potolesc, l-aş sluji şi pe Sultan*, îi răspunsei că da." Iată-l aşadar înglobat unei armate care îi va înfrunta pe spanioli în comitatul Nisa, ceea ce îi permite să dezerteze, spre a trece în tabăra adversă şi a face acolo un nou angajament. Dar regimentul său plecă spre nord, spre Germania, unde se dau lupte ; spre a evita riscurile, Estebanillo găseşte o soluţie : reia slujba de bucătar pe care o exercitase la începutul carierei sale „militare". Astfel el va fi martorul uneia din acele fapte de arme care ilustrează ultimele decenii ale puterii spaniole : bătălia de la Nordlingen, la care trupele lui Filip al IV-lea zdrobesc redutabila armată suedeză făurită de Gustav-Adolf. Dar, dacă el povesteşte lupta la care tovarăşii săi de arme s-au acoperit de glorie, o face spre a se făli că nu a luat defel parte la ea şi că s-a ţinut mereu cît mai departe cu putinţă de locul unde plouau mitraliile. În ajunul înfruntării, presimţind că ciocnirea va fi cumplită între cele două armate, a început prin a se ascunde în carcasa unui cal, apoi, temîndu-se că va fi descoperit, a profitat de întuneric pentru a se îndepărta şi mai mult încă de cîmpul de luptă : „Îl întîlnii pe căpitanul meu care mă întrebă : «De ce nu pui mîna pe o suliţă ca să mori apărînd credinţa, sau să îi dai regelui o victorie ?» Îi răspunsei : *«Dacă Maiestatea sa aşteaptă să i-o dau nu va avea decît ce meritä...»*"

Şi cînd căpitanul, care se luptase vitejeşte, este adus rănit mortal, Estebanillo trage concluzia cinică a episodului : „Îl duseră în oraş, unde, *pentru că nu fusese la fel de înţelept ca mine*, îşi dădu sufletul creatorului său" [17]

Victoria de la Nordlingen (1634), se situează în momentul în care Alonso de Contreras, încarnarea spiritului eroic, şi-a încheiat existenţa războinică. Cînd, cu cincisprezece

ani mai tîrziu. Estebanillo își scrie povestea aventurilor sale, complăcîndu-se în a-și etala lașitatea și indiferența față de cauza pentru care continuau să moară tovarășii săi. bătălia de la Rocroi (1643) a dat ultima lovitură mitului invincibilității spaniole. Opoziția între unul și celălalt capătă valoare de simbol : Alonso de Contreras a îmbrățișat cariera armelor la sfîrșitul domniei lui Filip al II-lea, cînd Spania, ruinată deja în interior, domină încă Europa ; zeflemeaua lui Estebanillo González reflectă o Spanie nu numai ruinată, ci îndoindu-se de ea însăși.

„Ce rămîne din acei regi care, din interiorul unui palat, sau din izolarea unei mănăstiri, guvernau lumea ? întreabă un istoric spaniol contemporan. Ce se întîmplase cu războinicii cuceritori de regate și de lumi ? Ce se întîmplase cu epopeea eroică scrisă cu sîngele soldaților și marinarilor noștri pe Garigliano, la Oran, Pavia, Tunis, la Otumba și în Perú, la Lepanto și la Saint-Quentin ? *Epopeea se terminase. Nuvela picarească era la apogeu.*“ [18]

CAPITOLUL XI

VIAȚA PICARESCĂ

„PÍCARO" ȘI LUMEA PICARESCĂ. ROMANUL PICARESC CA DOCUMENT SOCIAL — FAUNA PICARESCĂ ȘI TIPURILE EI: CERȘETORI, ESCROCI, UCIGAȘI ȘI PROSTITUATE — „PICARESCA" ȘI GEOGRAFIA EI — FILOZOFIA PICARISMULUI ȘI SEMNIFICAȚIA EI ÎN SPANIA SECOLULUI DE AUR.

Termenul *pícaro* își face apariția în literatura spaniolă în 1599 — un an după moartea lui Filip al II-lea — pentru a-l desemna pe *Guzmán de Alfarache*, a cărui viață și aventuri sînt povestite de Mateo Alemán.

Termenul a fost destinat unei răsunătoare cariere: nu numai romanul „picaresc" cunoaște în Spania un succes nedesmințit timp de o jumătate de secol, dar, la rîndul său, *pícaro*-ul devine, ca și *hidalgo*-ul, unul din tipurile caracteristice ale societății spaniole a Secolului de aur, așa cum ea se reflectă în literatura sa. Nu este totuși ușor de dat un sens* echivalent al acestui termen, pe care varietatea

* Autorul lucrării se referă la sensurile termenului, ca și la traducerile în limbă franceză. Problema sensului rămîne aceeași și pentru limba română. (N.T.)

întrupărilor sale literare l-a încărcat cu valori și nuanțe diverse. Cea mai bună traducere rămîne, fără îndoială, cea pe care au dat-o scriitorii francezi contemporani, și îndeosebi Chapelain — tot atît de excelent hispanist pe cît de detestabil poet — care a tradus romanul lui Mateo Alemán sub titlul : *Calicii sau viața lui Guzmán de Alfarache, oglindă a vieții omenești* [1].

Se cuvine, totuși, să facem o distincție între acel *picaro*, pe care îl înalță în slăvi literatura, și lumea *picarescă* în care el evoluează ; tipul de *picaro*, cinic, amoral, asocial, nu este un răufăcător și nici măcar un „vagabond" de meserie, dar hazardul existenței, și mai cu seamă refuzul său de a se supune convențiilor care sînt impuse societății normale, fac ca el să se găsească în elementul său printre aceia care trăiesc la marginea acestei societăți, adică în mediul în care se întîlnesc calici și cerșetori de toate soiurile, de la cerșetorul inofensiv la escroc, de la hoțul autentic la ucigașul plătit și la asasinul de rînd. Dar, dacă *picaro*-ul se complace în această lume, el nu consimte să se angajeze durabil între limitele ei, iar viața sa aventuroasă și aproape întotdeauna vagabondă, cu scurte intervale de fixare, îi îngăduie de asemenea să privească, să judece și să descrie celelalte grupuri sociale. În acest sens, romanul picaresc înțelege cu adevărat să fie „o oglindă a vieții omenești".

Dar, care este valoarea imaginii pe care el ne-o oferă ? El ni se înfățișează ca fundamental realist, deoarece autorul este obligat să povestească toate vicisitudinile existenței sale, fără să ascundă nimic, fără să se lase orbit, nici oprit de prejudecățile și convențiile care țin de rang, bogăție, sentimente nobile. Trebuie așadar să vedem în tabloul pe care ni-l înfățișează nu numai o pictură autentică, ci chiar singura pictură autentică a societății vremii ?

O astfel de interpretare este contrazisă de faptul că romanul picaresc s-a constituit într-un adevărat gen literar, al cărui arhetip este *Lazarillo de Tormes*, anterior cu o jumătate de secol lui Guzmán : dacă termenul de *pícaro* nu figurează acolo, el nu a servit mai puțin drept model întregii producții ulterioare, atît prin forma sa autobiografică, cît și prin fond : în povestirea „noroacelor și nefericirilor" sale, Lazarillo îl plimbă pe cititor în societatea timpului său, înfățișîndu-și rînd pe rînd stăpînii, printre care iese în evidență *hidalgo*-ul care, cu aceleași trăsături stereotipe, va reapare în majoritatea romanelor posterioare [2].

Cum se întîmplă adesea în materie de imitație și de evoluție literară, trăsăturile semnificative ale modelului, adesea cu discreție indicate, sînt accentuate pînă la supraîncărcare și caricatură în operele posterioare. Tribulațiile pe care le suferă tînărul Lázaro sînt nimica toată pe lîngă nenumăratele aventuri ale eroilor picarești ai epocii următoare — *Guzmán de Alfarache*, *Marcos de Obregón*, *Pablos de Segovia*, *Estebanillo González* și mulți alții — fiecare scriitor părînd să supraliciteze față de cei ce l-au precedat, în multiplicarea și ciudățenia episoadelor. Dacă multe din aceste aventuri, luate izolat, păstrează o anumită amprentă de verosimilitate, acumularea lor devine neverosimilă și dovedește că autorul s-a preocupat mai degrabă să-și distreze cititorii prin mijloace verificate, decît să dea un tablou exact al realității sociale a timpului. Cum să crezi, dealtfel, că într-o societate în care valorile morale ale onoarei și credinței îmbibă spiritele, lumea picarescă, cu galeria sa de personaje caracteristice — escroci, prostituate, codoși, soți îngăduitori, magistrați corupți — a putut ocupa un asemenea loc ? De aceea, unii critici se-

rioși au refuzat orice valoare documentară acestei literaturi, ca mărturie asupra vieții sociale a timpului [3].

Dar, o asemenea concluzie păcătuiește, și ea, prin exces, și prea multe mărturii neliterare o întretaie pe cea a romanului picaresc, pentru a fi cu putință să o respingem, ca pe o simplă ficțiune. Mai întîi, fapt este că forma autobiografică pe care romanul o îmbracă de obicei corespunde adesea unei realități trăite. Dacă autorul, evident, nu a cunoscut toate tribulațiile conferite eroului său, a dus în mod frecvent, ca și acesta, o viață aventuroasă, care l-a pus în contact cu mediile sociale în care se situează acțiunea romanului. Mateo Alemán, autorul lui *Guzmán*, era fiul chirurgului închisorii din Sevilla, ceea ce i-a oferit ocazia de a frecventa, încă de la vîrsta copilăriei, lumea vagabonzilor, a căror capitală era, întrucîtva, marele oraș andaluz ; după ce a trăit la Salamanca și Alcalá viața agitată a studentului sărac, s-a dus să-și încerce norocul în Italia, apoi s-a întors în Spania unde afaceri supărătoare l-au făcut să cunoască, de data aceasta ca deținut, severitatea închisorilor, înainte de a se îmbarca spre Indiile Castiliei, unde a murit, la Mexico. *Călătoria distractivă (El Viaje entretenido)* este povestea, abia romanțată, a vieții autorului, Augustín de Rojas, caz exemplar de *picaro* autentic : hidalgo după naștere, tînărul Rojas părăsește, la paisprezece ani, familia nobilă în care a fost introdus ca paj, pentru a se duce la Sevilla ; nevoia și spiritul de aventură îl împing, mai apoi, ca pe mulți alții, să se angajeze în armată ; se luptă în Franța, unde este luat prizonier. Eliberat, se îmbarcă pe un vas care face incursiuni împotriva englezilor și, după diverse traversări, ajunge în Italia, unde rătăcește cîtva timp. Intors în Spania, este urmărit de justiție în urma unei crime și își află adăpostul într-o biserică, de unde nu poate ieși decît mul-

țumită generozității unei femei care, sedusă de înfățișarea lui plăcută, se ruinează pentru a pune capăt procedurii angajate împotriva lui. Decade atunci, împreună cu ea, la treapta cea mai de jos a vieții *picaresca*, trăind din cerșetorie și furt, obținînd în același timp ceva venituri de pe urma predicilor pe care le compune pentru un călugăr augustin... Apoi se alătură unei trupe de actori ambulanți și împarte cu ei hazardul și mizeria existenței, pînă ce guvernul lui Filip al III-lea ordonă închiderea teatrelor. Devenit prăvăliaș la Granada, o decepție în dragoste îl hotărăște să se facă sihastru în munții Cordobei. După cîtăva vreme, se întoarce la viața „civilă", se căsătorește, mai trece încă prin diverse aventuri, care îl duc la închisoare și își încheie viața ca grefier al tribunalului regal din Zamora, după ce „a luptat, spune el, timp de douăzeci și cinci de ani, din pricina marilor sale păcate, în tabăra tristă a mizeriei" [4]. Ar mai fi de citat încă multe alte cazuri : acela, de pildă, al lui Vicente Espinel, autorul *Vieții scutierului Marcos de Obregón*, despre care s-a putut afirma că, „știind care sînt informațiile pe care le avem privitoare la viața romancierului, nu am putea spune ce anume este mai interesant, prin pitoresc și ciudățenie, din aventurile lui *Obregón*, povestite de către Espinel, sau din necazurile vieții lui Espinel, așa cum se reflectă ele în *Marcos de Obregón*" [5].

Dar și mai semnificativă decît această identificare totală sau parțială a autorului cu eroul său, este coincidența între nenumărate trăsături al ficțiunii picarești și aportul documentelor contemporane. Cunoscînd barochismul exacerbat al lui Quevedo, nevoia sa de a împinge pînă la exagerarea cea mai caricaturală realismul și spiritul satiric, putem simți oarecare neîncredere citind descrierea pe care o dă asupra vieții acelor *cavaleri ai miraco-*

lului, a căror existență o împărtășește timp de cîteva săptămîni Pablos de Segovia (*El Buscón**), și care, trăind din cerșetorit și hoții, se străduie să păstreze demnitatea și aparențele exterioare ale *hidalgo*-ului, ascunzîndu-și sub o largă pelerină veșmintele făcute din zdrențe soioase: „Soarele, spune acela care îi face «educația» lui Pablo, este cel mai mare dușman al nostru, pentru că ne dă la iveală cîrpiturile, cusăturile și zdrențele... N-avem pe trupul nostru nimic care să nu fi fost înainte altceva. Vezi tunica asta? Ei bine, a fost cîndva un pantalon, fiul unei mantale, nepoata unui capișon... Văzîndu-mi încălțările, cine ar crede că sînt puse de-a dreptul pe piele, fără ciorapi și nici altceva între cele două? Cine își poate închipui, cînd vede acest guler plisat, că nu am cămașă? Vezi că, domnule licențiat, un gentilom se poate lipsi de toate, dar de un guler plisat și scrobit, în vecii vecilor nu...".

Descriere burlescă, pe care este greu să o acceptăm întocmai. Putem citi totuși într-o scrisoare a unui călugăr iezuit către un confrate al său: „Acum trei sau patru zile, a fost arestat la Madrid un om care se îmbrăca dimineața în zdrențe și simula că este estropiat și bolnav, cerînd de pomană cu multe văicăreli și strigăte pînă spre ora unu. Apoi, se întorcea la locuința sa, mînca și se îmbrăca cu mare strălucire în mătase și se pieptăna. Arăta bine și ieșea spilcuit să se plimbe. S-au găsit însă vecini curioși care să se întrebe din ce trăia... Îl spionară dimineața, cînd ieșea, iar seara, descoperiră «înșelăciunea» și îl anunțară pe un alcalde care veni să-l aresteze. Se duseră la el acasă și găsiră acolo un pat bun, un sipet cu lenjerie albă și un alt veșmînt de mătase, complet nou; veșmîntul de zdrențe într-un colț, o masă și două scaune,

* Titlul romanului lui Quevedo, în traducere: *Pungașul* (N.T.).

precum și o cărticică pe care scria ce aduna în fiecare zi din pomeni și pe ce cheltuia banii. Făcu mărturisiri fără nici o greutate și declară că *adoptase acest mod de viață pentru a evita primejdia în care se găsesc aceia care se plimbă și duc o viață strălucitoare, fără să aibă vreo rentă sau vreo sursă de venituri, operînd noaptea în casele nesupravegheate și șterpelind ceea ce era prost păzit...*" [6] Mărturie care o confirmă pe aceea a lui Quevedo, îmbogățind-o cu o altă varietate de „cavaleri ai miracolului".

Așadar nu este cu putință să contestăm romanului picaresc orice valoare documentară ; dar trebuie să considerăm că el oferă, asupra societății spaniole, o viziune sistematic deformată, așa cum este deformat într-un sens diametral opus tabloul unei societăți în întregime dominate de sentimentul onoarei, pe care ni-l înfățișează, în aceeași perioadă, teatrul spaniol prin creațiile sale cele mai înalte. Așadar, este cu putință să îi acordăm încredere în măsura în care alte surse, cu caracter cu adevărat istoric, îi aduc o confirmare. Or, aceste surse abundă, fie că este vorba de „știrile mărunte" *(relaciones, avisos)* fie de corespondențele particulare, de piesele de procedură și de hotărîrile regale, de tratatele de politică și economie, care toate dovedesc nu numai importanța numerică a clasei vagabonzilor, dar și o tendință marcată către „picarizarea" anumitor sectoare ale societății spaniole, străine acestei clase.

Această degradare morală, de care contemporanii cei mai clarvăzători au fost conștienți, ține de diverse cauze, de ordin material și moral. De ordin material este sărăcirea Spaniei, consecință a unui declin economic ale cărei manifestări le-am putut deja vedea. Țărani alungați de pe pămînturile lor, lucrători care nu au ce lucra, meșteșugari ruinați sporesc cu toții numărul deșeurilor umane care

vin să-și încerce norocul în marile orașe sau măcar să trăiască acolo de pe urma cerșitului. Printre celelalte elemente care vin să îngroașe rîndurile lumii picarești, două au o deosebită importanță : soldații și studenții. Alături de soldații estropiați și invalizi, care solicită mila publică etalîndu-și rănile, există toți aceia — și sînt foarte numeroși — pentru care viața militară și viața picarescă constituie etapele alternative ale unei aceleiași existențe, cum este cazul pentru Estebanillo González ; foamea — sau dorința de a scăpa de justiție — îi constrînge să se angajeze : ei dezertează la primul prilej pentru a-și relua, departe de teatrul isprăvilor lor precedente, năravurile de vagabonzi, agravate de practicarea meseriei armelor.

Cît despre lumea studenților, ea este în constantă comunicație, se poate spune, cu lumea interlopă, și nu există erou picaresc care să nu-și amintească vremurile fericite ale șederii sale la Alcalá sau la Salamanca. Documentele arată limpede că nu este vorba aici de un simplu procedeu literar, permițînd evocarea pitorească a vieții studențești ; numeroși sînt tinerii, de familie umilă sau modestă care, plecați să-și cucerească diplomele ce trebuiau să le îngăduie să scape de condiția lor de origine, nu și-au dobîndit la universitate — sau în împrejurimile ei — decît gustul pentru o viață „liberă", odată cu disprețul pentru munca manuală.

Acest dispreț pentru meserii și, într-un mod mai general, pentru activitățile productive, explică faptul că lumea picarescă este recrutată de asemeni, în ceea ce privește o parte deloc neglijabilă, din rîndurile micii nobilimi ruinate și că mulți din cei care, pe drept sau pe nedrept, pretind titlul de hidalgo, preferă mai degrabă să trăiască „la voia norocului" decît să se consacre unui fel

de muncă ce i-ar coborî în ochii lumii, ca și în propriii lor ochi : „Oare *picaro-ul, care nu a fost o pură ficțiune*, oare *picaresca*, ce nu și-a creat personajele pornind de la nimic, ar fi putut să se nască într-o altă țară decît a noastră ?“ se întreabă istoricul spaniol contemporan, care a scrutat cu cea mai mare finețe originile mentalității spaniolului Secolului de aur ; „ar fi putut ei să apară la un popor care ar fi cunoscut o viață economică dezvoltată, în care nu ar fi existat o asemenea distorsiune socială între cei puternici și masele dezmoștenite de soartă ; în care aversul și reversul vieții sociale nu ar fi oferit un contrast atît de violent ca la sud de Pirinei ? Căci nouă ne-a lipsit o conștiință burgheză, capabilă să ofere un ideal de viață diferit de idealul eroic și de reversul său picaresc“ [7].

*

Elementele cele mai diverse — dintre care nu trebuie să omitem pe călugării plecați din mănăstire — contribuie așadar la alcătuirea „faunei“ picarești, ale cărei specimene scriitorii contemporani s-au amuzat uneori să le claseze pe genuri și specii. În ordine de nocivitate crescîndă, treapta inferioară este reprezentată de cerșetor, care aparține dealtfel unei categorii juridic clasate. Cerșetoria este cu adevărat recunoscută ca drept doar pentru aceia care nu pot munci (și pe care legea îi deosebește de *vagos* *, care nu vor să muncească) : cerșetorul „recunoscut“ trebuie să posede o „autorizație“, eliberată de parohul locului său de baștină, și care îi îngăduie să ceară de pomană în localitate și pe o rază de șase leghe în jur [8]. Printre

* *vago*, hoinar, pribeag (N.T.).

ei există un grup favorizat : orbii, care deţin monopolul de a recita sau „cînta" rugăciunile care apără indivizii şi colectivitatea de bolile şi calamităţile de diverse naturi. În anumite oraşe, orbii sînt grupaţi în confrerii, ale căror statute, oficial recunoscute de către autoritatea municipală, le apără privilegiile. Statutele confreriei din Madrid asigură membrilor săi, în afară de monopolul rugăciunilor, pe acela al vînzării „ziarelor", ştirilor mărunte şi almanahurilor ; la Zaragoza este prevăzut că, dacă un orb ce îşi are clienţii săi oficiali se îmbolnăveşte, „pentru ca nu cumva cucernicia numiţilor enoriaşi să se risipească, majordomii confreriei trebuie să pună să se recite respectivele rugăciuni în respectivele case, de către alţi confraţi, — iar banii primiţi pentru rugăciuni vor servi la ajutarea bolnavului cît timp va dura boala sa, iar mai apoi el îşi va recupera enoriaşii" [9].

Numai că în oraşele mari, falşii orbi, ca şi falşii estropiaţi mişună, încurcînd la răscruci şi la uşile bisericilor pe trecători şi pe credincioşi cu gemetele, milogelile şi uneori insultele lor. O lucrare de la începutul secolului al XVII-lea, dedicată regelui Filip al III-lea, *Discurs despre protecţia datorată adevăraţilor săraci şi despre micşorarea numărului simulanţilor* apreciază la 150.000 numărul acelora care trăiesc în Spania de pe urma milosteniei publice, majoritatea lor fiind simulanţi [10] ; el enumeră cîteva din „trucurile" folosite de către falşii infirmi şi bolnavi pentru a-şi „amputa" un braţ, a-şi brăzda corpul cu false răni sau pentru a da obrazului o culoare cadaverică, şi povesteşte întîmplarea celui ce făcea pe săracul în strada Atocha din Madrid : în timp ce el agonizează, însoţitorii lui îi pun o lumînare în mîini şi fac chetă pentru cheltuielile de înmormîntare ; se întîmplă să treacă pe

acolo un medic care se oprește, ia pulsul bolnavului, care se ridică brusc și o șterge cît îl țin picioarele...

Alături de falșii orbi, vînzători de rugăciuni pioase, trebuie să-i punem pe falșii pelerini care se duc sau pretind că se duc la Santiago de Compostela și cer de pomană locuitorilor orașelor și satelor pe unde trec. Mulți vin din Franța, Germania sau din alte locuri, dar se află printre ei destui spanioli : între două perioade de angajare în armată, Estebanillo González se face pelerin, „spre a putea mînca la orice oră și a nu posti pe orice timp". Se alătură unui francez și unui genovez, maeștri, ca și el, în trîndăvie. „După ce ne-am umplut ploștile după voia inimii, ne începurăm pelerinajul cu un asemenea zel, încît în zilele în care mergeam cel mai mult pe jos, nu făceam mai mult de două leghe pentru a nu transforma în trudă ceea ce noi luasem drept distracție. Pe drum, culegeam viile singuratice, prindeam găinile orfane și, mulțumită acestor glume bune, sfîrșirăm prin a fi încărcați de bani și de pomeni..."

Cu o treaptă mai sus față de aceia care trăiesc din cerșit, vin *picaros* care, la adăpostul unei meserii neînsemnate ce îi ferește de a fi acuzați de vagabondaj, se dedau șterpelelilor și furtișagului domestic : așa de pildă acei *pinches de cocina* (ajutori de bucătari) care găsesc întotdeauna mijlocul de a se hrăni cu generozitate, ei și prietenii lor, pe seama bucătăriilor unde sînt puși la treabă, sau *esportilleros* (hamali, comisionari), care se obligă să ducă la domiciliu, pentru persoanele particulare, mărfuri și produse diverse, și profită de ocazie pentru a șterpeli ceea ce poate fi cu ușurință ascuns sub haine. Alături de ei vine negustorul ambulant *(buhonero)*, meserie pe care Estebanillo o exercită cîtăva vreme după ce a fost „degradat" din condiția sa de pelerin și după ce și-a plasat capi-

talul în cumpărarea de cuțite, mătănii, piepteni, ace și alte fleacuri pe care se va duce să le vîndă pe străzile Sevillei, etapă obligatorie a oricărei vieți picarești.

Pasiunea pentru joc, care face ravagii în sînul tuturor claselor, aduce un cîștig sigur acelora care știu să o exploateze. Există case de joc autorizate (și în general concesionate foștilor soldați, invalizi, pentru care ele țin loc de refugiu), dar mult mai numeroase sînt tripourile *(garitos)* în care profesioniștii jocului *(tahures)* își iau măsuri pentru a-i jumuli pe clienții prea încrezători ; ei se grupează uneori în echipe, fiecare membru avînd specialitatea sa : există, ne spune Quevedo, falsificatorul *(fullero)*, care are sarcina de a pregăti mai multe perechi de cărți măsluite pentru cazul în care una din ele ar fi descoperită ; susținătorul a cărui sarcină este de a le face să dispară la sfîrșitul partidei pentru ca profanii să nu poată descoperi tertipul ; în fine, „hăitașul" care are misiunea de a atrage la tripou pe amatorul prea încrezător sau prea sigur de el.

Pe treapta cea mai de sus a ierarhiei picarești și dominînd gloata celor care dau din coate pentru ca să poată trăi, profitînd de mila, credulitatea și neîndemînarea celorlalți, se plasează cei ce constituie cu adevărat „clasele periculoase", în care se întîlnesc hoții de meserie și asasinii. Există printre ei un mare număr de specialități, iar Carlos Garcia, contemporan cu Filip al IV-lea, distinge în speța hoților nu mai puțin de douăsprezece varietăți, printre care șterpelitorii de pungi, *capeadores* (specializați în furtul pelerinelor și mantiilor în vremea nopții), *salteadores* (hoții de drumul mare), „mușii" *(grumetes)*, astfel numiți pentru îndemînarea lor de a se urca pe scările de frînghie ce se foloseau la devalizarea caselor, „apostolii" care ca și sfîntul Petru, au asupra lor o bună legătură de

chei, „satirii", hoți de vite pe cîmpuri, și chiar și „cucernicii", pricepuți în a sparge cutia milelor la biserici și a despuia statuile sfinților de ornamentele lor de preț [11].

Aristocrația crimei este formată din „fanfaroni" *(valentones)* și „ucigași" *(matones)*, care arborează un costum ce amintește pe acela al soldatului (mulți din ei au fost mai întîi soldați) : pălărie cu boruri mari, uneori împodobită cu pene, haină strîmtă pe corp, din piele de bivol (ascunzînd adesea o cămașă de zale), spadă lungă prinsă la cingătoare. Aceștia lucrează „în contul lor", sau își oferă serviciile cui vrea să scape de un inoportun, printr-o dispută oportun provocată, sau pur și simplu printr-un asasinat. Dar admirația ce se leagă de bravura personală îi încununează cu un prestigiu care le supraviețuiește, dacă din întîmplare crimele lor i-au dus la eșafod și dacă nu și-au dezmințit, pînă în ultima clipă, „vitejia" de care făcuseră dovadă în timpul vieții. Pérez Vázquez de Escamillo și Alonso Álvarez de Soria, renumiți banditi spînzurați la Sevilla în secolul al XVI-lea, au intrat în posteritate pentru curajul și aroganța cu care și-au înfruntat supliciul ; amintirea lor este evocată de Lope de Vega ; iar Quevedo, care îl amintește pe Escamillo în *Buscón*, s-a inspirat desigur din aceste episoade „exemplare" atunci cînd îl pune pe călău să îi descrie lui Pablos de Segovia ultimele clipe ale tatălui său :

> „Tatăl tău a murit, acum mai bine de opt zile, dînd dovadă de mai mult curaj decît oricine pe lumea asta. O spun în calitatea celui ce l-a spînzurat. S-a urcat pe măgarul care-l aducea la supliciu fără să pună piciorul în scară și, după înfățișarea lui, ca și după crucile care erau purtate dinaintea lui,

nu era nimeni care să nu-l socoată demn de a fi spînzurat. Mergea cu un aer foarte degajat, privind la ferestre și salutînd politicos pe cei ce-și părăsiseră prăvălia pentru a-l privi trecînd. Își răsuci de două ori mustața. Îi invita pe duhovnici să se odihnească și lăuda ce i se părea că spun aceștia mai frumos.

Ajuns la picioarele spînzurătorii, puse piciorul pe scară și urcă, nici încet, nici în patru labe și găsind un fuscel rupt, se întoarse spre oameni legii și le spuse să pună să-l repare pentru următorul care va veni, căci nu toată lumea poate avea același curaj ca el. Nu aș putea îndeajuns spune ce bună impresie le făcu tuturor. Odată sus, se așeză, își aruncă spre spate cutele cămășii pe care o purta, luă funia și și-o trecu chiar peste mărul lui Adam ; apoi, văzînd cum călugărul teatin se pregătea să predice, zise : «Părinte, te scutesc de predică ; dă-i drumul niţel la *Crez* și să sfîrșim mai repede...» Se lăsă să cadă fără să încrucișeze picioarele și fără nici un gest, păstrînd o asemenea gravitate că nu ai fi putut cere mai mult.“ [12]

În marile orașe, în care lumea interlopă reprezintă o parte deloc neglijabilă a populației, hoții și asasinii formează uneori bande organizate, cu spionii, complicii și tăinuitorii lor. Au existat oare adevărate „confrerii“ ale hoților, cu statutele lor, după modelul confreriilor cucernice și caritabile ? În a sa „nuvelă exemplară“ *Rinconete y Cortadillo*, a cărei acțiune se situează spre 1593 la Sevilla, Cervantes înfățișează confreria plasată sub autoritatea supremă a lui Monipodio, și ai cărei membri asociază

exercitarea „meseriei" cu practicarea cuoerniciei celei mai stricte, consacrînd o mare parte a beneficiilor lor liturghiilor rostite pentru „confraţii" morţi pe eşafod. Am fi tentaţi să îi atribuim fanteziei lui Cervantes efectele comice pe care le scoate din acest contrast, dacă o mărturie datînd din 1592 nu ar părea că aduce o confirmare spuselor sale : „La Sevilla, scrie Luis Zapata, există, zice-se, o confrerie a hoţilor, cu stareţul şi consilierii săi, ca în confreriile negustorilor ; au depozitari, la care se adună rezultatul furturilor, şi un cufăr cu trei chei, unde se păstrează ceea ce se fură şi ceea ce se vinde ; se ia de acolo ceea ce este necesar pentru cheltuială *şi de asemeni pentru a-i cumpăra pe cei ce pot fi de folos, atunci cînd este vorba de a salva pe cineva care se află într-o situaţie neplăcută.* Se arată foarte circumspecţi în ceea ce priveşte admiterea noilor membri ; nu acceptă decît oameni curajoşi, indemînatici, *vechi creştini ; nu primesc decît pe servitorii oamenilor bogaţi sau cu trecere în oraş, sau pe cei ai funcţionarilor în justiţie,* iar primul lucru pe care ei trebuie să-l jure este acesta : chiar dacă vor fi tăiaţi bucăţele, mai curînd vor suferi toate chinurile decît să-şi denunţe tovarăşii." [13]

Aluzia la „fondurile de corupţie" care servesc pentru a pune în ordine afacerile proaste, şi la oamenii cu rang important de la care se poate spera un sprijin, explică incapacitatea autorităţii publice de a pune capăt anumitor excese. Desigur este greu de crezut, aşa cum o afirmă romanul picaresc şi îndeosebi *Guzmán de Alfarache,* că toţi judecătorii sînt venali, iar toţi alguazilii complici ai hoţilor. Totuşi nu poţi să nu fii impresionat de numărul acuzaţiilor de acest fel, care sînt uneori confirmate chiar de

autorități ; *Santa Hermandad* * și ai săi *cuadrilleros* (jandarmi), însărcinați cu asigurarea securității satelor, au o detestabilă reputație : „Dacă nu ai făcut nici o greșeală, spune Guzmán, Dumnezeu să te scape de Sfinta Frăție, căci «sfinții jandarmi» sînt aproape toți oameni inevitabili și fără suflet, și mulți nu vor ezita să afirme împotriva ta, sub puterea jurămîntului, ceea ce tu nu ai făcut iar ei nu au putut vedea, pur și simplu pentru că vor fi primit bani sau măcar un ulcior cu vin pentru a depune o falsă mărturie". Aceeași acuzație o găsim în deliberările municipalității din Osuna, în Andaluzia, care „considerînd că numeroși *cuadrilleros* ies la iveală fără să fi primit ordin de la alcaldele lor și pe deasupra se amestecă în denunțuri și alte probleme, care nu stau în atribuțiile lor, din care rezultă mari necazuri și prejudicii", le interzice să iasă din oraș fără ordin expres de la autoritățile judiciare [14]. Neîncrederea pe care guvernul o încearcă față de propriii săi ofițeri de justiție și de poliție este atestată de hotărîri regale promulgate în 1610 și 1613, care le interzic pe de-o parte să frecventeze tavernele, iar pe de altă parte interzic hangiilor și negustorilor de tot felul să le dea bani în avans [15].

Ar fi totuși absurd să generalizăm : se întîmplă uneori ca un „alcalde al crimei" să-și ia slujba în serios și să încerce să-și curețe orașul de ticăloșii cei mai periculoși. Pentru aceia care cad în mîinile justiției, pedepsele sînt nemiloase, iar caracterul spectaculos dat executării sentințelor urmărește să sporească tocmai caracterul de

---

* Sfinta Frăție, organizație de miliție împotriva răufăcătorilor, în vechea Spanie (N.T.).

exemplu. Condamnatul la moarte, îmbrăcat cu un soi de tunică albă și avînd pe cap o bonetă albastră (costumație numită „veșmîntul concepțiunii", al cărei port asigură pentru cel ce îl îmbracă indulgența cerului), își face ultima ieșire, de la închisoare la eșafod, urcat pe un catîr sau pe un măgar, cu mîinile legate pe un crucifix, cu o funie în jurul gîtului și încadrat de doi călugări care îl îndeamnă să moară cum trebuie. În fața lui un crainic public îi strigă crimele : în spatele lui vin călare alguazilul care l-a prins și judecătorul care l-a condamnat. Cortegiul se oprește în fața fiecărei imagini cucernice sau biserici situate pe drumul său, pentru a recita o rugăciune. Execuția odată terminată (în general prin spînzurare, decapitarea fiind privilegiul nobililor), corpul este rupt în bucăți și bucățile expuse la răspîntii și la intrarea în orașe.

Pentru aceia care se știu urmăriți de poliție, există totuși o soluție : adăpostul inviolabil pe care îl oferă incinta unei biserici, adesea delimitată de grilajuri sau lanțuri, și care devine din acest motiv un loc de întîlnire al bandiților, pe care vin să îi aprovizioneze tovarășii de-ai lor mai puțin compromiși, sau prostituate care transformă locul sacru într-un lupanar.

Prostituția ocupă într-adevăr un loc de frunte în lumea picarescă, pentru care ea constituie o sursă de venituri. Comportă, ca și aceasta, multiple trepte. Cea mai de jos este aceea a femeilor ce lucrează în „case" *(mancebias)* și a căror activitate a fost reglementată de către Filip al II-lea în 1572 și 1575. Fiecare *mancebia* este plasată sub autoritatea unui „tată" sau a unei „mame", recunoscuți de autoritatea publică și care, intrînd în funcție, trebuie să jure că vor respecta hotărîrile regale referitoare la prostituție. Este interzis să fie admisă o femeie căsătorită (ca și

o fecioară, dealtfel) sau o femeie încărcată de datorii ; este de asemeni interzis să se împrumute bani „pensionarelor", ceea ce ar constitui un mijloc de a le lega la nesfîrșit de activitatea lor. La fiecare opt zile, femeile trebuie examinate de un doctor ; în caz de boală contagioasă, sînt pe dată trimise la spital.

Costumul prostituatelor este și el fixat prin regulament (în mod obligatoriu afișat în „casă") : spre a nu putea fi confundate cu femeile cinstite, ele nu au voie să poarte rochii cu trenă sau încălțăminte cu toc înalt, ci o mantie scurtă, de culoare roșie, aruncată pe umeri ; ele nu au dreptul să fie însoțite de un paj cînd ies de acasă, nici să îngenuncheze la biserică pe o perniță. „Tatăl" este responsabil, sub supravegherea magistraților municipali, de ordinea și bunul mers al stabilimentului ; intrarea este interzisă oricărui om purtînd spadă sau pumnal ; tarifurile variază după calitățile și farmecul pensionarelor, cît și după condițiile de lucru : un regulament privitor la casele de prostituție din Aragon dă o bizară precizare : pe pat, o jumătate de real, în pat, un real [16]...

Autoritatea publică veghează de asemenea la sănătatea morală a prostituatelor : le este interzis să-și practice meseria în Săptămîna Patimilor. În plus, în postul Paștelui, sînt invitate să se pocăiască : sînt conduse într-o biserică, unde un predicator le ține o frumoasă predică despre păcătoasa Magdalena ; apoi coboară din amvon și le întinde crucifixul spunînd : „Iată-l pe Domnul ; îmbrățișați-l". Dacă vreuna din ele o face, este dusă într-o mănăstire de prostituate pocăite ; dar majoritatea își întoarce obrazul, pentru a reveni la „munca" lor.

Orice oraș de oarecare importanță are măcar una din acele *putérias*, dintre care unele sînt deosebit de renumite,

cum ar fi cea din Valencia : „Există la Valencia, ca dealtfel în toată Spania, scrie Barthélemy Joly, un mare și celebru loc consacrat plăcerii publice, cu femei care au porțiunea lor de oraș în care această viață se exercită în toată libertatea, femeile din aceste meserii găsindu-se la preț de nimica față de excesiva scumpete a tuturor celorlalte mărfuri" [17]. Acest cartier cuprindea o serie de căsuțe, fiecare înconjurată de o grădină, proprietatea „taților" și „mamelor" care instalau aici prostituate. Sevilla avea un cartier de același gen, parvisul Lagunei, ale cărei case aparțineau în parte municipalității, iar restul particularilor — adesea persoane importante din oraș — care desemnau pe „tații" însărcinați cu administrația. Succesul acestor stabilimente era considerabil, dacă dăm crezare contemporanilor, atît spanioli cît și străini. Enrique Cock, „notar apostolic și arcaș în garda regală" sub Filip al II-lea, declară că „*puteria* publică este atît de obișnuită în Spania încît, intrînd într-un oraș, mulți oameni se duc acolo mai înainte de a se duce la biserică" [18], iar un alt autor declară, în legătură cu acele *mancebías* din orașele aragoneze, că afluența oamenilor de joasă condiție este așa de mare încît „se bat la intrare, pentru a-și păstra rîndul, cum se face de obicei în audiență la un principe sau judecător" [19]...

Dar prostituția se etalează de asemenea pe larg în afara cartierelor rezervate, iar limba spaniolă stabilește o ierarhie între cele care se consacră meseriei, de la cea care agață la colțuri de stradă *(ramera, cantonera),* trecînd prin *dama de achaque,* care arborează înfățișarea unei burgheze de treabă, pînă la *tusona,* care își dă aere de mare doamnă și care, pentru a-și spori „respectabilitatea" — și prețul — iese însoțită de o duenă angajată și de

un proxenet care joacă rolul de cavaler însoțitor. Unele romane picarești au drept eroină pe cîte una din aceste aventuriere, cum ar fi *La picara Justina*, sau *Elena, fiica Celestinei*, a cărei ținută sclivisită și de un irezistibil farmec a fost descrisă de Salas Barbadillo : „Ce femeie, prieteni ! dacă ați fi văzut-o ieșind, nelăsînd să se vadă decît un ochi, purtînd o mantie din satin de Sevilla, o fustă de culoare închisă, mîneci lungi, pantofi cu toc înalt, mergînd degajat cu pasul lung, nu știu care din voi ar fi fost atît de cast pentru a nu o urmări, dacă nu cu pasul, măcar cu ochii timp de o clipă cît traversa strada." [20]

*

Ca toate mediile, și „picaresca" are argoul ei propriu, „jargonul fraților" (*jerga de germanía*), a cărui folosire constituie un semn de recunoaștere între cerșetori, căci, spune procurorul Chaves în descrierea închisorii din Sevilla, „pentru ei este o insultă să numească lucrurile pe numele lor". El se distinge prin gustul pentru antifraze (taverna devine în argou „sihăstrie") și metafore, care învesmîntează temutele realități ale vieții și morții : scaunul de tortură se numește „confesionalul" la care se recomandă să nu „cînți", chiar dacă tăcerea te împinge să „te căsătorești cu văduva" (spînzurătoarea) și te conduce pînă la *finibus terrae*.

Lumea picarescă are de asemeni geografia sa proprie și *picaro*-ul desăvîrșit este acela care i-a parcurs diversele etape pînă a ajuns la „locurile nobile" a căror reputație, răspîndită fără îndoială în mare parte datorită operelor literare, se extinde în toată Spania. La Madrid, piața Fierarilor *(Herradores)* și Puerta del Sol sînt principalele locuri de întîlnire ale lumii interlope ; ea se adună la Se-

govia la umbra apeductului roman în piaţeta Azoguejo*; Toledo este celebru pentru *Zocodover* (vechea piaţă arabă), Sevilla pentru *Arenal* (prundişul), care coboară pînă la Guadalquivir. Dar renumele lor este pus în umbră de piaţa *Potro* (mînz) la Córdoba : aceasta dă la iveală crema picarismului ; a fi născut acolo face aproape cît un hrisov de noblețe, și tot acolo Estebanillo González vine să-și caute consacrarea meritelor căci „după ce fusesem student, paj, soldat, nu îmi mai lipsea decît acest grad pentru a ajunge doctor, în meseriile pe care le profesam..." Totuși, sanctuarul suprem, Mecca picarismului, îl constituie un mic port din Andaluzia. Zahara, cu pescăriile sale de thon, dacă dăm crezare lui Cervantes care descrie în *Vestita spălătoreasă* cariera și ascensiunea socială a lui Diego de Carriazo.

> „Învăţă să joace arșice la Madrid, *écarté* în suburbiile Toledo-ului, pichet în barbacanele Sevillei și trecu prin toate gradele de *pícaro* pînă ce ajunse în vîrf și fu recunoscut maestru, la Zahara, printre îngrăditurile de năvoade cu care se pescuiește thonul, acolo unde se află punctul ultim al vieţii picarești. O, voi, *pícaros* dubioși, murdari, grași și slinoși ; cerșetori contrafăcuți, estropiaţi, diformi, borfași din Zocodover sau din pieţele Madridului, gălăgioși recitatori de rugăciuni, hamali din Sevilla, proxeneţi ai drojdiei societăţii și tu, întreagă nesfîrșită gloată a celor învăluiţi de numele de *pícaro* ! nu vă luaţi numele de *pícaros* dacă n-aţi urmat două cursuri la academia de pescuit a thonului ; ici se cîntă ; colo numele Domnului este luat în deșert ; dincolo au loc

* Diminutiv de la *azogue*, piaţă, obor (N.T.).

certuri și bătăi și pretutindeni se fură : aicea libertatea își află adevăratul ei teren, iar „munca“ apare în toată strălucirea ei ; aicea numeroși tați de familie nobilă pun să le fie căutați fiii, și aicea îi și găsesc — iar aceștia simt tot atîta regret să fie smulși acestei existențe cît ar avea să fie trimiși la moarte.“[21]

Ținînd totuși seamă — cu prisosință — de „indulgența estetică“ ce îi inspiră autorului lui Don Quijote această entuziastă evocare, nu putem izola acest fragment de alte exaltări ale vieții picarești pe care le găsim în literatura vremii, și care dovedesc atracția pe care o exercită asupra multor minți viața liberă a *picaro*-ului. Este una din temele ce revin cel mai constant în *Guzmán de Alfarache*, „această sumă a filozofiei picarești“, al cărei autor a cunoscut, să nu uităm, necazurile și desfătările acestei existențe : „O, preafericit de două, de trei și de patru ori ești tu, care te trezești dimineața la orice oră vrei, fără să-ți pese să slujești sau să fii slujit, liber să păstrezi ceea ce ai, netemîndu-te că vei pierde... În piețe, la sărbători tu afli cele mai bune locuri, iarna la soare și vara la umbră. Îți pui masa, îți faci patul cum îți trece prin cap, fără să trebuiască să dai socoteală, fără ca cineva să vină să te împiedice și să-ți spună ceva...“

Și cu toate acestea, nu totul este desfătare în această viață ; faci cunoștință cu foamea și setea, cu arșița sufocantă a verilor și cu asprimea iernilor, fără adăpostul vreunui acoperiș deasupra capului, iar ultima plimbare pe care o faci este adesea aceea care duce la spînzurătoare. Dar, ce importanță au toate astea, față de prețul incomparabil al libertății ! Atunci cînd Diego de Carriazo, ne spune Cervantes, fiul unei nobile familii din Burgos, fuge de acasă pentru a cutreiera lumea, „a fost atît de fericit de această viață liberă încît, în mijlocul neplăcerilor și mize-

riilor pe care ea le atrage după sine, el nu regreta belșugul casei părintești, nu simțea oboseala mersului pe jos și nu se plîngea nici de cald, nici de frig ; toate anotimpurile anului îi păreau plăcute ca o primăvară potolită ; dormea la fel de bine în fîn ca și pe cearceafuri ; se vîra în grămada de paie a unui han, cu tot atîta plăcere ca și cînd s-ar fi culcat între două pînzeturi fine de Olanda...".

Filozofia picarescă depășește însă indiferența și renunțarea la comoditatea unei vieți conformiste ; pentru aceasta, ea nu simte decît dispreț. Cu ce drept cei ce duc această viață s-ar considera superiori față de *picaros* ? În numele virtuților lor morale ? „Toți fură, toți înșeală, toți mint ; și lucrul cel mai rău este faptul că se laudă cu asta", replică *Guzmán*. În numele onoarei atît de înălțate în slăvi? Născocire bună pentru cei bogați, căci „niciodată foamea și rușinea n-au făcut casă bună". Și cît valorează distincțiile sociale care sînt la asemenea preț în ochii oamenilor ? Bogați sau săraci, nobili sau cerșetori, nu sînt oare cu toții plămădiți din același lut — sau mai degrabă din același noroi ?

Prin ironia și sarcasmul ce sînt adresate onorurilor artificiale ale lumii, se exprimă un *Vanitas vanitatum* în care putem găsi o răsfrîngere a evoluției Spaniei între epoca lui Filip al II-lea și epoca celui de al doilea succesor al său, între Lepanto și Rocroi. Amintind de vremea tinereții sale, *Guzmán* arată că atunci *picaros*-ii erau puțin numeroși ; astăzi „nu există o altă meserie mai cuprinzătoare, *și toți se fălesc cu ea...*" [22] Picarizarea se manifestă într-adevăr în același timp în realitatea socială, în care ea atinge mai mult sau mai puțin toate clasele, și în spirite ; și, sub acest ultim aspect, ea apare ca o atitudine de dezamăgire și de renunțare, ca o epuizare a eroismului, a onoarei și a marilor încercări care obsedează sufletul spaniol : „Lăsați-le, lăsați-le acestor uriași emfaza", pro-

testează Mateo Alemán, cu cincisprezece ani mai înainte ca Cervantes să-l trimită pe Don Quijote la asaltul morilor sale...[23]

Astfel, dacă romanul picaresc nu este decît o oglindă deformată a societății și vieții spaniole din Secolul de aur, el nu constituie mai puțin expresia unei Spanii care, măsurîndu-și nemărginirea eforturilor și nimicnicia rezultatelor dobîndite, își pune întrebări cu privire la ea însăși și la destinul său.

Note bibliografice

Din enorma bibliografie în limba spaniolă pe care ar comporta-o subiectul nostru (și în care ar trebui inclusă întreaga literatură dramatică și romanescă a epocii), nu putem reține decît o mică parte. Făcînd trimiteri, în ceea ce privește aspectele deosebite, la indicațiile care figurează la începutul fiecărui capitol și în note, ne limităm să indicăm mai jos cîteva lucrări generale relative la viața socială și la reflexul ei literar. Sîntem totuși datori să aducem un deosebit omagiu seriei de studii în care José DELEITO PIÑUELA a dat o amplă panoramă *Spaniei lui Filip al IV-lea*, studii pe care le menționăm la capitolele corespunzătoare. Se va putea aprecia, prin intermediul notelor, tot ceea ce datorăm acestui istoric.

ALTAMIRA (Rafael) : *Historia de España y de la civilización española*, ed. a III-a, vol. 3, 1918.

VICENS VIVES (José) : *Historia económica y social de España*, cond. de, vol. 3 ; *Imperio, Aristocracia, Absolutismo*, partea I-a de J. REGLA.

PALACIO ATARD (Vicente) : *Derrota, agotamiento, decadencia de la España del siglo XVII*, ed. a II-a, 1956.

DOMINGUEZ ORTIZ (Antonio) : *Política y hacienda de Felipe IV*, 1960.

MOREL FATIO (Alfred) : *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle* (Heilbronn, 1878), și *Etudes sur l'Espagne, Première série*, ed. a II-a (1895). Partea a V-a : *Le „Don Quichotte" envisagé*

comme peinture et critique de la société espagnole du XVIe et du XVIIe siècle.

GONZÁLEZ PALENCIA (Ángel) : *La España del Siglo de Oro* (1940).

PFANDL (Ludwig) : *Introducción al Siglo de Oro (Cultura y costumbres del pueblo español de los siglos XVI y XVII)*, trad. din germană (1929).

VALBUENA PRAT (Ángel) : *La vida española en la Edad de Oro según las fuentes literarias* (1943).

IGUAL ÚBEDA (Francisco) : *El Siglo de Oro* (1951).

DEL ARCO (Ricardo) : *La sociedad española en las obras dramáticas de Lope de Vega* (1942).

VILAR (Pierre) : *Le temps du „Quichotte"* (Europe, XXXIV. 1956, p. 3—16).

ORTEGA Y GASSET (José) : *Papeles sobre Velázquez y Goya*. Partea I-a : *De la España alucinante y alucinada de Velázquez*. 1950.

Capitolul I
„SCRISOARE ASUPRA CĂLĂTORIEI ÎN SPANIA"

Asupra numeroaselor relaţii de călătorie în Spania în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, cf. FOUCHÉ DELBOSC : *Bibliographie des voyages en Espagne et au Portugal*, în *Revue Hispanique*, III, 1896, şi FARINELLI : *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el Siglo XX* (1921), completat de un *Suplimento* (1930). Cele mai importante dintre ele au fost reunite şi editate în limba spaniolă de J. GARCÍA MERCADAL : *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, 2 vol., Madrid, 1959.

„Scrisoarea" noastră se inspiră esenţialmente din relatările lăsate de trei călători francezi care au vizitat Spania între 1600 şi 1659 : *Voyage de Barthélemy Joly en Espagne*, 1603—1604 (B. Joly

se intitulează „consilier și duhovnic al regelui Franței"), text publicat de *Revue Hispanique*, vol. XX, 1909, p. 460—618 ; *Voyage d'Espagne* (1655) de Antoine de BRUNEL (Brunel este un nobil protestant din Dauphiné), text în *Revue Hispanique*, vol. XXX, 1914, p. 119—376 ; *Journal du Voyage d'Espagne* (1659) de François BERTAUT (Bertaut, fratele Doamnei de Motteville, era consilier-cleric în Parlamentul din Rouen), text în *Revue Hispanique*, vol. XLVII, 1919, p. 1—319. Toți trei sînt oameni cultivați, vorbind castiliana, și care menționează destul de frecvent autori spanioli contemporani, confirmînd astfel strălucirea intelectuală a Secolului de aur.

Faimoasa *Relation du voyage d'Espagne* a Doamnei d'Aulnoy, al cărei succes a fost durabil, și care a contribuit la fixarea în opinia franceză a trăsăturilor Spaniei „tradiționale", constituie o sursă mult mai puțin sigură. Pe lîngă faptul că voiajul său se situează la o dată în mod sensibil ulterioară (1679—1681), contesa nu s-a lipsit de plăcerea de a-și argumenta descrierea asupra vieții spaniole cu detalii picante, de o autenticitate îndoielnică. Dar cum ea și-a alimentat din belșug inspirația din povestirile călătorilor care au precedat-o, și cum ea a folosit, pe deasupra, anumite lucrări spaniole contemporane, mărturia ei poate fi folosită, dacă este confruntată cu altele. (Ducele de MAURA și A. GONZÁLEZ AMEZUA : *Fantasías y realidades del viaje a Madrid de la Condesa d'Aulnoy*, Madrid, f.d., au reabilitat parțial, împotriva lui Fouché Delbosc (ed. *Voyage d'Espagne*) mărturia Doamnei d'Aulnoy).

1. Acest avertisment plasat la începutul capitolului este inspirat de B. JOLY *(Préface)* și de BRUNEL (cap. I, p. 124).

2. BRUNEL, cap. II ; perceperea drepturilor Inchiziției este de asemeni menționată de către Camillo Borghese, al cărui jurnal de călătorie *Descripción del camino de Irún a Madrid* (începutul secolului al XVII-lea) a fost publicat de către MOREL FATIO : *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle, ancxa IV*.

3. B. JOLY, p. 528 ; BRUNEL, cap. XXVI.

4. Privitor la transporturile spaniole ; cf. Maria MONTANEZ MATILLAS. *El correo en la España de los Austrias* (1953) ; Jurnalul *de călătorie* al lui Camillo Borghese furnizează date asupra duratei traseurilor parcurse călare pe catîr : de la Irún la Pamplona, 2 zile ; de la Pamplona la Burgos, 3 zile ; de la Madrid la Escorial, o zi. Brunel a avut nevoie de 10 zile pentru a efectua călătoria Irún—Madrid (84 leghe).

5. Toți călătorii, de orice naționalitate ar fi, sînt unanimi în a deplînge starea proastă în care se află hanurile spaniole „unde nu găsești decît ceea ce aduci tu însuți".

6. Tot pasajul acesta — cuprinzînd și citatul din *Guzmán de Alfarache* — în B. JOLY, p. 541—542.

7. „Elogiul Spaniei" *(Laus Spaniae)* lăudînd fertilitatea și belșugul țării, este o „piesă" caracteristică a întregii istorii a Spaniei, începînd cu Isidoro de Sevilla. *Istoria Spaniei* de Părintele MARIANA *(Historiae de rebus Hispaniae, libri XXV*, Toledo, 1592—1595) este frecvent citată de către BERTAUT.

8. Privitor la peisajul castilian, BERTAUT, p. 190. Numărul cîlor venind din Franța în Aragón este dat de B. JOLY, p. 501—502.

9. BERTAUT revine în două rînduri asupra acelor *norias* pe care le-a văzut în Mancha (p. 57) și în Andaluzia (p. 193).

10. Descriere aparținînd magnatului polonez Iacob Sobieski, aflat în vizită în Spania în 1611. (GARCIA MERCADAL : *Viajes*... II, p. 330).

11. Privitor la frumusețea regatului Valenciei, B. JOLY, p. 507.

12. Mărturia lui Brunel, posterioară cu mai bine de patruzeci de ani expulzării, arată profunda repercusiune a acestui eveniment, nu numai pe plan material, ci și în sufletul spaniol. Cervantes a aclamat „eroica hotărîre a marelui rege Filip al III-lea", dar istoricul valencian ESCOLANO, în *Décadas de la historia de Valencia* vorbește de „frumoasa grădină a Spaniei, preschimbată în cîmpie aridă și pustie".

B. Joly, care a vizitat regiunea înainte de expulzare, menționează subterfugiile folosite de către maurii convertiți spre a se sustrage disciplinei creștine.

13. Bertaut, care vorbește și el despre expulzare, apreciază la 900.000 numărul exilaților. H. LAPEYRE (*Géographie de l'Espagne morisque*) a redus totalul pe bază de documente de necombătut, la 270.000.

14. În 1619, SÁNCHEZ DE MONCADA scrie : „Sărăcia Spaniei este rezultatul descoperirii Americii", idee pe care o exprimase deja, sub Filip al II-lea, autorul lucrării *Norte de Principes* (multă vreme atribuită lui Antonio Pérez, consilier al regelui).

15. BRUNEL, p. 153.

16. BRUNEL, cap. XIX. Privitor la Segovia, BERTAUT, p. 163.

17. Descrierile Barcelonei și Zaragozei în B. JOLY (p. 476—481 și 537) ; asupra Valenciei, *ibid.* p. 515.

18. Privitor la francezii stabiliți în Catalonia și la Zaragoza, B. Joly, p. 483 și 535—536. Este evident că cifrele date de autorii francezi nu au legătură cu realitatea ; dar se găsesc indicații analoge la autorii spanioli contemporani. Anumite orașe dădeau impresia că erau literalmente „invadate" de francezi, ca de pildă Sevilla în care, după aprecierile moderate ale lui A. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Los extranjeros en la vida española durante el siglo XVII*, existau în jur de douăsprezece mii de francezi la o populație totală de 120.000 de locuitori.

19. Privitor la sistemul monetar spaniol, cf. nota finală a capitolului de față.

20. BRUNEL, cap. XXXVII.

21. *„Toda la inmundicia de Europa ha venido a España, sin que se haya quedado en Francia, Alemania, Italia, Flandes, cojo, manco, tullido ni ciego que no se haya venido a España"* (FERNANDEZ DE NAVARRETE, *Conservación de Monarquias*, 1626).

22. BRUNEL, p. 144. — B. JOLY revine şi el în diverse rînduri asupra exceselor orgoliului spaniol, în special în sînul meşteşugarilor.

23. BRUNEL, cap. VI, p. 143—144.

24. Toată această desfăşurare îi aparţine lui B. JOLY. BRUNEL (cap. XXV) insistă asupra diferenţelor temperamentale între locuitorii diverselor provincii.

25. BERTAUT, p. 193. Privitor la inegalitatea fiscală între diversele provincii, DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Politica y hacienda de Felipe IV*, III, cap. I.

26. Enrique COCK : *Anales del año ochenta y cinco* (în GARCÍA MERCADAL : *Viajes*... t. I, p. 1303). Cock, „notar şi arcaş al Majestăţii Sale", l-a însoţit pe Filip al II-lea atunci cînd regele s-a dus la reuniunea Cortes-urilor la Monzón, în Aragón (1585).

27. Această frumoasă paralelă între Franţa şi Spania este luată din concluzia povestirii de călătorie a lui BRUNEL (cap. XXXVIII, passim).

Notă privind sistemul monetar spaniol (epoca lui Filip al III-lea şi Filip al IV-lea 1598—1665).

Două sisteme monetare îşi dispută Spania : teritoriile Coroanei Aragónului (Aragón, Catalonia, Valencia) calculează, ca şi Franţa, în *livres, sous* şi *deniers* (1 livre = 20 sous ; 1 sol = 12 deniers). Sistemul castilian este mai complex :

etalonul este *maravedí*-ul, iar multiplul său *real*-ul = 34 maravedís, sumele mari fiind exprimate în *ducaţi* (un ducat = 375 maravedís).

monedele în circulaţie comportă :

monedă de aramă sau divizionară :

ochavo valorînd 2 maravedís
cuarto „ 4 maravedís
cuartillo „ 8 maravedís

monedă de argint : *real de a ocho* (real de opt) a cărui valoare nominală este de 8 reali (adică 272 maravedís) şi submultiplii săi (real de patru, de doi, real simplu şi jumătate de real)

monedă de aur : *escudo* (scud) echivalent cu 340 maravedís.

În realitate, valoarea *relativă* a monedelor de aramă și de argint este afectată de manevrele monetare care se multiplică sub domniile lui Filip al III-lea și Filip al IV-lea, și care comportă o „inflație" de monedă de aramă, fie prin emiteri masive de monede noi, fie prin „rebaterea" monedelor în circulație, cărora le este atribuită o valoare nominală superioară valorii lor intrinseci. Rezultă că raportul între moneda de argint (reprezentată prin „real-ul de opt" care nu suferă modificări) și moneda divizionară este falsificat, aceasta din urmă fiind în mod legal supraevaluată, ceea ce îngăduie străinilor să introducă monede de aramă (ca de pildă *liard*-ul francez) pentru a le schimba la un curs avantajos pe reali de argint.

Consecința, pentru Spania însăși, este așadar „fuga" argintului, și „întîietatea" *(premio)* de care beneficiază metalul alb față de aramă, întîietate care poate atinge 50% : ceea ce înseamnă că pentru a plăti o sumă determinată (evaluată în ducați, monedă etalon) trebuie să se dea o dată și jumătate totalul ei nominal dacă este plătită în monedă de aramă, în loc de o dată dacă este plătită în monede de argint. Rezultă de aici că pentru același obiect, există două „prețuri" diferite, unul care corespunde valorii-argint, celălalt valorii-divizionare.

Este dificil, în aceste condiții, să se întocmească „tabele de prețuri" care să dea o idee exactă asupra realității economice, și acest lucru cu atît mai mult cu cît, dacă prețul mărfurilor variază în funcție de operațiile de inflație (mărirea valorii de etalon a monedei divizionare) și de deflație (diminuarea valorii) retribuțiile rămîn relativ stabile, puterea de cumpărare pe care ele o reprezintă suferind astfel importante variații. Evoluția generală este totuși defavorabilă salariaților căci, între 1620 și 1665, tendința inflaționistă o ia înaintea deflațiilor, uneori brutale, decretate de suveran ; astfel încît prețurile se măresc cu aproape 200% în cursul

acestei perioade, salariile fiind departe de a urma acest mers ascendent. Se poate considera — foarte aproximativ — că un salariu zilnic de 2 reali pînă la 2 reali și jumătate reprezintă un „minimum vital".

Capitolul II
CONCEPȚIA DESPRE VIAȚĂ

Trei lucrări esențiale înfățișează puncte de vedere diferite asupra idiosincrasiei spaniole și reflectării ei în istoria și viața socială: R. MENÉNDEZ PIDAL: *Los Españoles en la historia* (Col. Austral, 1951); C. SÁNCHEZ ALBORNOZ: *España, un enigma histórico* (ed. a 2-a, Buenos Aires, 1962); Américo CASTRO: *Réalité de l'Espagne; histoire et valeur* (trad. din spaniolă, Paris, 1963).

Printre numeroasele studii asupra sentimentului onoarei: A. CASTRO, *Algunas observaciones acerca del concepto del honor en los siglos XVI y XVII* (*Rev. de Filología española*, III, 1916) și *De la edad conflictiva. El drama del honor en España y su literatura* (1961); R. MENÉNDEZ PIDAL: *Del honor en el teatro español* (*España y su historia*, 1957, t. II, p. 357—394); GARCÍA VALDECASAS: *El hidalgo y el honor* (1948). Privitor la devierile sentimentului onoare, M. BATAILLON: Introducere la ediția bilingvă din *Lazarillo de Tormes* (trad. fr. de MOREL FATIO, 1958), și *El sentido del „Lazarillo de Tormes"*, Paris, 1954.

Privitor la prejudecata „purității sîngelui": A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *La clase social de los conversos en Castilla en la Edad moderna* (1955); Albert A. SICROFF: *Les statuts de pureté de sang en Espagne aux XVIe et XVIIe siècles* (1955).

1. MATEO ALEMÁN: *Guzmán de Alfarache*, citat de către MORENO BAÉZ, *Lección y sentido del „Guzmán de Alfarache"*, p. 162—163.

2. Alessandro TASSONI : *Filipicas* (spre 1602), în GARCIA MERCADAL : *Viajes...* II, p. 10.

3. MOREL FATIO : *Etudes sur l'Espagne*, I, p. 10.

4. Juan de PALAFOX : *Discurso... y comparacion de España con las otras naciones*, citat de către PALACIO ATARD : *Derrota y agotamiento*, p. 22.

5. GARCIA MERCADAL: *Viajes...* II, p. 18.

6. Este subtitlul dat de J. DELEITO PIÑUELA volumului *La vida religiosa bajo el cuarto Felipe. Santos y pecadores.*

7. *Noticias de Madrid*, edit. de GONZALEZ PALENCIA, p. 31, 32 şi 110.

8. *Relación de la cárcel de Sevilla*, datorată lui Cristóbal de CHAVES.

9. *Las Partidas*, cartea a II-a, titlul XIII, legea IV.

10. *La contienda de García de Paredes*, citat de VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, p. 20.

11. E. LAFUENTE FERRARI : *Velázquez* (Skira), p. 60.

12. Scrisoarea lui Andrés de Almansa y Mendoza, comentată de ORTEGA Y GASSET : *Papeles sobre Velázquez*, p. 204—206. Despre Rodriko Calderón, cf., de asemeni MARAÑON : *El conde duque de Olivares*, p. 50.

13. *Las comendadoras de Córdoba*, citat de către A. CASTRO : *La Edad conflictiva.*

14. VIEL CASTEL : *De l'honneur comme ressort dramatique dans les pièces de Calderón, Rojas* etc. (*Rev. des Deux Mondes*, fev. 1841), pasaj citat şi comentat de către R. MENÉNDEZ PIDAL: *Del honor en el teatro español*, loc. cit., II, p. 360.

15. LOPE DE VEGA : *La estrella de Sevilla.*

16. Baltasar GRACIAN : El criticón (GARCÍA VALDECASAS, loc. cit., p. 215—216).

17. *Tratado compuesto por un religioso de la orden de los frayles menores aprobado por algunos reverendos padres y señores*

maestros en teología y juristas de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 1586, citat de DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La clase de los conversos*... p. 227.

18. *Ibid.*, p. 152, notă.

19. *Ibid.* p. 208. Cazalla, canonic de Salamanca, a fost unul din primii adepți ai Reformei în Spania și a murit pe rug.

20. Cf. lucrările lui BATAILLON citate, îndeosebi introducerea la *Lazarillo* p. 48. Asupra hidalghismului, cf. de asemeni MOREL FATIO : *L'Espagne du „Don Quichotte"*, *Etudes sur l'Espagne*, I, p. 337—341.

21. Marqués del SALTILLO : *La nobleza española en el siglo XVIII*, *Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LX (1954), no 2.

22. Barthélemy JOLY : *Voyage*... p. 616.

23. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Orto y ocaso de Sevilla*, p. 82.

24. SAAVEDRA FAJARDO : *Empresas*. (1640).

25. *Guzmán de Alfarache, passim*, citat de MOREN BÁEZ : *Lección y sentido del „Guzmán de Alfarache"*, p. 139—140.

26. Despre „anti-onoare", întruchipată de *Estebanillo González*, *infra* cap. X (Viața militară) p. 278.

Capitolul III
MADRID, CURTEA ȘI ORAȘUL

Știrile mărunte (*Avisos, Noticias, Relaciones*) constituie o sursă esențială pentru cunoașterea vieții madrilene, unele din ele formînd „anale" : Luis CABRERA DE CÓRDOBA : *Relación de las cosas sucedidas en la Corte de España desde 1599 hasta 1614* (Madrid 1857) ; León PINELO ; *Anales de Madrid* (1598—1621) publicate de R. MARTORELL și TÉLEZ GIRÓN (1931) ; *Noticias de Madrid* (1621—1627) publicate de A. GONZÁLEZ PALENCIA (1942) ; *La*

Corte y la Monarquía de España en los años 1636 y 1637 ; (colecție de cartas publicadas por A. RODRÍGUEZ VILLA (1886) ; *Avisos* de José PELLICER (1639—1644), publ. în *Semanario erudito* (t. XXXI, XXXII și XXXIII) ; *Avisos* de BARRIONUEVO (1654—1658) publ. de A. PAZ Y MELIA : *Cartas de algunos Padres de la compañia de Jesús* (1634—1648) publ. de GAYANGOS (*Memorial historico-español*, t. XIII—XIV).

Trebuie să adăugăm la acestea lucrările scriitorilor „*costumbristas*" (pictori de moravuri) contemporani, în special LIÑÁN Y VERDUGO : *Guia y avisos de forasteros que vienen a la Corte* (spre 1620) publ. de *Real Academia española* (1923), și ZABALETA : *El dia de fiesta por la mañana y por la tarde* (reedit. în *Clasicos castellanos*, Madrid, 1948).

Despre viața la Curte, DELEITO PIÑUELA : *El declinar de la monarquía española* (ed. a 3-a 1955) și *El rey se divierte* (1935); Martin HUME: *La cour de Philippe IV et la décadence de l'Espagne* (trad. din engl., 1912) ; Gregorio MARAÑÓN : *El conde duque de Olivares o la pasión de mandar* (ed. I-a 1936).

Despre Madrid și viața madrilenă : E. SÁINZ DE ROBLES : *Porqué es Madrid capital de España* ; J. OLIVER ASIN : *El nombre „Madrid"* (1959) ; FERNÁNDEZ ÁLVAREZ : *El establecimiento de la capitalidad de España en Madrid* (1960) ; C. VIÑAS Y MEY : *La estructura social-demográfica del Madrid de los Austrias* (*Rev. de la Universidad de Madrid*, IV, no. 16 (1955) ; M. ESPADA BURGOS y M. A. BURGOA : *Abastecimiento de Madrid en el siglo* XVI (1960) ; J. DELEITO PIÑUELA, *Sólo Madrid es Corte* (1953) și *También se divierte el pueblo* (ed. a 2-a, 1954).

1. Sub titlul *Sólo Madrid es Corte*, NUÑEZ DE CASTRO a publicat în 1658 un elogiu al capitalei.

2. *Archivo municipal de Madrid*, Tomo XXVI, fol. 168v°.

3. *Relation du voyage d'Espagne*, ed. Carrey, p. 175—176.

4. Citat de către ORTEGA Y GASSET : *Papeles sobre Velazquez*, p. 134—136.

5. BRUNEL : *Voyage d'Espagne*, cap. VI, p. 146.

6. GARCÍA MERCADAL : *Viajes...* I, p. 1178—79.

7. DELEITO PIÑUELA : *El rey se divierte*, p. 183—190.

8. Citat de către DELEITO PIÑUELA : *El rey se divierte*, p. 215.

9. *Avisos* de BARRIONUEVO (citat de către ORTECA Y GASSET : *Papeles sobre Velázquez*, p. 191).

10. *Velázquez, documentos publicados por el C.S.I.C.* (1960).

11. Matías de NOVOA : *Historia de Felipe IV*, citat de DELEITO PIÑUELA, p. 142.

12. *Noticias de Madrid*, ed. de GONZÁLEZ PALENCIA, p. 70.

13. *Relation du voyage d'Espagne*, p. 447.

14. *Cartas de los Jesuitas* (ORTEGA Y GASSET, *loc. cit.*, p. 124—125).

15. BRUNEL : *Voyage d'Espagne*, p. 155—156.

16. MARAÑON : *El conde duque de Olivares*, p. 95.

17. *Ibid.* p. 208 și p. 98 nota 29.

18. BRUNEL : cap. V, p. 141.

19. *Diario* de Camillo BORGHESE (MOREL FATIO : *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle*, p. 177).

20. Textul hotărîrii în DELEITO PIÑUELA : *Sólo Madrid es Corte*, p. 128.

21. GARCÍA MERCADAL : *Viajes...* I, p. 142.

22. ESPADA BURGOS și BURGOA : *El abastecimiento de Madrid*, p. 16.

23. Arhivele municipale din Madrid păstrează o importantă documentație relativă la *asiento de nieve* („locuința zăpezii").

24. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Los extranjeros en la vida española durante el siglo XVII* (1960), p. 339.

25. LIÑAN Y VERDUGO : *Guia y avisos de forasteros que vienen a la Corte. Norela y escarmiento sexto.*

26. Texte citate de DELEITO PIÑUELA : *La mala vida en la España de Felipe IV*, p. 93 și ORTEGA Y GASSET : *Papeles sobre Velázquez*, p. 185.

27. Despre *mentideros*, DELEITO PIÑUELA : *Sólo Madrid es Corte*, XLI, XLII, și XLIII. Textul lui Saavedra (*Idea de la Principe politico cristiano*) în J. A. MARAVALL : *La philosophie politique espagnole du XVIIe siècle* (trad. din spaniolă, 1955), p. 280.

28. BRUNEL : *loc. cit.*, p. 156.

29. Camillo BORGHESE : *loc. cit.*, și Fulvio TESTI, în GARCIA MERCADAL : *Viajes...*, II, p. 26.

30. A se vedea toată descrierea în BRUNEL : *Voyage*, p. 176—179.

Capitolul IV

SEVILLA ȘI STRĂLUCIREA INDIILOR CASTILIEI

Santiago MONTOTO : *Sevilla en el Imperio, Siglo XVI* (Sevilla, f. d.) ; A. DOMINGUEZ ORTIZ : *Orto y ocaso de Sevilla* (Sevilla, 1946). Privitor la comerțul cu Indiile, P. CHAUNU : *Séville et l'Atlantique*, t. VIII, 1 și 2 ; A. GIRARD : *Le commerce français à Séville et Cadix au temps des Habsbourg* (1932) ; Ambianța sevillană este evocată în importanta introducere a lui RODRIGUEZ MARÍN la ediția critică din *Rinconete y Cortadillo* de CERVANTES. Cf. de asemeni VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, cap. V.

1. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Orto y ocaso de Sevilla*, cap. III.

2. *Toda España, Italia y Francia*
Vive por este Arenal
Porqué es plaza general
De todo trato y gonancia

3. Despre atmosfera așteptării, B. BENNASSAR : *Facteurs sévillans au XVIe siècle d'après leurs lettres marchandes. Annales* E.S.C., XII (1957), p. 60—71.

4. Text citat de către DOMÍNGUEZ ORTIZ : *loc. cit.* Privitor la primejdiile navigației, cf. de asemeni P. CHAUNU, *loc. cit.* VIII—1, p. 239.

5. A. MORGADO : Historia de Sevilla (1587) citat de către RODRÍGUEZ MARÍN, p. 11.

6. *Ibid.*, după Francisco ARINO : *Sucesos de Sevilla de 1592* à 1604.

7. GONZALES CÉSPEDES Y MENESES : *Historias peregrinas y ejemplares*, citat de către VALBUENA PRAT : *loc. cit.*, p. 140.

8. BRUNEL : *Voyage*, p. 169. Despre organizarea fraudei și complicitățile spaniole, GIRARD, *loc. cit.*, partea a II-a, cap. IV.

9. *Suma de tratos y contratos*, citat de către CARANDE : *Carlos V y sus banqueros*, p. 136.

10. *Y unas gradas que una grada*
Vale más que todo el mundo (TORRES NAHARRO, 1545).

11. Privitor la construcția Lojei *(Lonja)*, J. M. de la PEÑA : *Guía del archivo de Sevilla* (p. 27—30).

12. MORGADO : *Historia de Sevilla*, citat de către ALTAMIRA : *Historia de España*, III, p. 456.

13. Tomás del MERCADO : *Suma de tratos y contratos*, cartea a II-a, cap. 1.

14. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La esclavitud en Castilla durante la Edad Moderna, Estudios de Historia social de España*, t. II (1952), p. 63.

15. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *loc. cit.* p. 401—402.

16. MORGADO : *Historia de Sevilla*, citat de către RODRÍGUEZ MARÍN : *loc. cit.*

17. MORGADO : *ibid.* Aprecierea lui Lope de Vega figurează în *Dorotea*.

18. CÉSPEDES Y MENESES, citat de către VALBUENA PRAT: *La vida española*... p. 140.

19. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Orto y ocaso*, p. 69—71.

20. *Rinconete y Cortadillo*, ed. RODRÍGUEZ MARÍN, p. 61.

21. Scrisoarea lui Filip al IV-lea este din 1643. Texte citate de către HUME : *La cour de Philippe IV*, p. 374—375.

Capitolul IV
VIAȚA URBANĂ ȘI VIAȚA RURALĂ

J. VICENS VIVES : *Historia económica de España* (1959) ; P. VILAR : *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, t. I. (1962) ; H. LAPEYRE : *Une famille de marchands, les Ruiz* (1955) ; A. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La sociedad española en el siglo XVIII* (1955) (numeroase referințe la secolul precedent ; nu am putut folosi lucrarea aceluiași autor, *La sociedad española en el siglo XVII*, apărută atunci cînd lucrarea de față se afla sub tipar).

Relaciones de pueblos de España ordenadas por Felipe II constituie o sursă esențială pentru cunoașterea vieții rurale. Două volume cuprinzînd „relatările" asupra provinciilor Toledo și Madrid au fost publicate de către C. VIÑAS Y MEY și Ramón PAZ (1949 și 1955). N. SALOMON a studiat „relatările" privitoare la Castilia Nouă : *Les campagnes de Nouvelle Castille à la fin du XVIe siècle, d'après les „Relaciones topográficas* (sub tipar). — C. VIÑAS Y MEY. *El problema de la tierra en España en los siglos XVI și XVII* (1941) citează numeroase documente. Despre obiceiurile comunitare, J. COSTA : *El colectivismo agrario en España* (1915). Despre

creșterea transhumantă a vitelor, J. KLEIN : *La Mesta* (trad. din engleză, Madrid, 1936).

Privitor la reflectarea literară a vieții rurale, A. VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, cap. X, *La vida de aldea en el teatro de Lope de Vega.*

1. Text citat integral de Pedro RODRIGUEZ CAMPOMANES. *Educación popular de los artesanos, Apéndice IV* (1776), p. 216—221.

2. Despre decadența orașelor castiliene, cf. cifrele date de A. GIRARD : *La répartition de la population en Espagne dans les temps modernes (Rev. d'Hist, écon. et sociale*, 1929, p. 347—362.

3. Cf. datele semnificative referitoare la meseriile din Medina del Campo furnizate de către B. BENNASSAR, *Medina del Campo, un exemple des structures urbaines de l'Espagne au XVIe siècle (Rev, d'Hist, écon. et sociale*, 1961, nº 4).

4. A. RUMEU DE ARMAS : *Historia de la Previsión social en España* (1942), p. 231.

5. Álvaro CASTILLO : *Dette flottante et dette consolidée en Espagne de 1557 à 1600, Annales* E.S.C., Juillet et août 1963.

6. De pildă, GONZÁLES DE CELLÓRIGO : *Memorial de la politica necessaria y útil restauración de la República de España* (1600) ; LOPE DE DEZA : *Gobierno politico de agriculture* (1618) CAXA DE LERUELA : *Restauración de la abundancia de España* (1631). Numeroase referințe în VIÑAS Y MEY : *El problema de la tierra.*

7. DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La sociedad española en el siglo XVIII*, p. 310.

8. *Ibid.*, p. 335—336.

9. VIÑAS Y MEY, *loc. cit.*, p. 68—69.

10. ALVAREZ OSORIO : *Discurso general de las causas que ofenden la monarquía*, citat de către JUDERÍAS, *España en tiempos de Carlos II el Hechizado*, p. 121—122.

11. SEMPERE Y GUARINOS : *Biblioteca española de economía política*, t. III, p. LX.

12. Benito de PEÑALOSA : *Libro de las cinco excelencias del Español que despueblan a España* (DOMÍNGUEZ ORTIZ, *loc. cit.*, p. 277—278).

13. JIMÉNEZ GREGORIO : *El pasado económico social de Belvis de la Jara lugar de la tierra de Talavera (Estudios de Historia social de España*, t. II (1952) p. 661 sq.).

14. *Relaciones topográficas. Provincia de Madrid.* Răspunsuri din El Olmedo, Getafe, Alcorcón, Pezuela.

15. NAVARRETE : *Conservación de Monarquías (Biblioteca de Autores Españoles* XXV, p. 476.).

16. *Relaciones... Provincia de Madrid*, p. 18.

Capitolul VI
VIAȚA RELIGIOASĂ

J. DELEITO PIÑUELA : La vida religiosa bajo el cuarto Felipe. Santos y pecadores (1952) ; VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, cap. IV : *La vida religiosa*. Despre magie și vrăjitorie, duce de MAURA : *Supersticiones de los siglos XVI y XVII y hechizos de Carlos II* (f. d.).

Lucrarea fostului secretar al Sfintului Oficiu spaniol, J. A. LLORENTE : *Histoire critique de l'Inquisition espagnole* (Paris, 1817), deși puțin „critică", este încă utilizabilă. Printre nenumăratele lucrări consacrate Inchiziției spaniole, Ch. Henry LEA : *A history of Inquisition of Spain* (London, 1907, 4 vol.) este cea mai completă. Despre închisorile inchiziționale, M. de la PINTA LLORENTE : *Las cárceles inquisitoriales.*

1. Citat de către DELEITO PIÑUELA : *La vida religiosa*, p. 7.

2. AGUADO : *Política española para el más proporcionado remedio de nuestra monarquía* (1646), citat de către DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La sociedad española en el siglo XVIII*, p. 554.

3. B. JOLY, *Voyage*, p. 554.

4. Iacob SOBIESKI, în GARCÍA MERCADAL : *Viajes* II, p. 330—331.

5. Scrisoarea lui Fray Hernando del Castillo, citată de N. LÓPEZ MARTÍNEZ : *La desamortización de bienes eclesiásticos (Hispania*, Madrid, t. XXII (1962), p. 230—250.

6. In *Avisos*, Pellicer califică *galanteo de monjas* drept „abuz pe nedrept îngăduit în regatele Spaniei şi pe nedrept tolerat de miniştrii spirituali şi vremelnici".

7. *Razones por qué no se publicó el decreto de que los frailes no hablen con monajas* (DELEITO PIÑUELA, *loc. cit.*, p. 131).

8. Cf. alte exemple menţionate de DELEITO PIÑUELA, p. 105.

9. ZABALETA : *Día de fiesta por la noche, citat* de PFANDL, *Introducción al Siglo de Oro*, p. 147.

10. B. JOLY : *Voyage*, p. 554.

11. PÉREZ DE HERRERA : *Discursos*, citat de către DOMÍNGUEZ ORTIZ : *Los extranjeros en la vida española*, p. 340.

12. *Noticias de Madrid*, ed. de GONZALEZ PALENCIA, p. 168 (4 noembrie 1627).

13. Cf. *infra* cap. VII, p. 150.

14. *Pragmatica* din 1647, reînnoită în 1655 şi 1657.

15. B. JOLY : *Voyage*, p. 556—557.

16. VALBUENA PRAT : *La vida española*, p. 37.

17. *Ibid.* p. 90 şi 102—103.

18. DELEITO PIÑUELA : p. 204.

19. Despre procesul în legătură cu mănăstirea San Plácido, DELEITO PIÑUELA, cap. XIII şi G. MARAÑÓN : *El conde duque de Olivares*, p. 190—192.

20. GARCÍA NAVARRO : *Tribunal de superstición ladina* (1631), citat de către MAURA, p. 40—41.

21. MAURA, *loc. cit.*, p. 63.

22. MAURA, *loc. cit.* : *Exorcismos*, p. 149—175. Practicarea exorcismului se găseşte „codificată" în două tratate : Benito Remigio NOYDENS : *Práctica de exorcistas y ministros de la Iglesia* (mijlocul secolului al XVII-lea) şi Luis de la CONCEPCIÓN : *Prácticas de conjurar en que se tienen exorcismos y conjuraciones contra los malos espiritus de cualquier modo existentes en los cuerpos* (1721).

23. Despre „vrăjitoriile" imputate lui Olivares, MARAÑÓN : *El conde duque de Olivares*, cap XV : *Las hechicerias de Olivares*

24. Despre această „vînătoare de vrăjitoare", REGLA : *Hist. económ. y social de España*, t. III, p. 383—384.

25. Cf. asupra acestui punct M. de la PINTA LLORENTE : *Las cárceles inquisitoriales.*

26. Barthélemy JOLY a lăsat o impresionantă descriere a *auto de fé*-ului pe care l-a văzut la Valladolid (*Voyage*, p. 578—579).

27. ÁLVAREZ DE COLMENAR : *Les Délices de l'Espagne et du Portugal*, t. V, p. 896—897, citat de către DELEITO PIÑUELA : p. 331.

Capitolul VII
VIAŢA PUBLICĂ
SERBĂRI ŞI DIVERTISMENTE POPULARE

J. DELEITO PIÑUELA : *El rey se divierte* (1936) et... *También se divierte el pueblo* (ed. a 2-a, 1954) ; A. VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, cap. V. *Entretenimientos y fiestas.* Despre cursele de tauri, J. M. DE COSSIO : *Los toros, tratado técnico y historico* (4 vol. 1960—61).

Despre teatru şi reprezentările dramatice : H. MÉRIMÉE : *Spectacles et comédiens à Valencia* (1580—1630), Paris-Toulouse

1913 ; VALBUENA PRAT : *Historia del teatro español* (1956) : Bruce W. WARDROPPER, *Introducción al teatro religioso del Siglo de oro (La evolución del auto sacramental*, 1500—1648). Madrid. 1953.

1. BRUNEL : *Voyage d'Espagne*, p. 105 (această reflecție urmează descrierii serbărilor pentru *Corpus)* ; DELEITO PIÑUELA : *También se divierte el pueblo*, p. 15.

2. *La Gran Sultana* (citat de către PFANDL : *Introducción al Siglo de oro*, p. 250, notă).

3. *Vida política de todos los estados de mujeres* de Fray Juan de la CERDA (1599), citat de către DELEITO PIÑUELA. p. 77.

4. P. MARIANA : *De espectaculis* (1609), cap. XII.

5. BRUNEL, p. 202 ; descrierea Zilei Domnului *(Corpus Cristi)* ocupă întreg capitolul XVIII.

6. *Estebanillo González*, cap. XII.

7. BRUNEL, cap. XVII.

8. Termenul *toreador* care a dispărut din folosirea spaniolă (unde a fost înlocuit cu *torero)* era curent întrebuințat în secolul al XVII-lea.

9. BRUNEL, p. 198.

10. Despre „corrales", DELEITO PIÑUELA : *También se divierte el pueblo*, p. 170—239, *loc. cit.*, p. 234—235.

11. DELEITO PIÑUELA : *También se divierte el pueblo*, p. 181.

12. BERTAUT, *Journal de voyage d'Espagne*, p. 211—212.

13. Despre semnificația *autos*-urilor, pe lîngă lucrarea lui WARDROPPER, cf. BATAILLON : *Essai d'explication des autos sacramentales (Bulletin Hispanique*, XLVII (1940), p. 193—212)

14. WARDROPPER : *loc cit.*, p. 60.

15. S. MONTOTO : *Sevilla en el Imperio*, p. 273.

16. Indicații figurînd în *Comedia famosa de San Antonio Abad* de Fernando de Zárate, pe care Doamna d'Aulnoy a văzut-o repre-

zentată la Vitoria (MAURA-AMEZUA : *Fantasías y realidades del viaje de la condesa d'Aulnoy*, p. 33—35).

17. WARDROPPER : *loc. cit.* p. 39.

18.

...sermones
puestos en verso
representables cuestiones
de la Sacra Teologia
que no alcanzan mis razones
a explicar ni comprender
y al regocijo disponen
en aplauso de este dia

(citat de către WARDROPPER, *ibid.*, p. 21).

19. Despre aceste trupe ambulante, N. SALOMON : *Sur les représentations théâtrales dans les pueblos, Bulletin hispanique*, LXII, oct. déc. 1960.

20. Don Quijotte, II, XI, Angulo el Malo este un impresar contemporan cu Cervantes ; „*Auto sacramental de las Cortes de la Muerte*" este o operă a lui Lope de Vega (note de RODRÍGUEZ MARÍN, t. IV, p. 243—244 din noua ediție a lui *Don Quijote de la Mancha*, 1947—1949).

21. COTARELO : *Bibliografía de las controversias sobre la licitud del teatro en España* (1904).

22. *Guía de los extranjeros, Aviso quinto.*

Capitolul VIII
VIAȚA DOMESTICĂ. FEMEIA ȘI CĂMINUL

A. GONZÁLEZ DE AMEZÚA : *La vida privada española en el protocolo notarial* (1950) ; Ricardo del ARCO : *La vida privada en las obras de Cervantes (Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LVI, 1950 nº 3) ; DELEITO PIÑUELA : *La mujer, la casa y*

la moda (1954). Despre condiția feminină, P. W. BOWLI : *La femme dans l'Espagne du Siècle d'Or* (La Haye, 1950) și Amédée MAS : *La caricature de la femme, du mariage et de l'amour dans l'oeuvre de Quevedo* (1957).

1. Francisco LUQUE FAJARDO : *Fiel desengaño contra la ociosidad y los juegos* (începutul sec. al XVII-lea), citat de către *RODRIGUEZ MARIN*, ed. critică la *Rinconete y Cortadilla*, p. 40.

2. CONFALONIERI, citat de GARCÍA MERCADAL, *España vista por los extranjeros*, II, p. 260. Mărturia sa este confirmată de Camillo BORGHESE și de majoritatea călătorilor străini. Literatura satirică și comedia spaniolă fac frecvent aluzie la „dama pedigüeña" (solicitantă) care nu ezită să solicite, nu numai de la cei apropiați, ci uneori de la persoane necunoscute, „mici cadouri".

3. RODRÍGUEZ VILLA : *La corte y la monarquia de España*, citat de DELEITO PIÑUELA, *La mala vida en la España de Felipe IV*, p. 83.

4. Fr. Luis de LEÓN : *La perfecta casada* (1583).

5. Mme d'AULNOY : *Relation du voyage d'Espagne*, p. 445 ; BERTAUT : *Voyage*, p. 207, făcuse deja o remarcă analogă.

6. BRUNEL : p. 157 și BERTAUT : *loc cit.*, p. 207.

7. După un manuscris de la *Biblioteca Nacional* din Madrid citat de DELEITO PIÑUELA.

8. B. JOLY își arată indignarea împotriva felului puțin discret în care spaniolii se folosesc de acești „servitori" (*Voyage*, p. 552).

9. F. SANTOS : *Dia y noche de Madrid. Discurso X.*

10. PFANDL : *Introducción al Siglo de oro*, p. 278.

11. Cf. alte mărturii privitoare la sobrietatea spaniolă în DELEITO PIÑUELA, p. 108—115.

12. ASTRAÑA Y MARIN : *Lope de Vega*, p. 164 (după *Relaciones* de Luis de Cabrera (1609).

13. Despre „femeile savante", P. W. BOWLI : cap. IV.

14. Citat de A. MAS. p. 77.

15. *Relation du voyage d'Espagne*, p. 249—250.

16. ÁLVAREZ DE COLMENAR, citat de DELEITO PIÑUELA, p. 175. Doamna d'Aulnoy făcuse aceeaşi remarcă.

17. RODRÍGUEZ VILLA : *La corte y la monarquia de España*, p. 144, după *Noticias* contemporane.

18. Comparaţia dintre portretul Mariei-Ana de Austria, păstrat la muzeul Prado, şi cele ale precedentei regine, Isabela de Bourbon, este semnificativă.

19. Text citat de ducele de MAURA şi GONZÁLEZ AMEZÚA : *Fantasias y realidades del viaje de la condesa d'Aulnoy*, p. 264—266.

20. León PINELO : *Velos antiguos y modernos en los rostros de las mujeres ; sus conveniencias y daños* (MAURA şi G. AMEZUA, *ibid.*, p. 266—267).

21. Despre „la fiebre cocheril", DELEITO PIÑUELA (p. 257 sq.) a adunat numeroase texte.

Capitolul IX
VIAŢA UNIVERSITARĂ ŞI LUMEA LITERELOR

Despre Universităţi şi viaţa studenţilor, LA FUENTE : *Historia de las Universidades, Colegios y demás establecimientos de enseñanza de España*, 4 vol. (1884—1889) ; G. REYNIER : *La vie universitaire dans l'ancienne Espagne* (Paris-Toulouse 1902) ; J. GARCIA MERCADAL : *Estudiantes, sopistas y pícaros* (1934) ; VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, cap. II : *El estudiante. Las Universidades.*

Despre lumea literară : C. VOSSLER : *Lope de Vega y su tiempo* (1934) şi *Introducción a la literatura del Siglo de Oro* (1949) ;

A. VALBUENA PRAT : *Literatura dramática española* (1930) ; L. ASTRAÑA MARIN : *La vida azarosa de Lope de Vega* (ed. a 2-a, 1941) ; José SÁNCHEZ : *Academias literarias del Siglo de Oro español* (1960) ; A. COMAS y J. REGLA : *Góngora, su tiempo y su obra* (1960) ; R. MENÉNDEZ PIDAL : *Culteranos y conceptistas* (*España y su historia*. II, p. 501—547).

1. Despre sporirea numărului universităților și al universităților „sylvestre", REYNIER : *loc. cit.*, partea a 2-a, cap. I și III

2. Hotărîri păstrate în *Novisima Recopilación de las Leyes de España*, cartea a III-a, titlul IX, legile 3 și 4

3. *Instrucciones que dio D. Enrique de Guzmán, conde de Olivares a D. Laureano de Guzmán*, în GARCÍA MERCADAL, *loc. cit.*, p. 71.

4. *Avisos* de Barrionuevo, II, 240, citat de ORTEGA Y GASSET, *Papeles sobre Velázquez*, p. 190.

5. *Ceremonial* al universității din Salamanca, cap XVI (GARCIA MERCADAL, *loc. cit.*, p. 152—153).

6. *Ibid.*, p. 143 și REYNIER, cap. VII.

7. *Instrucción de los bachilleres de pupilos* (1538) în GARCÍA MERCADAL, *loc. cit.*, p. 83—85.

8. QUEVEDO : *La vida del Buscón llamado D. Pablos*, cap. III

9. *Novisima Recopilación de las Leyes de España*, cartea a I-a, titlul XII, legea 14.

10 CERVANTES : *Coloquio de los perros*.

11. *hacerse de obispillo* („a face pe episcopașul") ; aluzie la o serbare burlescă, analogă serbării Nebunilor care avea loc în Evul Mediu în anumite biserici din Franța, și la care studenți și clerici îmbrăcați cu podoabe sacerdotale parodiau o ceremonie religioasă

12. MATEO ALEMAN : *Guzmán de Alfarache*, partea a II-a, cartea a III-a, cap. V.

13. Jerónimo de ALCALA : *Alonso, mozo de muchos amos.*

14. *Guzmán de Alfarache*, cap. V.

15. LA FUENTE : *Historia de las Universidades*, t. III, p. 96.

16. Privitor la dezordinele provocate de studenți, REYNIER, cap. IV și GARCÍA MERCADAL, cap. XI : *Armas y reyertas.*

17. Dintre numeroasele biografii ale lui Lope de Vega, am folosit-o îndeosebi pe cea a lui ASTRAÑA MARÍN : *La vida azarosa de Lope de Vega.* Cf. de asemeni G. LAPLANE, *Lope de Vega* (1962).

18. *Una dama se vende a quien la quiere*
en almoneda está.¿ Quieren comprarla ?
su padre es quien la vende que, aunque calla
su madre la sirvió de pregonera.

19. *Por tu vida, Lope, que me borres*
las diez y nueve torres de tu escudo
porque, aunque todas son de viento, dudo
que tengas viento para tantas torres.

20. *...que está aforrado de martas*
anda haciendo magdalenos

21. *Noticias de Madrid*, ed. de GONZALEZ PALENCIA, p. 30 (26 iunie 1622).

22. Despre această invazie literară și despre ascendentul crescînd al formalismului, ORTEGA Y GASSET : *Papeles sobre Velázquez*, p. 208.

23. „Romanță" în sensul spaniol al acestui termen : scurt poem inspirat dintr-o temă eroică sau epică ; într-un mod mai general, poem format din versuri octosilabice.

24. Este vorba de Academia *El Parnaso* „prorejată" de Francisco de Silva (ASTRAÑA MARÍN : p. 234).

25. *Estebanillo González*, cap. XII ; cf. supra p. 151.

26. *Ebúrnea de candor, fénix pomposa*
débil botón, frondoso brujulea

zafir mendiga, armiño golosea
siendo dosel, tribuna vaporosa

Nu garantăm exactitatea traducerii noastre...

27. *Guia para forasteros, Escarmiento* IX.

28. *Académie burlesque célébrée par les poètes de Madrid au Buen Retiro en 1637,* text integral transcris de MOREL FATIO, *L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle,* p. 602—684.

Capitolul X
VIAŢA MILITARĂ

J. DELEITO PIÑUELA : *El declinar de la monarquía española* (ed. a 3-a, 1955), partea a III-a : *La defensa nacional (cu o* importantă bibliografie) ; *Autobiografías de soldados. Estudio preliminar* de J. M. de COSSIO *(Biblioteca de Autores españoles,* t. XC (1956) ; MOREL FATIO. *Soldats espagnols du XVIIe siècle (Etudes sur l'Espagne,* seria a 3-a).

1. *Noticias de Madrid* (1639). Despre „prinderea cu arcanul" a recruţilor, GARCÍA AMERCADAL : *Estudiantes, picaros y sopistas,* p. 216—218.

2. F. BRAUDEL : *La Méditerranée et le monde méditerranéen au temps de Philippe II,* a arătat cu cîtă greutate a atîrnat problema distanţelor şi a legăturilor asupra politicii lui Filip al II-lea : „...O bună jumătate din gesturile lui Filip al II-lea se explică doar prin necesitatea menţinerii legăturilor, asigurării transporturilor, efectuării în fiecare ţinut îndepărtat al regatelor sale, a indispensabilelor transporturi băneşti." (p. 321).

3. *Vida del Capitán Alonso de Contreras (Autobiografías de soldados,* p. 77—148), Există o bună traducere franceză a acestei *Vieţi* precedată de o interesantă introducere de J. BOULANGER :

Les aventures du capitaine Álonso de Contreras (1933). O altă ediție publicată de *Revista de Occidente* (Madrid 1943), cu prolog de J. ORTEGA Y GASSET.

4. Acest *derrotero*, conservat în prezent la Arhivele naționale din Madrid (Ms 3715 foi. 1 la 107) și care constituie un document esențial în sprijinul afirmațiilor lui Contreras, este publicat în continuarea vieții sale în *Autobiografías de soldados* (p. 149—235).

5. *Vida y trabajos de Jerónimo de Pasamonte* (*Autobiografías*, p. 5—75 ; *Vida de Miguel de Castro, ibid.* p. 487—627.

6. *Memorias de D. Diego Dupue de Estrada, ibid.* p. 251—627.

7. *Mi linaje empieza en mi*
porque son mejores hombres
los que sus linajes hacen
que aquellos que lo deshechan
adquiriendo viles nombres.
(Mateo Fragoso : *Lorenzo me llamo)*

8. Manuscris din 1610, citat de către DELEITO PIÑUELA : *loc. cit.*, p. 177. Totuși, hotărîri regale din 1632 și 1652 au tins să uniformizeze și mai mult costumul militar.

9. DELEITO PIÑUELA, *ibid.*, p. 209.

10. Mărturie a lui Miguel Suriano, în GARCÍA MERCADAL : *Viajes*, I, 1140.

11. În 1663, 14 regimente de *tercios* nu numărau împreună decît un total de 1553 oameni (DELEITO PIÑUELA, *loc. cit.*, p. 194).

12. Scrisoarea lui Carlos Corona citată de către ALTAMIRA : *Historia de España*, III, p. 297.

13. *Avisos* de Pellicer (14 iunie și 26 iulie 1639).

14. Despre acest episod, DOMÍNGUEZ ORTIZ : *La movilización de la nobleza castellana* în 1630, în *Anuario de Historia del Derecho español*, XXV (1955) p. 799—823.

15. DELEITO PIÑUELA, *loc. cit.*, p. 199

16. Biografia autorului, stabilită de Willis KNAPP JONES pe bază de documente de arhivă (*Estebanillo González, Revue hispanique*, LXXVII, p. 201—245) a arătat exactitatea „statelor de serviciu" ale lui Estebanillo (inclusiv dezertările sale și angajarea sa în trupele franceze).

17. *Estebanillo González*, cartea I-a, cap. VII.

18. Este concluzia pe care DELEITO PIÑUELA o dă cărții sale *El declinar de la monarquía española*.

Capitolul XI
VIAȚA PICARESCĂ

Principalele romane picarești au fost în mod comfortabil reunite în *La novela picaresca española. Estudio preliminar, selección*, prólogos y notas de A. VALBUENA PRAT (Madrid 1962). De același autor, *La vida española en la Edad de Oro*, cap. VII : *La literatura picaresca y su significación y fondo social*.

Problema valorii documentare și a semnificației etice a romanului picaresc a dat prilejul unei importante literaturi critice (cf. DELEITO PIÑUELA : *La mala vida en la España de Felipe IV*, p. 117—188, note pentru lucrările anterioare anului 1950). În limba franceză se pot consulta : G. REYNIER : *Le roman réaliste au XIIe siècle* (1914) și mai cu seamă M. BATAILLON : *Le roman picaresque* (1931) și introducerea la ediția billingvă a lui *Lazarillo de Tormes*. În spaniolă : GONZÁLEZ PALENCIA : *De Lazarillo a Quevedo* (1946) ; MORENO BÁEZ : *Lección y sentido del „Guzmán de Alfarache"* (1945).

Despre lumea picărească în opera lui Cervantes, R. del ARCO *La intima heredura social en las obras de Cervantes* și *La crítica social en Cervantes* (*Estudios de Historia social de España*, t. II (1952), p. 209–326) și E. F. MARENO, *„El Coloquio de los perros" documento de la vida española en la Edad de Oro* (ibid., p. 327—364). Introducerea și notele lui RODRIGUES MARIN la ediția critică din *Rinconete y Cortadillo* adună numeroase texte și documente care pun în relief strînsul contact între realitatea picărească și reflexul ei literar.

1. *Guzman de Alfarache, atalaya de la vida humana* („atalaya" avînd sensul de om de veghe sau iscoadă). Cele două părți din *Guzmán* au fost publicate de Chapelain în 1619 și 1620 (adică cu aproximativ douăzeci de ani după publicarea cărții spaniole).

Discuțiile referitoare la semnificația romanului picaresc s-au centrat în primul rînd în jurul lui *Guzmán*, adevărată „biblie" a picarismului (în același timp prima sa expresie literară afirmată). MORENO BÁEZ, *loc cit.*, îl prezintă drept o operă tipică pentru spiritul baroc rezultat din contra-Reformă; J. A. VAN PRAAG: *Sobre el sentido del „Guzmán de Alfarache"* (*Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, t. V (1954), p. 283—306) vede în el dimpotrivă o manifestare semnificativă a stării de spirit a unui „proaspăt creștin" plin de rancheiună împotriva societății, în care trăiește. Nici una nici cealaltă interpretare nu ni se pare convingătoare.

2. Despre *Lazarillo*, ca antecedent al romanului picaresc, cf. lucrările citate de M. BATAILLON.

3. Este poziția lui GONZÁLEZ PALENCIA: *De Lazarillo a Quevedo*. Despre diferența între spiritul din *Lazarillo* și acela din *Guzmán de Alfarache*: BATAILLON, introducerea la ediția bilingvă la *Lazarillo de Tormes*.

4. Biografie rezumată de Agustín de Rojas, în DELEITO PIÑUELA: *La mala vida*, p. 157—158.

5. Introducere la *Vida del Escudero Marcos de Obregón* de Vicente Espinel („Las cien mejores obras de la literatura española", vol. 35) de Ignacio BAUER. Despre autenticitatea aventurilor lui Estebanillo González, cf. nota 17 a capitolului precedent.

6. *Cartas de los jesuitas*, citat de către ORTEGA Y GASSET: *En torno a Velázquez*, p. 148.

7. Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ: *España, un enigma histórico*, I, cap. IX, p. 573 (Sublinierea ne aparţine).

8. *Novísima recopilación de las leyes de España*, cartea I-a, titlul XII, legea 6 şi următoarele.

9. RUMEU DE ARMAS: *Historia de la previsión social en España*, cap. XIV, p. 270—271.

10. *Discurso del amparo de los legítimos pobres y reducción de los fingidos* de PÉREZ DE HERRERA (1598), citat de R. del ARCO: *Cervantes testigo social.*

11. Citat de către DELEITO PIÑUELA: *La mala vida*, p. 136—137.

12. *La vida del Buscón*, cartea I-a, cap. VIII.

13. Luis ZAPATA: *Miscelánea* (1592) reeditat în *Memorial histórico español*, Madrid, 1852, t. XI.

14. *Rinconete y Cortadillo*, edit. de RODRÍGUEZ MARÍN, p. 56, nota 2.

15. VALBUENA PRAT: *La vida española*... p. 188.

16. Ricardo del ARCO: *La ínfima levadura social en la obra de Cervantes*, p. 222.

17. B. JOLY, *Voyage*, p. 518.

18. Enrique COCK, în GARCÍA MERCADAL: *Viajes*... I, p. 1047.

19. GARCÍA MERCADAL: *España vista por los extranjeros*, t. III, p. 15.

20. *La hija de Celestina* (*La novela picaresca española*, p. 886).

21. *La Ilustre Fregona* (*Ibid.*, p. 150—151).

22. M. BATAILLON : *Le roman picaresque*, p. 16.

23. Citat de către VALBUENA PRAT : *La vida española en la Edad de Oro*, p. 154. Despre „picarizarea" societății spaniole, M. BATAILLON, *loc cit.* ; despre atmosfera de „dezamăgire", P. VILAR : *L'Espagne du „Quichotte"* (Europe, XXXIV, p. 3—16).

Tabla de materii

CUVÎNT INAINTE

CAPITOLUL I

„SCRISOARE ASUPRA CĂLĂTORIEI ÎN SPANIA"

Călătoria : Vămile, transporturile, hanurile — Diversitatea peisajului spaniol. Expulzarea maurilor și consecințele ei. Declinul economic și cauzele sale. Decadența orașelor ; rolul străinilor. Temperamentul spaniol și particularismele provinciale — Regatul Franței și regatul Spaniei 11

CAPITOLUL II

CONCEPȚIA DESPRE VIAȚĂ

Credința catolică — Onoarea — Onoarea de a fi creștin și „puritatea sîngelui" — Hidalghismul și pasiunea nobiliară — Reacția : anti-onoarea ca atitudine socială. Idealism și realism. 33

CAPITOLUL III

MADRID CURTEA ȘI ORAȘUL

I. Madrid, oraș regal — Curtea : Palatul și viața princiară. Eticheta. Bufonii. Viața galantă la palat — Serbările regale. *Buen Retiro*. Măreția și decăderea Curții

— Viaţa Granzilor. Luxul şi legile pentru reducerea cheltuielilor. Moda. Dragostea şi banii. Declinul moral al nobilimii.

II. Oraşul. Transformări şi înfrumuseţări. Murdăria străzilor. Aerul şi apa Madridului. Aprovizionarea şi activitatea economică — Populaţia Madridului : cosmopolitism şi nesiguranţă. Viaţa socială : *mentideros* şi opinia publică. Viaţa mondenă şi *Prado*. Viaţa populară : Manzanares şi sărbătoarea *Sotillo*. 59

CAPITOLUL IV

SEVILLA STRĂLUCIREA INDIILOR CASTILIEI

Sevilla, poarta Indiilor. Activitatea economică. Flote şi galioane. Centrele vieţii urbane — Populaţia sevillană. Străini şi sclavi — Ambianţa sevillană şi contrastele sale : lux, ostentaţie, corupţie — Sevilla şi opinia spaniolă. 99

CAPITOLUL V

VIAŢA URBANĂ ŞI VIAŢA RURALĂ

I. Decadenţa oraşelor şi cauzele sale — Activitatea economică. Corporaţii şi confrerii. Burghezia — Peisajul urban. Oraşul şi satul.

II. Regimul senioriał şi servituţile sale. Impozitele şi censurile — Agricultura. Bunurile comunale şi creşterea transhumantă de animale — Condiţia ţărănimii : satul ; serbări şi divertismente. Ţăranul în teatrul Secolului de aur. 122

CAPITOLUL VI

BISERICA ŞI VIAŢA RELIGIOASĂ

Biserica din Spania. Clerul şi bunurile ecleziastice — Viaţa monastică : misticism şi mondenitate — Practica religioasă : milostenie şi fervoare — Cultul Fecioarei şi al Sfinţilor. Confreriile. Marile sărbători religioase —

Devierile sentimentului religios : ritualismul şi excesele sale. Iluminismul şi vrăjitoria — Inchiziţia spaniolă. 144

CAPITOLUL VII

VIAŢA PUBLICĂ. SERBĂRI ŞI DIVERTISMENTE POPULARE

I. Sărbători religioase şi serbări profane — Dansuri şi mascarade. Carnavalul. Procesiunea de Ziua Domnului — *Juegos de cañas* şi lupte de tauri.

II. Teatrul. Sălile de spectacol şi publicul — Reprezentaţiile : *comedias* şi *autos sacramentales*. Trupele de actori ambulanţi — Condiţia actorilor şi pasiunea pentru teatru. 174

CAPITOLUL VIII

VIAŢA DOMESTICĂ. FEMEIA ŞI CĂMINUL

Condiţia femeii şi contradicţiile ei — Casa. Servitorimea. Mesele şi bucătăria — Educaţia feminină. Femeile savante. Toaleta şi moda feminină. Ieşirile : *tapado* şi trăsurile. 198

CAPITOLUL IX

VIAŢA UNIVERSITARĂ ŞI LUMEA LITERELOR

I. Viaţa universitară. Salamanca, Alcalá şi universităţile „silvestre" — Organizarea universitară. Învăţământul. Examenele şi conferirea gradelor — Viaţa studenţilor. „Marile Colegii" şi pensiile pentru studenţi. „Foamea studenţilor" — Distracţii şi divertismente. Farse şi brutalităţi — Decadenţa universităţilor.

II. Lumea literelor. Măreţia şi servituţile unei vieţi de scriitor : Lope de Vega — Pasiunea pentru literatură şi Academiile de poezie. Rafinamentele limbii literare : conceptismul şi culteranismul. 223

CAPITOLUL X
VIAȚA MILITARĂ

Prestigiul trupelor spaniole. Recrutarea și electivele — Cariera militară. Viața și aventurile căpitanului Alonso de Contreras — Temperamentul soldatului : bravură, rezistență, orgoliu și fanfaronadă — Declinul spiritului militar. „Viața și isprăvile lui Estebanillo Gonzalez". 261

CAPITOLUL XI
VIAȚA PICARESCĂ

Picaro și lumea picarescă. Romanul picaresc ca document social — Fauna picarescă și tipurile ei : cerșetori, escroci, ucigași și prostituate — *Picaresca* și geografia ei Filozofia picarismului și semnificația ei în Spania Secolului de aur. 291

NOTE BIBLIOGRAFICE 315

LECTOR: MARIANA IONESCU
TEHNOREDACTOR: AUREL BUCUR

APĂRUT 1981. BUN DE TIPAR 6.04.1981

TIPĂRITĂ EXECUTAT SUB COMANDA NR. 72 LA COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII". PIAȚA SCÎNTEII NR. 1, BUCUREȘTI REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Colecția Clepsidra / EDITURA EMINESCU
Lei 11,50